

A MÁRKUS DEZSŐ ÖSSZEHASONLÍTÓ JOGTÖRTÉNETI KUTATÓCSOPORT FOLYÓIRATA

KÖSZÖNTŐ

Kutatni, feltárni, megőrizni. A 65 éves Béli Gábor tudományáról

Béli Gábor szakirodalmi munkássága 2023-ig

Tanulmánykötet Béli Gábor 65. születésnapjára

TANULMÁNYOK

Jogátvitel vagy modellkövetés? A korlátolt felelősségű társaság megjelenése a magyar jogban

A magyar társasági jog modernizálása az 1930. évi V. törvénycikkben különös tekintettel a korlátolt felelősségű társaságokra

Közjogi elemek a Kálmán korabeli jogforrásokban

Adalékok az 1921. évi III. törvénycikk alapján indított büntetőperekhez

Kelsen és Montesquieu között. A hatalmi ágak megosztása és a demokrácia a 21. században

A bankjegyekről a jegybankokig. A központi bankok kialakulása és modelljei jogösszehasonlító szemléletben

Polner Ödön ismeretlen előadása az 1848. évi áprilisi törvényekről

„A Kúria méltósága”. Gondolatok Szemák Jenő portréjának visszahelyezéséről

MŰHELYTANULMÁNYOK

Megkeresztelt gazdaság: a középkori angol céhek lelki aspektusai

Angolszász házassági jog a törzsi szokásjogok alapján

AD HOC

Remembering Cold Days. The 1942 Massacre of Novi Sad and Hungarian Politics and Society, 1942–1989

Beszámoló az Alexander von Humboldt Alapítvány által támogatott intézményi együttműködés eredményeiről

Nationalsozialismus in transnationaler Perspektive mit Schwerpunkt auf den deutsch-ungarischen Rechtsbeziehungen

Report on the Family Law Workshop VI

A 65 ÉVES BÉLI GÁBOR TISZTELETÉRE

2023/1

TARTALOM

KÖSZÖNTŐ

MEZEY Barna: Kutatni, feltárni, megőrizni. A 65 éves Béli Gábor tudományáról
KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina: Béli Gábor szakirodalmi munkássága 2023-ig
FALUS Orsolya: „A közép-európai régió és a nyugati hatások: A tradicionális jog alakváltozásai”
Tanulmánykötet Béli Gábor 65. születésnapjára

TANULMÁNYOK

BUJTÁR Zsolt: Jogátvétel vagy modellkövetés? A korlátolt felelősségű társaság megjelenése a magyar jogba
FERENCZ Barnabás: A magyar társasági jog modernizálása az 1930. évi V. törvénycikkben különös tekintettel a korlátolt felelősségű társaságokra
LÁSZLÓ Balázs: Közjogi elemek a Kálmán korabeli jogforrásokban
LEHOTAY Veronika: Adalékok az 1921. évi III. törvénycikk alapján indított büntetőperekhez
OLECHOWSKI, Thomas: Kelsen és Montesquieu között. A hatalmi ágak megosztása és a demokrácia a 21. században
PFEFFER Zsolt: A bankjegyekről a jegybankokig. A központi bankok kialakulása és modelljei jogösszehasonlító szemléletben
SCHWEITZER Gábor – SZENTE Zoltán: Polner Ödön ismeretlen előadása az 1848. évi áprilisi törvényekről
TÍMÁR Balázs: „A Kúria méltósága”. Gondolatok Szemák Jenő portréjának visszahelyezéséről

MŰHELYTANULMÁNYOK

CSERI Máté: Megkeresztelt gazdaság: a középkori angol céhek lelki aspektusai
RÓZSA Ernő Csongor: Angolszász házassági jog a törzsi szokásjogok alapján

AD HOC

KLIMÓ, Árpád von: Remembering Cold Days. The 1942 Massacre of Novi Sad and Hungarian Politics and Society, 1942–1989
HERGER Csabáné: A jogfosztás elmélete és gyakorlata a Horthy-korszak második felében és az NS-rendszerben. Beszámoló az Alexander von Humboldt Alapítvány által támogatott intézményi együttműködés (Göttingen – Pécs, 2019–2023) eredményeiről
VIERKE, Susannah: Nationalsozialismus in transnationaler Perspektive mit Schwerpunkt auf den deutsch-ungarischen Rechtsbeziehungen. Tagungsbericht
KRAUSZ Bernadett: Report on the Family Law Workshop VI

A címlapon: Béli Gábor jogtörténész

Δίκη (díké) = szokás, jog, igazságosság, szóbeli közzvád, perbeszéd, ítélet, büntetés

A MÁRKUS DEZSŐ ÖSSZEHAJONLÍTÓ JOGTÖRTÉNETI KUTATÓCSOPORT FOLYÓIRATA

SZERKESZTŐ:

HERGER Csabáné – SCHWEITZER Gábor

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

ANTAL Tamás (Szeged) – BÉLI Gábor (Pécs) – DZIADZIO, Andrzej (Krakkó) – KÉPES György (Budapest) –
KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina (Pécs) – LEHOTAY Veronika (Miskolc) –
SZABÓ Béla (Debrecen) – STEPPAN, Markus (Graz) – STIPTA István (Budapest) – TAUCHEN, Jaromír (Brünn)

OLVASÓSZERKESZTŐ:

NIKLAJ Patrícia Dominika – KRAUSZ Bernadett

7622 Pécs 48-as tér 1.
Kiadó: Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Felelős kiadó: FÁBIÁN Adrián dékán
ISSN 2631-1232 DOI: 10.15170/DIKE.2023.07.01.

MEZEY Barna

az MTA doktora

egyetemi tanár, SZE DFK

professzor emeritus, ELTE ÁJK

MTA-ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport ELKH*

DOI: 10.15170/DIKE.2023.07.01.01

Kutatni, feltárni, megőrizni
A 65 éves Béli Gábor tudományáról

Béli Gábor négy és fél évtizedes jogtörténet-tudományi munkásságát¹ méltatni korántsem egyszerű feladat. Részben, mert tudnivaló róla, hogy levéltárosként kezdte pályáját, mint közülünk, jogtörténészek közül kevesen; s azért sem, (mert nem véletlenül) ő vált a középkori jogintézmények értő és hiteles elemzőjévé a joghistorikusok körében. Egy olyan terep szerte magányos gazdájává lett napjainkra, melyben korábban többek között olyan tudós elmék alakították életművüket, mint *Holub József*, *Illés József*, *Bónis György*, *Degré Alajos*. Európa szerte jellegzetes fejleménye a jogtörténeti kutatásoknak, hogy azok a közelebbi folyamatokra koncentrálnak, a közelmúlt intézményeit tallózzák. Jellemző módon legfeljebb a 18-19. századig nyúlnak vissza, átengedve a korai évszázadok joghistoriáját a medievistáknak. A hazai jogtörténettudományban ez a processzus *Béli*nek köszönhetően lelassult.

Munkásságának kezdetén a Baranya Megyei Levéltár munkatársaként (nyilván levéltári feladatainak logikája mentén) a vármegye volt kutatásainak célpontja. Írt a vármegyei levéltárról², a vármegye statutumalkotási gyakorlatáról³, a vármegyei önkormányzatokról és az autonómia működéséről.⁴ Első monográfiája is ebben a témakörben készült: a nemesek négy bírójának kialakulását és a részvételükkel felálló bíróságokat, hatáskörük kiformalódását járta körül.⁵ A szolgabírók működésének első korszakáról szólva a szerző fő üzenetét az alcímben összegezte, az 1268. és 1351. évi korszakhatárok kiemelésével. Ma már *Béli Gábor* okadatolásával alátámasztottan tudjuk, hogy korábbi ismereteinkkel szemben a szolgabírói intézmény nem vezethető vissza a kehidai oklevélre; a négy bírótársal működő törvényszék kezdetei a *IV. Béla* által delegált bírák eljárására alapozhatók. Még későbbi jelenség a megyében működő nemes bírótársak vármegyei nemesség általi választása.

A Janus Pannonius Tudományegyetem jogtörténeti tanszékén kutatásai fókuszában már a régi magyar magán- és perjog intézménytörténete állott. Vizsgálódásait jobbra a 11. és 16. század határai közé igazította, *Árpád*- és *Anjou*-kori hangsúlyokkal. Célul maga elé a jogi intézményrendszer egyes elemeinek elemzését, megjelenésük sajátosságainak, módosulásainak igazolását, a hazai

* ORCID ID: 0000-0002-2234-9452.

¹ A tudományos művek pontos listáját lásd: KORSÓSNÉ DELACASSE, Béli Gábor szakirodalmi munkássága 2023-ig 8–14. E laudációban csak a külön kiemelt művek címét, megjelenésének évszámát és terjedelmét közöljük.

² Baranya Vármegye Levéltára (1987, 5 p).

³ Vármegyei statutumalkotás a XVI-XVIII. században (1987, 16 p).

⁴ A vármegyei önkormányzat újjáéledése Baranyában a török kiűzése után (1693–1703) (1988, 30 p).

⁵ A nemesek négy bírójának: A szolgabírók működésének első korszaka 1268–1351 (2008, 207 p).

tradicionális jogot befolyásoló idegen jogi hatások kimutatását tűzte, különös tekintettel a kánonjog szerepére.⁶

Közhelyszerű megállapítás középkori jogunkról, hogy az differenciálatlanságánál, eljárási logikájánál és a csak lassú folyamatában erősödő központi hatalomnál fogva ágakra nem bomlott, a hangsúlyokat nem jogági szempontok, hanem a mindennapok kihívásai határozták meg. A földbirtokra épülő gazdaság nyomatékai érthetően a szerzés, a birtoklás és az öröklés együttesén nyugodtak, a magánjogi súlypontoknál halványabb a büntető intézmények jelentősége. *Béli Gábor* munkásságában is domináló szerepet játszanak a magánjog olyan intézményei, mint az adomány⁷, a vagyonmegosztás⁸, az ingatlanszerződés, a tulajdonátruházás, a birtoklás és a birtokvédelem⁹, a károkozás¹⁰ a zálogjog¹¹, a női vagyoni jogok,¹² az öröklési jog. Igazolta, hogy a hitbér szokásos mértéke a tradicionális jogban már a 13. század kezdetén megállapodott, s hogy a hitbér kiadásának consuetudinális szabályai a 14. századra rögzültek. Okleveles forrásokra alapozva tárgyalta a nemes nők törvényes öröklési rendjének intézményi sajátosságait. Feldolgozta a tradicionális magyar joggyakorlat speciális birtokvédelmi megoldásait és tanulmányozta a dolog időleges használatának átengedésével létesült kötelmeket, különös tekintettel a nemesek egyházzal kötött, speciális vállalkások kiegészített haszonbérleti szerződéseire.¹³

A mai értelemben vett anyagi jogtól elválaszthatatlan, a jogéletnek mintegy lényegét jelenti a perjog¹⁴ és annak keretbe foglalója, a törvénykezési szervezet. *Béli* módszerességének bizonyítéka a számos résztanulmány, mely meghatározott fórumok meghatározott processzusait analizálja. Ezek között nagy figyelmet szentelt a nádor királyi parancsra hirdetett közgyűlésének.¹⁵ A *congregatio generalis* szervezetét és működését mindig és főként korabeli dokumentumok, oklevelek és formulák felhasználásával elemezte. *Béli Gábor* tudományos módszertanának alapvetése az okleveles forrásanyag messzemenő tisztelete, az általa kézbe nem vett, meg nem olvasott, ki nem elemzett dokumentumokra alapozott megállapítások kerülése. Munkáinak jellemzője a következtetésekkel kapcsolatos szakmai óvatosság, ami eredményeinek formulázásában is visszaköszön. Vagyis amit *Béli* megállapít, arra mérget vehetünk.

A törvénykezési szervezet kezdetei, az ítélkező rendszer kialakulása természetes szakmai terepuma a vármegye kutatójának. A vármegye autonómiájának szerves építőkövei voltak a nemes bírótársak bevonásával működő fórumok, így a törvényszék, a megyésispán saját jogon és királyi

⁶ A római Szentszék befolyása az Árpád-kori jogalkotásra (2018, 13 p).

⁷ Az új adomány eredete és önálló intézménnyé válása (1995, 8 p); Érdemek és adományok (1996, 3 p); A magánadományozás a XIII. században (1996, 8 p); Rendelkezés királyi beleegyezéssel az Árpád-korban (2017, 10 p).

⁸ A vagyonmegosztás különös módja az Árpádkorban (2009, 8 p); Osztatlanság és osztály az Árpádkorban (2010, 14 p).

⁹ Birtok és birtokvédelem a régi magyar jogban (2017, 20 p).

¹⁰ Károkozás és kártérítés a korai magyar jogban (2010, 28 p).

¹¹ Pénzkölcsön, zálogkölcsön a régi magyar jogban a Hármaskönyv megjelenéséig (2019, 21 p).

¹² A törvényes hitbér mértékének rögzülése és állandósulása (2016, 12 p); Női törvényes öröklés a Hármaskönyvben (2016, 15 p); Női vagyoni jogok a tradicionális jog rendszerében (2018, 12 p).

¹³ Dolog időleges használatának átengedésével létesült kötelmek a régi magyar jogban (2016, 15 p).

¹⁴ A succubitus duelli facti potentialis (2005, 21 p); Az eskütétel sajátos módjai a középkori Magyarországon (2007, 11 p).

¹⁵ Eljárás hatalmaskodási ügyekben a nádor törvényszékén az *Ars Notaria* szerint (2018, 7 p).

parancsra meghirdetett ítélkező székei¹⁶, törvénykező gyűlések¹⁷, a bírói hatalom¹⁸ és a jogérvényesítés kérdései¹⁹ a peres eljárás különös szabályai.²⁰

A középkor jogtörténete számára nyilván megkerülhetetlen a jogforrások értelmezése, különös tekintettel azok egybemosódó határvonalaira, mai, rendszerező gondolkodásunknak nem engedelmessé kategorizálhatatlanságukra, sok esetben egyediségükre. Ezt *Béli Gábor* sem kerülhette meg, hiszen a feltett kérdésekre adandó jogi válaszok sokszor az oklevelek olykor legparányibb szófordulataiból fejthetők ki.²¹ Monográfiáit, tanulmányait végig kíséri a valóságtiszteelő tudós elemző figyelme, aggályos argumentálása a jogi kútfők tartalmának megállapítása mentén. Közölt kifejezetten ilyen tárgyba vágó tanulmányokat,²² áttekintő rendszertant tankönyveiben, és pozicionáló részfejtéseket nagyobb munkáiban. Így kerülhetett érdeklődése középpontjába az *Ars Notaria*, mely a *consuetudo* maradandó összefoglalásaként lehetőséget biztosított egyes jogintézmények fejlődési sajátosságainak elemzésére.²³ Az oklevélformulák feldolgozásával *Béli Gábor* monográfiájában a városi szokásjog *Árpád-* és *Anjou* kori jellegzetességeit foglalta össze, évtizedes eredményeit rögzítette.²⁴ Ezt utóbb újabb tanulmányokkal egészítette ki, köztük *Magyi János* formuláskönyvének alapulvételével.²⁵ Fontos csomópont volt *Béli Gábor* kutatói munkásságában a *Quadripartitum* szövegváltozatának feltárása és közlése²⁶, a művel kapcsolatos tanulmányok.²⁷

Bár egyik első, s mindmáig meghatározó tanulmányával²⁸ *Kajtár István* társszerzőségében a büntetőjog terrénumában kalandozott, soknak nem mondható az e körben publikált írása. Említett művében professzorával az osztrák büntetőjog Magyarországra gyakorolt hatását vizsgálta a *Ferdinandea* konkrét példáján keresztül, s rávilágított a szokásjog kínálta lehetőségre, mely hazai szabályozás híján befogadta a külhoni *Praxis Criminalist* is. Néhány bűncselekményről²⁹, általában a büntetésekről³⁰, néha a börtönről³¹ egy-egy büntető perről³² tett közzé eredményeket. Fontos hatalmaskodásról írott tanulmánya.³³

¹⁶ A vármegyei nemesi bíraskodás szervezete 1723-ig (2017, 11 p).

¹⁷ Bírói közgyűlések Magyarországon 1273 és 1301 között (2006, 13 p); Egy különös törvényszék, a generale iudicium működése 1264 és 1266 között (2013, 9 p); A Szent István király ünnepén, Fehérváron tartott és más 13. századi királyi gyűlések (2022, 26 p).

¹⁸ A nádor bírói hatalma a XIII. század derekáig (2011, 13 p); Bírói gyakorlat a 16. század elejéig (2014, 26 p); Bírói gyakorlat a 16. század elejéig (2015, 8 p); A középkori bíró működésének törvényessége (2017, 10 p).

¹⁹ Jogállás iránt indult perek és a jogállás megállapítása a középkori Magyarországon (2017, 11 p); Időmúlás. Az elévülés ismérvei Magyarországon az Anjouk alatt (2019, 9 p).

²⁰ Az eskütétel sajátos módjai a középkori Magyarországon (2011, 20 p).

²¹ A latin és a magyar jogi terminológia a XIX. század közepéig (2017, 7 p).

²² A középkori magyar jog forrásai Bónis György munkásságában (2017, 12 p); II. András korabeli jogforrások, különös tekintettel az Aranybullára (2022, 25 p); I. Mátyás 1486. évi nagyobb dekrétuma (2019, 21 p).

²³ Az *Ars Notaria* városi perrendje (2013, 18 p).

²⁴ Városi szokásjog az *Ars Notaria* alapján (2014, 216 p).

²⁵ Pest Város céheinek belső viszonyai Magyi János formuláskönyvének céhlevelei alapján (2018, 20 p).

²⁶ A Négyeskönyv 1573. évi interpolált változata és közjogi megoldásai (2015, 104 p).

²⁷ A *Quadripartitum* közjogi megoldásai (2018, 28 p).

²⁸ Az osztrák (-német) büntető jogszabályok hatása a magyar jogban a 18. században: A *Praxis Criminalis* (társszerző: *Kajtár István*, 1988, 36 p).

²⁹ Hamis oklevelek és hamisítók a XIII-XIV. századi Magyarországon (2010, 10 p).

³⁰ Jogállás szerint alkalmazott büntetések a régi magyar jogban (2006, 15 p); Közönséges gonosztevők elleni eljárás a nádor és más bírók közgyűlésén (2020, 11 p).

³¹ Börtönviselés perbeli egyezség alapján a XIII. században (2013, 7 p).

³² A XVIII. századi megyei törvényszéki büntetőperek néprajzi vonatkozásai (2014, 19 p).

³³ A hatalmaskodás fogalmának megjelenése (2001, 19 p).

Szisztematikus elme lévén, korán megigényelte az általa csoportosított és definiált tananyagot. Nem sokkal azután, hogy oktatni kezdett, már publikálta első jegyzetét,³⁴ melynek több kiadása után tankönyvvé érett a matéria s egy általa intézményesített kifejezéssel, a „*tradicionalis joggal*” illetett patrimonialis-rendi korszak megjelölésével mindmáig meghatározó a tankönyvpiacra.³⁵ Rövid németnyelvű magyar jogtörténete is napvilágot látott.³⁶ Eközben részt vett a jogtörténeti forrásgyűjtemény³⁷ kiadásának munkálataiban, s gondozásában látott napvilágot két örökbecsű munka: a legendás levéltári segédlet a bírósági szervezet és perjog történetéről³⁸ és *Degré Alajos* könyvformában korábban soha napvilágot nem látott állam-és jogtörténete.³⁹

Béli is vállalkozott (mint sokan, kik fakultásuk joghistorikus tagjaként foglalkozni kezdtek karuk történetével, legendás oktatóik tudományos történetével) néhány kisebb felsőoktatástörténeti kutatásra,⁴⁰ életrajzra és laudációra⁴¹, emlékeztetőpoló ünnepi tanulmányok szerkesztésére,⁴² melyek közül kiemelkedik a *Degré-életmű* gondozása.⁴³

Béli Gábor nem a külföldnek dolgozott. (Saját megfogalmazásában, miután a külhoni kutatók a tradicionális magyar jogból „*kapcsolódási pontok hiányában [...] 'a saját' középkori jogtörténetükhöz keveset meríthetnek (különösen a régi magyar jog intézményeinek alapismerete nélkül), a büntetőjog történetét kivéve nem is mutatnak érdeklődést*” témái iránt.) Ő a hazai joggyakorlat sajátosságai felé fordult, az első ötszáz esztendő joga felé, mely különleges latin nyelvtudást igényel. Nem egyszerűen magas szintű és árnyalt, de jellegzetesen szakmai nyelvismeret birtokában folytatható kutatás az övé, mely a terminológiai fordulatok, a praxisban használatos nyelvi jelenségek olykor folyamatos tartalmi módosulásban alakuló kifejezésmódok bonyolult elegye. Aligha véletlen, hogy olykor-olykor erős vitába is ereszkedett történettudós kollégákkal egy-egy jogi szakkifejezés értelmezéséről. *Béli Gábor* terepe a hazai jogélet, mondanivalójának címzettjei elsősorban a hazai történészek és jogtörténészek, levéltárosok és jogászok. (Még akkor is, ha nyilvánvaló, hogy a középkor jogi praxisa és a modern jog rendszere között folyamatosági hiátus okán kevésbé épülhetnek a modern, tételes joghoz kapcsolódó tudományos kutatások a *Béli* munkásságából kinyerhető magán- és perjogi ismertekre.)

³⁴ Magyar jogtörténet: Az államalapítástól 1848-ig (1995, 170 p).

³⁵ Magyar jogtörténet: A tradicionális jog (2009, 368 p).

³⁶ Die ungarische Rechtsgeschichte seit den Anfängen bis zur Erscheinung der ersten sozialistischen Kodex: Kurzlehrbuch (1999, 93 p).

³⁷ A magyar jogtörténet forrásai. Szemelvénygyűjtemény (szerk.: *Mezey Barna*, 2000, 827).

³⁸ *Bónis György*, *Degré Alajos* és *Varga Endre* 1962-ben kiadott művét (A magyar bírósági szervezet és perjog története) kiegészítő jegyzetekkel látta el *Béli Gábor* a bővített, második kiadásban (1996, 298 p).

³⁹ Magyar alkotmány- és jogtörténet: Készült Dr. *Degré Alajos* egyetemi tanár 1950/51. tanévben tartott előadásai nyomán (2010, 325 p).

⁴⁰ Epizódok a pécsi jogi kar történetéből a II. világháború után (1997, 4 p); 75 éve Pécssett (társszerkesztő: *Kajtár István*, 1998, 23 p).

⁴¹ *Artificem Commendam Opus* (2022, 6 p).

⁴² *Ut Juris Ordo Exigit*: Ünnepi tanulmányok *Kajtár István* 65. születésnapja tiszteletére (társszerkesztő: *Korsósné Delacasse Krisztina* és *Herger Csabáné*, 2016, 325 p); Emlékkötet *Herczegh Géza* születésének 90. évfordulója alkalmából (társszerkesztő: *Kis Kelemen Bence*, *Mobay Ágoston* és *Szalayné Sándor Erzsébet*, 2018, 275 p); *Benedek Ferenc* professzor emlékezete (2019, 110 p).

⁴³ *Degré Alajos* és a régi gyámsági jog (2005, 17 p); *Degré Alajos*, a jogtörténész (2006, 9 p).

Ha azonban jelentős, nemzetközi szinten is érdeklődésre számot tartó eredményre jutott, nyomban publikálta azokat.⁴⁴ Részt vett a magyar jogtörténészek nagy vállalkozásában, a német és kínai nyelven is közzétett alkotmány- és jogtörténeti enciklopédia megalkotásában is.⁴⁵

Béli Gábor sokat tett a pécsi tudományos műhely reputációjának fenntartásáért is. Az elődök emlékének ápolása mellett gondoskodott a *Csizmadia Andor* által útjára bocsátott Jogtörténeti tanulmányok gyűjteményes kötetsorozatának folytatásáról, újabb és újabb kötetek szerkesztéséről, kiadásáról.⁴⁶

Ami többek között figyelemreméltó *Béli* tudományos kvalitásában, az a jellegzetes szakmai közvetlenség, ahogyan tudását továbbadja, az a tudományos ismeretterjesztésre alkalmas beszélgetős-értelmező stílus, mely alkalmassá teszi felkutatott ismeretanyagát a hétköznapi adatközlésre is. Nem céhbéli hallgatói illetve olvasói is értették és értik, élvezték és élvezik mondanivalóját, stílusát, egyediségét.⁴⁷ Mert ők is érzik a szenvedélyt, ami *Béli Gábort* hajtja, észlelik hatalmas tudását és tapasztalják szakmai alázatát, ahogyan a joghistoria kérdéseivel közelít. Miként mi mindannyian, akik a céh tagjaiként részesei lehettünk vívódásainak, szakmai tépelődéseinek és a bebizonyosodás felett érzett örömeinek.

Remélem és hiszem, hogy *Béli Gábor* folytatja kutatói munkásságát, a jogtörténettudomány javára, mindannyiunk hasznára és önmaga élvezetére. Mert a nagy *opus*, amiről sokunknak annyit mesélt, már majdnem készen van. S mert az évtizedek alatt felhalmozott egyedülálló tudást nem szabad veszni hagyni, különösen, ha a szerző a kutatómunkát saját kedvére, önnön gyönyörűségére végezheti.

⁴⁴ Der Einfluss des deutschen Rechts auf die ungarische Strafpraxis: Die Rolle des Corpus juris Hungarici in der Strafrechtsprechung Zwischen dem Anfang des XVIII. und der Mitte des IX. Jahrhunderts (2009, 16 p); Women's Acquisition of Property during the Era of the Arpad Dynasty in Hungary (2010, 18 p); Undertaking of a Guarantee towards Contracting Party in the Traditional Hungarian Law (2011, 20 p); Corpus Iuris Civilis and Corpus Iuris Hungarici: The influence of Roman legal tradition on the Hungarian and Croatian Law (társzerző: *Petrak, Marko* és *Žiha, Nikol*, 2012, 20 p); Corpus Iuris Civilis i Corpus Iuris Hungarici: Utjecaj rimske pravne tradicije na ugarsko-hrvatsko pravo (társzerző: *Petrak, Marko* és *Žiha, Nikol*, 2012, 18 p).

⁴⁵ Organe der Machtausübung, Die Basisinstitute des Privatrechts (2017, 40 p és 40 p); 私法的基本制度 (2020, 36 p).

⁴⁶ Jogtörténeti tanulmányok VIII (társzerkesztő: *Kajtár István* és *Székelyes Róbert*, 2005, 605 p); Jogtörténeti tanulmányok X. (társzerkesztő: *Hergyer Csabáné* és *Peres Zsuzsanna*, 2010, 217 p).

⁴⁷ A hűbéri állam (1997, 5 p); A familiaritás (1998, 4 p); Alapdokumentumok a magyar középkorból (2012, 5 p); Adók, adószerű bevételek az Árpád-korban (2012, 2 p); Vagyongyűjtő nagyurak IV. Béla idején (2013, 5 p).

KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina
egyetemi docens
PTE ÁJK

DOI: 10.15170/DIKE.2023.07.01.02

Béli Gábor szakirodalmi munkássága 2023-ig

1. A bibliográfia összeállításának szempontjairól

Béli Gábor minden kolléga elsősorban úgy ismeri mint a magyar középkori jognak, különösen az 1526 előtti időszaknak, de legfőképpen az *Árpád*-kornak az avatott ismerőjét, szakirodalmi munkásságában már a kezdetektől hangsúlyosan szerepel e korszak magyar jogintézményeinek okleveles források alapján történő feltárása. Az alábbi bibliográfia minden kétséget kizáróan bizonyítja eme szakmai elköteleződést. Az írások alapvetően a magánjogra, illetve a perjogra fókuszálnak, de nem egy közlemény jelentős közjogi kérdéseket is boncolgat, s a büntetőjog bizonyos szegmensei sem maradtak ki a szerzői látókörből. E jegyzék mindazonáltal nem rendez tematikus csoportokba a publikációkat, csupán a szerkesztéseket, az ismertetéseket és az ajánlásokat (beleértve az előszót, bevezetőt is), valamint a tankönyveket, a jegyzeteket és az oktatási segédanyagokat választja külön a könyvfejezetektől és a tanulmányoktól, egyébként az időrendet tükrözi, és a megjelenéseket 2023 tavaszáig, *Béli Gábor* 65. születésnapjáig követi nyomon.¹ Noha felfogása szerint a jogtörténet-tudomány művelése alapvetően individualista műfaj, a művek sorában akadnak társszerzőségben készült írások, ám ezek szintén az előbbi rendbe illesztve szerepelnek a listában. Mindenekelőtt azonban két monográfiája érdemel kiemelés, amelyek a nemesi bíraskodással, illetve az *Ars Notaria*val, továbbá a korai magyar városi joggal foglalkozó szakemberek számára megkerülhetetlenek, és amelyek méltatása a maga idejében nem egy fórumon megtörtént.² A részletes értékelés jelen mutatónak – jellegéből fakadóan – nem tárgya.

Béli Gábor a magyar jogtörténet oktatásához saját magyar és német nyelvű egyetemi jegyzettel, majd tankönyvvel járult hozzá, amelyek több kiadást is megértek. A magyar tradicionális jogot bemutató kézikönyvét az ország más jogi karain is használják. Felkérést kapott egy jelenleg készülő, közös jogtörténeti tankönyvben való közreműködésre, amelybe a középkori magyar jog jogintézményeinek a Hármaskönyvig tartó összefoglalását írta meg. Oktatási segédanyagoknak is szánt forrásgyűjtemények összeállításában szerkesztőként, fejezet összeállítójaként és források fordítójaként egyaránt részt vett. Emellett közreadta és kiegészítő jegyzetekkel látta el *Degré Alajos*nak az 1950–51. tanévben tartott előadásainak fennmaradt jegyzeteit. Számos tansegédletet

¹ A bibliográfia alapvetően a Magyar Tudományos Művek Tárában feltüntetett adatokat veszi alapul, azonban esetenként azok némi korrekcióját tartalmazza, illetve – különösen az oktatási segédanyagok vonatkozásában – kiegészíti azt.

² Lásd MEZEY Barna: Tekintélyes bíróból hogy lesz vidéki végrehajtó közeg? *Béli Gábor: A nemesek négy bírója. Jogtörténeti Szemle* 2009/2. sz. 61–63.; DOMANICZKY Endre: *Béli Gábor: A nemesek négy bírója. A szolgabírók működésének első korszaka 1268–1351. Századok* 2010/6. sz. 1545–1546.; RIGÓ Balázs: *Béli Gábor: Városi szokásjog az Ars Notaria alapján* (Pécs: Publikon 2014) 216 pp. Állam- és Jogtudomány 2015/3. sz. 115–122.; DOMANICZKY Endre: *Béli Gábor: Városi szokásjog az Ars Notaria alapján*. Pécs: Publikon 2014. 212 pp. *Századok* 2017/3. sz. 688–689.

készített a hallgatók számára az elektronikus tanulmányi rendszerből letölthető előadásvázlatok és jegyzetek formájában.

2. Monográfiák

BÉLI Gábor: A nemesek négy bírója. A szolgabírók működésének első korszaka 1268–1351. Budapest – Pécs 2008
BÉLI Gábor: Városi szokásjog az Ars Notaria alapján. Pécs 2014

3. Tanulmányok, könyvrészek

- BÉLI Gábor: Baranya Vármegye Levéltára. In: FELHŐ Ibolya – TRÓCSÁNYI Zsolt (szerk.): Buda expugnata 1686. Europa et Hungaria 1683–1718. A török kiűzésének hazai levéltári forrásai. Budapest 1987, 137–141.
- BÉLI Gábor: Vármegyei statutumalkotás a XVI–XVIII. században. In: ÁDÁM Antal (szerk.): Dolgozatok az állam- és jogtudományok köréből XVIII. Pécs 1987, 69–84.
- BÉLI Gábor – KAJTÁR István: Az osztrák (-német) büntető jogszabályok hatása a magyar jogban a 18. században. A Praxis Criminalis. In: ÁDÁM Antal (szerk.): Dolgozatok az állam- és jogtudományok köréből XIX. Pécs 1988, 29–64.
- BÉLI Gábor: A vármegyei önkormányzat újjáéledése Baranyában a török kiűzése után (1693–1703). In: SZITA László (szerk.): Baranyai Helytörténetírás, 1987–1988. Pécs 1988, 21–50.
- BÉLI Gábor – KAJTÁR István: Österreichisches Strafrecht in Ungarn. Die „Praxis Criminalis“ von 1687. Zeitschrift für neuere Rechtsgeschichte 1994/4. sz. 325–334.
- BÉLI Gábor: Az új adomány eredete és önálló intézménnyé válása. In: MÁTHÉ Gábor – ZLINSZKY János (szerk.): Degré Alajos emlékkönyv. Budapest 1995, 59–66.
- BÉLI Gábor: A magánadományozás a XIII. században. In: HAMZA Gábor – KAJTÁR István – ZLINSZKY János (szerk.): Tanulmányok Benedek Ferenc tiszteletére. Pécs 1996, 65–72.
- BÉLI Gábor: Érdemek és adományok. Jura 1996/1–2. sz. 19–21.
- BÉLI Gábor: A hűbéri állam. Rubicon 1997/8. sz. 7–11.
- BÉLI Gábor: Epizódok a pécsi jogi kar történetéből a II. világháború után. In: NAGY Ferencné (szerk.): Per aspera ad astra. Megemlékezés a honfoglalás 1100. és az Erzsébet Tudományegyetem Pécsre költözésének 75. évfordulójáról. Pécs 1997, 67–70.
- BÉLI Gábor: A familiaritás. Rubicon 1998/1. sz. Melléklet 1–4.
- BÉLI Gábor: Ingatlanszerződések a 13–14. században Magyarországon. Rubicon 1998/9–10. sz. 51–53.
- BÉLI Gábor: A tulajdonát ruházásra vonatkozó kötöttségek és formaságok felszámolása az ősiségi nyíltparancsban. Jogtudományi Közlöny 1999/9. sz. 393–396.
- BÉLI Gábor: Ansichte über die Belohnung im Mittelalter in Ungarn auf Grund von Donationsbriefen (litterae donationis/donacionales). In: SZEKERES Róbert (szerk.): Zusammenarbeit der Grazer und der Pécsrer Rechtshistoriker. Pécs 2000, 41–44.
- BÉLI Gábor: Árpád-kori törvényeink. Jura 2000/1–2. sz. 35–45.
- BÉLI Gábor: A halál esetére szóló rendelkezés az Árpád-korban a törvények és az ország szokásjoga alapján. In: FONT Márta – KAJTÁR István (szerk.): A magyar államiság első ezer éve. A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Jogtörténeti és Római Jogi Tanszéke és Bölcsészettudományi Karának Középkori és Koraújkori Történeti Tanszéke szervezésében azonos címen 2000. december 15-én megrendezett konferencia anyaga. Pécs 2000, 101–121.
- BÉLI Gábor: A ló a Mohács előtti magyar forrásokban. Tudományos Dialóg 2000/Jogtörténeti különszám 31–34.
- BÉLI Gábor: Zala vármegye Deák Ferenc által megfogalmazott észrevételei a jogügyi munkálatról. In: MOLNÁR András (szerk.): „Javítva változtatni”. Deák Ferenc és Zala vármegye 1832. évi reformjavaslatai. Zalaegerszeg 2000, 285–305.
- BÉLI Gábor: A hatalmaskodás fogalmának megjelenése. In: KAJTÁR István – SZEKERES Róbert (szerk.): Jogtörténeti tanulmányok VII. Pécs 2001, 53–71.
- BÉLI Gábor: Magyar jogtudományi munkák a Klimó Könyvtárban. In: CSÓKA-JAKSA Helga (szerk.): A Klimó-könyvtár a tudományos kutatások szolgálatában. A 2001. szeptember 28-án megrendezett konferencia előadásai. Pécs

- 2001, 29–52.
- BÉLI Gábor: A tulajdonát ruházásra vonatkozó kötöttségek és formaságok felszámolása az ősiségi nyíltparancsban. In: MEZEY Barna (szerk.) – VÖRÖS Imre (felelős szerk.): A magyar polgári átalakulás alkotmányos forradalma. Jogtörténetek 1848-ról. Budapest 2001, 119–124. (másodközlés)³
- BÉLI Gábor: Die Versammlung zu Gran 1267 und die Vorereignisse deren. In: MEZEY Barna – MÁTHÉ Gábor (szerk.): Von den Ständeversammlungen bis zum Parlamentarischen Regierungssystem in Ungarn. Studien zur Parlamentarismusgeschichte. Budapest – Graz 2001, 9–16.
- BÉLI Gábor: Léteztek-e autonóm megyei szervek a késő Árpád-korban? In: LENGVÁRI István – VONYÓ József (szerk.): Népek együttélése Dél-Pannóniában. Tanulmányok Szita László 70. születésnapjára. Budapest 2003, 45–64.
- BÉLI Gábor: Strafrechtspraxis und Strafrechtswissenschaft in Ungarn im 18. Jh. In: MEZEY Barna (szerk.): Strafrechtsgeschichte an der Grenze des nächsten Jahrtausendes. Budapest 2003, 110–121.
- BÉLI Gábor: II. Ulászló a székekelyek jogait és kötelezettségeit összefoglaló kiváltságlevelé. Jogtörténeti Szemle 2004/4. sz. 55–63.
- BÉLI Gábor: A megye hatóságának és tisztjeinek működése a XIV. század első felében az Ars Notaria formulái alapján. In: BÉLI Gábor – KAJTÁR István – SZEKERES Róbert (szerk.): Jogtörténeti tanulmányok VIII. Pécs 2005, 89–107.
- BÉLI Gábor: A succubitus duelli facti potentialis. In: BALOGH Ágnes – HORNYÁK Szabolcs (szerk.): Tanulmánykötet Erdős Emil professzor 80. születésnapja tiszteletére. Pécs 2005, 71–92.
- BÉLI Gábor: Bírói közgyűlések Magyarországon 1273 és 1301 között. In: MEZEY Barna – RÉVÉSZ T. Mihály (szerk.): Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor 65. születésnapja tiszteletére. Budapest 2006, 97–119.
- BÉLI Gábor: Degré Alajos, a jogtörténész. Jura 2006/2. sz. 5–13.
- BÉLI Gábor: Degré Alajos, a jogtörténész. In: KAJTÁR István – ÁDÁM Antal – CSERESNYÉS Ferenc (szerk.): Tanulmányok az 1956. évi forradalom és szabadságharc 50. évfordulójára. Pécs 2006, 67–83. (párhuzamos közlés)
- BÉLI Gábor: Degré Alajos és a régi gyámsági jog. In: MOLNÁR András (szerk.): Levéltáros elődeink. Degré Alajos és Szabó Béla munkássága. A 2004. április 7-én és 2005. szeptember 29-én Zalaegerszegen rendezett emlékülések előadásai. Zalaegerszeg 2006, 25–39.
- BÉLI Gábor: Jogállás szerint alkalmazott büntetések a régi magyar jogban. In: ANDRÁSSY György – NEMESSÁNYI Zoltán – VARGA Tamás (szerk.): Emlékkönyv Fülöp Miklós születésének ötvenedik évfordulójára. Pécs 2006, 61–75.
- BÉLI Gábor: Az eskütétel sajátos módjai a középkori Magyarországon. Jogtörténeti Szemle 2007/Különszám, 120–130.
- BÉLI Gábor: Die Verjährung (praescriptio) und die Ersitzung (usucapio) im alten ungarischen Recht. In: MEZEY Barna (szerk.): Rechtsgeschichtliche Vorträge 49. Lectures on Legal History 49. Budapest 2007, 3–10.
- BÉLI Gábor: Die Verjährung (praescriptio) und die Ersitzung (usucapio) im alten ungarischen Recht. In: MEZEY Barna (szerk.): Jubiléumsband Rechtsgeschichtliche Vorträge 50. Budapest 2007, 256–262. (másodközlés)
- BÉLI Gábor: Csemegi Károly (1826–1899) – büntetőjogász. Bűnügyi Szemle 2008/1. sz. 85–88.
- BÉLI Gábor: Vásárjog a középkorban. In: NAGY Janka Teodóra – SZABÓ Géza (szerk.): Vásárok Világa III. Szekszárd, 2007. szeptember 15. Szekszárd 2008, 9–30.
- BÉLI Gábor: Der Einfluss des deutschen Rechts auf die ungarische Strafpraxis. Die Rolle des Corpus Juris Hungarici in der Strafrechtsprechung Zwischen dem Anfang des XVIII. und der Mitte des IX. Jahrhunderts. In: JEROUSCHEK, Günter – MEZEY Barna – RÜPING, Hinrich (szerk.): Strafverfolgung und Staatsraison. Deutsch-ungarische Beiträge zur Strafrechtsgeschichte. Giessen 2009, 105–120.
- BÉLI Gábor: A vagyonmegosztás különös módja az Árpádkorban. In: KOKOVAI Szabina – POHÁNKA Éva (szerk.): Ünnepi tanulmányok Móró Mária Anna tiszteletére. Pécs 2009, 39–46.
- BÉLI Gábor: Hamis oklevelek és hamisítók a XIII–XIV. századi Magyarországon. Bűnügyi Szemle 2010/1. sz. 93–102.
- BÉLI Gábor: Károkozás és kártérítés a korai magyar jogban. In: MOLNÁR András (szerk.): Degré Alajos emlékezete. Tudományos emlékülés. Budapest–Zalaegerszeg 2010, 81–108.
- BÉLI Gábor: Osztatlanság és osztály az Árpádkorban. In: BALOGH Elemér – HOMOKI-NAGY Mária (szerk.):

³ A másodközléseket, párhuzamos közléseket a lista külön tünteti fel az időrendnek megfelelően, minden esetben jelezve az utánközlés tényét.

- Emlékkönyv Dr. Ruszoly József egyetemi tanár 70. születésnapjára. Szeged 2010, 131–144.
- BÉLI Gábor: Women's Acquisition of Property during the Era of the Arpad Dynasty in Hungary. In: BÉLI Gábor – HERGER Csabáné – PERES Zsuzsanna (szerk.): *Jogtörténeti Tanulmányok X.* Pécs 2010, 29–46.
- BÉLI Gábor: Az eskütétel sajátos módjai a középkori Magyarországon. In: MEZEY Barna (szerk.): *A szimbólumok üzenete. A jogi kultúra jelképei: eljárások, szokások, formák és tárgyak.* Budapest 2011, 67–86. (másodközlés)
- BÉLI Gábor: A nádor bírói hatalma a XIII. század derekáig. In: HOMOKI-NAGY Mária (szerk.): *Konferencia a bírói hatalomról és az állampolgárságról. IV. Szegedi Jogtörténeti Napok.* Szeged 2011, 53–65.
- BÉLI Gábor: Undertaking of a Guarantee towards Contracting Party in the Traditional Hungarian Law. In: BÉLI Gábor – DUCHONOVÁ, Diana – FUNDARKOVÁ, Anna – KAJTÁR István – PERES Zsuzsanna (szerk.): *Institutions of Legal History with special regard to Legal Culture and History.* Pécs – Bratislava 2011, 47–66.
- BÉLI Gábor: Alapdokumentumok a magyar középkorból. *Rubicon* 2012/1–2. sz. 16–20.
- BÉLI Gábor: Adók, adószerű bevételek az Árpád-korban. *Rubicon* 2012/6. sz. 32–33.
- BÉLI Gábor – PETRAK, Marko – ŽIHA, Nikol: Corpus Iuris Civilis and Corpus Iuris Hungarici: The influence of Roman legal tradition on the Hungarian and Croatian Law. In: DRINÓCZI Tímea – ŽUPAN, Mirela – ERCSEY Zsombor – VINKOVIĆ, Mario (szerk.): *Contemporary legal challenges: EU – Hungary – Croatia.* Pécs – Osijek 2012, 65–84.
- BÉLI Gábor – PETRAK, Marko – ŽIHA, Nikol: Corpus Iuris Civilis i Corpus Iuris Hungarici. Utjecaj rimske pravne tradicije na ugarsko-hrvatsko pravo. In: ŽUPAN, Mirela – VINKOVIĆ, Mario (szerk.): *Suvremeni pravni izazovi: EU – Mađarska – Hrvatska.* Pécs – Osijek 2012, 59–76. (másodközlés)
- BÉLI Gábor: Az Ars Notaria városi perrendje. In: HOMOKI-NAGY Mária (szerk.): *A polgári peres eljárás történeti fejlődése Magyarországon. V. Szegedi Jogtörténeti Napok.* Szeged 2013, 53–70.
- BÉLI Gábor: Börtönviselés perbeli egyezség alapján a XIII. században. In: MÁTHÉ Gábor – RÉVÉSZ T. Mihály – GOSZTONYI Gergely (szerk.): *Jogtörténeti Parerga. Ünnepi Tanulmányok Mezey Barna 60. születésnapja tiszteletére.* Budapest 2013, 66–72.
- BÉLI Gábor: Egy különös törvényszék, a generale iudicium működése 1264 és 1266 között. *Jogtörténeti Szemle* 2013/1. sz. 1–9.
- BÉLI Gábor: Vagyonyűjtő nagyurak IV. Béla idején. *Rubicon Online Plusz* 2013
- BÉLI Gábor: Wine-Growers and Vineyard Tenants in Hungary in the Middle Ages. *Acta Universitatis Sapientiae Legal Studies* 2013/1. sz. 23–38.
- BÉLI Gábor: A XVIII. századi megyei törvényszéki büntetőperек néprajzi vonatkozásai. In: NAGY Janka Teodóra (szerk.): *Tanulmányok Tárkány Szücs Ernő születésének 90. évfordulója tiszteletére.* Szekszárd 2014, 101–119.
- BÉLI Gábor: Bírói gyakorlat a 16. század elejéig. In: MÁTHÉ Gábor (szerk.): *A magyar jog fejlődésének fél évezrede. Werbőczy és a Hármaskönyv 500 év múltán.* Budapest 2014, 243–268.
- BÉLI Gábor: Bírói gyakorlat a 16. század elejéig. *Jogtörténeti Szemle* 2015/2. sz. 1–8. (másodközlés)
- BÉLI Gábor: A közbád alapján folyó büntetőeljárás előzményei és kifejlődése Magyarországon. In: KÓHALMI László – GÁL István László – FÜLÖP Péter – PILISI Fanni – SÁGI Lilla – NÉMETH Lili (szerk.): *Emlékkötet. Tanulmányok Bodnár Imre egyetemi adjunktus tiszteletére.* Pécs 2014, 45–51.
- BÉLI Gábor: A Négyeskönyv 1573. évi interpolált változata és közjogi megoldásai. In: MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Quadripartitum kézirat azonosítása – Nk Iv 1573.* Budapest 2015, 298–402.
- BÉLI Gábor: Dolog időleges használatának átengedésével létesült kötelmek a régi magyar jogban. In: BIRÓ Zsófia – JUSZTINGER János – PÓKECZ Kovács Attila (szerk.): *Antecessores Iuris Romani. Óriás Nándor és Benedek Ferenc emlékezete. Tanulmányok a római jog és a jogtörténet köréből.* Pécs 2016, 153–167.
- BÉLI Gábor: Női törvényes öröklés a Hármaskönyvben. In: NAGY Janka Teodóra (szerk.): *Szokásjog és jogszokás I–II. Jogi kultúrtörténeti és jogi néprajzi tanulmányok.* Szekszárd 2016, 60–74.
- BÉLI Gábor: A törvényes hitbér mértékének rögzülése és állandósulása. In: BÉLI Gábor – KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina – HERGER Csabáné (szerk.): *Ut Juris Ordo Exigit. Ünnepi tanulmányok Kajtár István 65. születésnapja tiszteletére.* Pécs 2016, 49–56.
- BÉLI Gábor: Organe der Machtausübung. In: MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Die Entwicklung der Verfassung und des Rechts in Ungarn.* Budapest 2017, 93–132.
- BÉLI Gábor: Die Basisinstitute des Privatrechts. In: MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Die Entwicklung der Verfassung und des Rechts in Ungarn.* Budapest 2017, 177–216.

- BÉLI Gábor: Birtok és birtokvédelem a régi magyar jogban. In: JUSZTINGER János – BÉLI Gábor – PÓKECZ Kovács Attila (szerk.): Hatékonyság és jogbiztonság a birtokvédelmi eljárásban. Történeti, dogmatikai és jogösszehasonlító elemzések hatályos birtokvédelmi szabályozásunk elméleti és gyakorlati kérdéseire. Pécs 2017, 35–54.
- BÉLI Gábor: Jogállás iránt indult perek és a jogállás megállapítása a középkori Magyarországon. In: BALOGH Judit – KONCZ Ibolya Katalin – SZABÓ István – TÓTH J. Zoltán (szerk.): 65. Studia in honorem István Stipta. Budapest 2017, 43–53.
- BÉLI Gábor: A középkori bíró működésének törvényessége. In: VÍZKELETY Mariann (főszerkesztő) – CSORBA Katalin – FAZEKASNÉ VARGA Viktória – GELLÉN Márton – JUHÁSZ Hajnalka – PÁLYI Mária Márta (szerk.): 5 éves az Alaptörvény. Válogatás az ünnepi konferenciasorozat beszédeiből. Budapest 2017, 252–261.
- BÉLI Gábor: A középkori magyar jog forrásai Bónis György munkásságában. In: BALOGH Elemér – HOMOKI-NAGY Mária (szerk.): Tripartitum trium professorum. Három szegedi jogtörténész. Drei Szegediner Rechtshistoriker. Tudományos emlékülés Bónis György születésének 100., Both Ödön születésének 90. és Iványi Béla halálának 50. évfordulóján. Szeged 2017, 125–136.
- BÉLI Gábor: A latin és a magyar jogi terminológia a XIX. század közepéig. Jogtörténeti Szemle 2017/3. sz. 12–18.
- BÉLI Gábor: Rendelkezés királyi beleegyezéssel az Árpád-korban. In: KIS Norbert – PERES Zsuzsanna (szerk.): Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor oktatói pályafutásának 50. jubileumára. Studia sollemnia scientiarum politico-camerarium. Budapest 2017, 99–108.
- BÉLI Gábor: A vármegyei nemesi bíraskodás szervezete 1723-ig. Jogtörténeti Szemle 2017/1–2. sz. 21–31.
- BÉLI Gábor: Condigna medietas, a szabad és szolga törvényes házasságából született gyermek megváltásának díja. In: GYÁNTI István – KULT László (szerk.): Tanulmányok Ódor Imre emlékére. Pécs 2018, 65–73.
- BÉLI Gábor: Eljárás hatalmaskodási ügyekben a nádor törvényszékén az Ars Notaria szerint. In: GOSZTONYI Gergely – RÉVÉSZ T. Mihály (szerk.): Jogtörténeti parerga II. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 65. születésnapja tiszteletére. Budapest 2018, 41–47.
- BÉLI Gábor: Női vagyoni jogok a tradicionális jog rendszerében. In: MENYHÁRD Attila – VARGA István (szerk.): 350 éves az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara: a jubileumi év konferenciasorozatának tanulmányai (I.–II. kötet). Budapest 2018, 1006–1017.
- BÉLI Gábor: Pest Város céheinek belső viszonyai Magyi János formuláskönyvének céhlevelei alapján. In: NAGY Janka Teodóra (szerk.): A jogi kultúrtörténet és a jogi néprajz új forrásai I–II. Jogi kultúrtörténeti és jogi néprajzi interdiszciplináris nemzetközi konferencia, Szekszárd, 2017. szeptember 28–29. Szekszárd 2018, 47–66.
- BÉLI Gábor: A Quadripartitum közjogi megoldásai. In: MÁTHÉ Gábor – MENYHÁRD Attila – MEZEY Barna (szerk.): A kettős monarchia. Die Doppelmonarchie. Budapest 2018, 11–38.
- BÉLI Gábor: A római Szentszék befolyása az Árpád-kori jogalkotáásra. In: BÉLI Gábor – KIS KELEMEN Bence – MOHAY Ágoston – SZALAYNÉ SÁNDOR Erzsébet (szerk.): Emlékkötet Herczegh Géza születésének 90. évfordulója alkalmából. Pécs 2018, 175–188.
- BÉLI Gábor: Bírói hatalom az 1869. évi törvénycikk megszületése előtt. In: A bírói hatalom gyakorlásáról szóló 1869. évi IV. törvénycikk megalkotásának 150. évfordulója. Budapest 2019, 19–35.
- BÉLI Gábor: Pénzkölcsön, zálogkölcsön a régi magyar jogban a Hármaskönyv megjelenéséig. Acta Universitatis Szegediensis. FORVM Acta Juridica et Politica 2019/1. sz. 5–26.
- BÉLI Gábor: I. Mátyás 1486. évi nagyobb dekrétuma. In: PERES Zsuzsanna – RÉVÉSZ T. Mihály (szerk.): I. Mátyás és az igazságszolgáltatás: az Országos Bírósági Hivatal tudományos konferenciája. Budapest 2019, 43–63.
- BÉLI Gábor: Időmúlás. Az elévülés ismérvei Magyarországon az Anjouk alatt. In: BÉLI Gábor (szerk.): Benedek Ferenc professzor emlékezete. A Zalaegerszegen 2019. június 6. napján megtartott emlékülés előadásai. Zalaegerszeg 2019, 9–17.
- BÉLI Gábor: Közöséges gonosztevők elleni eljárás a nádor és más bírók közgyűlésén. Jogtörténeti Szemle 2020/4. sz. 10–20.
- BÉLI Gábor: 私法の基本制度. In: MÁTHÉ Gábor (szerk.): A magyar alkotmány- és jogfejlődés: 匈牙利宪法与法律的演变与发展. Budapest 2020, 165–200.
- BÉLI Gábor: A hiteleshely letéti felelőssége a középkorban. In: PERES Zsuzsanna – BATHÓ Gábor (szerk.): Ünnepi tanulmányok a 80 éves Máthé Gábor tiszteletére: Labor est etiam ipse voluptas. Budapest 2021, 131–139.
- BÉLI Gábor: II. András korabeli jogforrások, különös tekintettel az Aranybullára. In: ZSOLDOS Attila (szerk.): Aranybulla 800. Budapest 2022, 119–144.

- BÉLI Gábor: A nők rendelkezési joga Magyarországon az Árpád-korban. In: BAGI Dániel – BARABÁS Gábor – FEDELES Tamás – KISS Gergely (szerk.): *Ruscia – Hungaria – Europa. Ünnepi kötet Font Márta professzor asszony 70. születésnapjára.* Pécs 2022, 103–118.
- BÉLI Gábor: A Szent István király ünnepén, Fehérváron tartott és más 13. századi királyi gyűlések. In: VARGA Zs. András – PATYI András – ÁBRAHÁM Márta (szerk.): *Bulla Aurea 800. Nyolc évszázad közjogi üzenete.* Budapest 2022, 40–65.
- BÉLI Gábor: Joghátrányokat kilátásba helyező klauzulák az Árpád-kori királyi és királyi engedéllyel adott rendelkezésekben. In: BÓDINÉ BELIZNAI Kinga – GOSZTONYI Gergely (szerk.): *Jogtörténeti Parerga III. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 70. születésnapja tiszteletére.* Budapest 2023, 41–47.

4. Tankönyv, jegyzet, tanszéklet

- BÉLI Gábor: *Magyar jogtörténet. Az államalapítástól 1848-ig.* Pécs 1995 (további kiadása: Pécs 1996)
- BÉLI Gábor: *Die ungarische Rechtsgeschichte seit den Anfängen bis zur Erscheinung der ersten sozialistischen Kodexe. Kurzlehrbuch.* Pécs 1999
- BÉLI Gábor: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog.* Budapest 1999 (további kiadásai: Budapest – Pécs 2000, Budapest–Pécs 2009, 2014 Online)
- BÉLI Gábor: *A szentkorona-tan (vázlat).* Pécs 2007
- BÉLI Gábor (szerk.): *Magyar alkotmány- és jogtörténet. Készült Dr. Degré Alajos egyetemi tanár 1950/51. tanévben tartott előadásai nyomán.* Pécs 2010
- BÉLI Gábor: *A magyar alkotmánytörténet vázlata 1848-ig.* Pécs 2016
- BÉLI Gábor: *A magyar államszervezet történetének 1848 és 1868 közti korszaka (vázlat).* Pécs 2021
- BÉLI Gábor: *A középkori magyar jog. Jogintézmények a hármaskönyvig (kézirat).* Pécs 2022
- BÉLI Gábor: *Az állam és egyház(ak) viszonya, valamint a vallás gyakorlásának szabadsága Magyarországon (vázlat).* Pécs é. n.
- BÉLI Gábor: *Választójog 1848-tól az ún. rendszerváltásig (vázlat).* Pécs é. n.

5. Szerkesztés, fordítás

- BÉLI Gábor: *Jogalkotás és jogélet. (A fejezetet összeállította és a forrásokat fordította) In: MEZEY Barna (szerk.): A magyar állam- és jogtörténet forrásai. Szöveggyűjtemény.* Budapest 1998, 34–124.
- KAJTÁR István – BÉLI Gábor (szerk.): *75 éve Pécssett.* Pécs 1998
- KAJTÁR István – BÉLI Gábor (szerk.), HÖNIG Klára (ford.): *75 years in Pécs.* Pécs 1998
- KAJTÁR István – BÉLI Gábor (szerk.), HÖNIG Klára (ford.): *Seit 75 Jahren in Pécs.* Pécs 1999
- BÓDINÉ BELIZNAI Kinga – MEZEY Barna – BÉLI Gábor – FÖGLEIN Gizella – HORVÁTH Attila – MÁTHÉ Gábor – POMOGYI László – TÓTH Béla (szerk.): *A magyar jogtörténet forrásai. Szemelvénygyűjtemény.* Budapest 2000 (további kiadásai: Budapest 2001, Budapest 2002, Budapest 2006)
- BÉLI Gábor – KAJTÁR István – SZEKERES Róbert (szerk.): *Jogtörténeti tanulmányok VIII.* Pécs 2005
- BÉLI Gábor – HERGER Csabáné – PERES Zsuzsanna (szerk.): *Jogtörténeti tanulmányok X. (Essays on Legal History 10, Rechtshistorische Beiträge 10).* Pécs 2010
- BÉLI Gábor – DUCHONOVÁ Diana – FUNDARKOVÁ Anna – KAJTÁR István – PERES Zsuzsanna (szerk.): *Institutions of Legal History with special regard to Legal Culture and History.* Pécs – Bratislava 2011
- BÉLI Gábor – KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina – HERGER Csabáné (szerk.): *Ut Juris Ordo Exigit. Ünnepi tanulmányok Kajtár István 65. születésnapja tiszteletére.* Pécs 2016
- JUSZTINGER János – BÉLI Gábor – PÓKECZ Kovács Attila (szerk.): *Hatékony és jogbiztonság a birtokvédelmi eljárásban. Történeti, dogmatikai és jogösszehasonlító elemzések hatályos birtokvédelmi szabályozásunk elméleti és gyakorlati kérdéseire.* Pécs 2017
- BÉLI Gábor – KIS KELEMEN Bence – MOHAY Ágoston – SZALAYNÉ SÁNDOR Erzsébet (szerk.): *Emlékkötet Herczegh Géza születésének 90. évfordulója alkalmából.* Pécs 2018
- BÉLI Gábor (szerk.): *Benedek Ferenc professzor emlékezete. A Zalaegerszegen 2019. június 6. napján megtartott emlékülés előadásai.* Zalaegerszeg 2019

NAGY Janka Teodóra – BÉLI, Gábor (szerk.): A jog kulturális holdudvara: A magyar jogtörténet, jogi kultúrtörténet európai kontextusai. Budapest 2022

6. Ismertetés, ajánlás, bevezető, előszó

BÉLI Gábor: Kajtár István. Magyar városi önkormányzatok (1848–1918). Baranya. Történelmi közlemények. 1992–93/1–2. sz. 119–122.

BÉLI Gábor: Előszó a második kiadáshoz. In: MOLNÁR András (szerk.): BÓNIS György – DEGRÉ Alajos – VARGA Endre: A magyar bírósági szervezet és perjog története. Zalaegerszeg 1996, 9–10.

BÉLI Gábor: Dr. Kajtár István: A burzsoá városi jog kialakulása Magyarországon (Kandidátusi értekezés). Állam és Igazgatás 1998/3. sz. 283–285.

NAGY Janka Teodóra – BÉLI Gábor: Kajtár István emlékkonferencia: Pécs, 2019. november 28–29. Jogtörténeti Szemle 2020/1. sz. 59–60. (párhuzamos közlés)

NAGY Janka Teodóra – BÉLI Gábor: „A jog kulturális holdudvara” – Kajtár István emlékkonferencia. Díké 2020/1. sz. 3–5. (párhuzamos közlés)

BÉLI Gábor – NAGY Janka Teodóra: Artificem Commendam Opus. In: NAGY Janka Teodóra – BÉLI Gábor (szerk.): A jog kulturális holdudvara. A magyar jogtörténet, jogi kultúrtörténet európai kontextusai. Jogtörténeti értekezések 56. Budapest 2022, 219–224.

FALUS Orsolya

egyetemi docens

DUE TTI

DOI: 10.15170/DIKE.2023.07.01.03

„A közép-európai régió és a nyugati hatások: A tradicionális jog alakváltozásai”
Tanulmánykötet Béli Gábor 65. születésnapjára¹

2023. április 28-án, az Ünnepeelt születésnapján, a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán került megrendezésre a kar emblematikus oktatója, *Béli Gábor* 65. születésnapjára kiadott *A közép-európai régió és a nyugati hatások: A tradicionális jog alakváltozásai* című tanulmánykötet bemutatója.

A kötet az Eötvös Lóránd Kutatási Hálózat tagjaként az ELTE Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszékén működő MTA-ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport programja keretében, a *Kovács Kálmán* által alapított és *Mezey Barna* által szerkesztett Jogtörténeti Értekezések sorozat 60. kiadványa. Lektora *Révész T. Mihály*.

Már az alcím is tiszteleg *Béli Gábor* munkássága előtt, hiszen a tradicionális jog – mint a magyar jogtörténet kutatásában az 1848 előtti korszakra alkalmazott, mára közkeletűvé vált *terminus technicus* – megalkotása² is az ő nevéhez fűződik. A kötet szerzői *Béli Gábor* barátai, kollégái: pályatársai és volt hallgatói, akik tanulmányaikkal valamennyien tanúságot tettek arról, hogy miként hatott rájuk *Béli Gábor* emberi, elhivatott oktatói és iskolát teremtő kutatói pályafutása.

Balogh Elemér, a Szegedi Tudományegyetem tanszékvezető egyetemi tanára *Sendrői*, mint egyházi bírói fórumról írt tanulmányt,³ arra is figyelemmel, hogy *Béli Gábor*, bár érdeklődése elsősorban a nemesi bíráskodásra irányul, a tradicionális jog bírói fórumairól maga is több tanulmányt, illetve monográfiát írt.⁴

¹ KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina – MÁTHÉ Gábor – MEZEY Barna (szerk.): *A közép-európai régió és a nyugati hatások: A tradicionális jog alakváltozásai*. Budapest 2023.

² BÉLI, Magyar jogtörténet: A tradicionális jog.

³ BALOGH, A püspök bírói közgyűlése a középkori német egyházi bíráskodásban 11–20.

⁴ A teljesség igénye nélkül: BÉLI, Bírói hatalom az 1869. évi törvénycikk megszületése előtt 19–35.; BÉLI, Eljárás hatalmaskodási ügyekben a nádor törvényszékén az *Ars Notaira* szerint 41–47.; BÉLI, A vármegyei nemesi bíráskodás szervezete 1723-ig 21–31.; BÉLI, A középkori bíró működésének törvényessége 252–261.; BÉLI, Egy különös törvényszék, a generale iudicium működése 1264 és 1266 között 1–9.; BÉLI, A nemesek négy bírója: A szolgabírók működésének első korszaka 1268–1351.

Balogh Judit, a Debreceni Egyetem docense „*Vérbeli levéltárnokok*” és a *jogtörténet művelése* című tanulmánya⁵ mottójában Winston Churchill-t idézi: „*Minél távolabbra tekintünk hátra, annál messzebbre látunk előre*”. Időszerű, és a jogtörténet oktatóit, kutatóit közvetlenül érintő kérdés felvetésével indít: a jogtörténeti tárgyak helyéről, szerepéről a jogi oktatásban. A szerző két jogtörténész portréját vázolja fel, akik levéltárosi tudásukat a jogtörténeti oktatás szolgálatába állították, és arra alapozva dolgozták ki modern tananyagaikat: Iványi (Jung) Béláét és Baranyai Béláét, akik levéltárosi pályakezdést követően a Debreceni Egyetem tanárai lettek – így vonva párhuzamot Béli Gábor és debreceni elődei karrier-íve között. Mindezek alapján megállapítja: „*A jogtörténet levéltárosok általi, tudós művelése az, ami leginkább előreviszja a tudományterületünket*”.⁶

Bíró Zsófia, a PTE ÁJK Technológiai Jogi és Energiajogi Tanszék tudományos segédmunkatársa, két OTDK dolgozatát és a doktori értekezését írta Béli Gábor vezetésével. Tanulmányával mentora egyik legkedvesebb történelmi korszakát idézte meg.⁷

Bódiné Beliznai Kinga, az ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék tanszékvezető egyetemi docense, Béli Gábor bírósági kutatásaihoz kapcsolódva, egyben emléket állítva a jogi kultúrtörténet magyarországi atyjának, Béli Gábor elhunyt kollégájának és barátjának, Kajtár Istvámnak is, olyan meglepő, több évszázadra visszanyúló, máig élő, angol hagyományt mutat be, amelyeket a 21. században is őriznek a helyi bírói fórumok.⁸

Domaniczky Endre, a Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet vezető kutatója, Mádl Ferenc *kisregényének pécsi vonatkozásai című munkája*⁹ ajánlásában egy – Béli Gáborral folytatott – 2012-es beszélgetést idéz fel, amelynek során az Ünnepelet arra biztatta a szerzőt, hogy írja meg ausztráliai élményeit, jogásként, új szempontokat adva a tudományos életnek. Hangsúlyozta azt az általa is követett vezérelvet, mely szerint a közösség szolgálata fontosabb, mint az egyéni karrier. Ez „*az írástudó felelőssége*” mint útravaló,¹⁰ kíséri szakmai pályáján a szerzőt, aki Mádl Ferenc portréját és életművét is ezzel az objektív, a közösség szolgálatát mindenek elé helyező szemlélettel mutatja be.

Falus Orsolya, a Dunaújvárosi Egyetem docense – 2014-ben Béli Gábor első végzett PhD-hallgatója – és szerzőtársa, Marian Malecki, a krakkói Jagello Egyetem professzora, Béli Gábor mint az Aranybulla egyik hazai szakértője¹¹ előtt tisztelegtek *Az Aranybulla „lengyel változata”: az 1228. évi cieniai privilégiumlevél* című összehasonlító tanulmányukkal.¹²

A PTE ÁJK Jogtörténeti Tanszék élén a nyugdíjba vonuló Béli Gábort váltó Herger Csabáné tanszékvezető egyetemi tanár, a *Férfinek és nőknek teremtve. A felvilágosult természetjog családvédelmi érvelése* a jelenkorban sajnálatosan időszerű tanulmányában¹³ aláhúzza azt a tényt, hogy a családjogi jogviszonyokban – azok speciális helyzetére tekintettel – fokozott szükség van arra, hogy a normák tartalma a természetes igazságon alapuljon – ennek gyakorlati érvényesüléséhez azonban az érintetteknek ezzel megegyező beállítottsága is elengedhetetlen. Máskülönben – idézi Luthert – „*a házasság és a családi élet a pokolból ad kóstolót, abehyett, hogy a mennyből való kóstoló lenne*”.¹⁴

⁵ BALOGH, „Vérbeli levéltárnokok” és a jogtörténet művelése 22–28.

⁶ BALOGH, „Vérbeli levéltárnokok” és a jogtörténet művelése 8.

⁷ BÍRÓ, A király bírói hatalma az Árpád-korban 29–37.

⁸ BÓDINÉ BELIZNAI, Bírósági hagyományok Angliában 39–48.

⁹ DOMANICZKY, Mádl Ferenc kisregényének pécsi vonatkozásai 50–65.

¹⁰ DOMANICZKY, Mádl Ferenc kisregényének pécsi vonatkozásai 49.

¹¹ BÉLI, II. András korabeli jogforrások, különös tekintettel az Aranybullára 119–144.

¹² FALUS – MALECKI, Az Aranybulla „lengyel változata”: az 1228. évi cieniai privilégiumlevél 67–75.

¹³ HERGER, Férfinek és nőknek teremtve. A felvilágosult természetjog családvédelmi érvelése 77–88.

¹⁴ HERGER, Férfinek és nőknek teremtve. A felvilágosult természetjog családvédelmi érvelése 88.

Homoki-Nagy Mária, a Szegedi Tudományegyetem tanszékvezető egyetemi tanára, az *Egyezségek a jobbágy-parasztság körében*¹⁵ című munkájával tiszteleg pályatársa előtt. Bevezetésében párhuzamot von: egy hasonló, másik alkalommal, a *Ruszoly József* 70. születésnapjára készült emlékkönyvben *Béli Gábor* tollából jelent meg az *Osztatlanság és osztály az Árpádkorban* című tanulmánya.¹⁶ *Homoki-Nagy Mária*, aki *Béli Gábor*hoz hasonlóan a primer, levéltári kutatásaiból von le megalapozott következtetéseket, most is elsősorban a Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltárában a szentesi *Egyezségek könyve* és *Végrendeletek* nyilvántartásaiból merít példákat.

Horváth Attila, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem tanszékvezető egyetemi tanára *Béli Gábor* közismert, jellegzetes, fanyar humorát idéző címet adott az Ünnepelt előtt tisztelgő írásának. A „Nem tudjuk, hogy mit hoz a múlt.” *A magyar állam- és jogtörténet egyes intézményeinek, terminológiáinak kérdése*¹⁷ mottója egy pesti vicc, amely rávilágít arra a tényre, hogy – bár előfordulhat, hogy állam- és jogtudományi karokon a vizsgakérdések 30 év alatt sem változnak – a jogtörténet megítélésének, továbbá a terminológiai változásoknak köszönhetően az azokra adott válaszok már „teljesen mások”.¹⁸

Korsósné Delacasse Krisztina, a PTE ÁJK Jogtörténeti Tanszéke docense, az Ünnepelt egyik legközelebbi munkatársa, egyben az ünnepi kötet egyik szerkesztője, habilitációs témájához visszanyúlva, egyben mentora, *Béli Gábor* büntetőjog-történeti kutatásai¹⁹ előtt tisztelegve választott témát.²⁰

László Balázs ügyész, aki nemrég sikerrel védte doktori értekezését a PTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskolájában *Béli Gábor* témavezetésével, *Szent István* Intelmeinek alkotmányjogi jelentőségéről írt.²¹ Tanulmánya előszavában maga is elismeri, hogy a közöttük kialakult speciális kapcsolatra tekintettel nehéz lett volna a mentorát váratlan megközelítéssel, vagy újszerű gondolatokkal meglepni, ezért inkább a *Béli Gábor*tól tanult módon, a primer forrás előtérbe helyezésével vizsgálta *Szent István* Intelmeit mint a történeti alkotmány egyik *Árpád*-kori elemét.

A kötet másik szerkesztője, *Máthé Gábor* professor emeritus, a *Ius commune – Tripartitum – Quadripartitum*²² előszavában kiemeli *Béli Gábor* 2007-ben megvédett doktori értekezését (*A nemesek négy bírója, a szolgabírók működésének első korszaka: 1268–1351*²³), amely a középkori forráskutatás módszertani etalonja. Születésnapj jókívánságai körében kifejezi reményét, hogy *Béli Gábor* tervezett új monográfiája, *Az államszervezet hatalmi, dinasztikus és kulturális rendszere: a nyugati és a keleti kereszténység gyűriájában (10-16. század)* az eddigiekhez hasonlóan, a jelenkori gondolkodásunkra is kiható és meghatározó mű lesz.

¹⁵ HOMOKI-NAGY, *Egyezségek a jobbágy-parasztság körében* 89–97.

¹⁶ BÉLI, *Osztatlanság és osztály az Árpádkorban* 131–144.

¹⁷ HORVÁTH, „Nem tudjuk, hogy mit hoz a múlt.” *A magyar állam- és jogtörténet egyes intézményeinek, terminológiáinak kérdései* 99–118.

¹⁸ HORVÁTH, „Nem tudjuk, hogy mit hoz a múlt.” *A magyar állam- és jogtörténet egyes intézményeinek, terminológiáinak kérdései* 99.

¹⁹ BÉLI, *Magyar jogtörténet: A tradicionális jog* 155.

²⁰ KORSÓSNÉ DELACASSE, *A bűncselekmények megnevezése és osztályozása a régi magyar szerzőknél* 119–132.

²¹ LÁSZLÓ, *Szent István intelmeinek alkotmányjogi jelentősége* 131–141.

²² MÁTHÉ, *Ius commune – Tripartitum – Quadripartitum* 143–154.

²³ Az értekezésből később önálló monográfia is született: BÉLI, *A nemesek négy bírója: A szolgabírók működésének első korszaka* 1268–1351.

A kötet és a sorozat szerkesztője, *Mezey Barna*, az MTE-ELTE Jogi Történelmi Kutatócsoport (ELKH) vezetője, az ELTE és a Széchenyi István Egyetem egyetemi tanára, a *Raboknak javítása és a költségkímélés fontos tekintete (Az 1843. évi büntetőjogi Törvényjavaslat az Alsótábla előtt)* címmel közölt tanulmányt²⁴ az általa jegyzett ünnepi kötetben.

Nagy Janka Teodóra, a PTE KPVK tanszékvezető egyetemi tanára, az ELKH tagja, az Ünnepelt elődjéről írt tanulmánnyal tisztelgett *Béli Gábor* előtt.²⁵ Az írás *Holub József* (1885–1962) jogtörténész, pécsi egyetemi professzor tudományos pályájának egy-egy állomását idézi fel, elsősorban a *Holub* család levéltárában őrzött levelekből válogatva.

Niklai Patrícia Dominika a PTE ÁJK Jogi Történelmi Tanszéke tanársegédje, esszéjében²⁶ *Béli Gábor* elődjének, az Ünnepelt által is sokat hivatkozott *Csizmadia Andornak* egyik meghatározó munkáját idézi.²⁷

P. Szabó Béla, a Debreceni Egyetem tanszékvezető egyetemi tanára, *Béli Gábor* pályatársa és barátja, a „*Sol sapiens in jure*” *Johannes Serpilius, 17. századi soproni városbíró jogtudósi munkássága*²⁸ címmel szintén bírósági témát dolgoz fel, azonban nem az Ünnepelt által kedvelt tradicionális korszakból, ezért – ahogyan előszavában kifejti – „*A baráti jószándék és jókívánság bizonyos, a megmutatkozó eredmény benigna interpretatióra számít*”.

Rácz Lajos nyugalmazott egyetemi tanár²⁹ a *Hartvik*-legendáról szóló, megjelenés alatt álló kismonográfiája egyik részletével kedveskedett az Ünnepeltnek, *Corona Angelica. A magyar szent királyok és az angyalok* címmel.

A tanulmányok sorát *Szabó István*, a PPKE tanszékvezető egyetemi tanára³⁰ írása zárja, amellyel az Ünnepelt által magas szinten művelt, a tradicionális korszakra vonatkozó alkotmányjogi-történelmi kutatás előtt tiszteleg.

A kötet végén *Fábián Adrián* egyetemi tanár, a PTE ÁJK dékánja, úgy is, mint *Béli Gábor* nyugdíjba vonuló oktatási dékán-helyettes közvetlen munkatársa, foglalja össze „*a magyar jogtörténet oktatása és kutatása emblematikus, kiemelkedő alakjának*”³¹ tudományos pályafutását, és kíván boldog születésnapot.³²

A tanulmánykötet *Béli Gábor* különleges, sokoldalú személyiségének – felelős írástudó, széles látókörű jogász, középkorász, verbeli egyetemi oktató – tart tükröképet, amennyiben a tanulmányok a középkor jogtörténetéről, ezen belül is elsősorban a tradicionális jogról, levéltári kutatások eredményeiről, a jogtörténelmi tárgyak egyetemi oktatásának időszerűségéről, valamint az írástudó felelősségéről szólnak – a múlttól, a mánap, a holnapért. Az Ünnepelt – sokat említett – rá jellemző, fanyar humorával egyetlen hiányosság mégis észrevételezhető: a kötet a Jogi Történelmi Értekezések sorozat 60. kötete lett – sajnos nem lehetett stílusosan a 65.

²⁴ MEZEY, Raboknak javítása és a költségkímélés fontos tekintete 155–172.

²⁵ NAGY, „A jogtörténelem terén kifejtett kiváló tudományos munkásság elismerése” – levelek Holub József családi levéltárából 173–182.

²⁶ NIKLAI, A közoktatási intézményrendszer fejlesztésének jogi kihívásai az 1920-as években 183–190.

²⁷ CSIZMADIA, A magyar állam és az egyháza jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban.

²⁸ P. SZABÓ, „Sol sapiens in jure” Johannes Serpilius, 17. századi soproni városbíró jogtudósi munkássága 191–206.

²⁹ RÁ CZ, Corona Angelica. A magyar szent királyok és az angyalok 207–219.

³⁰ SZABÓ, Ifj. Gróf Andrássy Gyula lázadási ügye 221–229.

³¹ FÁBIÁN, Béli Gábor 65 231.

³² FÁBIÁN, Béli Gábor 65 231–232.

Felhasznált irodalom

- BALOGH Elemér: A püspök bírói közgyűlése a középkori német egyházi bíraskodásban. In: KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina – MÁTHÉ Gábor – MEZEY Barna (szerk.): A közép-európai régió és a nyugati hatások: A tradicionális jog alakváltozásai. Budapest 2023, 11–20.
- BALOGH Judit: „Vérbeli levéltárnokok” és a jogtörténet művelése. In: KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina – MÁTHÉ Gábor – MEZEY Barna (szerk.): A közép-európai régió és a nyugati hatások: A tradicionális jog alakváltozásai. Budapest 2023, 22–28.
- BÉLI Gábor: Bírói hatalom az 1869. évi törvénycikk megszületése előtt. In: A bírói hatalom gyakorlásáról szóló 1869. évi IV. törvénycikk megalkotásának 150. évfordulója. Budapest 2019, 19–35.
- BÉLI Gábor: Eljárás hatalmaskodási ügyekben a nádor törvényszékén az Ars Notaria szerint. In: GOSZTONYI Gergely – RÉVÉSZ, T. Mihály (szerk.) Jogtörténeti parerga II: Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 65. születésnapja tiszteletére. Budapest 2018, 41–47.
- BÉLI Gábor: A vármegyei nemesi bíraskodás szervezete 1723-ig. Jogtörténeti Szemle 2017/1-2. sz. 21–31.
- BÉLI Gábor: A középkori bíró működésének törvényessége. In: VÍZKELETY Mariann (főszerkesztő) – CSORBA Katalin – FAZEKASNÉ VARGA Viktória – GELLÉN Márton – JUHÁSZ Hajnalka – PÁLYI Mária Márta (szerk.): 5 éves az Alaptörvény: Válogatás az ünnepi konferenciasorozat beszédeiből. Budapest 2017, 252–261.
- BÉLI Gábor: Egy különös törvényszék, a generale iudicium működése 1264 és 1266 között. Jogtörténeti Szemle 2013/1. sz. 1–9.
- BÉLI Gábor: A nemesek négy bírója: A szolgabírók működésének első korszaka 1268-1351. Budapest – Pécs 2008
- BÉLI Gábor: Osztatlanság és osztály az Árpádkorban. In: BALOGH Elemér – HOMOKI-NAGY Mária (szerk.): Emlékkönyv Dr. Ruzsoly József egyetemi 70. születésnapjára. Acta Universitatis Szegediensis. Acta juridica et politica. Tom. LXXIII. Szeged 2010, 131–144.
- BÉLI Gábor: II. András korabeli jogforrások, különös tekintettel az Aranybullára. In: ZSOLDOS Attila (szerk.): Aranybulla 800. Budapest 2022, 119–144.
- BÉLI Gábor: Magyar jogtörténet: A tradicionális jog. Budapest – Pécs 2009
- BÍRÓ Zsófia: A király bírói hatalma az Árpád-korban. In: KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina – MÁTHÉ Gábor – MEZEY Barna (szerk.): A közép-európai régió és a nyugati hatások: A tradicionális jog alakváltozásai. Budapest 2023, 29–37.
- BELIZNAI Kinga: Bírósági hagyományok Angliában. In: KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina – MÁTHÉ Gábor – MEZEY Barna (szerk.): A közép-európai régió és a nyugati hatások: A tradicionális jog alakváltozásai. Budapest 2023, 39–48.
- CSIZMADIA Andor: A magyar állam és az egyháza jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban. Budapest 1966
- DOMANICZKY Endre: Mádl Ferenc kisregényének pécsi vonatkozásai. Mádl Ferenc kisregényének pécsi vonatkozásai. Bódiné Beliznai Kinga: Bírósági hagyományok Angliában. In: KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina – MÁTHÉ Gábor – MEZEY Barna (szerk.): A közép-európai régió és a nyugati hatások: A tradicionális jog alakváltozásai. Budapest 2023, 50–65.
- FÁBIÁN Adrián: Béli Gábor 65. In: KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina – MÁTHÉ Gábor – MEZEY Barna (szerk.): A közép-európai régió és a nyugati hatások: A tradicionális jog alakváltozásai. Budapest 2023, 231–232.
- FALUS Orsolya – MALECKI, Marian: Az Aranybulla „lengyel változata”: az 1228. évi cieniai privilégiumlevél. In: KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina – MÁTHÉ Gábor – MEZEY Barna (szerk.): A közép-európai régió és a nyugati hatások: A tradicionális jog alakváltozásai. Budapest 2023, 67–75.
- HERGER Csabáné: Férfinek és nőknek teremtve. A felvilágosult természetjog családvédelmi érvelése. In: KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina – MÁTHÉ Gábor – MEZEY Barna (szerk.): A közép-európai régió és a nyugati hatások: A tradicionális jog alakváltozásai. Budapest 2023, 77–88.
- HOMOKI-NAGY Mária: Egyezségek a jobbágy-parasztság körében. In: KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina – MÁTHÉ Gábor – MEZEY Barna (szerk.): A közép-európai régió és a nyugati hatások: A tradicionális jog alakváltozásai. Budapest 2023, 89–97.

- HORVÁTH Attila: „Nem tudjuk, hogy mit hoz a múlt.” A magyar állam- és jogtörténet egyes intézményeinek, terminológiáinak kérdései. In: KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina – MÁTHÉ Gábor – MEZEY Barna (szerk.): A közép-európai régió és a nyugati hatások: A tradicionális jog alakváltozásai. Budapest 2023, 99-118.
- KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina: A bűncselekmények megnevezése és osztályozása a régi magyar szerzőknél. In: KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina – MÁTHÉ Gábor – MEZEY Barna (szerk.): A közép-európai régió és a nyugati hatások: A tradicionális jog alakváltozásai. Budapest 2023, 119-132.
- LÁSZLÓ Balázs: Szent István intelmeinek alkotmányjogi jelentősége. In: KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina – MÁTHÉ Gábor – MEZEY Barna (szerk.): A közép-európai régió és a nyugati hatások: A tradicionális jog alakváltozásai. Budapest 2023, 131–141.
- MÁTHÉ Gábor: Ius commune – Tripartitum – Quadripartitum. In: KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina – MÁTHÉ Gábor – MEZEY Barna (szerk.): A közép-európai régió és a nyugati hatások: A tradicionális jog alakváltozásai. Budapest 2023, 143–154.
- MEZEY Barna: Raboknak javítása és a költségkímélés fontos tekintete. (Az 1843. évi bortönügyi Törvényjavaslat az Alsótábla előtt). In: KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina – MÁTHÉ Gábor – MEZEY Barna (szerk.): A közép-európai régió és a nyugati hatások: A tradicionális jog alakváltozásai. Budapest 2023, 155–172.
- NAGY Janka Teodóra: „A jogtörténelem terén kifejtett kiváló tudományos munkásság elismerése” – levelek Holub József családi levéltárából. In: KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina – MÁTHÉ Gábor – MEZEY Barna (szerk.): A közép-európai régió és a nyugati hatások: A tradicionális jog alakváltozásai. Budapest 2023, 173–182.
- NIKLAJ Patrícia Dominika: A közoktatási intézményrendszer fejlesztésének jogi kihívásai az 1920-as években. In: KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina – MÁTHÉ Gábor – MEZEY Barna (szerk.): A közép-európai régió és a nyugati hatások: A tradicionális jog alakváltozásai. Budapest 2023, 183–190.
- P. SZABÓ Béla: „Sol sapiens in jure” Johannes Serpilius, 17. századi soproni városbíró jogtudósi munkássága. In: KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina – MÁTHÉ Gábor – MEZEY Barna (szerk.): A közép-európai régió és a nyugati hatások: A tradicionális jog alakváltozásai. Budapest 2023, 191–206.
- RÁCZ Lajos: Corona Angelica. A magyar szent királyok és az angyalok. In: KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina – MÁTHÉ Gábor – MEZEY Barna (szerk.): A közép-európai régió és a nyugati hatások: A tradicionális jog alakváltozásai. Budapest 2023, 207–219.
- SZABÓ István: Ifj. Gróf Andrássy Gyula lázadási ügye. In: KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina – MÁTHÉ Gábor – MEZEY Barna (szerk.): A közép-európai régió és a nyugati hatások: A tradicionális jog alakváltozásai. Budapest 2023, 221–229.

BUJTÁR Zsolt
adjunktus
PTE ÁJK

DOI: 10.15170/DIKE.2023.07.01.04

**Jogátvétel vagy modellkövetés?
A korlátolt felelősségű társaság megjelenése a magyar jogban**

Transfer of Rights or Modell Following? The History of the Reception of Limited Liability Company in Hungarian Law

The limited liability company was receipted into Hungarian law in 1930. The forty-year delay following the appearance of the German GmbH brought several advantages for Hungarian company law, the legislator created a well thought-out, practical law that also met the long-term needs of the Hungarian economy and the economic actors. Based on the early debates and the first draft of Dávid Pap and its critique by Géza Bozóky, the author examines the new form of company that started as a similar form of a general partnership, which was then considered by Géza Bozóky as a variant of the joint-stock company form. The paper describes the stages and characteristics of the development of this approach in the mirror of the German (1892) and the Austrian (1906) GmbH Acts.

Keywords: *limited liability company, general partnership, joint-stock company, limited partnership, cooperation*

1. A magyar gazdasági jog fejlődése a 19. században

A Magyar Királyságban – a *Habsburg* uralmi térség részeként – a kereskedelmi életre vonatkozó törvényi szabályozás az 1723. évi LIII. törvénycikk megjelenésével kezdődött meg.¹ Ezzel a jogalkotó a kereskedőket a rendszeres kereskedelmi könyvek vezetésére kötelezte, s a nevezett dokumentumokat félbizonyító erővel ruházta fel,² míg a mintegy hét évtizeddel később elfogadott 1792. évi XVII. törvénycikk³ az osztrák bíróságok ítélezési jogát terjesztette ki – az érintett felek alávetése esetén – a magyar kereskedelmi jogi ügyletekre.⁴

A kereskedelmi társaságok szabályozása 1840-ben a francia *Code de Commerce* mintáját követve történt meg,⁵ két sikertelen kodifikációs kísérlet (1795, 1830) után,⁶ azok eredményeinek a figyelembe vételével. A közkeresetre összeálló társaságokról szóló 1840. évi XVIII. törvénycikk⁷ egy

¹ ROMAN, A gazdasági társaságok és a szövetkezetek vezetőire vonatkozó jogi szabályozás 6.

² 1723. évi LIII. törvénycikk a könyvkivonati per rendjéről s miként kelljen az eddigelé keletkezett adósságok iránt a kereskedőknek eljárni? 1–3. §.

³ 1792. XVII. törvénycikk hogyan lehessen az örökös tartományok váltó-törvényszékeinek s bíróságainak ítéleteit, melyeknek valaki magát önként alá vetette, végrehajtani? 5. pont.

⁴ NAGY, A magyar kereskedelmi jog kézikönyve 19.

⁵ HORVÁTH, A magyar magánjog történetének alapjai 394. A francia kereskedelmi jog hatásához illetve az európai modellekhez lásd: SÁNDOR, A társasági jog története Nyugat-Európában.

⁶ Lásd bővebben: KÉPES, A magyar kereskedelmi jogi kodifikáció előtörténete 159–166.

⁷ PAPP, A magyar társasági jog fejlődése 410–411.

„gazdasági törvénykezési csomag” részét képezte.⁸ A törvény a közkereseti társaságot és implicit módon a betéti társaságot (amely kültagokkal rendelkező közkereseti társaság), valamint a részvénytársaságot adta meg választható társasági formaként. A közkereseti társaságon belül tehát elhatárolták a szoros értelemben vett közkereseti társaságot, melyben a személyek kizárólag teljes vagyoni felelősséggel bírnak és nevük megjelenik a társaság elnevezésében „és társak (et comp.)” formában⁹, valamint a betéti társaságot, amelyben kültagok részvételére is lehetőségét biztosítottak, a társaságnak megfelelő társasági formát külön nem nevesítve. A törvény szövegében számos esetben a német szakkifejezések használták, ahogy ezt a betéti társaságra utaló kültag (*commenditaires, stille Gesellschafter*) elnevezés is mutatja azon tagok esetében, „*mellyek csak bizonyos befizetést veszélyre (Einlage auf Gefahr) tesznek*”.¹⁰ A részvénytársasági forma (*Actien-Gesellschaften*) elhatárolása is a tagoknak a társaság nevében történő megnevezése nélkül és a kizárólagos a vagyoni hozzájárulásra kiterjedő felelősségvállalással valósult meg a törvényben. A törvény a cégnyilvánosságot a kor szintjén a váltó-törvényszéknél történő bejegyzéssel és a könyveik ezen váltó-törvényszék általi hitelesítéssel (*paraphiren*), könyveik rendes vezetésével biztosította.¹¹ Ehhez kapcsolódik, hogy a közkereseti társaság tagjává válás pozitív feltételeként is a váltókötelezettség vállalási képességet határozták meg.¹² A kültagok és a kültagokkal szemben beltági felelősség vizsgálata fontos a későbbi korlátolt felelősség, illetve annak áttörése szempontjából. A kültagok felelőssége a vagyoni hozzájárulásig terjedt. A jogalkotó azonban lehetőséget adott arra, hogy a hitelezők követeléseinek teljesítésére egyszer már a kültag részére visszaadott vagyoni hozzájárulást ismét a hitelezők követeléseinek teljesítésére vonják be – „*a társaság egyéb tagjaival egyetemben (in solidum) két esztendőig*”¹³ – abban az esetben, amennyiben „*a társaság hitelezői a társaság tagjainál kielégítést nem találtak*”.¹⁴ E felelősségvállalással összhangban a törvény lehetővé tette a kültag számára a kamat kikötését (a későbbi, betéti társaságra jellemző módon működő) közkereseti társasággal szemben. Ez a kamat a törvényes kamatnál magasabb is lehetett. További garanciális elem volt a beltágok mögöttes és egyetemleges felelőssége a hozzájárulás és kamatai tekintetében, ha a társaság ezen kötelezettségének nem tudott megfelelni.¹⁵

Az 1875. évi XXXVII. törvénycikk (Kereskedelmi Törvény, a továbbiakban: KT)¹⁶ a közkereseti és a betéti társaság, valamint a részvénytársaság mellett a szövetkezeti formát is a törvény hatálya alá vonta. A korábbiakkal szemben a betéti társaság önálló társasági formaként jelent meg a törvényben.¹⁷ A betéti társaság csak valós kültagokkal működhetett, melyek betétjük

⁸ 1840. évi XV. törvénycikk a váltóról; 1840. évi XVI. törvénycikk a kereskedőkről; 1840. évi XVII. törvénycikk a gyárak jogviszonyáról; 1840. évi XVIII. törvénycikk a közkeresetre összeálló társaságokról; 1840. évi XIX. törvénycikk a kereskedői testületekről és az alkuszokról; 1840. évi XX. törvénycikk a fuvarosokról; 1840. évi XXII. törvénycikk a csődületekről.

⁹ 1840. évi XVIII. tc. 1. §.

¹⁰ 1840. évi XVIII. tc. 1. § b.

¹¹ 1840. évi XVIII. tc. 4. §.

¹² 1840. évi XVIII. tc. 2. §.

¹³ 1840. évi XVIII. tc. 27. §.

¹⁴ 1840. évi XVIII. tc. 26. §.

¹⁵ 1840. évi XVIII. tc. 24. és 26. §.

¹⁶ A német kereskedelmi törvény hatásáról a KT megalkotására és a magyar magánjogi kódextervezetek kötelmi jogára lásd: HERGER, Das ungarische Handelsgesetz in der Praxis und seine Auswirkung auf das allgemeine Privatrecht zwischen 1920 und 1946.

¹⁷ 1875. évi XXXVII. tc. 125. §: „*Betéti társaság keletkezik, ha közös cég alatt folytatott kereskedelmi üzletnél a társak közül egy vagy több (kül) tag csak kikötött vagyonbetétével felelős, míg ellenben egy vagy több (bel) tagot korlátlan és egyetemleges felelősség terhel.*”

erejéig felelősek a hitelezőknek. Ezzel a jogalkotó egyértelműen elvetette a csendes társaságok és a betéti részvénytársaságok szabályozásának a szükségességét.¹⁸ A részvénytársaságok esetében a KT minden személy számára elérhetővé tette a részvételt a gazdasági társaságokban.¹⁹ A nyilvános jegyzés lehetőségét is biztosította a jogalkotó azzal, hogy minimum 3 napos időtartamot jelölt ki a részvényjegyzők számára a nyilvános jegyzés során.²⁰ A társaság részvényei kizárólag névre szólók lehetnek, és az egy részvény egy szavazat elv érvényesült.²¹ A szavazati jogok esetében a részvények számától függetlenül maximum 10 szavazattal rendelkezhetett egy személy.²²

Az 1867. évi osztrák-magyar közjogi kiegyezést követően a részvénytársaságok száma dinamikusabban növekedni kezdett. 1866-ban 5 gyáripari részvénytársaság működött hazánkban, majd 1873-ig 170 gyáripari részvénytársaságot alapítottak, melyek egyre jelentősebb tőkebevonást és új technológia alkalmazását eredményezték.²³ 1872-ben az illetékes miniszter 565 részvénytársaság alapítását látta el bemutatási záradékkal, ami magas alapítási lázat tükrözött, különösen úgy, hogy ez a szám csak az 1836. évi XXV. törvénycikk hatálya alá tartozó társaságokra (víz-csatorna, vasút és ezekhez tartozó hidak meghatározott földrajzi helyeken) vonatkozott.²⁴ Az 1873-as gazdasági válság során a hitelből vagy a nem megfelelő üzleti stratégiával rendelkező részvénytársaságok tömegesen mentek tönkre, ezért nevezték őket „*buborék*” vagy „*kártyavár*” vállalkozásoknak. Az alapítási visszaélések ellen a jogalkotó ezért 1875-ben a KT-ben az állami engedélyezési rendszer kiterjesztése helyett a normatív szabályozást alkalmazta. Így – az ADHGB helyett – az 1870. június 11-én kelt német birodalmi törvény elveire támaszkodott, amikor az alapítás, a tagok és a részvénytársaság belső viszonyaiban is számos kógens szabályozást vezetett be, melyektől az eltérés semmiséget eredményezett. Így a hitelezők védelme érdekében az alapító vagyon teljes körű rendelkezésre bocsátását ösztönözte, a részvényekben foglalt jogok korlátozott gyakorolhatóságával (ideiglenes részvény): „*az eredetileg kibocsátott részvények teljes befizetése előtt új részvényeket ki nem bocsáthat*”.²⁵ A részvényes, még ha a háromszori felszólítás után sem teljesítette vagyoni hozzájárulását és a részvényeit a befizetés elmulasztása miatt meg is semmisítették, köteles volt a részvények névértéke 50%-ának erejéig helytállni.²⁶ Az alapítókkal szemben a törvény büntető szankciót is meghatározott, mely szerint három hónap fogságra ítélandó az alapító, „*kik a tervezetben tudva valótlan adatokat közölnek*”.²⁷

A szövetkezet szabályozása is a KT-ben valósult meg 1875-ben. A törvény az 1867. évi francia társasági törvény alapján a szövetkezetet akkor is kereskedelmi társaságként kezelte, ha az nem folytatott kereskedelmi üzletet. Ennek a jelentősége elsősorban abban állt, hogy így a többi

¹⁸ HORVÁTH, A magyar magánjog történetének alapjai 407.

¹⁹ 1840. évi XVIII. tc. 54. §: „*Részvényt szerezni, s részvény-társaságba lépni mindenkinek megszorítás nélkül szabad.*”

²⁰ Ezzel a nyilvános jegyzéssel a szimultán és szukcesszív alapítás lehetőségét is már ez a törvény is biztosította az alapítók számára. Míg az előbbi formánál a megalakulás után az alapítók bocsátották rendelkezésre a részvényeiket a nyilvános aláírásra addig az utóbbinál már megalakuláskor volt erre lehetőség.

²¹ 1840. évi XVIII. tc. 56. § és 60. §.

²² 1840. évi XVIII. tc. 60. §.

²³ HORVÁTH, A magyar magánjog történetének alapjai 420.

²⁴ 1836. évi XXV. tc. 1. §.

²⁵ 1875. évi XXXVII. tc. 162. §.

²⁶ 1875. évi XXXVII. tc. 170–171. §§: „*Ha a részvény a befizetés elmulasztása miatt megsemmisítették (169. §), a részvényaláíró ennek dacára az aláírt részvények névértékének 50%-ja erejéig a 153. § értelmében kötelezve marad.*”

²⁷ 1875. évi XXXVII. tc. 219. § (1).

gazdasági társasággal egyenlő versenyfeltételt biztosítottak a szövetkezeteknek, szemben azzal a megoldással, ha csak magánjogi társaságként vagy egyesületként definiálták volna.²⁸

Amíg a kereskedelmi társaságokat a francia jog kivétel nélkül mind jogi személynek minősítette, addig a KT nem tartalmazott erre vonatkozóan egyértelmű rendelkezést, és így a bírói gyakorlatra hagyta annak megítélését.²⁹

2. A korlátolt felelősségű társaság első tervezetei Magyarországon

2.1. A német gazdasági jog hatásáról

A korlátolt felelősségű társaság szabályrendszere a német kereskedelmi jog egységesítése (ADHGB, 1861) után mintegy három évtizeddel, külön törvényként (a továbbiakban: német GmbH-törvény)³⁰ született meg Németországban 1892. május 10-i hatályba léptetését követően rövidesen a hazai szakmai érdeklődés középpontjába került. *Neumann Ármin*³¹ már 1892. október 29-én előadást tartott a témában a Magyar Jogászegyletben.³² Az előadása során a német szabályozást az individualisztikus társaság és a tőkeegyesítő társaság közé, és így a közkereseti társaság és a részvénytársaság metszetében helyezte el. Megközelítésének másik dimenziójaként a felelősséget emelte ki: az egyének korlátlan és egyetemleges felelősségét, illetve a részvényjog korlátolt felelőssége közötti választást.³³ A KT által meghatározott betéti társaságot a közkereseti társaság módosított változataként kezelte, és hasonlóan a szövetkezetet sem tartotta alkalmasnak arra, hogy az üzleti élet új kihívásai a társasági jogban megoldja. Célszerűnek látta a német GmbH szabályozását „a korlátlan felelősség és az abból folyó törvényes kötelezettségek Scylláján egyfelől és a részvénytársaságokra vonatkozó abszolút intézkedések Charybdisén másfelől keresztülvezetni”.³⁴ Az elemzésében *Neumann* éppen ezért dicsérte a német jogalkotót: „mélyen átgondolt és ragyogó technikával kidolgozott törvénnyel van dolgunk, mely hivatva van a kereskedelmi társasági jog továbbfejlesztésének kiindulási pontjául szolgálni.”³⁵ Végső konklúziója szerint a német modell egyértelműen megszabta az irányt a KT szükséges és egyre kevésbé elodázható módosításához, mégpedig a korlátolt felelősségű társaság átültetésével a hazai joganyagba.

A tervezet előkészítésére az igazságügyminiszter már 1902-ben a felkérte *Neumann*t, de a megbízás ismeretlen okok miatt nem teljesült.³⁶ 1905-ben *Pap Dávid* (1868–1919) ügyvéd³⁷ dolgozott ki egy tervezetet a Magyar Gyáriparosok Szövetségének a megbízásából.³⁸ *Képes György*

²⁸ HORVÁTH, A magyar magánjog történetének alapjai 436.

²⁹ HORVÁTH, A magyar magánjog történetének alapjai 395.

³⁰ Das Gesetz betreffend die Gesellschaften mit beschränkter Haftung vom 20. April 1892, RGBl. I 477.

³¹ *Neumann Ármin* (1845–1909) magyar ügyvéd, jogi író, egyetemi tanár, udvari tanácsos és országgyűlési képviselő volt. Bécsi egyetemen jogot hallgatott, ami nagy hatással volt szemléletmódjára, majd később Berlinben és Pécsen folytatta jogi tanulmányait. Jogi diplomáját Budapesten 1868-ban szerezte meg. 1889-től egyetemi rendkívüli tanárként dolgozott. 1898-ban a kodifikációs bizottság tagja lett. Tagja volt Budapest törvényhatósági bizottságának és számos pénzügyintézet igazgatóságának. <http://mek.niif.hu/04000/04093/html/szocikk/13610.htm> (2023. 07. 31.)

³² NEUMANN, A korlátolt felelősségű kereskedelmi társaságokról szóló német törvény 16–22.

³³ NEUMANN, A korlátolt felelősségű kereskedelmi társaságokról szóló német törvény 16.

³⁴ NEUMANN, A korlátolt felelősségű kereskedelmi társaságokról szóló német törvény 14.

³⁵ NEUMANN, A korlátolt felelősségű kereskedelmi társaságokról szóló német törvény 14.

³⁶ KUNCZ, Törvénytervezet a részvénytársaságról 125.

³⁷ *Pap Dávid* életéről lásd: NAGY, Az 1929-ben kiadott Zsidó Lexikon személysoros adatbázisa 176.; KÉPES, Az első magyar törvénytervezet a korlátolt felelősségű társaságról 26.

³⁸ DOROGHI, A korlátolt felelősségű kereskedelmi társaságokról szóló törvénytervezet vitája 78.

szerint a tervezet az európai jogi transfer egyik korai példája³⁹ lehetett volna, azonban a kormány támogatása hiányában még parlamenti vitára sem bocsájtották.⁴⁰

1. kép: Az 1892. május 10-i GmbH-törvény 1. oldala⁴³

Ennek ellenére is érdemes foglalkozni a tervezettel, amely bátran mert a külföldi mintákra, elsősorban a német, *Wilhelm von Oechelhäuser* (1820–1902) által kidolgozott koncepcióra támaszkodni, miközben ismerte az ugyanekkor előkészített, majd 1906. március 6-án elfogadott

³⁹ A GmbH német modelljét Portugália (1901), Ausztria (1906), Bulgária (1924), Franciaország (1925), Svájc (1937) és Olaszország (1942) követte *Coing* felsorolása szerint, aki a magyar Kft-törvényről (1930) nem tett említést. Lásd: COING, *Europäisches Privatrecht* 129.

⁴⁰ KÉPES, Pap Dávid 1905. évi törvénytervezete 240.

⁴³ A kép forrása: RGL. I 477.

osztrák törvényt (a továbbiakban: osztrák GmbH-törvény)⁴⁴, és a hazai sajátosságokat is messzemenően figyelembe vette. Ez utóbbi tényre maga *Pap* is felhívta a figyelmet tervezete végén.⁴⁵

2.2. Pap Dávid tervezete Bozóky Géza kritikája tükrében

2.2.1. Koncepcionális kérdések

Pap a személyegyesítő társaságokhoz jelentősebb hasonlóságot és így a részvénytársaságtól kissé távolabb eső új társasági formára tett javaslatot. A korlátolt felelősség egyetemleges jellege mellett a tagok felelőssége nem mögöttes lett volna, hanem a többi tag be nem fizetett tőkerészeiért is feleltek volna, sőt mi több, nemcsak a társasággal, hanem a hitelezőkkel szemben is, így a társasággal egyidejűleg perelhették volna a tagokat is a hitelezők (20. §).⁵³ Ezt az újítást *Bozóky Géza*⁵⁴ azért tartotta elhibázottnak, mert a tagok felelősségének a minél jelentősebb csökkentése volt a korlátolt felelősségű társaság létrehozásának a célja, és nem a felelősség lehetőségének „a végső határáig” történő fenntartása. A felelősség teljességére a közkereseti és betéti társaság már rendelkezésre állt, és a korlátolt felelősségű társaságoknak a „*foralmi életnek*” való megfelelése éppen a felelősség korlátozását igényelné – vélekedett *Bozóky*.⁵⁵ A tagokat a tőkerészüik után járó kamat a vagyoni hozzájárulás teljesítésére a ösztönözte volna a tervezet szerint, ami sem időbeli, sem a kamat mértékére vonatkozó korlátozást nem határozott meg (77. §). A személyegyesítő jellegre utalt az a tény is a tervezetben, mely szerint a társasági szerződés megkötése mellett a módosításához is minden tag aláírása szükséges lett volna (26. §). A tagok nemcsak a legfőbb szerv ülésén, de azon kívül is határozhattak volna bármilyen kérdésben. A társasági szerződés ettől eltérő rendelkezései hiányában a határozatokat „*az összes társasági tagok egyetértő hozzájárulásával*” lehetett volna csak meghozni (59. §).⁵⁶ A kisebbségi jogok tekintetében is a személyegyesítő jelleg volt a meghatározó. A törzstőke 10%-át kitevő tagok bármely kérdésben összehívhatták volna a taggyűlést (63. §), és bármely tag kezdeményezhette volna a társasági szerződésben foglaltakkal vagy a törvénnyel ellentétes határozatok felülvizsgálatát (64. §). A személyegyesítő jelleget erősítette volna az a két, a gyakorlatban akár a hitelezők érdekeinek a jelentős sérelmét is előidézni képes rendelkezés, mely szerint a tagok a tagsági viszony felmondhatják (100. §) és a tag ki is léphet (103. §). A tervezet az

⁴⁴ Gesetz vom 6. März 1906 über Gesellschaften mit beschränkter Haftung, RGBI für die im Reichsrath vertretenen Königreiche und Länder Nr. 58/1906.

⁴⁵ „A német és az osztrák törvény erősebben támaszkodik a részvénytársasági jogban található szabályokra. Ezzel szemben mi, hazai viszonyaink figyelembe vétele mellett, célszerűbbnek találtuk azt, hogy a korlátolt felelősségű társaságnak olyan szabályozására törekedjünk, amely inkább a közkereseti és betéti társaságra nézve fennálló szabályokhoz alkalmazkodik”. PAP, Törvénytervezet a korlátolt felelősségű társaságról 65–66.

⁵³ PAP, Törvénytervezet a korlátolt felelősségű társaságról 20. §.

⁵⁴ *Bozóky Géza* (1875–1960) jogász, egyetemi tanár. 1904-ben ügyvédi vizsgát tett. 1907-ben a Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetemen a kereskedelmi jogból magántanári képesítést szerzett. 1918–1919 között a Részvénytársaság című folyóirat társszerkesztője volt. 1920–1921 között Pozsonyban az Állam- és Jogtudományi Kar dékánja volt. 1930–1931 között a pécsi Erzsébet Tudományegyetem rektora, 1934–1935 között az Állam- és Jogtudományi Kar dékánja volt. Gazdasági joggal, elsősorban magyar és nemzetközi kereskedelmi és váltójoggal foglalkozott. Fontos szerepet játszott a Genfi egyezmények és a Hágai egyezmények magyarországi jóváhagyásában. Lásd hozzá: KAJTÁR, A pécsi egyetemi szintű jogászképzés története 121–124.

⁵⁵ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 49.

⁵⁶ KÉPES, Pap Dávid 1905. évi törvénytervezete 241.

üzletrészek harmadik személy részére történő átruházását a tagok egyhangú határozatához kötötte volna (80. §).

A fentiek alapján jól látható, hogy a megszűnés két extrém esetétől és a vagyoni hozzájárulásra fizetett kamat korlátozás nélküli jellegétől eltekintve *Pap* egy, a gazdasági élet a kereskedelmi gyakorlat által megkívánt személyegyesítő jellegű, korlátolt felelősségű társaság szabályozására tett javaslatot, hasonlóan a magyar gazdasági életben – a német viszonyokhoz hasonlóan – jelentős mértékben a spekulációra használt részvénytársasági formától távolságot tartva.

A Magyar Jogász Egylet 1908. február 15-i ülésén *Wittmann Ernő* a korlátolt felelősségű társaság kapcsán azt hangoztatta, hogy az új társasági alakulatra van szükség, mert ha azt „*az ajtón bebocsátani késünk, az ablakon át fog belopódzni, mert a gazdasági élet követelményei kielégítést szereznek maguknak a törvény szavain keresztül is.*”⁵⁷

Bozóky Géza professzor 1914-ben a korlátolt felelősségű társaság jogi szabályozásával kapcsolatban arra a megállapításra jutott, hogy külföldi kereskedelmi társaság magyar fióktelepeként már a KT is lehetőséget adott ezen társasági forma működésére.⁵⁸ A kérdés így csak az maradt, hogy a KT módosításaként vagy külön törvényben célszerű az új társaságot szabályozni. Az Osztrák-Magyar Monarchia tagjaként a minta egyértelműen az osztrák fejlődési út volt: az önálló törvényi szabályozás, jelentős szakmai iparági támogatással. Ezt a tényt és a sürgető bevezetés igényét jól példázza, hogy az osztrák törvényjavaslat tárgyalását megelőzően három iparszövetség (*Bund Österreichischer Industrieller, Industrieller Club és Zentralverband der Industriellern Österreichs*) is a soron kívül tárgyalás kérelmével fordult az osztrák képviselőházhoz.⁵⁹ A KT felülvizsgálata és a túlzottan nehézkes vagy éppen a spekulációnak túlzott teret adó részvénytársasági szabályozás pontosításának az igénye is a korlátolt felelősségű társaság bevezetését támogatta, hiszen a részvénytársaság a kétlépcsős alapítás során a tőkeegyesítést nem tudta megvalósítani, mert számos esetben „*az összes részvények jegyezve vannak, a részvénytársaság mégsem alakult meg.*”⁶⁰ *Kuncz Ödön*⁶¹ egyetemi tanár is hasonlóan gondolkodott 1913-ban, amikor úgy vélte, hogy szükség van a részvényjog felülvizsgálatára,⁶² és kellő óvatossággal kell eljárni a korlátolt felelősségű társaság

⁵⁷ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 5.

⁵⁸ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 1.

⁵⁹ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 9.

⁶⁰ FLEISCHMANN, Adalékok a kereskedelmi törvény revisiójához 8.

⁶¹ *Kuncz Ödön* (1884–1965) jogász, közgazdász, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen szerezte meg jog- és államtudományi doktori oklevelét 1907-ben, *sub auspiciis regis* („királygyűrüvel”) avatták doktorná. 1908-ban sikeres ügyvédi vizsgát tett, majd 1908–1909-ben tanulmányúton járt Berlinben, Drezdában és Hamburgban. Hazatérését követően, 1909-től a budapesti kereskedelmi és váltótörvényszéken folytatta a munkát, mint főjegyző. 1910 és 1913 között a budapesti királyi ítélőtáblán tevékenykedett tanácsjegyzőként, 1913-ban pedig fogalmazó és hiteljogi referens volt az igazságügyi minisztérium törvény-előkészítő osztályán. 1928-tól 1949-es kényszernyugdíjazásáig a Pázmány Péter Tudományegyetemen oktatott a kereskedelmi és váltójog nyilvános rendes tanáraként. 1933–1934-ben, majd 1943–1944-ben a jog- és államtudományi kar dékánja volt. Munkássága elsősorban a kereskedelmi jog elméleti művelésére és gyakorlati (törvény-előkészítői) alkalmazására irányult. Behatóan foglalkozott a szövetkezetek, korlátolt felelősségű társaságok és részvénytársaságok vagyoni, személyi és szervezeti viszonyait szabályozó szövetkezeti joggal, a váltó- és részvénykibocsátás jogi hátterével, továbbá a számviteli fegyelmet biztosító mérlegvalódiság elvével és a könyvszakértői vizsgálat módszertanával. Lásd hozzá: KUNCZ, Életem, *passim*.

⁶² „*Ha nem fogunk hozzá hamarosan részvényjogunk revíziójához, rohamosan közeledik az idő, amikor teljesen egyedül fogunk állni nemcsak a nálunk gazdaságilag fejlettebb, de hanem egészen más országok között is elavult, tökéletlen, a szédelgéseket lehetővé tevő és büntetlenül hagzó részvényjogi törvényünkkel.*” KUNCZ, Szélgjegyzetek az új belga részvényjogi törvényhez 282.

apportra vonatkozó szabályozásakor.⁶³ *Kuncz* ekkor még – egészen az 1910-es évek közepéig – csak a KT módosításaként, a részvénytársaság egyik alfajaként tekintett a korlátolt felelősségű társaságra.

A korlátolt felelősségű társaság önálló szabályozása mellett a fentiekben már említett *Bozóky Géza* foglalt állást *A korlátolt felelősségű társaság a külföldi és de leg ferenda a magyar jogban* című művében 1914-ben, amelyben 113 oldalon tárgyalta a korlátolt felelősségű társaság bevezetésének szükségességét és annak módját. *Bozóky* az alapelvek között szolt arról, hogy a korlátolt felelősségű társaságokról szóló törvénynek mintája a német és osztrák törvények kell, hogy legyenek. Ezt két indokkal támasztotta alá: egyrészt a KT a német jogból került átvételre, másrészt az akkori magyar viszonyok közgazdasági tekintetben nem voltak elég szilárdak. Ezt a véleményét a hazai megkésített és tőkehiányos kapitalista fejlődési modellel indokolta, amit a trianoni békét követően nemcsak jelentős területi és népességbeli veszteség nehezített, hanem a belső vámokkal védett piacokhoz való hozzáférés elvesztése is.⁶⁴ *Bozóky* a későbbi, osztrák példára helyezte a hangsúlyt, hiszen az a német szabályozást tovább finomította, másrészt a közös gazdasági múlt, az Osztrák-Magyar Monarchia is ezt indokolta, és a részvényjog fejlesztésének igénye is ennek kedvezett. Mindez ismét felelevenítette a korlátolt felelősségű társaság mint a részvénytársaság egyik válfajának gondolatát.⁶⁵ *Bozóky* kitért az alapelvek tárgyalásakor *Pap* tervezetére, amelyet nem tartott elfogadhatónak, mert inkább a társasági jog, és kevésbé a részvényjog megújítását szolgálja. A tervezetet a „*korlátolt felelősségű közkereseti társaság létrehozásának kísérletének tekintette, amely eltér a német osztrák törvényekben megfogalmazott korlátolt felelősségű társaság gyakorlatától*”.⁶⁶

A fentiek szerinti gondolkodás jól nyomon követhető *Bozóky* elképzelésében. *Bozóky* a társaság céljában a minden korlátozás nélküli tevékenységi kört lehetővé tevő német szabályozás helyett az osztrák mintát vette alapul, és a biztosítási és politikai egyletek alapítását nem tette lehetővé korlátolt felelősségű társaságként.⁶⁷ A német és az osztrák hatás is látható abban, hogy a minimális törzstőke és üzletrészt mértékét 20.000 korona illetve 500 korona értékben határozta volna meg,⁶⁸ de ebben az esetben a százzal való oszthatóságot is javasolta átvenni a német jogból.⁶⁹ Ehhez képest *Pap* tervezete éppen a minimális induló tőke felére vonatkozott, mely a közkereseti társasághoz történő közelítést is jól példázta.⁷⁰

A nem készpénzbeli betét⁷¹ szabályozása esetében a részvényjog reformálásának a célja mutatható ki *Bozóky*nál: szerinte a részvényjog visszaélésekre ad lehetőséget a hiányos és nem eléggé részletes szabályozással. Ehelyett szükséges lenne pontosan előírni az apport tárgyának és értékének meghatározására vonatkozó kötelezettséget. Ez utóbbi azért is fontos volt, mert a korlátolt felelősségű társaság esetében az apporthoz kedvezmények járulhatnak, amely egyrészt vonzóvá teheti az apportot, miközben a pontos szabályozás a visszaélésekkel szemben hathat. Itt érdemes megjegyezni, hogy míg a magyar tervezet a társaság alapításáért vagy annak előkészítéséért semmiféle beszámítást vagy elengedést nem javasolt tenni, addig a vonatkozó osztrák norma

⁶³ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 39.

⁶⁴ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 39.

⁶⁵ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 40.

⁶⁶ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 42.

⁶⁷ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 44.

⁶⁸ 1 osztrák-magyar korona 0,85 német márkát ért 1913-ban.

⁶⁹ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 46.

⁷⁰ PAP, Törvénytervezet a korlátolt felelősségű társaságról 12. §.

⁷¹ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 51.

lehetővé tette azt, hogy az alapítási költségeket a társaság fedezze.⁷² Itt tehát az osztrák megoldásnál szigorúbb szabályozást javasolt *Bozóky*.

A társaság működési alapjának megteremtéséhez a törzstőke készpénz aránya meghatározó fontosságú. Ebben a kérdésben – a német és az osztrák jog 25%-os küszöbénél magasabb – 50%-os szintet javasolt a Magyar Gyáripárosok Országos Szövetségének tervezete. *Bozóky* a korlátolt felelősségű társaság működéséhez az osztrák és a német mintát tartotta megfelelőnek, mivel a kft-ben „*először kísérletezések kellene ahhoz, hogy az üzlet minő mértékben folytattassék s a nagy tőke akárhányszor egyenesen felesleges*”.⁷³ Az apport kapcsán annak aránya a társaság működőképességét biztosítja, így *Bozóky* egyetértett *Pap* javaslatával, amikor az a 12. §-ban a nem pénzbeli betétek arányát maximum a törzstőke háromnegyedében kívánta korlátozni.⁷⁴ A pótbefizetés kapcsán is az osztrák jogot tartotta irányadónak *Bozóky*, amikor elutasította a német jog korlátlan utánfizetési kötelezettségét, sőt, lehetőséget adott volna a korlátolt összegig tartó befizetés alóli mentességre az *abandon* jog alkalmazásával. Ez utóbbi szerint a tag a társaságnak felajánlja az törzsbetétjét, és a licitből befolyt összeget megkapva mentesül a pótbefizetés alól.⁷⁵ Ezzel a lehetőséggel a nagyobb tőkeerejű tagok erőfölénye is megakadályozható lett volna *Bozóky* szerint, mert így nem élhettek volna vissza a túlzott pótbefizetési összeg kivetésének lehetőségével.⁷⁶

Bozóky koncepciója szerint a törzsbetét⁷⁷ be nem fizetése esetén a tag perelhető lett volna. Ha a megszabott határidőn belül nem teljesít, korábbi befizetéseit végleg elveszti, és ilyen módon kizárásra kerül a társaságból.⁷⁸ A be nem hajtható hátralék erejéig a többi tag lett volna a felelős – törzsbetéteik arányában. A tagok ezen felelősség alóli kibújásának megelőzését célozta a tagok gyors üzletrész-eladásának a megnehezítése, illetve a tagok folyamatos nyilvántartása. A német törvény évente egyszeri bírósági bejelentést írt elő a tagság nyilvántartása tekintetében. A magyar tervezet ennél jóval szigorúbb lett volna azzal, hogy előírta, hogy a tagok neve, polgári foglalkozása, lakhelyük és minden egyes tag tőkerésze a cégjegyzékbe bejegyzésre kerüljön az alapítást követően, majd bármely változás esetében haladéktalanul a változást követően (15. §). A német és az osztrák joghoz hasonlóan a tagok nevének bejegyzésétől *Bozóky* szerint is el lehetne tekinteni, azonban a Magyar Gyáripárosok Országos Szövetsége még ezt is túlságosan nehézkesnek, hosszúnak és nehezen áttekinthetőnek tartotta a túlzottan sok adat miatt.⁷⁹

A társaság nyereségének felosztásakor felmerül az osztalék előleg vagy a korabeli nyelvhasználat szerinti nyereségjutalék előleg szabályozása. Ebben az esetben a *Pap*-féle tervezet megengedőbb, amikor a 72. § szerint lehetőséget adott volna a tagnak – akár a többi tag beleegyezése nélkül is – arra, hogy a tőkerésze utáni kamatokat és a társaság érdekében folytatott tevékenységért a munkadíjat, valamint az adott év nyereségét meg nem haladó rész feletti összeget kivegye, melyet azonban a mérleg elfogadása után veszteség esetén köteles lett volna visszafizetni. Ez azért érdekes megoldási javaslat, mert a közkereseti társaság jogviszonyait preferálja az egyéni,

⁷² BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 51–52.

⁷³ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 56–57.

⁷⁴ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 55–56.

⁷⁵ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 62.

⁷⁶ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 62.

⁷⁷ Amíg a német és osztrák törvény elkülönítette a törzsbetét (*Stammenlage*) és az üzletrész (*Geschäftsanteil*) fogalmát, addig a magyar tervezet csak a tőkerész fogalmát használta. BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 64.

⁷⁸ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 64.

⁷⁹ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 67.

személyes hozzájárulást előtérbe helyezve a részvénytársaságra jellemző tőkeegyesítő jelleg helyett.⁸⁰ *Bozóky* szerint helyesebb lett volna a német és az osztrák jogot követve ezt a lehetőséget nem megadni, szemben a tervezetben alkalmazott megoldással, amely visszaélés esetén a tőkerész be nem fizetéséhez hasonlóan szabályozta a tőkerész pótlását.⁸¹

2.2.2.A képviselő, a tagi érdekek védelme és a kisebbségi jogok Pap Dávid tervezetében

A társaság képviselője esetében is megfigyelhető *Pap* tervezetében⁸² a közkereseti társasághoz való hasonlóság fenntartásának az igénye, amikor olyan gondosságot kíván, amellyel az illető ügyvezető saját ügyeiben is eljárni szokott. Ezzel szemben a német törvény 43. §-a és az osztrák törvény 25. §-a a rendes kereskedő gondosságát írta elő a társaság ügyeit intézők számára.⁸³

Több üzletvezető kirendelésekor az együttes üzletvezetést írta elő a hatályos osztrák jog akkor, ha a társasági szerződés ettől eltérően nem rendelkezett. A magyar tervezet (42. §) – hasonlóan a német szabályozáshoz – nem tartalmazott ilyen rendelkezést, sőt a magyar tervezet minden üzletvezetőnek önálló döntési jogot biztosított volna. Ezt *Bozóky* azért nem tartott helyesnek, mert a szigorúbb osztrák jog szerinte jobban megfelelt volna a társaság érdekeinek, amivel a kollektív vezetést mellett foglalt állást.⁸⁴ A magyar tervezet⁸⁵ az üzletvezetőknek a rendes üzletmenetet meghaladó ügyletek kötésére vonatkozóan megengedte volna a korlátozást, sőt, egyéb korlátozás hiányában a rendes üzleti forgalmon túlmenő vagy a társaság céljai körébe nem tartozó ügyletek során az összes üzletvezető együttes hozzájárulását követelte volna meg, amely korlátozások alól a javaslat felmentést adott volna.⁸⁶ Érdemes megjegyezni, hogy az osztrák törvény még ennél is szigorúbb volt: bizonyos esetekben (20. §) a társaság engedélyét követelte meg.

A tervezet szerint közgyűlés kizárólagos hatáskörébe tartozik minősített többséghez kötve a társasági szerződés megváltoztatása (53. §), míg a tagokat terhelő szolgáltatások növeléséhez az összes tag hozzájárulása szükséges. Az utóbbi lenne szükséges *Bozóky* szerint a társaság időtartamának meghosszabbításakor és a társaság feloszlásának a nehezítésére vonatkozó döntés esetében is.⁸⁷ Ez a szabály a közkereseti társaságra vonatkozó előírásoknál is szigorúbb lenne, állította *Bozóky*, mivel még ott sincs a többségnek joga arra, hogy meghosszabbítsa a társaság működésének az időtartamát, hanem csak egyhangú döntéssel lehetséges ez, amennyiben a társasági szerződés más döntési arányt meg nem enged.⁸⁸ Ebből következik szerinte, hogy a korlátolt felelősségű társaságnál sem lehet az egyhangúságtól eltekinteni.

Az osztrák mintához hasonlóan a magyar tervezet is kimondta (50. §), hogy a „*határozathozatal formához vagy gyűlés tartásához nincs kötve*,”⁸⁹ azaz a társasághoz, az üzletvezetőkhez intézett nyilatkozattal, de akár bírósághoz intézett beadvánnyal is megvalósítható lett volna. Az osztrák törvény szerint írásbeli szavazásra az összes tag egyhangú elfogadó nyilatkozatával vagy

⁸⁰ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 72–73.

⁸¹ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 75.

⁸² PAP, Törvénytervezet a korlátolt felelősségű társaságról 49. §.

⁸³ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 75.

⁸⁴ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 75.

⁸⁵ PAP, Törvénytervezet a korlátolt felelősségű társaságról 46. §.

⁸⁶ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 77.

⁸⁷ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 78.

⁸⁸ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 78.

⁸⁹ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 79.

pedig beleegyezésével kerülhet sor. Azonban az írásbeli szavazás nem lehet a társasági szerződés része akként, hogy csak egyedi mérlegelést követően dönthetnek így a tagok, eseti jelleggel. A többség pedig ebben az esetben nem a leadott, hanem az összes szavazat alapján állapítandó meg. *Bozóky* ennek az osztrák megoldásnak az átvételét javasolta.⁹⁰

Az egyes tagok határozat-megtámadási jogát a magyar tervezet (64. §) a törvénnyel vagy a társasági szerződéssel ellentétes közgyűlési döntések körére korlátozta volna, 30 napon belül. A német törvény csak a társaság semmisségének a kimondását célzó vagy a cégjegyzékbe bejegyzett határozatok megtámadását tette lehetővé határidő nélkül. Az osztrák törvény pontosabban korlátozta a tagok ezen jogát, amikor kimondta, hogy csak az a tag léphetett fel, aki a közgyűlésen részt vett és a határozat ellen tiltakozását jegyzőkönyvbe vetette vagy jogtalanul volt kizárva a szavazásból, illetve a meghívás hibái folytán nem vehetett részt a szavazáson. A 42. § a határozat felfüggesztését attól tette függővé, ha valószínűsíthető, hogy a társaságnak helyrehozhatatlan kára származna a határozat végrehajtásából. A magyar tervezet *Bozóky* szerint ezen a ponton nem volt elég világos: azt az osztrák törvényhez hasonlítva hiányolta, hogy például bizonyos semmisségi okok esetében azok megszüntetése céljából a bíróság megfelelő határidőt engedélyezhessen, amennyiben tudomást szerez a semmisségi okról. Hasonlóan nem tartotta megfelelőnek *Bozóky* a közgyűlési határozatot megtámadó kereset felfüggesztő hatállyal történő ellátását (64. §) sem, mely szerinte akár a rosszhiszemű tag esetében minden egyes közgyűlési határozat végrehajtását ellehetetlenítené.⁹¹ Ebben az esetben is inkább az osztrák jog átvételét javasolta, még pedig olyan módon, hogy amennyiben a határozat felfüggesztése a társaságra hátrányos volna, a felperes tag biztosítékot helyezzen el vagy esküvel igazolja állítását, ha az előbbire nem lenne képes.⁹²

Bozóky elvetette azt az újszerű magyar javaslatot (63. §), mely alapján az a kisebbség, mely a tőke egytizedét képviselő tulajdonosi körből áll, határozathozatal nélküli gyűlést hívhatson össze. Ez szerinte, bár előkészíthetné és egyben „szondázhatná” is a tagok véleményét, a többség részvételének hiányában nem hozna érdemi eredményt még az előkészítés tekintetében sem.⁹³

A kisebbség jogainak védelmét ismét az osztrák szabályozás alapján, és nem annak módosításával javasolta a magyar jogalkotónak *Bozóky*. Az osztrák törvény kizárólag a mérleg helytelen volta esetében adott jól körülhatárolt jogokat a kisebbségi tulajdonosoknak. A zárszámadás előtt az osztrák törvény (22., 45–48. §§) írásbeli tájékoztatáshoz, illetve iratbetekintéshez adott jogot a kisebbségi tulajdonosoknak. Az utolsó mérleg szakértői felülvizsgálatának elvetésére vonatkozó indítvány elvetése esetében a kisebbségi jogokat gyakorló (a törzsbetétek egytizedét kitevő) tagoknak lehetőséget adott az osztrák jogalkotó arra, hogy bírósághoz forduljanak és szakértők kirendelését kérik. A bíróság az üzletvezetők és a felügyeleti bizottsági tagok meghallgatását követően dönthettek egy vagy több szakértő igénybe vételéről, amennyiben valószínűsíthető volt a tisztességbe ütköző dolgok, vagy a törvény illetve a társasági szerződés durva megsértése. A kérelmező tagok a vizsgálat alatt nem idegeníthették el üzletrészeiket és a bíróság a szakértők kirendelését biztosíték előírásától is függővé tehetette. A felügyelők az ellenőrzésbe kötelező jelleggel bevonandók, míg a kérelmezők a bíróság döntése alapján részt vehettek a vizsgálatban. A vizsgálat költségeit a bíróság döntése alapján a kérelmezők, a társaság

⁹⁰ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 79.

⁹¹ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 80–81.

⁹² BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 81.

⁹³ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 81–82.

vagy a felek megosztva viselték az osztrák jog szerint. Az egytizednyi szavazati joggal bíró kisebbségi jogokkal rendelkező tulajdonosoknak a törzsbetét befizetésére vonatkozó károkkal szemben is joga volt fellépni az üzletvezetők és a felügyelőbizottsági tagok ellen, ha azt a társaság nem tette volna meg. Ezen kereset benyújtására 3 hónap állt rendelkezésre attól az időponttól fogva, amelytől a társaság a kártérítés érvényesítésére irányuló indítványt elutasította vagy arról a határozathozatalt meghúszította. Erre az esetre is igaz, hogy az eljárás ideje alatt a felperes tagok üzletrésze a társaság beleegyezése nélkül nem lett volna elidegeníthető. Az alperesek esetében a bíróság biztosíték letételét rendelhette el az esetleges károk fedezésére. A kereset alaptalansága, rosszhiszeműség és „*vastag gondatlanság*” esetén az alperesek kára a felperesek által egyetemlegesen volt térítendő.⁹⁴

A német törvény nem szabályozta ilyen részletesen a kisebbségi tulajdonosok jogait. Az egytized szavazatnyi jogú kisebbségi tulajdonosok ok és cél megjelölése mellett közgyűlést hívhattak össze. Ezt a viszonylag szűk jogkört a bíróság bővítette. *Bozóky* szerint – e német modellel szemben – helyesebb lett volna az osztrák részletes szabályozás átvétele, kiegészítve a mérleg felülvizsgálata mellett az összes olyan „*ténykedés és mozzanat*” körével, mely esetben az üzletvezetők és a felügyelőbizottsági tagok törvényellenes és a társasági szerződés ellenes tevékenysége által okozott kár vagy megelőzhető vagy csökkenthető lett volna a kisebbségi jogok kiterjesztésével és alkalmazásával ezen esetekre.⁹⁵

Pap tervezetének 67. §-a (ismét jól láthatóan a közkereseti társasághoz hasonló módon) minden tag számára biztosította volna a jogot, hogy a társasági ügymenetről bármikor személyesen tájékozódhasson, még ha az üzletvezetésben nem is vett részt az adott tag. *Neumann Ármin* szerint ezzel a magyar javaslat – a fentiekén túl – a társaság működőképességét is korlátozhatta volna.⁹⁶ A Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége pedig éppen az osztrák törvény 22. §-ra hivatkozva kizárhatóvá tette volna a tagok ellenőrzési jogát, amennyiben a felügyelőbizottság működését írta elő a társasági szerződés. *Bozóky* egyetértett a tagok egyenkénti ellenőrzési jogának kizárásával azzal, hogy ez egy részvénytársasági jellegű formánál nem, csak egy közkereseti társaságnál lehetne megvalósítható.⁹⁷

A korlátolt felelősségű társaságok egyik lehetséges előnye a mérleg kötelező közzétételének a hiánya volt a 20. század elején. A közzététel ugyan jelentős mértékben növelhette az üzleti bizalmat, sőt a hitelezők akár ki is köthették a mérlegbe való betekintés jogát, *Bozóky* szerint a helyes megoldás a lehetőség biztosítása a közzétételre, nem pedig annak kötelezővé tétele.⁹⁸ Ezzel szemben a magyar törvényjavaslat ekkor nem rendelkezett se a mérleg közzétételére, sem annak elkészítésére vonatkozó elvekről, habár a 75–79. §§ megemlégtették a nyereség felosztásának szabályait, de azokban a közkereseti társaságra irányadó elvek alkalmazását írták elő. A Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége a közérdekű vállalatoknál a mérleg kötelező közzététel mellett foglalt állást. *Bozóky* az üzletvezetők felelősségét emelte volna ki a mérleg helyes felállításakor, és a

⁹⁴ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 82–83.

⁹⁵ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 84.

⁹⁶ *Neumann Ármin* 47 pontba foglalta össze véleményét *Pap Dávid* tervezetéről. Lásd: BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 5.

⁹⁷ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 85.

⁹⁸ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 86.

hitelezők károsodása esetében nemcsak a társasággal, de a hitelezőkkel szembeni felelősséget is a törvénybe foglalta volna.⁹⁹

Bozóky a korlátolt felelősségű társaság esetében a társaság ügyvitelének ellenőrzése céljából a felügyelőbizottság létrehozásának szükségességét hangsúlyozta. Sőt az osztrák törvénynél szigorúbb módon, a 100.000 koronás törzsbetét felett már kötelezővé tette volna a korlátolt felelősségű társaságoknál a felügyelő bizottság létesítését.¹⁰⁰ Az osztrák törvény, függetlenül annak kötelező jellegétől, részletesen szabályozta a felügyelő bizottság működését. A német jog (52. §) csak akkor tette szükségessé a felügyelőbizottság alkalmazását, ha azt a társasági szerződés elrendelte. Bár a társasági szerződés eltérhetett ettől, alapvetően a részvénytársasági jog szerinti szabályok voltak alkalmazandók.¹⁰¹ A lehetőség, hogy a társasági szerződés szabja meg a felügyelő bizottság feladatait és hatáskörét, *Bozóky* szerint „*illuzórikussá*” tehetné volna annak ellenőrzési tevékenységét.

Az osztrák törvény részletesen szabályozza a felügyelő bizottság működését, függetlenül annak kötelező jellegétől. Ennek körében rögzítette az összeférhetetlenségi szabályokat, azaz az üzletvezetők és alkalmazottak, valamint azok fel- és lemenőit kizárta a felügyelőbizottsági tagok lehetséges köréből. A bíróság nem teljes taglétszámú felügyelőbizottság (minimum három természetes személy) esetén valamely tag kérelmére 3 hónapos határidővel választást írt ki, illetve annak sikertelensége esetén maga nevezte ki az új tagot. Amennyiben a korlátolt felelősségű társaságnál kötelező volt a felügyelő bizottság, a hiányzó tag választására vonatkozó bírói intézkedés hivatalból történt. Az üzleti vezetőktől a tagok jelentést követelhettek, betekinthettek az iratokba és könyvekbe, ellenőrizhették a pénztárkönyvet, valamint megvizsgálhatták a társaság értékpapír készletét és árukészleteit. A felügyelő bizottságnak az éves beszámoló ellenőrzése mellett a nyereség felosztására vonatkozó javaslatot is kötelező volt megvizsgálnia, és erről a korlátolt felelősségű társaság közgyűlésén jelentést kellett tennie. A határozathozatalt megelőzően az osztrák törvény alapján a kormánynak is joga volt arra, hogy a felügyelő bizottság feladatainak tekintetében eljárási szabályokat („*rendtartási alapelveket*”) határozzon meg rendeleti úton. A felügyelő bizottság akár el is mozdíthatta az üzletvezető(ke)t, ha azokat nem az állam, a tartomány vagy más köztisztület bízta meg, továbbá az üzletvezetők akadályoztatása esetében joga van volt az üzlet ideiglenes vezetésére megfelelő intézkedéseket foganatosítani, és amennyiben a felügyelő bizottság szükségesnek látta a társaság érdekében az üzletvezető elmozdítását, akkor köteles volt haladéktalanul közgyűlést összehívni.¹⁰² Mindezek mellett a felügyelő bizottság jár el a tagok és az üzletvezetők közötti jogviták esetében, ha erre a célra külön nem kerültek megbízottak kijelölésre. A felügyelő bizottság tagjai ezen feladatukat nem ruházhatták át.

Ez az osztrák szabályozás a magyar kereskedelmi törvény felügyelő bizottságra vonatkozó szabályozásánál (243–249. §§) jóval pontosabb és ezért hatékonyabb volt.¹⁰³ Ezzel szemben a német törvény csak a felügyelő bizottsági tagokra vonatkozó ellenszolgáltatásokat szabályozta, miközben ez az elem az osztrák törvényből kimaradt.¹⁰⁴ *Bozóky* szerint részletes szabályozás lett volna szükséges, pontosan azért, mert a törvény nem ír elő kógens szabályokat, akkor a

⁹⁹ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 87.

¹⁰⁰ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 89.

¹⁰¹ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 88.

¹⁰² BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 88–89.

¹⁰³ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 90.

¹⁰⁴ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 90.

társaság tagjai nem kívánnak fölöslegesen magukra venni olyan terheket, amelyek egyrészt érdekeikkel ellentétesek lehetnek, másrészt pedig többletköltséget jelenthetnek a társaság számára. *Bozóky* ehhez még hozzátette, hogy szükséges lenne a felügyelőbizottsági tagoknak olyan szakképzettséggel rendelkezniük, amely az üzlet szempontjából releváns.¹⁰⁵

A tőkeemelés tekintetében a magyar tervezet 32. §-a tiltotta az alapításkori törzstőke teljes befizetése előtti törzstőkeemelést.¹⁰⁶ Ezzel szemben a német és az osztrák törvény lehetővé tette azt, hogy egyidejű társasági tőkefelemelés és -leszállítás történjen, mégpedig oly módon, hogy mindkét határozat bejelentése csupán a leszállítást előíró határidő letelte után ment végbe.¹⁰⁷ Ezt az osztrák jogalkotó azzal indokolta, hogy nem áll fenn a veszélye annak, hogy az újonnan kibocsátott üzletrészek árfolyamával visszaéljenek annak tulajdonosai, mint az a részvények esetében lehetséges volt, hiszen az üzletrészek nem forgalomképesek.¹⁰⁸

2.2.3. A törzstőke és a társaság megszűnésére vonatkozó kérdések Pap Dávid tervezetében

Felmerült azonban a kérdés, hogy az új tagok felelősek-e a régi tagok törzstőke befizetéséért, illetve a régi tagok felelősek-e az új tagok be nem fizetett tőkeemelésével kapcsolatban. Ebben a kérdésben érdemes *Staub Károly* és *Grünhut Ármin*¹⁰⁹ vitáját megemlíteni. *Grünhut* az osztrák jog szempontjából azt állította, hogy az újonnan belépő tagok az eredeti törzstőke még be nem fizetett részéért is kezesek, azaz felelősek, míg *Staub* ezzel ellentétben éppen a német törvényre támaszkodva mondta azt, hogy nem felelősek az eredeti tőkerészek befizetéséért az új belépők.¹¹⁰ Az elvi vita lényege abban állt, hogy eredeti tagok korlátolt felelőssége kiterjeszthető-e és milyen mértékben tehető ez meg. *Bozóky* véleménye egyértelműen az volt, hogy csak akkor lehetett volna elvárni, hogy az új illetve a régi tagok egyaránt felelősséget vállaljanak egymás irányába, ha a tervezet ezt a kötelezettséget *expressis verbis* megállapította volna, ez azonban nem történt meg.¹¹¹ Érdekes megemlíteni a Magyar Gyáriparosok Országos Szövetségének az álláspontját, mely szerint a szövetség az eredeti tőke részek teljes befizetése előtt is helyesnek tartotta a tőkeemelés lehetőségének biztosítását, de kikötötték volna a tagok felelősségét az üzletrészeik aránya szerint.¹¹² *Neumann Ármin* álláspontja szerint a régi tagok egyszerűen tudnának védekezni az új tagok kötelezettségeinek átvállalásával szemben, ha azok belépését csak és kizárólag azok teljes befizetése esetében fogadnák el.¹¹³

¹⁰⁵ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 90.

¹⁰⁶ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 91.

¹⁰⁷ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 91.

¹⁰⁸ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 91.

¹⁰⁹ *Grünhut Ármin* a Budapesti Tudományegyetemen (1873–1941) tanult és miután jogi doktorátust és ügyvédi vizsgát tett, a fővárosban helyezkedett el ügyvédként. 1913-ban az Ügyvédi Vizsgáló Bizottság tagja lett. 1919-ben az Ügyvédi Kamara választmányának tagja, 1920–21-től kezdve két évtizeden át ügyésze, az új ügyvédi rendtartás életbelépése után pedig első főügyésze lett. Különböző jogi folyóiratokban jelentek meg tanulmányai: írt az ügyvédséget érintő minden fontosabb kérdéstről és a büntetőjog problémáiról. Felelős szerkesztője volt az Ügyvédek Lapjának. Lásd hozzá: <https://mek.oszk.hu/04000/04093/html/0333.html>.

¹¹⁰ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 92.

¹¹¹ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 93.

¹¹² BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 94.

¹¹³ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 95.

Fontos kérdés volt a tőkeemelés kapcsán, hogy az új tőkerész átvállalása folytán a régi tag több tőkerésszel is rendelkezhetett volna,¹¹⁴ amit a magyar tervezet a német törvényt (55. §) követve fogalmazott meg. A magyar tervezet szerint akkor, ha a tőkeemelés csak a tőkerész emelése által ment végbe (gyakorlatilag a tartalékalapból), akkor a tőkeemelésnek mint részemelésnek sem egyenlőnek, sem arányosnak nem kell lennie a régi tőkerész eredeti értékével.¹¹⁵ Figyelemre méltó, hogy ezzel ellentétes volt az osztrák szabályozás, amely kimondta, hogy ha régi tag vett át új tőkerészt, ezzel az eddigi tőkerésze csupán piaci értékben, de nem névértékben emelkedett. Érdeemes kiemelni, hogy ha a közkereseti társaságra vonatkozóan a magyar tervezet végigvezette volna a gondolatmenetet, akkor a korlátolt felelősségű társaságot minden vonatkozásban inkább a közkereseti társasághoz, mint a részvénytársasághoz hozta volna közelebb. Ekkor azonban az osztrák törvény szerinti tőkerész-egységesség elvét kellett volna követnie, hiszen ez felelt volna meg a közkereseti társaság rendszerének.¹¹⁶ Ezzel ellentétben *Bozóky* szerint nagyobb önállóságot kellett volna adni a korlátolt felelősségű társaságnak, és amennyiben a tag megtartja a tőkerészét, akkor gyakorlatilag az eredeti tőke teljes befizetése nélkül is megengedhető az új tőkerész átvállalása, mert az „*árfolyam üzérkedés*” a nagyobb tőkelekötés miatt nem valósulhat meg. Ez az elképzelés az osztrák mintát követte, de itt a két tag eltérő jogviszonya alapján.¹¹⁷ *Bozóky* azt is javasolta, hogy miután a régi tag könnyebben védekezik az esetleges káros hatások többlet felelősségvállalásával szemben, mindenképpen célszerű elkülöníteni a régi és az új tagok egymással szembeni felelősségét.¹¹⁸

Az alaptőke leszállítása esetében különösen fontos azt vizsgálni, hogy a hitelezők érdekei mennyiben érvényesülnek, ugyanis számukra a tőke fontos garancia a követeléseik biztosítása tekintetében. *Bozóky* szerint az osztrák törvény (54–58. §§) pontosan és célszerűen határozta meg a folyamatot, míg a német törvény vonatkozó 58–59. szakaszait és a magyar tervezet 35–39. szakaszait több tekintetben kifogásolta.¹¹⁹ A német törvény a hitelezők érdekében úgy rendelkezett, hogy a tőke leszállítására vonatkozó társasági határozatot 3 alkalommal hírlapokban tegyék közzé és szólítsák fel a hitelezőket, hogy jelentkezzenek, illetve az ismert hitelezőket ezen felül külön is hívják fel a tőke leszállításra.¹²⁰ Ha a tőke leszállítását a hitelezők kifogásolták, akkor követeléseik vagy kiegyenlítendőik voltak, vagy pedig azokra többletbiztosítékot kérhettek. A tőke leszállítására vonatkozó határozat csak ezt követően, a fenti hirdetmények utolsó közzétételétől számított egy év múlva volt bejegyezhető azzal, hogy a leszállítás mértékének a minimális törzstőkét el kell érnie vagy afölötti összegre történhetett csak.¹²¹ Az osztrák törvény ezzel ellentétben a tőke leszállítására vonatkozó határozat azonnali bejelentését követelte meg a cégbíróságnál, amivel azt a visszaélést kívánta a jogalkotó megelőzni, hogy a tőke egyidejű leszállítása és felemelése esetén a hitelezőket ne ejtsék tévedésbe azáltal, hogy valójában az alaptőke csökkentése nem valósult meg, sőt alaptőke emelés történt. Ez azért is lehetett előnyös, mert nem fordulhatott elő, hogy a hitelezők jelentkezése miatt egyáltalán nem valósulhat meg a tőkeleszállítás, ami egyébként nem lett volna kizárt, ha a tőkeleszállítást a bejelentési határidő letelte előtt bejegyzik. Az osztrák megoldás másik előnye az

¹¹⁴ PAP, Törvénytervezet a korlátolt felelősségű társaságról 24. §.

¹¹⁵ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 95.

¹¹⁶ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 95.

¹¹⁷ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 95–96.

¹¹⁸ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 96.

¹¹⁹ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 96–97.

¹²⁰ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 97.

¹²¹ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 97.

volt, hogy a tőkeleszállítás előjegyzése nagyobb valószínűséggel kerül nyilvánosságra, és arról a hitelezők nagyobb valószínűséggel fognak értesülni.¹²² A folyamatot az osztrák jog úgy folytatta, hogy miután a cégbíróság felé a bejegyzés feljegyzése megtörtént a tőke leszállításáról, a hírlapi tájékoztatást publikálni kellett, felszólítva a társaság hitelezőit követeléseinek kiegészítésére, illetve biztosítás kérésére. Ha a hitelezők a harmadik hirdetmény utolsó megjelenésétől számított 3 hónapon belül sem jelentkeztek, hozzájárulásukat a tőke leszállításhoz megadottnak tekintették, de az ismert hitelezők külön értesítést kaptak természetesen ebben az esetben is. A cégbírósághoz a társasági szerződés változást csupán a hitelezők részére kijelölt határidő után jelenthették a szükséges tanúsító adatok és dokumentumok csatolásával.¹²³ Ezek alapján összefoglalható, hogy az osztrák törvény egyrészt a tőkeleszállítás egyszeri tudomásul vételének bejelentésére kötelezte a céget a cégbíróság felé, azután pedig már az akadályokba nem ütköző tény volt köteles közölni a cégbírósággal. Ez a kettős bejelentési rendszer, amely a hitelezők érdekeit védte, olyannyira elfogadottá vált, hogy – a modellre való visszahatás példaként – a német jogalkotó is hasznosnak találta az alkalmazását, némi korrekcióval: a három hónapnyi hirdetményi határidőt rövidnek tartották, mint ahogy azt maga az osztrák jogélet is kifogásolta, hiszen a három hónap nem biztos, hogy elegendő a hitelezőknek a tőkeleszállítás tényének tudomásul vételére, különösen hogyha jogi intézkedésre is szükség volt az adott ügyben.¹²⁴ A magyar tervezet ebben a kérdésben az osztrák szabályozást tekintette mintának, azonban meglepő módon a hitelezők részéről a nyilatkozattételre a rendelkezésre álló időt harminc napra csökkentette volna, holott mindkét külföldi modell esetében még a három hónapot is kevésnek tartották. *Bozóky* azzal a javaslattal élt, hogy a fél éves határidőt adjon a magyar jog, amelynek még a magyar forgalmi viszonyokra jellemző sok külföldi hitelező esetében is elégségesnek tűnik.¹²⁵

Bozóky kifogásolta a magyar tervezet 36. § 5. bekezdését is. Szerinte a tagok tőkerészei ne arányosan kerüljenek csökkentésre, mert ebben az esetben fennáll a veszélye annak, hogy a többség visszaél a kisebbség jogaival szemben.¹²⁶ Sőt, *Bozóky* még a Magyar Gyáriparosok Országos Szövetségének azt a javaslatát sem tartotta megfelelőnek, amely az arányos tőkerész csökkentést úgy fogadta volna el, hogy az alól kivétel csak a tagok egyhangú határozata esetén lett volna lehetséges.¹²⁷

A társaság feloszlata különösen azért lehet fontos kérdés a tagok számára, mert ha az adott társaság nagyon alacsony, 2–3 fős taglétszámmal működne egy közkereseti társasághoz hasonlóan, akkor egyszerű többséggel kimondható lenne a társaság feloszlata, valamint lehetővé tenné egy vagy több tag kilépését (105. §).¹²⁸ A korlátolt felelősségű társaság jelentősebb taglétszámmal kiválóan tud működni úgy, hogy a tagok ne élhessenek vissza azon jogukkal, hogy a társaság működésének fenntartását, akár a társaság megszüntetését saját céljaikra felhasználva valósítsák meg.¹²⁹ Ezért volt szükség arra, hogy a bírói döntéshozatalt a folyamatba beiktassák. A magyar tervezet szerint a bírónak lenne joga eldönteni, hogy indokolt-e a társaság megszüntetésére

¹²² BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 97–98.

¹²³ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 97–98.

¹²⁴ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 97–98.

¹²⁵ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 99.

¹²⁶ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 99.

¹²⁷ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 99.

¹²⁸ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 102.

¹²⁹ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 102.

vonatkozó javaslat.¹³⁰ Nemcsak ez a tagkilépési lehetőség veszélyeztette a társaság működését, de a tagkizárás lehetősége is (5. §), amely azonban bírói döntéstől függött volna.¹³¹ Így alapvető kérdéssé vált, hogy milyen többség mellett és hogyan valósítható meg a társaság megszüntetése. *Neumann Ármin* felvetette, hogy a 102. §¹³² fenntartása esetén különbséget kellene tenni kettő vagy több tagból álló társaság között. Ezzel azonban még inkább az individuális személyegyedítő jelleg került volna előtérbe, sőt a Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége éppen e tételes felsorolás ellen tiltakozott memorandumában.¹³³ *Bozóky* szerint ez a tagkilépésre illetve kizárásra vonatkozó kereset a bíróság felé elkerülhető vagy könnyebben kezelhető lehetett volna, hogyha az egyes tagok helyett a minősített kisebbségnek lett volna lehetősége arra, hogy a társasággal szemben a társaság érdekében lépjen fel.¹³⁴

A társaság feloszlata esetében *Bozóky* ismét az osztrák példát tartotta követendőnek. Mivel bármely célra létrehozható a korlátolt felelősségű társaság, fontosnak látta, hogy megfelelően körülhatárolt szempontok mellett a bíróság kimondhassa a társaság feloszlataát. Ennek ellenére a magyar tervezet szerint erre nem volt szüksége, míg a Magyar Gyáriparosok Országos Szövetségének kritikája azt tartalmazta, hogy közigazgatási okokból megengedhető a bíróság általi feloszlata.¹³⁵ *Bozóky* az osztrák törvény taxatív felsorolását (a társaság meg nem engedett célokra terjesztette ki a tevékenységét; „*az üzletvezetők a vállalkozás működtetése során büntetőjogilag üldözendő cselekményt követnek el vagy a vállalat jellegéből kifolyólag ugyanaz a visszaélés ismétlődését lehetne tartani*”); ha az a társaság az állami engedély köteles tevékenységet annak megszerzése nélkül folytatja; ha az engedélyköteles társaság a hatóság ismételt felszólítása ellenére a törvény vagy a társasági szerződés fontos intézkedéseit figyelmen kívül hagyja)¹³⁶ tartotta követendőnek, kiegészítve azzal, hogy a nemzetiségi érdekek ápolására létrejött társaságok esetében az államellenes működés is feloszlataási oknak minősülhetett volna.¹³⁷

A korlátolt felelősségű társasággá történő átalakulás különösen fontos volt ekkoriban a magyar gazdasági viszonyok között. Ennek ellenére *Pap Dávid* tervezete érdekes módon nem foglalkozott ezzel a kérdéssel, ami annyiban érthető, hogy a tervezet 20. §-a szerint a társaság kötelezettségeiért nem csak a társaság, hanem a tagok is felelősek lettek volna. Ezzel olyan szigorú szabályt alkotott, amely szinte lehetetlenné tette az átalakulást.¹³⁸ Ezzel szemben a német és az osztrák törvény igyekezett támogatni a részvénytársaságok korlátolt felelősségű társaságokká történő átalakulását, hiszen a részvénytársasági forma egyik módosított alakjának tekintették a korlátolt felelősségű társaságot.¹³⁹ Ez a hiányosság a *Pap* tervezetében azért is meglepő, mert a gazdasági és ipari hitelszövetkezetekről szóló 1898. évi XXIII. tc. 46. §-a a KT által elismert szövetkezeti formából gazdasági és ipari hitelszövetkezetekké válást egyszerűen oldotta meg.¹⁴⁰

¹³⁰ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 102.

¹³¹ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 102.

¹³² „*Mindgyik társasági tagnak jogában áll a társaság feloszlataására kikötött idő eltelte előtt vagy – amennyiben a társaság bizonytalan időre kötötte – előleges felmondás nélkül követelni, ha azon lényeges feltételek, melyek mellett a társaság keletkezett, többé nem léteznek.*”.

¹³³ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 102.

¹³⁴ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 103.

¹³⁵ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 103.

¹³⁶ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 103.

¹³⁷ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 103.

¹³⁸ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 104.

¹³⁹ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 104.

¹⁴⁰ „*A jelen törvény hatálya előtt keletkezett gazdasági és ipari hitelszövetkezeteknek jogukban áll az illetékes cégjegyzék-bíróságnál bejegyzés és közzététel végett bejelenteni, hogy ezentúl a jelen törvény határozatai értelmében kívánnak működni. A bejelentéshez a jelen*

Ehhez hasonlóan kellett volna *Bozóky* szerint a korlátolt felelősségű társaság esetében is eljárni, amikor a részvénytársaság alakjában létrejött társaság a számára kedvezőbb, korlátolt felelősségű társasági formába alakulhatott volna át.¹⁴¹ Tehette volna mindezt anélkül, hogy megszüntette volna a részvénytársaságot, majd utána még egy lépcsőben hozta volna létre a korlátolt felelősségű társaságot. *Bozóky* ilyen esetben is kedvezőbbnek ítélte az osztrák törvényt, amely nem kívánta a társaság megszüntetését, ahogy azt egyébként a német jogszabály megkövetelte.¹⁴² Érdekes volt a Magyar Gyáriparosok Országos Szövetségének javaslata, mely szerint a korlátolt felelősségű társaságoknak a részvénytársasággá történő alakulását kellene megkönnyíteni, és nem fordítva. *Bozóky* ezt a javaslatot fenntartással kezelte és csak egy átmeneti időszakban javasolta volna ezt a könnyítést, amíg az adott végleges társasági formát a korlátolt felelősségű társasági forma választhatóságával ki nem választotta volna az adott gazdasági társaság. Ebben az esetben az átalakuláskor a részvénytársaság és a korlátolt felelősségű társaság között a tagok eltérő felelőssége lehetett volna a probléma, azonban ha a részvénytársaság egyhangúlag dönt a korlátolt felelősségű társasággá való átalakulásról, akkor a felelősség érvényesítésére már nem is kerülhet sor.¹⁴³ Ezt a szempontot szem előtt tartva *Bozóky* szerint abban az esetben, ha nem egyhangú a korlátolt felelősségű társasággá történő átalakulásáról szóló döntés, akkor a kilépő tagok vagyona fedezetet kell hogy nyújtson a hitelezők számára, ezért a jogutód korlátolt felelősségű társaság esetében nem lenne célszerű, hogyha kisebb tőkével jönne létre, mint amekkora a jogelő részvénytársaság alaptőkéje volt. Ha azonban az átalakulást jelentős többség szavazatához kötnék, akkor ez már olyan nehézséggel járna, amely esetében a meg gondolatlan magatartás nehezen feltételezhető.

Így az átalakulás során *Bozóky* három lehetséges kimenetet feltételezett: vagy sikerül a megnehezített feltételek mellett is a részvénytársaságnak átalakulni korlátolt felelősségű társasággá és akkor gyakorlatilag létrejön a korlátolt felelősségű társaság; ha ez nem sikerülne, akkor a részvénytársaság megszüntetésére kerülne sor; míg végezetül abban az esetben, ha a részvénytársaság felméri, hogy az átalakulás így nem megvalósítható, egy újabb közgyűlési határozattal, amely a társaság megszüntetését mondja ki, egyszerűen megsemmisíthetné azt. Ez azonban a részvényjog szerint nem történhet meg, mert a részvényjog nem engedi a feltételes átalakulást, melyet a cégjegyzékben nem is tennének közzé, hanem csak a sikeres átalakulást követően történne meg a cégnyilvántartásba vétel. *Bozóky* szerint a részvényeseket nem lehetett volna ilyen sokáig bizonytalanságban tartani. Szerinte az lett volna a megoldás, hogy a sikertelen átalakulás egyben a társaság feloszlásának hatályba lépését is jelentette volna.¹⁴⁴ Mindezt azonban maga *Bozóky* vetette el, mivel egy sikertelen átalakulás nem egyenértékű azzal, hogy a társaság megszűnését is kívánják annak tagjai.¹⁴⁵

Érdekes módon a Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége meglehetősen merev álláspontot foglal el ebben a kérdésben: szerintük a részvénytársaságot, ha még nem érett meg erre a társasági formára, akkor előbb fel kell oszlatni, és aztán esetleg megalakulhat belőle a korlátolt

törvény értelmében módosított alapszabályok mellékendők; az eddigi alapszabályokban megállapított felelősség azonban továbbra is megtartható.

¹⁴¹ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 104.

¹⁴² BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 104.

¹⁴³ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 105.

¹⁴⁴ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 106.

¹⁴⁵ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 106.

felelősségű társaság. Kétségtelen, hogy ez a két eljárás azonban jelentős többletköltséggel járna.¹⁴⁶ *Neumann Ármin* is megfontolandónak vélte, hogy – a korlátolt felelősségű társasági forma népszerűsítése érdekében – az átalakulást támogató szabályozást fogadjanak el hazánkban. A nemzetközi szabályozási példák, így az osztrák és a német is megoldást adott erre a felvetésre: a részvényeseket előzetesen ajánlott levélben megkérdezi a társaság, hogy tagjai kívának-e lenni a részvénytársasági formából egy részvényre eső értékkel átalakuló új társaságban. Amennyiben a többségi támogatást ez a javaslat megszerezni, akkor az átalakulás könnyen megvalósítható. Ha pedig a részvényesek egy jelentős száma ki szeretne lépni a társaságból, akkor az átalakulást támogatóknak fedezetet kell találni a kilépő tagok tőkéjének pótlására, hiszen nem megengedhető, hogy a hitelezőknek ne legyen fedezete olyan formában, hogy a korlátolt felelősségű társaság tőkéje kisebb legyen a jogelőd részvénytársaság alaptőkéjénél.¹⁴⁷ A német és az osztrák jog háromnegyedes többséget kívánt az átalakuláshoz, és ezt *Bozóky* követendőnek látta. Az átalakulás során felmerült a kérdés, hogy a vagyontárgyak értéke milyen áron kerüljön beszámításra. *Bozóky* a valóságos üzleti értéket tartotta mérvadónak, hiszen ha a piacinál magasabb értéket számítanának be, akkor a társaság kilépő tagjainak túlzott összeget kellene fizetni, ha pedig a piaci értéknél alacsonyabb értéket, akkor a hitelezők érdeke sérülhetne.¹⁴⁸

Az újonnan létrejövő társaság tőkéjének meghatározását két oldalról szükséges közelíteni, egyrészt a részvénytársaság tényleges vagyonának mérleg szerinti értékével kell egyenlőnek lenni, de legalább el kell érnie a részvénytársaság mint jogelőd alaptőkéjét; másodsorban az új korlátolt felelősségű társaságnak olyan arányban kell a részvényekből állnia, hogy azok névértéke az alaptőke legalább háromnegyed részét tegye ki, és így csak a fennmaradó negyedrészt kell az új tagok belépésével illetve az átlépő részvényesek tőkebevonásával pótolni. Érdemes megjegyezni, hogy *Bozóky* szerint nem kellett volna különbséget tenni aközött, hogy a részvények törzs vagy elsőbbségi részvények voltak, hanem csak egyetlen kritériumnak kell megfelelniük, hogy a részvénytársaság alaptőkéjének a háromnegyed része átalakuljon.¹⁴⁹ Ebből egyértelműen az is következett, hogy az új társaság tőkéje, lehet ugyan, hogy kisebb lesz mint a jogelőd társaságé, de az átalakult társaság összes részvényének a névértéke által reprezentált alaptőke összegénél nem lesz alacsonyabb.¹⁵⁰ *Bozóky* a német szabályozást kritikusan szemlélte ebben az esetben, amely szerint, ha átalakulásra kerül sor, akkor az átalakuló társaság hitelezőit fel kell hívni és amennyiben az átalakulást ellenzik, őket ki kell elégíteni illetve biztosítékot kell számukra adni. *Bozóky* szerint ebből a szempontból teljességgel, mindegy, hogy részvény- vagy korlátolt felelősségű társaságról van-e szó, hiszen, ha a régi vagyon átszáll az új társaságra, akkor az mint fedezet rendelkezésre áll a hitelezők kielégítésére.¹⁵¹ A magyar viszonyok tekintetében fontos kiemelni, hogy az osztrák törvény 101. §-a kimondta, hogy a gazdasági célra létrejött és a profitorientált magánjogi társaságoknál és bányatársaságoknál külön szerződés szerint lehetőség legyen az alapszabály módosításával korlátolt felelősségű társasággá átalakulni. Ez a megoldás Magyarországon is releváns lehetett volna, hiszen a magánjogi törvénykönyv I. tervezetének (1900) 1440. §-a szintén megengedi, hogy a magánjogi társaságok közkereseti társasággá vagy betéti társasággá alakuljanak a kereskedelmi törvény szerint. Ebben az

¹⁴⁶ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 106.

¹⁴⁷ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 105.

¹⁴⁸ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 107.

¹⁴⁹ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 108–109.

¹⁵⁰ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 109.

¹⁵¹ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 109–110.

esetben a párhuzam abban áll, hogy a bányatársaságokhoz hasonló elven a korlátolt felelősségű társaságok esetében is kívánatos, hogy az átalakulás megvalósuljon. Az osztrák parlament közgazdasági bizottsága is ezt támogatta, mégpedig a bányakapitányság engedélyétől függően. *Bozóky* hangsúlyozta a kérdésben annak a lehetőségét, hogy a Magyar Királyságban továbbra is az 1854. május 23-i nyílt paranccsal hatályba léptetett osztrák általános bányatörvény érvényesült.¹⁵²

Végül fontos kitérni a büntetőjogi szankciókra, ugyanis a korlátolt felelősségű társaság esetében rendkívül széles körű jogosítványokat kaptak a társaság tagjai és ügyvezetői, és visszaéléseiket a német és az osztrák jog is szigorú szankciókkal kívánta megakadályozni. Ennek ellenére meglepő, hogy a *Pap Dávid* tervezetének 104. §-a nem követte a német 5.000 márkás, illetve az osztrák 20.000 koronás pénzbüntetést és az egy évig terjedő szabadságvesztés büntetési tételeket, hanem a magyar KT már régen elavult, 2.000 koronában maximalizált pénzbüntetését is a felére kívánta csökkenteni azzal, hogy a KT-ben kilátásba helyezett 3 hónapig terjedő fogságot nem kívánta módosítani.¹⁵³

Bozóky a külföldi (német, osztrák, sőt a még szigorúbb, friss belga) példákat helyeselte. Az osztrák jog által kilátásba helyezett szankciót látta követendőnek, különösen olyan esetekben, amikor rendkívüli súlyú a visszaélés. Így a mérleg rossz hiszemű összeállítás és a tőkerész csökkenése ellenére történő kifizetéseknel a szabadságvesztés pénzbüntetésre történő átalakítását sem támogatta.¹⁵⁴

2.3. Bozóky koncepciója a korlátolt felelősségű társaságról

Bozóky koncepciója a korlátolt felelősségű társaságról, ahogy a fentiekből kiviláglik, a következő fő elemeken alapult.

A korlátolt felelősségű társaság tagjai a társaság kötelezettségeiért csak törzsbetétek erejéig felelősek – ebben teljes mértékben hasonlít a részvénytársasághoz. A hitelezőkkel szemben a tagoknak a be nem fizetett tőkerészük vagy az általuk fel nem vett, illetve kivetett összegek erejéig nincs további felelősségük sem egyetemlegesen, sem bármely más formában.¹⁵⁵

Bozóky szerint a korlátolt felelősségű társaságot elkülönülten kell szabályozni, hiszen nem arról van szó, hogy egy egyszerűsített részvényjogot a korlátolt felelősségű társaság céljaira használunk. A korlátolt felelősségű társaság működését nem korlátozta volna a kereskedelmi ügyletekre, csupán a közérdek általános korlátját tartotta szem előtt. Természetesen szükségesnek vélte a korlátolt felelősségű társaság cégnévben való feltüntetését teljes vagy rövidített formában. A társasági szerződést véleménye szerint közokiratba kell foglalni.¹⁵⁶

Bozóky kiemelte, hogy a társasági tőke és az egyes tőkerészek minimális nagyságát törvényben szükséges meghatározni, azonban a tagok akár az alapításkor, akár későbbiekben annál több tőkerészt is jegyezhetnének. Az appontra, illetve a tag részére biztosított kedvezményekre vonatkozó adatokat elégségesnek látta a társasági szerződésben rögzíteni ahhoz, hogy a társaság stabilan működjön.

¹⁵² BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 111. Lásd hozzá: IZSÓ, Bányatörvény-alkotásunk krónikája 57–70.

¹⁵³ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 112.

¹⁵⁴ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 112–113.

¹⁵⁵ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 114.

¹⁵⁶ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 114.

Az üzletvezetők esetében fontosnak tartotta kikötni, hogy csak indokolt esetben mozdíthatók el. Véleménye szerint az üzletvezető nemcsak a társaság tagja lehet, amennyiben természetes személy, korlátlan cselekvő- és jogképességgel. Az üzletvezetők kirendelését a felügyelő bizottsággal rendelkező korlátolt felelősségű társaság esetén szükség szerint a felügyelőbizottság is megvalósíthatja, de ez a jog véleménye szerint sohasem ruházható át sem a hatóságokra, sem nyilvános testületekre.¹⁵⁷

Bozóky szerint a társasági könyvekbe való betekintést csak a kvalifikált kisebbség kérelmére szükséges megengedni, a korlátolt felelősségű társaság esetében a mérleg közzétételét csak akkor szükséges a cégbírósághoz bemutatni, ha azt a társasági szerződés előírja. A tagok neveit, tőkerészeit és az azokra történő befizetéseket minden változás esetében nyilvántartásba kell venni, és havi rendszerességgel a cégjegyzékbe be kell vezetni a bíróság részére történő adatátadás formájában.¹⁵⁸ *Bozóky* a felügyelő bizottságot javasolta kötelezővé tenni akkor, ha legalább 100.000 koronás tőkével jön létre a korlátolt felelősségű társaság. A felügyelő bizottság tagjai az adott társaság üzemeltetéséhez szükséges szakértelemmel kötelesek rendelkezni. Az üzletvezetők közeli rokonait kizárta volna a felügyelőbizottsági tagok köréből. Hasonlóan az üzletvezetők gondossági köteleméhez, a felügyelő bizottság tagjainak esetében is az ötéves elévülési időt javasolta kártérítési kötelezettség tekintetében.¹⁵⁹ Amennyiben a társasági szerződés azt kikötötte, akkor az intézkedések bizonyos részéhez a felügyelőbizottság előzetes jóváhagyására lehet szükség.

Érdekes *Bozóky* azon megjegyzése, hogy az üzletvezetőkön és a társaság hivatalnokain kívül a társaságon kívül álló személyeket sem javasolta a felügyelőbizottság tagjaivá választani. Ez ismét a közkereseti társasághoz hasonló mintát jelentett volna, ahol a tagság közvetlenül ellenőrizheti akár a felügyelőbizottságon keresztül is az üzletvezetők munkáját.¹⁶⁰ *Bozóky* széles körben meghatározta volna a közgyűlés jogkörébe utalandó döntések körét, így többek között: az évi beszámoló elfogadása, a felmentvények kiadása, a tőkerészek és a pótbefizetések visszautalása, az üzletvezetők és a felügyelőbizottsági tagok elleni perek feletti határozatok, üzletvezetők kirendelése és visszahívása, a társasági tőke felemelése illetve leszállítása, társasági szerződés módosítása, a társaság megszüntetése vagy más társasági formába történő átalakulása tartozott volna ide.¹⁶¹

Bozóky szerint minden egyes 100 korona értékű tőkerészhez egy szavazatot szükséges rendelni. A tört számú összegeknél a törtrészt nem kellene figyelembe venni, azonban minden tagnak legalább egy szavazatot biztosítani szükséges. Továbbá fontosnak tartotta, hogy a közgyűlési határozatok külön erre a célra szolgáló könyvbe bevezetésre kerüljenek és azokat minden taggal külön írásban is közöljék. *Bozóky* lehetővé tette volna a társasági határozatok írásbeli megzavazását, ehhez az eljáráshoz valamennyi tag hozzájárult, azonban ebben az esetben a minősített többség megállapításánál valamennyi tag a létszám számításában figyelembe veendő lett volna. A közgyűlési határozatokat *Bozóky* szerint csak az tagadhatta volna meg, aki a határozat ellen szavazott vagy a szavazásban nem vett részt, de később a tiltakozását írásban jelentette a társaság felé. A panaszra maximum 3 hónapon belül lett volna lehetőség.¹⁶² A szabálytalanul meghozott határozatot a

¹⁵⁷ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 114–115.

¹⁵⁸ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 114–115.

¹⁵⁹ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 115–116.

¹⁶⁰ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 116.

¹⁶¹ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 115–116.

¹⁶² BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 116.

cégbíróság is megsemmisíthette volna, ha a tagok nem éltek volna-e jogukkal. E tekintetben *Bozóky* cégbírósági ellenőrzést nemcsak eljárási, hanem anyagi jogi szempontból is szükségesnek látta.

A kisebbségi jogok tekintetében *Bozóky* a társasági szerződésben megállapított arányszámhoz kötötte volna azt, hogy mely kisebbségnek van lehetősége a társaság ügyeinek ellenőrzését és felülvizsgálatát kérnie. Fontosnak tartotta azt, hogy a felülvizsgálat alatt a felülvizsgálatot kérő személyek üzletresze ne legyen elidegeníthető.¹⁶³ Végül *Bozóky* a társasági tőke felemelésekor a korábbi tagoknak az új tőkerészek jegyzése esetében korlátlan elsőbbségi jogot kívánt biztosítani.¹⁶⁴

3. Következtetések

A 19. század és a 20. század fordulójára az Osztrák-Magyar Monarchia magyar felében is új szintre lépett a gazdasági fejlődés. Az elérhető társasági formák a kockázatvállalás és a személyes jelenlét lehetőségét együttesen kívánták meg a magasabb tőkeigény mellett, korlátozott felelősség vállalásával. Ezt az igényt töltötte be a német GmbH-törvény 1892-ben, míg 1875-ben a magyar KT éppen a gyors GmbH recepciót akadályozta, hiszen a magyar elméleti és gyakorlati jogászok többsége is csak részleges reformot és elsősorban a részvénytársasági forma korrekcióját tekintette prioritásnak. Ezzel ellentétben a számos európai államban már a 20. század első évtizedében megszülettek a német GmbH-modellt követő törvények. A széles körű osztrák és német jogi, üzleti és kulturális kapcsolatok lassan kiérlelték hazánkban is az önálló GmbH-törvény igényét. A gazdasági társaságok jogát az általános magánjog (*lex generalis*) és a kereskedelmi jog (*lex specialis*) szabályrendszeréhez igazodva kellett hazánkban is megalkotni. Ezért is volt megfelelő megoldás a német, illetve az osztrák modell követése, hiszen a magyar kereskedelmi jog és a korszak magánjogi kódextervezetei (1900-1928) is jelentős német hatást tükröztek. E tanulmány az önálló GmbH-szabályozáshoz vezető út első jelentős szakaszát mutatta be úgy, hogy a KT részvénytársasági szabályainak módosításától indulva *Pap Dávid* tervezetét *Bozóky Géza* kritikai észrevételeit felhasználva elemezte. Ez a tervezet még a betéri társasághoz közelítő GmbH-koncepción alapult, míg a betéti társaságtól és a részvénytársaságtól szinte egyenlő távolságot tartó tervezetet nem sokkal később *Kuncz Ödön* dolgozta ki. Az 1930. évi Kft-törvény közvetlen előtörténetével és elemzésével azonban már külön tanulmány foglalkozik.¹⁶⁵

Felhasznált irodalom

- BOZÓKY Géza: A korlátolt felelősségű társaság. A külföldi és de leg ferenda a magyar jogban. Pozsony 1914
- COING, Helmut: Europäisches Privatrecht II. 1800–1914. München 1989
- DOROGHI Ervin: A korlátolt felelősségű kereskedelmi társaságokról szóló törvénytervezet vitája. Magyar Jogászegyleti értekezések. 1928/94. füzet. Budapest 1928
- FLEISCHMANN Sándor: Adalékok a kereskedelmi törvény revisiójához. A kereskedelmi jog és ismeretek tára 1893/3. sz. 6–12.

¹⁶³ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 117.

¹⁶⁴ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság 116–117.

¹⁶⁵ FERENCZ, A magyar társasági jog modernizálása az 1930. évi V. törvénycikkben különös tekintettel a korlátolt felelősségű társaságokra 44–58.

- FERENCZ Barnabás: A magyar társasági jog modernizálása az 1930. évi V. törvényekben különös tekintettel a korlátolt felelősségű társaságokra. *Díké* 2023/1. sz. 44–58.
- HERGER, Eszter Cs.: Das ungarische Handelsgesetz in der Praxis und seine Auswirkung auf das allgemeine Privatrecht zwischen 1920 und 1946. LÖHNIG, Martin (szerk.): *Kaufrecht in Mitteleuropa* (megjelenés alatt)
- HORVÁTH Attila: *A magyar magánjog történetének alapjai*. Budapest 2006
- IZSÓ István: *Bányatörvény-alkotásunk krónikája (1545-1945)*. Miskolc 2021
- KAJTÁR István: A pécsi egyetemi szintű jogászképzés története. *JURA* 2000/1-2. sz. 121–124.
- KÉPES György: Az első magyar törvénytervezet a korlátolt felelősségű társaságról. *Jogtörténeti Szemle* 2022/3. sz. 26–37.
- KÉPES György: Pap Dávid 1905. évi törvénytervezete a korlátolt felelősségű társaságokról. In: BIRHER Nándor – MISKOLCZI-BODNÁR Péter – NAGY Péter – TÓTH J. Zoltán (szerk.): *De iuris peritorum meritis* 18. *Studia in honorem István Stipta*. Budapest 2022, 237–243.
- KÉPES György: A magyar kereskedelmi jogi kodifikáció előtörténete 1792-ig. In: MEZEY Barna (szerk.): *Kölcsönhatások. Európa és Magyarország a jogtörténelem sodrásában*. Budapest 2021, 159–166.
- KUNCZ Ödön: *Törvénytervezet a részvénytársaságról, a szövetkezetről és a korlátolt felelősségű társaságról*. Budapest 1926
- KUNCZ, Ödön. *Életem*. Budapest 2017
- MÁRKUS Eszter: *Kereskedelmi társaságok*. In: FÖLDI András (szerk.): *Összehasonlító jogtörténet*. Budapest 2014, 577–603.
- NAGY Ferenc: *A magyar kereskedelmi jog kézikönyve, különös tekintettel a bírói gyakorlatra*. Budapest 1898
- NAGY Péter Tibor: *Az 1929-ben kiadott Zsidó Lexikon személysoros adatbázisa*. Budapest 2011
https://wesley.hu/purgoadr/2022/06/Nagy_Peter_Tibor_Zsidó_lexikon_szemelysor_adatbazisa.pdf
(2023. 07. 28.)
- NEUMANN Ármin: A korlátolt felelősségű kereskedelmi társaságokról szóló német törvény. *Kereskedelmi jog és ismeretek tára* 1892/31. sz. 16–22.
- PAP Dávid: *Törvénytervezet a korlátolt felelősségű társaságról*. *Magyar Gyáriparosok Szövetsége Közlemények* 1905/12. sz. 26–69.
- PAPP Tekla: A magyar társasági jog fejlődése. *Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica*, 2000/58. sz. 409–434.
- ROMÁN Róbert: *A gazdasági társaságok és a szövetkezetek vezetőire vonatkozó jogi szabályozás a bírói gyakorlat tükrében*. Miskolc 2008
- SÁNDOR István: *A társasági jog története Nyugat-Európában*. Budapest 2005

FERENCZ Barnabás
adjunktus
PTE ÁJK

DOI: 10.15170/DIKE.2023.07.01.05

A magyar társasági jog modernizálása az 1930. évi V. törvénycikkben különös tekintettel a korlátolt felelősségű társaságokra

The Modernisation of Hungarian Company Law in Act V of 1930 with Special Regard to Limited Liability Companies

Ödön Kuncz's proposal was adopted by the Hungarian Parliament in the form of Act V of 1930, as the reception of the limited liability company into Hungarian company law. The concept of Kuncz was based on criticism of the earlier bills of Dávid Pap and Géza Bozóky, and the experiences of jurisdictions that had already been adopted the German GmbH model, and it was in line with the needs of domestic business practice. This study analyses the reception of legal institution of limited liability company into Hungarian law and its medium-term effects based on the concept drawn up by Kuncz.

Keywords: *limited liability company, general partnership, joint-stock company, limited partnership, cooperation*

1. A magyar társasági jog modernizációs igénye

A korlátolt felelősségű társaság magyar jogba történő átültetés mintegy három évtizednyi szakmai vita után¹ az 1930. évi V. törvénycikkkel valósult meg. Pap Dávid 1905-ben készített tervezete², majd a Magyar Gyáriparosok Országos Szövetségének észrevételei, valamint Bozóky Géza,³ Kuncz Ödön⁴ és Neumann Ármán⁵ szakmai vitája volt az előzménye Kuncz Ödön 1928-ban publikált művének (*A korlátolt felelősségű társaság szabályozásának alapelvei*)⁶, amely végül az 1930-ban elfogadott törvénycikk alapját képezte. Neumann és Pap koncepciója szerint a korlátolt felelősségű társaságot inkább a személyegyesítő társasági formák, így a közkereseti társaság felé kellett volna közelíteni, míg Kuncz elképzelése szerint a részvénytársasághoz, azaz a két társaságtípus között félüton helyezkedne el a korlátolt felelősség társaság. Kuncz szerint a korlátolt felelősségű társaság az 1875. évi XXXVI. tc. (a továbbiakban: KT) részvényesi jogi részének a javításával, azaz a részvénytársaság újrashabályozásával valósult volna meg.

¹ Lásd hozzá: BUJTÁR, Jogátvétel vagy modellkövetés 21–43.; FLEISCHMANN, Adalékok a kereskedelmi törvény revíziójához; KÉPES, A magyar kereskedelmi jogi kodifikáció előtörténete 159–166.; KÉPES, Pap Dávid 1905. évi törvénytervezete 237–243.; KÉPES, Az első magyar törvénytervezet a korlátolt felelősségű társaságról 26–37.

² PAP, Törvénytervezet a korlátolt felelősségű társaságról 26–69.

³ BOZÓKY, A korlátolt felelősségű társaság.

⁴ KUNCZ, Törvénytervezet a részvénytársaságról, a szövetkezetről és a korlátolt felelősségű társaságról.

⁵ NEUMANN, A korlátolt felelősségű kereskedelmi társaságokról szóló német törvény 16–22.

⁶ KUNCZ, A korlátolt felelősségű társaság szabályozásának alapelvei 270–288.

Kuncz művének nyitó gondolata is ez volt: „*összintén megvallva, magam is azok közé tartozom, akik a korlátolt felelősségű társaságot – a jelenlegi részvényjog mellett legalábbis idő előttinek tartják.*” Véleményét azzal támasztotta alá, hogy a KT „*csodálatos ruhát szabott a részvénytársaság testére*”,⁸ mely alkalmas nemcsak a nagyvállalatok, de az egészen jelentéktelen kisvállalatok esetében is társasági formaként. Ezt az ösztönzőt tovább erősítette az a lehetőség, hogy az ún. aranymérleg rendelet⁹ értelmében az alaptőke minimumát a pénzügyminiszter szinte korlátlanul alacsony szintre csökkenthette. *Kuncz* az 1925. évi IX. törvénycikk 12. §-t¹⁰, mely szerint a kormány elkötelezte magát a korlátolt felelősségű társaság meghonosítására, ugyancsak a részvényjogi reform irányába tett lépésként értékelte,¹¹ ezért úgy vélte, hogy először a részvényjogot kell a gyakorlat igényeinek megfelelően újra szabályozni. A KT-ben meghatározott négy kereskedelmi társasági formát (a betéti társaságot, a közkereseti társaságot, a szövetkezetet és a részvénytársaságot) nem tartotta elégséges választási lehetőségnek a kor gazdasági viszonyaihoz képest. A részvénytársaságot tekintette az egyetlen olyan társas formának, amely bármely célra létrejöhet és a korlátolt felelősségű társaság előnyeit biztosítja tagjai számára. Ezért vetette fel, hogy a kisszámú, zárt körben működő társaság esetében a részvénytársasági forma nem megfelelő: szükséges egy olyan korlátolt felelősségű társasági alakzat, amely a kisebb vállalkozások igényeihez igazodik, hozzáátéve, hogy a részvénytársaságok lejárataát ezzel az új társasággal meg lehet előzni.¹²

Kétségtelen, hogy a magyar társasági jogban a korlátolt felelősségű társaság szabályozása elsősorban a német (1892)¹³ és az osztrák (1906)¹⁴ GmbH-törvényeken, valamint az azok hatályba lépése óta eltelt évtizedek tapasztalatán alapult az 1930. évi V. tc-ben,¹⁵ mint ahogy az is fontos szerepet játszott az előkészítés során, hogy a magyar viszonyokhoz a külföldi modellt hozzáigazítsák. Az 1892 óta eltelt mintegy negyven év lehetővé tette a magyar kereskedelmi jogászok és a szakma számára, hogy az időközben felmerült gyakorlati problémákra is választ adjanak a szabályozás során, sőt adott esetben a német jogalkotást követő újabb kft-törvények megoldásait is figyelembe vegyék. Ennek a késedelmes bevezetésnek az előnyei mellett azonban hátrányai is voltak. A magyar jogalkotó a KT-ban szabályozta a részvénytársaságot. Ennek a folyamatnak a részeként *Pap Dávid* tervezete még a személyegyesítő közkereseti társasági forma felé közelítette volna a korlátolt felelősségű társaságot. *Bozóky Géza* már a részvénytársasági jog felülvizsgálatát és ezzel a korlátolt felelősségű társaságnak a részvénytársaság felé közelítését hangsúlyozta. Végül *Kuncz Ödön* volt az, aki az összhangot megteremtette, és a korlátolt felelősségű társaságot a személy- és a tőkeegyesítő társasági forma közötti átmenetként kívánta a magyar jogba átültetni. A relatíve hosszú idő, amely alatt több tervezet készült és került megvitatásra, biztosította, hogy a KT szabályozási problémáira, illetve a gazdasági élet új kihívására egyszerre tudjon az 1930. évi V. törvénycikk választ adni. Az értékelés keretében szükséges kiemelni, hogy a jogalkotó ugyanebben a normában nem csak a korlátolt felelősségű társaságot, hanem a csendes társaságot is

⁷ KUNCZ, A korlátolt felelősségű társaság szabályozásának alapelvei 270.

⁸ KUNCZ, A korlátolt felelősségű társaság szabályozásának alapelvei 271.

⁹ A mérlegvalódiság helyreállításáról szóló 7000/1925. P. M. számú rendelet.

¹⁰ 1925. évi IX. törvénycikk az 1924/25. évi állami költségvetésről 12. § 2. bek.

¹¹ KUNCZ, A korlátolt felelősségű társaság szabályozásának alapelvei 271.

¹² KUNCZ, A korlátolt felelősségű társaság szabályozásának alapelvei 271–272.

¹³ Lásd: Das Gesetz betreffend die Gesellschaften mit beschränkter Haftung vom 20. April 1892, RGBl. I 477.

¹⁴ Lásd: Gesetz vom 6. März 1906 über Gesellschaften mit beschränkter Haftung, RGBl für die im Reichsrath vertretenen Königreiche und Länder Nr. 58/1906.

¹⁵ BUJTÁR, Jogátvétel vagy modellkövetés 21–43.

szabályozta, illetve a korlátolt felelősségű társaság másik fontos gazdasági funkciójára is megfelelő keretet biztosított azáltal, hogy mind a szövetkezetek, mind a részvénytársaságok oldaláról az átalakulást rendezte az új törvényi keretek között.

2. A társasági jog megújítása az 1930. évi V. törvényekben

2.1. A korlátolt felelősségű társaság szabályozása és annak tudományos indoklása

Kuncz Ödön a nemzetközi tapasztalatokra hivatkozva¹⁶ és hazai gazdasági állapotok, így az I. világháború utáni gazdasági nehézségek és a kibontakozó világválság¹⁷ következtében egyértelműen szükségserűnek látta, hogy a nagy kockázattal járó gazdasági vállalkozások esetében egy limitált kockázattal működő társasági forma jöjjön létre. *Kuncz* szerint a korlátolt felelősségű társaság külföldi elterjedtségének és kedveltségének az volt az oka, hogy ez a társasági forma számos gazdasági előnnyel bírt, miközben bizonyos gazdasági ágakban különösen alkalmas volt a vállalkozások számára.¹⁸

Szembe állítva a korlátolt felelősségű társaságot a részvénytársasággal látható, hogy az előbbi sokkal könnyebben alapítható és egyszerűbb szervezettel rendelkezik. Ezért *Kuncz* azt is felvetette, hogy a korlátolt felelősségű társaság esetében akár a legfőbb szerv, a taggyűlés, valamint a felügyelőbizottság se legyen kötelező, sőt nem lenne szükséges a pénzügyi beszámolót sem nyilvánosságra hozni. Ezzel nem érvényesülne a részvénytársaság kapitalista merevsége, azaz a tagok a korlátolt felelősségű társaság esetében kötelezettségeik növelésével a társaság működőképességét sokkal inkább tudnák támogatni, gondolva itt a pótbefizetés és a mellékszolgáltatás jogintézményére.¹⁹ A gazdaság oldaláról közelítve fontos előnye a korlátolt felelősségű társaságnak, hogy a törpe részvénytársaságok átalakulásával a részvénytársasági forma diszkreditálása kevésbé tudna megvalósulni, ami fokozhatja a vállalkozókedvet, hiszen alacsonyabb tőkével egyszerűbben lehet vállalkozást alapítani. Ezen túl megkönnyítheti a fizetési problémákkal küzdő vállalkozások szanálását, így például a gazdasági társaság hitelezője belép előjogos tagként,²⁰ valamint a tag halála esetén az örökösök helyzetének a rendezése egyszerű módon valósul meg. Az egyes tagok személyes vagyonától elkülönült független jogi személyt, a korlátolt felelősségű társaságot a hitelezők is sokkal inkább elfogadják.

Ha azt vizsgáljuk, hogy milyen területeken érvényesülhetett a korlátolt felelősségű társaság a két világháború közötti időszakban Magyarországon, akkor *Kuncz* véleménye szerint a kereskedelem volt az, amelyik leginkább igényelte ennek a társasági formának a létrehozását. Ugyanakkor a nemzetközi példák és a magyar viszonyok alapján mind a nagyobb családi vállalkozások, mind olyan találmányokat és szabadalmakat értékesítő vállalkozások esetében is sikeres lehet e társaság, ahol jelentős kockázat létezik. Meglepő módon még a szociális oldalon is

¹⁶ *Kuncz* folyamatosan figyelemmel kísérte az európai kereskedelmi jog alakulását és annak hatását a magyar gazdasági életre, illetve a magyar jogfejlődés eredményeit külföldön is ismertette, elsősorban német nyelven. Lásd többek között: KUNCZ, Bericht über die Entwicklung des ungarischen Handelsrechts (1935) 344–401. és (1936) 33–99.; KUNCZ, Neue Richtungen im ungarischen Aktienrecht 721–726.

¹⁷ A két világháború közötti válságkezeléshez alkalmazott gazdasági jogi eszközöket ez a tanulmány nem kívánja bemutatni. Lásd hozzá: HERGER, Das ungarische Handelsgesetz in der Praxis und seine Auswirkung auf das allgemeine Privatrecht zwischen 1920 und 1946, illetve az ott hivatkozott szakirodalmat.

¹⁸ KUNCZ, A korlátolt felelősségű társaság szabályozásának alapelvei 272.

¹⁹ KUNCZ, A korlátolt felelősségű társaság szabályozásának alapelvei 272–273.

²⁰ KUNCZ, A korlátolt felelősségű társaság szabályozásának alapelvei 273.

megjelenhet a korlátolt felelősségű társaság, például a magán alkalmazottak nyugdíjintézetei is működhetnek ebben a formában – emelte ki *Kuncz*.²¹ A korlátolt felelősségű társaság rugalmassága alapján akár nagyvállalkozást vagy állami és községi vállalatot is el tudott képzelni korlátolt felelősségű társaságként, sőt az önálló szervezettel rendelkező társaságoknak is a korlátolt felelősségű társaság volt a legkedveltebb formája, ahogy azt a korabeli Németország és Ausztria példája mutatta. Az angol *holding company* illetve a *Treuhand* mintájára a jogi személy tagokkal rendelkező nagyvállalatok közös érdekeltségei is működhetnek korlátolt felelősségű formában Magyarországon is, de a közüzemek terén is ez tűnt *Kuncz* számára a legalkalmasabb szervezetnek.²² Véleménye szerint a személyegyesülés vagy a tőkeegyesülés irányában történő haladás képezte a nyitott kérdést: az angol, a német és az osztrák szabályozás inkább a tőkeegyesítés irányába, amíg a francia, a liechtensteini és a svájci jog inkább a személyegyesítés irányába haladt.²³ *Kuncz* úgy vélte, hogy a korlátolt felelősségű társaság egy rugalmas vállalkozási forma, amely egyszerre képes a személyegyesítő jellegre, illetve a részvénytársasági kapitalista nagyvállalkozás tőkeegyesítő megközelítésére is.

Meghatározó jelentőségű kérdés, hogy milyen célokra jöhet létre ez a gazdasági társaság. A KT a közkereseti illetve a betéti társaságnál engedélyezte a kereskedelmi tevékenység folytatását, míg a részvénytársaság esetében célhoz kötöttséget nem határozott meg. A korabeli német, az osztrák és a cseh, valamint a francia jog szerint a korlátolt felelősségű társaság bármely a törvény által megengedett célra létrejöhetett. Ezek a nemzetközi példák azonban kizárták a biztosítási üzletet, a záloglevelet és a kötvénykibocsátást, valamint a politikai célokat, sőt Franciaország esetében a takarékbetét ügyletet is. Ugyanekkor a lengyel és az olasz tervezetek csak kereskedelmi vállalkozás folytatására engedélyezték volna a korlátolt felelősségű társasági formát.²⁴ *Kuncz* a korlátolt felelősségű társaságot bármely gazdasági célra létrehozhatóak tartotta, a fenti példákat követve a biztosítási ügyletek, a záloglevél és a kötvénykibocsátás kivételével. Foglalkozott azokkal a kritikákkal is, amely a francia joghoz hasonlóan a takarékbetét ügyleteket és általában a bankügyleteket is kizárta volna a korlátolt felelősségű társaság tevékenységi köréből. *Kuncz* úgy vélte, hogy egyrészt a nyilvánosság ereje a közzétett pénzügyi kimutatások által, másrészt az állandó könyvvizsgálat már garanciális elem lehetne. Az ekkoriban magyar gazdaságban célként meghatározott kis pénzügyi részvénytársaságokat a nyilvánosságra támaszkodó korlátolt felelősségű társaság megfelelő formájának látta *Kuncz*.²⁵ Felügyeleti szempontból megoldásnak gondolta azt, hogy a takarékbetét ügyletet folytató korlátolt felelősségű társaságot a pénzügyi központ irányítása és ellenőrzése alá vonják.²⁶

Amennyiben a korlátolt felelősségű társaság létrehozásának célja a kis és közepes vállalkozások e társasági forma felé terelése, felmerül a kérdés, hogy a nagyvállalatot hogyan lehet e társasági formától elhatárolni, továbbá milyen garanciális elemekkel lehet a korlátolt felelősségű társasági formától eltántorítani. Erre a kérdésre öt pontban adott választ *Kuncz*: egyrészt a törzstőke maximum, másrészt a tagok maximális létszáma, harmadrészt a nagyobb korlátolt felelősségű társaság esetében a pénzügyi beszámolók nyilvánosságra hozatalára vonatkozó kötelező

²¹ KUNCZ, A korlátolt felelősségű társaság szabályozásának alapelvei 273.

²² KUNCZ, A korlátolt felelősségű társaság szabályozásának alapelvei 273.

²³ KUNCZ, A korlátolt felelősségű társaság szabályozásának alapelvei 273.

²⁴ KUNCZ, A korlátolt felelősségű társaság szabályozásának alapelvei 275.

²⁵ KUNCZ, A korlátolt felelősségű társaság szabályozásának alapelvei 276.

²⁶ KUNCZ, A korlátolt felelősségű társaság szabályozásának alapelvei 276.

szabályozás, negyedrészt a kötelező felügyelőbizottság alkalmazása, ötödikként pedig a taggyűlések kötelezővé tétele.²⁷ A törzstőke maximum esetében *Kuncz* úgy vélte, hogy nem szükséges a svájci GmbH-tervezet (II. tervezet 788. cikk)²⁸ követve maximált ötmillió frankhoz hasonló korlátot megállapítani, mert a gazdaság igényeit ezzel nem feltétlenül tudná a korlátolt felelősségű társaság kielégíteni, másrészt a hitelezők éppen a minél magasabb tőkében lennének érdekelték, harmadrészt pedig egy nagyvállalat esetében lehetőség van arra, hogy a maximumon felüli tőkét akár más formában, például kölcsönként teljesítsék, ami pedig a hitelezők számára kisebb garanciát jelentene.²⁹

A tagok maximálásával kapcsolatban ismét nemzetközi példákat hozott *Kuncz*: az angol jog a korlátolt felelősségű társaság taglétszámát 50 főben állapította meg, míg a francia és a svájci törvény taglétszám-maximumot nem határozott meg, miközben ezek tervezete még szükségesnek tartotta azt.³⁰ *Kuncz* hangsúlyozta, hogy a taglétszám felső határhoz kötése megnehezítheti a tagsági jogok öröklését, kartellek esetében pedig korlátozza a kartellek korlátolt felelősségű társaságként történő megalakulását, miközben ennek a társasági formának az alkalmazása pontosan azt a célt szolgálná a gazdasági nehézségekkel sújtott időszakban, hogy a fennálló részvénytársaságok és szövetkezetek egy része korlátolt felelősségű társasággá alakuljon át. Az aggályok ellenére *Kuncz* mégis a taglétszám-maximum mellett foglalt állást. De azt is jelezte, hogy nem jelentene számára problémát, úgy fogalmazott: „*nagy veszedelmel*”, ha törvény mégsem szabályozná ezt.³¹ Érdekes módon álláspontját azzal indokolta, hogy a KT sem határozott meg a közkereseti és betéti társaságok esetében taglétszám-maximumot, ennek ellenére ezzel a formával a nagyvállalkozások eddig sem éltek vissza. Végül ez a korlátozás nem került bele az 1930. évi V. tc-be.³²

A nyilvános beszámolási kötelezettséget *Kuncz* nem az üzleti tevékenység méretéhez, hanem a társaság tevékenységi köréhez kötötte azzal, hogy a nagyközönség számára szolgáltatást nyújtó társaságokra (így különösen a banki ügyletekkel szállítmányozással, fuvarozással, kézizálog üzlettel foglalkozó korlátolt felelősségű társaságokra) a kereskedelmi miniszter kiterjesztheti a jövőben a beszámolási kötelezettséget, amennyiben az szükségessé válik.

Kuncz koncepciójában az ügyvezetők kötelező szervként jelentek meg, míg az ellenőrzés a taggyűlés és a tagok szabad belátása szerint valósult meg. Amennyiben a társasági szerződés lehetővé tette, a taggyűlést az írásbeli szavazás is helyettesíthette.³³ Ez *Kuncz* szerint a kisebb létszámmal rendelkező korlátolt felelősségű társaságok esetében lehet releváns. Ezzel párhuzamosan azoknál a korlátolt felelősségű társaságoknál, amelyeknek a tőkéje meghaladta a százezer pengőt és a tagok létszáma a huszonöt főt, a kötelező felügyelőbizottság lett a kötelező ellenőrzőszerv. Természetesen a lehetőség adott volt a kis taglétszámú korlátolt felelősségű társaságoknak is, azt azonban hangsúlyozta *Kuncz*, hogy még nagyobb létszámú korlátolt felelősségű társaságok esetében sem kell kötelezővé tenni a taggyűlés tartását.³⁴

²⁷ KUNCZ, A korlátolt felelősségű társaság szabályozásának alapelvei 276.

²⁸ COING, Europäisches Privatrecht 129.

²⁹ KUNCZ, A korlátolt felelősségű társaság szabályozásának alapelvei 276.

³⁰ KUNCZ, A korlátolt felelősségű társaság szabályozásának alapelvei 276.

³¹ KUNCZ, A korlátolt felelősségű társaság szabályozásának alapelvei 276–277.

³² Végül az 1930. évi V. tc. 16. §-a úgy került elfogadásra, hogy csak a tagok minimális számát határozta meg két főben.

³³ 1930. évi V. törvény 40. § „*A tagok határozatait rendszerint taggyűlésen hozzák. Taggyűlésre nincs szükség, ha esetről-esetre valamennyi tag írásban megegyezik a határozatban vagy abban, hogy írásban szavazzanak.*”

³⁴ KUNCZ, A korlátolt felelősségű társaság szabályozásának alapelvei 277–278.

Mivel az alapvető különbség a korlátolt felelősségű társaság és a részvénytársaság között az, hogy a korlátolt felelősségű társaságnak nincs részvénye, *Kuncz* szükségszerűnek látta, hogy a lehető legnagyobb mértékű korlátozást valósítson meg a szabályozás az üzletrészek átruházása tekintetében:³⁵ úgy kell tekinteni rá, mint egy olyan esetre, ami egy a tagok által előre nem látott esemény bekövetkezésekor valósul meg, miközben a tagok állandó, hosszú távú kapcsolatot kívánnak a társasággal fenntartani. Az üzletrésztől ezért értékpapírt kiállítani nem lehet, az okirat pedig, amely bizonyítja a tagsági jogviszonyt, a társaság tagjegyzékének a kivonata.³⁶ Ennek az okiratnak tartalmaznia kell a törzsbetét nagyságát, a pótbefizetésre és a mellékszolgáltatásra vállalt kötelezettségeket és ezek minden egyes változását is. Indoklasként *Kuncz* kiemelte, hogy a tervezet a német jog hallgatását nem tekintette mintának, és nem vette át a liechtensteini törvény 409. cikkét sem, amely lehetővé tette az üzletrésztől forgatható értékpapír kiállítását, sőt, még az ennél enyhébb belga javaslattal sem értett egyet, amely az üzletrészt rektapapírnak minősítette. Ezzel szemben egyértelműen és határozottan kizárta, hogy az üzletrész bármilyen formában értékpapír legyen.³⁷

Kuncz szerint egy tag csak egy üzletrésszel rendelkezhet, azonban az egyes üzletrészek névértéke („a törzsbetét”) különböző lehet. A kereskedelmi forgalomban az üzletrészek forgalomképességét korlátozni azonban nem lehet. Ha a tag újabb törzsbetét szolgáltatását vállalja vagy megszerzi egy másik tag üzletrészt, nem fog újabb üzletrésszel rendelkezni, hanem csak a saját üzletrészének, az egyetlen üzletrészének a névértéke fog növekedni. Ha mégis több üzletrésze lenne egy tagnak, például elsőbbségi üzletrésszel rendelkezne, az ezekhez kapcsolódó jogok eltérőek. Az üzletrész felosztásának egyedül akkor van helye, ha örökösödés történik. Ebben az esetben a minimális üzletrész értéket, a kétszáz pengő névértéket figyelembe kell venni *Kuncz* szerint. Abban az esetben, ha a tag az üzletrészt csak részben ruházza át vagy örökösödés történik, a társasági szerződés mind a két üzletrész feldarabolását kizárja.³⁸ Az üzletrész átruházható valamely tagra vagy tagsággal nem rendelkező személyre. Az előbbi esetben a tagok között korlátlanul lehet átruházni; ehhez nem szükséges a társaság előzetes hozzájárulása, kivéve, ha az üzletrész mellékszolgáltatásra is kötelezi annak tulajdonosát. Ezen átruházás akkor hatályos, ha az átruházás tényét a társaságnak bejelentik, azaz bekerül a tagjegyzékbe.³⁹ Nem tag részére az üzletrész csakis a társaság előzetes beleegyezésével ruházható át. Ebben az esetben a társaság elővételi joggal rendelkezik, amivel a bejelentéstől számított 15 napon belül élhet. Ha ezt nem teszi, azzal beleegyezését fejezi ki az átruházásba. Érdemes megemlíteni, hogy az üzletrész átruházása korlátozásának tekinthető az az intézkedés, amely – büntető szankcióval fenyegetve – egyértelműen megtiltja a korlátolt felelősségű társaság tagjainak nyilvános úton történő toborzását, hogy a korlátolt felelősségű társaságban való részvételtől minél inkább távol tartsa a „nagyközönséget”.⁴⁰

A korlátolt felelősségű társaságok szabályozásának egyik talán legfontosabb problémája a társaság hitelezőinek a védelme volt. Ehhez hét eszközt javasolt a tervezetben *Kuncz*: a törzstőke minimum; a törzstőke fenntartása; a tagjegyzék nyilvánosságra hozatala; a mérlegkészítés elveinek rögzítése; a társaság csődjé során adott védelem; meghatározott tevékenységek esetében a kötelező könyvvizsgálat; a törzstőke leszállításának illetve a korlátolt felelősségű társaság felszámolásának a

³⁵ KUNCZ, A korlátolt felelősségű társaság szabályozásának alapelvei 278–279.

³⁶ 1930. évi V. tc. 1. §, 20. § és 55. §.

³⁷ KUNCZ, A korlátolt felelősségű társaság szabályozásának alapelvei 279.

³⁸ 1930. évi V. tc. 20–27. §§.

³⁹ 1930. évi V. tc. 21. §.

⁴⁰ KUNCZ, A korlátolt felelősségű társaság szabályozásának alapelvei 279–280.

megfelelő módon történő szabályozása.⁴¹ *Kuncz* a törzstőke minimumát tízezer pengőben állapította meg azért, hogy az egészen kis tőkájú vállalkozások ne alakulhassanak korlátolt felelősségű társasággá. A KT által meghatározott szukcesszió, kétlépcsős részvénytársasági alapítással szemben⁴² *Kuncz* az egylépcsős, szimultán alapítást tartotta csak lehetségesnek: a korlátolt felelősségű társaság esetében ez úgy valósul meg, hogy a társasági szerződést aláíró tagok az alapítók, akik készpénzzel vagy nem pénzbeli betéttel bocsátják a törzstőkét a társaság rendelkezésére.⁴³

A készpénzzel történő törzsbetét teljesítésekor felmerült a kérdés, hogy azt lehetséges-e részleges formában, akár 25-50% befizetése mellett, majd a későbbiekben a fennmaradó rész teljesítésével megvalósítani. Amennyiben lehetőség lenne a részleges teljesítésre, szabályozni kellene az első rész behajtásának pontos eljárási folyamatát is.⁴⁴ A német és az osztrák szabályozás a tagok egymásért való felelősségét állapítja meg abban az esetben, ha a megsemmisítési eljárás nem vezet eredményre, hasonlóan a svájci tervezet a tagok egyetemleges felelősségét állapítja meg a be nem fizetett összegekért. *Kuncz* tervezete a német részvényjogi szabályozást vette át, azaz, ha a megsemmisítési eljárás során a kizárt tag valamint jogelődjei nem tudják fedezni a hiányt, akkor a törzstőkét kell leszállítani.⁴⁵ A többi tag nem tehető felelőssé a nem fizető tag által okozott hiányáért. A tervezet öniformációt írt elő, azaz amennyiben a társaság nyilvánosan közzéteszi a törzstőkét, akkor köteles azon belül a már teljesített összeg arányát is feltüntetni.⁴⁶ *Kuncz* kritikával illette a német, az osztrák és a svájci rendszert, mivel a tagok felelősségének ezen formája szerinte nem korlátolt felelősség, és ezért elriasztaná a komoly, ugyanakkor óvatos személyeket a korlátolt felelősségű társaságtól. Hasonlóan kritikával illette a francia és az olasz szabályozást, amelyek a befizetett összeg bírói letétbe helyezését követelték meg, így valóban feleslegessé tették a megsemmisítési eljárást és a tagok egymásért való felelősségét is. Viszont ezzel a megoldással szemben is komoly ellenérveket sorolt föl *Kuncz*: ha a társaság túl kicsi tőkével alakul meg, akkor gyorsan szükségessé válhat az újabb törzstőke emelés, ha pedig túl nagy tőkét halmoznak fel ebben a társasági formában, akkor az az ügyvezetést nagyobb kockázatú, spekulatív ügyletek megvalósítására ösztönözné, de azt is eredményezhetné, hogy a társaság kölcsönként visszaadja a felesleges tőkét a tagoknak. Az utóbbi lehetőség éppen a hitelezők érdekei ellen hatna, hiszen a hitelezők fedezetetül szolgáló tőkét veszélyeztetné. Ez a teljes liberalizálás megnehezítené az olyan részvénytársaságok korlátolt felelősségű társasággá történő átalakulását, amelyek részvényei nincsenek teljesen liberalizálva.⁴⁷ A részleges illetve teljes tőkebefizetés problémája vitát gerjesztett a magyar kereskedelmi jogászok között. Míg néhányan, így *Doroghi Ervin* ügyvéd, *Szende Péter Pál*⁴⁸

⁴¹ KUNCZ, A korlátolt felelősségű társaság szabályozásának alapelvei 280.

⁴² KUNCZ, A korlátolt felelősségű társaság szabályozásának alapelvei 280.

⁴³ 1930. évi V. tc. 17. §.

⁴⁴ KUNCZ, A korlátolt felelősségű társaság szabályozásának alapelvei 280–281.

⁴⁵ KUNCZ, A korlátolt felelősségű társaság szabályozásának alapelvei 280.

⁴⁶ KUNCZ, A korlátolt felelősségű társaság szabályozásának alapelvei 280.

⁴⁷ KUNCZ, A korlátolt felelősségű társaság szabályozásának alapelvei 281.

⁴⁸ *Szende Péter Pál* (1897–1940) jogi tanulmányokat a budapesti és a lipcsei tudományegyetemen folytatott. 1925-től 1939-ig budapesti ügyvéd, utóbb bankigazgató volt. Számos gyakorlati igényű kézikönyv, törvénytárgyarázat, jogszabályösszeállítás szerzője volt a kereskedelmi jog, a hiteljog és a váltójog területén. Lásd hozzá: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/sz-77C95/szende-peter-pal-77EF2/> (2023. 08. 15.).

és *Lévy Béla*⁴⁹ a teljes liberalizálás mellett foglalt állást, *Bozóky Géza* a német, illetve osztrák rendszer átvétele mellett kardoskodott.⁵⁰

A másik jelentős kérdés a törzstőke teljesítése során a nem pénzbeli betétek esetében előforduló visszaélések miatt merült fel Németországban és Ausztriában. Ennek hatásaként Ausztriában a GmbH-törvény 1924. július 4-i novellája kimondta, hogy az apport értéke nem haladhatja meg a törzstőke 50 százalékát, és megtiltotta az apport ellenében adott üzletrészek egy éven belül átruházását. Hasonlóan a német reformjavaslatok is az apport szabályozás szigorítását tartották szükségesnek. A végül a 30%-os minimális pénzbeli betét és a 10.000 korona pénzbeli hozzájárulás egyidejű és konjunktív feltételként történő teljesítésével határozta meg a törvény az apport maximális arányát a pénzbeli és nem pénzbeli vagyoni hozzájárulás kötelező teljesítése mellett az alapításkor.⁵¹

A korlátozott felelősség legfontosabb ellensúlya a minimális garancia, azaz a törzstőke sértetlen megőrzése a hitelezők javára. A törzsbetétet a tagok a társaság fennállása alatt nem követelhetik vissza, és ezzel kizárt annak a lehetősége is, hogy a tagok törzsbetétjükkel kiléphessenek a társaságból és így csökkentsék a hitelezők fedezetét.⁵² *Kuncz* tervezetét követve lehetőséget biztosított a törvény arra, hogy tartalék alapokat hozhassanak létre a társaságok, és ezzel gondoskodjanak arról, hogy a veszteség pótlása csak a végső esetben történjen a törzstőke emelése formájában.⁵³ Így az egyszerű többség arra is jogot kapott, hogy a nyereség 10 százalékát tartalékalapba helyezze, a háromnegyedes minősített többség pedig az egész nyereség tartalékolásáról is dönthetett.⁵⁴ A törvénycikk szerint ha a mérleg elkészítésének fordulónapja és a mérleg megállapításának a napja közötti időben a társaságot a törzstőke 1/10 részét meghaladó veszteség érte, akkor a nyereséget nem szabad kiosztani vagy más tőkeelem formájába átsorolni.⁵⁵ Tilos a törzsbetétek utáni kamat kifizetése, kivéve az ún. építő kamat kifizetését, de annak kamata sem lehet 5%-nál magasabb, és a törzstőke 15 százalékát nem haladhatja meg.⁵⁶ *Kuncz* tervezetét követve a törvény nem tette lehetővé, hogy a törzstőke fedezetéül szolgáló vagyonból a tagok számára bármilyen kifizetést teljesítsen a társaság. Amennyiben mégis megszegték ezt a tilalmat, a tagok kötelesek voltak azt a társaságnak visszafizetni, emellett egyetemleges felelősség terhelte az ügyvezetőket és a felügyelőbizottsági tagokat a törvényellenes kifizetéséért. A törvény a saját üzletrész vételét, megszerzését és zálogba vételét is tiltotta.⁵⁷

A hitelezők védelmében előírták, hogy az ügyvezetők a tagokról pontos tagjegyzéket vezessenek, azt a cégjegyzékbe bejelentsék és itt a változásokat évente rögzítsék. A tagjegyzéket a hitelezők nemcsak a bíróságnál, de a társaságnál is megtekinthették. Mivel a tagjegyzék a tagok kilétét, a mellékszolgáltatásokat és a pótbefizetéseket is rögzítették, *Kuncz* szerint ez jelentős

⁴⁹ *Lévy Béla* (1873–1959) ügyvéd és jogi író volt. Oklevelét 1895-ben a budapesti egyetemen szerezte. 1898-tól budapesti ügyvédként, 1899 és 1904 között a Budapesti Kereskedelmi Akadémia tanáraként tevékenykedett. *Oskar Borhardt Die Handelsgesetz des Erdballs* című munkájában ő állította össze a magyar kereskedelmi, váltó- és csődjogi részt. Lásd hozzá: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/1-76823/levy-bela-769E4/> (2023. 08. 15.).

⁵⁰ KUNCZ, A korlátozott felelősségű társaság szabályozásának alapelvei 281–282.

⁵¹ 1930. évi V. tc. 18. §.

⁵² KUNCZ, A korlátozott felelősségű társaság szabályozásának alapelvei 282.

⁵³ 1930. évi V. tc. 31. §, 57. § 5.

⁵⁴ 1930. évi V. tc. 31. §.

⁵⁵ 1930. évi V. tc. 31. §.

⁵⁶ 1930. évi V. tc. 32. §.

⁵⁷ 1930. évi V. tc. 33–35. §.

mértékben hozzájárul a hitelezői bizalom növeléséhez.⁵⁸ Mivel a KT a részvénytársaság mérlegkészítése tekintetében jelentős reformra szorult, nem a német részvényjogi szabályozást, hanem az osztrák megoldást javasolta átvenni *Kuncz* a mérlegkészítés hazai rendezésekor a korlátolt felelősségű társaság esetében.⁵⁹ A nyilvánosság kérdésében azt javasolta, hogy a nyilvános számadásra kötelezett korlátolt felelősségű társaságoknál könyvvizsgáló alkalmazását írják elő.⁶⁰ A törvény maga csak választhatóvá tette a könyvvizsgáló alkalmazását, de ha a társasági szerződésben emellett döntöttek, a cégnévben a társaság kérésére használható volt a „*hites könyvvizsgáló ellenőrzése alatt*” megjelölés.⁶¹ A törzstőkelezállítás – részben a KT (209. §) kritikájaként – 10.000 pengőnél kisebb összeg nem lehetett. Azokat a hitelezőket, akik a régi magasabb törzstőke szerint nyújtottak hiteleket, ki kellett elégíteni vagy biztosítékot kellett nekik adni, és az ügyvezetők egyetemlegesen és személyesen feleltek az esetlegesen megkárosított hitelezők irányába, ha a tőke leszállítására vonatkozó szabályokat nem tartották be.⁶² Végül a felszámolás szabályozásánál is fontos szerepet kapott a hitelezők védelmének biztosítása.⁶³

Következő fontos terület a tagok és a vállalkozás védelmének a biztosítása. A korlátolt felelősségű társaság esetében a részvénytársasághoz hasonlóan az ügyvezetők, miután nem szükségszerűen a társaság tagjai, idegen vagyont kezelnek, azaz ügynök-megbízói jogviszony keretében dolgoznak. Ezért nagyon fontos a tagok érdekeinek és a kisebbség védelmének a kialakítása is. Ennek a központi eleme az ügyvezetők ellenőrzése. A törvény a kis taglétszámú korlátolt felelősségű társaság esetében a tagok közvetlen ellenőrzésének megvalósítását is lehetővé tette, azaz nem a taggyűlésre helyezte ezt a feladatot. Ugyanakkor az ügyvezetők kötelesek beszámolni a tagoknak, felvilágosítást adni a társaság ügyeiről és biztosítani a tagok számára azt, hogy az éves mérleg elfogadására összehívott taggyűlést megelőző 8 és az azt követő 15 munkanapon belül társaság könyveibe a tagok betekinthesse.⁶⁴ A törvény a társasági szerződés esetében csak akkor engedte meg e jog korlátozását vagy kizárását, ha a társaság rendelkezett felügyelő bizottsággal illetve állandó könyvvizsgálóval.⁶⁵ Ebben a két esetben a közvetlen ellenőrzés a tagok felett nem érvényesül, a társasági szerződés azonban kizárhatja a tagok ellenőrzését közvetlen módon olyankor, ha a társaság felügyelő bizottságot vagy állandó könyvvizsgálót alkalmazott. Az egyes ügyvezetők, a felügyelőbizottsági tagok és a könyvvizsgálók magán- és büntetőjogi felelőssége a tagok érdekeinek védelme szempontjából fontos garanciális elem volt. A német GmbH-törvény 45. § 1. bekezdésével szemben, amely csak felhatalmazást adott, hogy a társasági szerződésben a legfontosabb ügyeket az ügyvezetők hatáskörébe utalják, *Kuncz* szükségesnek látta a taggyűlés kizárólagos hatáskörének kogens módon történő megállapítását.⁶⁶ A taggyűlés határozatainak érvényességét ahhoz kötötte, hogy azok a határozatok könyvébe bevezetésre kerüljenek, és minden tag számára elérhetőek legyenek az üzleti órákban.⁶⁷

⁵⁸ 1930. évi V. tc. 55. §.

⁵⁹ KUNCZ, A korlátolt felelősségű társaság szabályozásának alapelvei 283.

⁶⁰ KUNCZ, A korlátolt felelősségű társaság szabályozásának alapelvei 283.

⁶¹ 1930. évi V. tc. 73. §.

⁶² 1930. évi V. tc. 79–81. §.

⁶³ KUNCZ, A korlátolt felelősségű társaság szabályozásának alapelvei 283–284.

⁶⁴ 1930. évi V. tc. 46. §.

⁶⁵ 1930. évi V. tc. 43. §.

⁶⁶ KUNCZ, A korlátolt felelősségű társaság szabályozásának alapelvei 284. és 1930. évi V. tc. 37. §.

⁶⁷ 1930. évi V. tc. 38. §.

A törvény a tagok egyéni jogai terén is széles körű lehetőségeket biztosított, hogy akár egyénileg, akár kisebbség tagjaként járjanak el az olyan esetekben, amikor a társaság szervei a törvénnyel vagy a társasági szerződéssel ellentétes magatartást valósítottak meg. Ennek keretében részletesen szabályozták a tagok megtámadási jogát a társasági szerződésbe ütköző taggyűlési határozat esetében.⁶⁸ Ezt a tényt külön is érdemes kiemelni, mivel a KT 170. §-ában elkövette a jogalkotó azt a hibát, hogy módot adott az egyes tagok számára a társaság zsarolására, amit az 1930. évi V. törvénycikk most korrigált. Védtek az egyes tagokat és a szavazatok egytizedével rendelkező kisebbséget a többség túlzott hatalmával szemben az által is, hogy a kisebbségben lévő tagok kártérítést követelhettek a többséggel szemben, hogyha azok szándékosan olyan határozatot hoztak, amely a társaság érdekeit súlyosan károsította. Ezen túl a törvény – a KT-val szemben – nemcsak a tagság összehívására adott jogosítványt a 10% szavazatot képviselő tagoknak, hanem kisebbségként arra is lehetőséget kaptak, hogy a társaság nevében indítsanak kártérítési pert az ügyvezetők vagy a felügyelő bizottság tagjai ellen, ha a taggyűlés többségi határozattal elvetette ezt az indítványt. Azt is biztosították a kisebbségi jogok gyakorlói számára, hogy fontos okból akár a társaság bírói feloszlását vagy felszámoló kirendelését kérjék.⁶⁹

A korlátolt felelősségű társaság érdekét illetve az ügyvezetés állandóságát biztosító rendelkezéseket *Kuncz* szintén kiemelte. Ennek keretében a korlátolt felelősségű társaságra egyedül jellemző pótbefizetési kötelezettség szabályozását tartotta fontosnak, mégpedig úgy, hogy a társasági szerződés vagy maga a taggyűlés állapítsa meg a tagok pótbefizetési kötelezettségét.⁷⁰ Ez egyrészt erős garanciális elem a tőkeegyesítő merevséggel szemben, ugyanakkor biztosítja annak a megelőzését, hogy a tagok korlátolt felelősségét korlátlanra növeljék: meg kellett állapítani azt a legmagasabb összeget, amelyet pótbefizetés címén a taggyűlés a társaság tagjaitól elvárhatott.⁷¹ A hitelezők még egy esetleges csőd esetén sem követelhetek pótbefizetést a tagoktól, és a teljesített pótbefizetést nem kellett a társaságnak mindenképpen megtartania, ha azt a veszteség nem emésztette fel. A továbbiakban a tagoknak már lehetőségük volt a nyereség kifizetésére, sőt, a taggyűlés azt is elrendelhetette, hogy a pótbefizetések visszafizetésre kerüljenek, ha már a veszteségek fedezete megtörtént. Végül a tagok felé garanciális elem volt, hogy a felszámolás esetén a felosztandó vagyonból először a pótbefizetésnek a veszteségen felüli részét kellett kifizetni.⁷²

A korlátolt felelősségű társaságnak a tőkeegyesítő és a személyegyesítő forma közötti rugalmas és ellenálló jellege *Kuncz* szerint abban is megnyilvánult, hogy a társaság a tagjait különböző mellékszolgáltatásokra is kötelezhette.

Ugyancsak a társaság hosszú távú működését szolgálta, hogy bírói döntés hatására annak a tagnak az üzletrésze bevonandó volt, akinek a bent maradása a társaság céljait jelentősen korlátozta volna. Hasonlóan a hosszú távú működést szolgálta a korlátolt felelősségű társaság esetében, hogy amikor a társaság feloszlása vált szükségessé és a csőd a közadós kérésére kényszeregyezséggel szűnt volna meg, ekkor is egyszerűen tovább folytathatta a működését. Ugyanígy, ha a társaság egyesülés miatt szűnt volna meg, de az egyesülés meghiúsult, ugyancsak a társaság működésének további fenntartását biztosította a törvény.⁷³ Ha a kisebbség vagy egyes tagok a társaság bírói

⁶⁸ 1930. évi V. tc. 40. §.

⁶⁹ 1930. évi V. tc. 83. §.

⁷⁰ KUNCZ, A korlátolt felelősségű társaság szabályozásának alapelvei 285.

⁷¹ 1930. évi V. tc. 30–32. §§.

⁷² 1930. évi V. tc. 32–33. §§.

⁷³ KUNCZ, A korlátolt felelősségű társaság szabályozásának alapelvei 275.

felozlatását kérték keresetükben, a bíróság a vétkes tag kizárásával ismét csak megelőzhette a társaság megszűnését. Végül a társaság működésének rugalmasságát biztosította (a német jogban jelentős problémát okozó) szavazategyenlőség szabályozásának a hiánya. *Kuncz* erre a helyzetre elégségesnek tartotta, hogy ha a társasági szerződés kötelező jelleggel szabályozza, hogy szavazategyenlőség esetében milyen legyen a szavazási eljárásának további lefolytatása.⁷⁴ A törvény elrendelte ennek az eljárásnak a társasági szerződésben történő rögzítését.⁷⁵

Végül *Kuncz* fontosnak tartotta kiemelni a korlátolt felelősségű társasággá történő átalakulás kérdéskörének szabályozását, azt, hogy miként könnyíti meg a kisebb részvénytársaságok és a szövetkezetek átalakulását a jogszabály. A magyar jogalkotó a korlátolt felelősségű társaságról szóló törvény honosítását előírva⁷⁶ fő szempontként határozta meg a fenti gazdasági társaságok korlátolt felelősségű társaságokká történő átalakulásának a támogatását. *Kuncz* a részvénytársaság és a szövetkezet felszámolását nem tartotta szükségesnek, és az átalakuláshoz szigorú feltételekhez sem kívánta kötni. Az átalakulás ösztönzését teljes adó és illetékmentességgel képzelte el, illetve a taglétszám-maximum áttörését is kívánatosnak tartotta a törvény életbe lépését követő 3 éven belül történő átalakulások esetében.⁷⁷ Ilyenkor fontos volt a részvényesek érdekeit is megfelelőképpen védeni, tehát a részvénytársaság a rá eső vagyronrészt úgy biztosíthatja, hogy a rá eső vagyron nagyságának megfelelő törzsbetéttel lép be az újonnan alakuló korlátolt felelősségű társaságba. E vagyronrészt külön mérleg alapján kell kiszámítani, amelyet a minősített többség fogad el.⁷⁸ A német és az osztrák GmbH-törvény az átalakulásnál a törzstőkének a szintjét a korábbi jogelőd társaság alaptőkéjének minimális szintjéhez kötötte.⁷⁹ *Kuncz* szakított ezzel az elvvel: kívánatosnak látta, hogy a részvénytársaság alaptőkéjénél kisebb és nagyobb tőkével is létrejöhessen a korlátolt felelősségű társaság. Abban az esetben, ha az újonnan létrejövő korlátolt felelősségű társaság törzstőkéje kisebb volt, mint a jogelőd részvénytársaság alaptőkéje, mivel annak tiszta vagyona kevesebb volt, mint az alaptőkéje, akkor az újonnan létrejött korlátolt felelősségű társaságot kötelezte a törvény arra, hogy azokat a hitelezőket, akik az átalakulást nem fogadták el, kielégítsék, vagy megfelelő biztosítékot adjanak nekik. Ha pedig az újonnan létrejövő korlátolt felelősségű társaság nagyobb tőkével jönne létre, mint ami a részvénytársaság alaptőkéje volt, az a hitelezők számára kedvező helyzet teremtené.⁸⁰ *Kuncz* szerint a részvényeseket elsőbbségi joggal kell felruházni azokra a törzsbetétekre vonatkozóan, amelyek a törzstőke-többletet fedezik, ha nem valamennyi részvényes lép át az új korlátolt felelősségű társaságba.⁸¹ Véleménye szerint elő kell írni, hogy a hiányzó részt vagy a többi, korábbi részvényes vagy az újonnan belépő tagok fedezzék. Az új törzsbetétebejegyzések feltételeként azt is szabályként határozta meg, hogy a korlátolt felelősségű társaság általános jogutódja az átalakult részvénytársaságnak, és így minden tartozása a korlátolt felelősségű társaságnak a cégjegyzékbe történő bejegyzésével átszáll a jogutód társaságra.⁸²

⁷⁴ KUNCZ, A korlátolt felelősségű társaság szabályozásának alapelvei 286.

⁷⁵ 1930. évi V. tc. 3. § 6. bek.

⁷⁶ 1925. évi IX. tc. az 1924/25. évi állami költségvetésről 12. § 2. bek.

⁷⁷ Az 1930. évi V. tc. 103. §.

⁷⁸ Az 1930. évi V. tc. 104. §.

⁷⁹ KUNCZ, A korlátolt felelősségű társaság szabályozásának alapelvei 287.

⁸⁰ 1930. évi V. tc. 104. §.

⁸¹ 1930. évi V. tc. 103. §.

⁸² KUNCZ, A korlátolt felelősségű társaság szabályozásának alapelvei 287.

A magyar speciális viszonyokra – a közérdekre hivatkozva – két javaslattal is él *Kuncz* azért, hogy a kis tőkéjű részvénytársaságok is átalakulhassanak korlátolt felelősségű társasággá. Így az általános szabályokat *Doroghi Ervin* javaslatával egyetértve szükségesnek vélte azzal kiegészíteni, hogy ha az átalakuló részvénytársaság alaptőkéje nem érne el a részvénytőke minimumot⁸³, a részvényesek kvalifikált többsége kötelezi a részvényeseket az új korlátolt felelősségű társaságba való belépésre. A szövetkezetek átalakulása hazánkban különösen fontos volt. Az osztrák GmbH-törvény tiltotta ezt, míg a német és a francia nem szabályozta a kérdést.⁸⁴ *Kuncz* elképzelése az volt, hogy az álszövetkezetek megszüntetése érdekében az átalakulást könnyítsék meg, de csak és kizárólag a korlátolt felelősségű szövetkezet esetében. A korlátlan felelősségű szövetkezeteknél először felszámolás, majd új alapítás útján tartotta jónak az átalakulást. Egyéb kérdésekben a részvénytársaság átalakulására vonatkozó szabályokat javasolta alkalmazni, a tagok érdekeit pedig azáltal kívánta védeni, hogy a szövetkezet vagyonát két független hites könyvvizsgálónak kellett megállapítania.⁸⁵

2.2. A csendes társaságok újraszabályozása

A csendes társaságokat az 1930. évi V. tc. – a közkeresetre összeálló társaságokról szóló 1840. évi XVIII. tc. után – ismét szabályozni kívánta. Bár a csendes társaság nincs szerves összefüggésben a korlátolt felelősségű társasággal, a reform ilyen módon történő megvalósítását két indokkal támasztották alá. Egyrészt ez a forma a korlátolt felelősségű társaságon felül már létező négy társaság mellett kedvelt volt ekkoriban a magyar gazdasági életben, másrészt a bírói gyakorlat széles körben próbálta pótolni a törvényi szabályozás hiányát, de annak – már jellegénél fogva sem – tudott teljes mértékben eleget tenni. Az 1840. évi XVIII tc-t követően *Apáthy* tervezete⁸⁶ alapján megszülető KT 1875-ben a csendes társaságot nem rendezte. *Apáthy* azért nem vette át a régi német kereskedelmi törvény (ADHGB 1861)⁸⁸ szabályozását a csendes társaságról, mert azt nem tartotta gazdasági társaságnak, hanem mindössze egy kölcsönszerződésnek a vállalkozás tulajdonosa és annak finanszírozója, a csendes társ között. 1875-ben a társasági jog keretében a betéti társaságot találta a jogalkotó olyan típusnak, mely ezt a finanszírozási igényt kielégíti.

A magyar bírói gyakorlat azonban a csendestársi jogviszony társas jogi jellegét elismerte.⁸⁹ Erre példaként szolgál a magyar királyi Kúria 6716/1922. P. II. számú határozata⁹⁰, amely kölcsönszerződés helyett a jogviszonyt csendes társaságként határozta meg azzal az érveléssel, hogy a kölcsönszerződés a csendestársnak jelentős a (hitelező érdekvédelmét meghaladó) részvételi (beavatkozási) és ellenőrzési jogot adott a vállalkozás ügyeinek vitelében. Ez a rögzült gyakorlat széles bázis adott a csendes társaság törvényi szabályozáshoz.⁹¹ A kikristályosodott jogelvek alapján a társaság nem szerepelhet társas jogviszonyként harmadik személyek felé. A csendestársnak és a

⁸³ 1925. évi IX. tc. az 1924/25. évi állami költségvetésről 12. § 1. bek.

⁸⁴ KUNCZ, A korlátolt felelősségű társaság szabályozásának alapelvei 288.

⁸⁵ KUNCZ, A korlátolt felelősségű társaság szabályozásának alapelvei 288.

⁸⁶ APÁTHY, A magyar Kereskedelmi Törvénykönyv Tervezete.

⁸⁸ Az 1861. évi ADHGB-t 1896-ban, a német közjogi egység megszületését követően módosították átfogóan, a kor igényeihez igazítva.

⁸⁹ A korlátolt felelősségű társaságról és a csendes társaságról szóló 1930. évi V. törvénycikk indoklása 2. rész.

⁹⁰ Hiteljogi Döntvénytár, XVII. 87. sz.

⁹¹ A korlátolt felelősségű társaságról és a csendes társaságról szóló 1930. évi V. törvénycikk indoklása.

vállalkozónak közös cége sem lehet, és ezért nem lehet a cégjegyzékbe sem bejegyezteni.⁹² Ebből következően jogai és kötelezettségei is csak a vállalkozásnak lehetnek harmadik személyekkel szemben, a csendestársnak viszont nem. A bírói jog azt is meghatározta, hogy a csendestársnak a cég alkalmazottaival szemben sem joga, sem kötelezettsége.⁹³ A csendestársnak az ellenőrzési jogát a betéti társaság kültagjához hasonlítva határozták meg.⁹⁴ A bírói jog azonban nem szólt arról, hogy a csendestársi jogviszony megszűnése hogyan történik. Fontos kérdés volt a csendestársi jogviszony esetében a nyereség és a veszteség viselésének módja, mely kérdéskör a kölcsönszerződés jellegét alapvetően meghatározza. A bírói jog ezt csak általánosságban, részben a magánjog, részben a betéti társaság segítségével próbálta meghatározni.⁹⁵

Az 1930. évi V. tc. négy területet szabályozott. Elsőként a társaság fogalmát, annak létrejöttét és jogi jellegét; második területként az érintett felek belső és külső jogviszonyait; harmadikként a hiányzó társasági felosztására vonatkozó szabályokat; negyedikként pedig a vállalkozó és a csendestárs csődjogi helyzetét. A nyereség és a veszteség felosztását úgy rendezték, hogy a nyereségből akkor részesedik a csendestárs, ha azt az alapító szerződés tartalmazza, és veszteség esetén nem zárható ki a csendestárs részesedése.⁹⁶

3. A korlátolt felelősségű társaság jelentősége az 1930. évi V. tc. hatályba lépését követően

Az 1930. évi V. tc.-t a 45.000/1931. I. M. rendelet helyezte hatályba 1931. december 15-től kezdődően. Az 1939. december 31-ig terjedő időszakban 1.553 korlátolt felelősségű társaság, majd a következő év végéig további 282 korlátolt felelősségű társaság alakult. Az így létrejött összesen 1.835 korlátolt felelősségű társaságból 1940-ben 91 szűnt meg, így 1940. december 31-én 1.744 korlátolt felelősségű társaság működött Magyarországon.⁹⁷ Összehasonlításképpen 1932 és 1939 közötti időszakban a részvénytársaságok száma 2.903-ról 2.507-re csökkent.⁹⁸

A gazdasági versenyt szabályozó megállapodásokról szóló 1931. évi XX. tc. az egyes gazdasági társaságok együttműködését és a piaci verseny kereteit határozta meg.⁹⁹ Ezzel a két világháború között gazdasági magánjogi jogalkotás folyamata, melyben *Kuncz* szakmai jelentősége kétségtelen, le is zárult. Tudományos munkássága és elismertsége a korszak európai jogtudományában, de elsősorban a német nyelvű országokban lehetővé tette azt, hogy ne csak a magyar jogélet mérítsen a külföldi példákból, hanem a magyar eredményeket is megismerjék a határainkon kívül.¹⁰⁰ A fenti számok alapján a korlátolt felelősségű társaság gyors sikereket ért el és szinte utolérte a közel egy évszázados előnyt felhalmozó részvénytársaságot. Ez a siker – a korlátolt felelősségi társaság vonzereje mellett – a megkésettiségből eredően a korábbi német, osztrák és

⁹² Kúria 1191/1890 és 1079/1891, idézi: KUNCZ, A magyar kereskedelmi és váltójog tankönyve 150–152.

⁹³ Kúria 889/1894, Budapesti Tábla: II. G. 107/1900, Kúria P. IV. 9094/1926, idézi: KUNCZ, A magyar kereskedelmi és váltójog tankönyve 150–152.

⁹⁴ Kúria 599/1904, idézi: KUNCZ, A magyar kereskedelmi és váltójog tankönyve 150–152.

⁹⁵ Kúria 6716/1922. P. II. és 212/1905, idézi: KUNCZ, A magyar kereskedelmi és váltójog tankönyve 150–152.

⁹⁶ VEREBICS, A csendes társaság polgári jogi természetéhez 39.

⁹⁷ BUDAY, Tízéves a magyar korlátolt felelősségű társaság 463.

⁹⁸ BUDAY, Tízéves a magyar korlátolt felelősségű társaság 464.

⁹⁹ PAPP, A magyar társasági jog fejlődése 417.

¹⁰⁰ Lásd hozzá: KUNCZ, Bericht über die Entwicklung des ungarischen Handelsrechts (1935) 344–401. és (1936) 33–99.; KUNCZ, Neue Richtungen im ungarischen Aktienrecht 721–726. Lásd az összegző értékelést különös tekintettel a nemzetiszocialista „III. Birodalommal” való kapcsolatokra a következő műben: HERGER, Magyar magánjogászok tudományos írásai Németországban 111–131.

svájci szabályozás problémáinak részbeni orvoslásával, illetve a többszöri kísérlet hatására széles körű szakmai elméleti és gyakorlati szakemberek vitáját követő törvényalkotással is indokolható. A megkétszerezett mértékét azonban jól tükrözi, hogy külön törvényben kellett rendelkezni arról,¹⁰¹ hogy a korlátolt felelősségű társaságról szóló jogszabály megalkotása eltökélt szándéka a jogalkotónak, ami széleskörű jogalkalmazói konszenzussal párosult.

A fentiek hatására nem meglepetés, hogy viszonylag kis számú és a törvénymódosítás szükségességének a szintjét el nem érő módosító javaslat született csak az 1930-as években. A jogász hivatásrendek, valamint a gazdasági élet szereplői egyaránt támogatásukat fejezték ki az új jogszabály vonatkozásában. *Buday Gyula* az első tíz év tapasztalatait levonva az alapítás feltételeinek szigorítását, a törzsbetétek és azok befizetésének a nyilvánosságát, valamint az jogszerű működés ellenőrzésének és a büntető szankcióknak a szigorítását javasolta.¹⁰² A négy javaslatot vizsgálva azonban maga *Buday* is rámutatott arra, hogy azok a részvényjoghoz közelítenék a korlátolt felelősségű társaságot, például a törzsbetétek befizetésének nyilvánossága esetén, a folyamatos pénzügyi ellenőrzés és az éves mérlegvizsgálat kötelezővé tételekor. Maga is felvetette, hogy a kisebb létszámú és törzstőkékű korlátolt felelősségű társaságok esetében ezek a szigorítások túl nagy terhet jelentenének a gazdasági élet szereplői számára. Így kompromisszumot ajánlott a jogalkotónak azzal, hogy csak 2-3 évenkénti ellenőrzést javasolt az éves mérleg esetében, esetlegesen egy hivatalos ellenőrző szerv felállításával kiegészítve ezt. További kompromisszumként a szigorításokat csak a nagyobb forgalmú társaságokra vonatkozóan vezette volna be. Elképzelései kiforratlanságuk illetve a világháború kitörése következtében¹⁰³ nem kerültek érdemi szakmai vitára, és így nem jelentek meg *de lege ferenda* javaslatként sem a jogalkotó előtt.¹⁰⁴

Felhasznált irodalom

- APÁTHY István: A magyar Kereskedelmi Törvénykönyv Tervezete, dr. Apáthy István egyetemi jogtanártól. Budapest 1873
- BUDAY Gyula: Tízéves a magyar korlátolt felelősségű társaság és a reformtörekvések. *Gazdasági jog*, 1942/8. sz. 462–472.
- BOZÓKY Géza: A korlátolt felelősségű társaság. A külföldi és de lege ferenda a magyar jogban. Pozsony 1914
- BUJTÁR Zsolt: Jogátvétel vagy modellkövetés? A korlátolt felelősségű társaság megjelenése a magyar jogban. *Díké* 2023/1. sz. 21–43.
- COING, Helmut: *Europäisches Privatrecht II. 1800–1914*. München 1989
- DOROGHI Ervin: A korlátolt felelősségű kereskedelmi társaságokról szóló törvénytervezet vitája. *Magyar Jogászegyleti értekezések*. 1928/94. füzet. Budapest 1928
- FLEISCHMANN Sándor: Adalékok a kereskedelmi törvény revíziójához. A kereskedelmi jog és ismeretek tára 1893/3. sz. 6–12.
- HERGER Csabáné: Jogkorlátozás és jogfosztás a gazdasági életben a Pécsi Királyi Törvényszék gyakorlata alapján (1938–1944). *Díké* 2020/2. sz. 21–47.
- HERGER Csabáné: Magyar magánjogászok tudományos írásai Németországban (1920–1944). *Díké* 2021/2. sz. 111–

¹⁰¹ 1925. évi IX. törvénycikk 12. § 2.) bekezdése „*Utasíttatik egyúttal az igazságügyi és kereskedelemügyi miniszter, hogy terjeszzenek minél előbb törvényjavaslatot a nemzetgyűlés elé a korlátolt felelősségű társaságokról.*”

¹⁰² BUDAY, Tízéves a magyar korlátolt felelősségű társaság 472.

¹⁰³ A korszak gazdasági életét is alapjaiban átalakító jogkorlátozásról lásd: LEHOTAY, A jogszűkítés útján; HERGER, Jogkorlátozás és jogfosztás a gazdasági életben a Pécsi Királyi Törvényszék gyakorlata alapján 21–47.

¹⁰⁴ BUDAY, Tízéves a magyar korlátolt felelősségű társaság 472.

- 131.
- HERGER, Eszter Cs.: Das ungarische Handelsgesetz in der Praxis und seine Auswirkung auf das allgemeine Privatrecht zwischen 1920 und 1946. LÖHNIG, Martin (szerk.): Kaufrecht in Mitteleuropa (megjelenés alatt)
- HORVÁTH Attila: A magyar magánjog történetének alapjai. Budapest 2006
- KÉPES György: Az első magyar törvénytervezet a korlátolt felelősségű társaságról. Jogtörténeti Szemle 2022/3. sz. 26–37.
- KÉPES György: Pap Dávid 1905. évi törvénytervezete a korlátolt felelősségű társaságokról. In: BIRHER Nándor – MISKOLCZI-BODNÁR Péter – NAGY Péter – TÓTH J. Zoltán (szerk.): De iuris peritorum meritis 18. Studia in honorem István Stipta. Budapest 2022, 237–243.
- KÉPES György: A magyar kereskedelmi jogi kodifikáció előtörténete 1792-ig. In: MEZEY Barna (szerk.): Kölcsonhatások. Európa és Magyarország a jogtörténelem sodrásában. Budapest 2021, 159–166.
- KUNCZ, Edmund: Bericht über die Entwicklung des ungarischen Handelsrechts von 1920–1935. Zeitschrift für das gesamte Handelsrecht und Konkursrecht 1935, 344–401. és 1936, 33–99.
- KUNCZ, Edmund: Neue Richtungen im ungarischen Aktienrecht. ZafDR 1936, 721–726.
- KUNCZ Ödön: A korlátolt felelősségű társaság szabályozásának alapelvei. Jogállam 1928/6. sz. 270–288.
- KUNCZ Ödön: A korlátolt felelősségű társaság szabályozásának alapelvei. Küzdelem a gazdasági jogért. I. kötet. Budapest 1939
- KUNCZ Ödön: A magyar kereskedelmi és váltójog tankönyve. Budapest 1938
- KUNCZ Ödön: Törvénytervezet a részvénytársaságról, a szövetkezetről és a korlátolt felelősségű társaságról. Budapest 1926
- LEHOTAY, Veronika: A jogszűkítés útján. A Horthy-korszak szabadságjog-megvonó intézkedéseinek jogtörténeti aspektusai. Miskolc 2020
- LÉVY Béla: A kereskedelmi jog elhatárolásának kérdése. Budapest 1900
- LÉVY Béla: Das Handelsrecht, Wechselrecht und Konkursrecht Ungarns. Berlin 1906
- NEUMANN Ármin: A korlátolt felelősségű kereskedelmi társaságokról szóló német törvény. Kereskedelmi jog és ismeretek tára, 1892/31. sz. 16–22.
- PAP Dávid: Törvénytervezet a korlátolt felelősségű társaságról. Magyar Gyáriparosok Szövetsége Közlemények 1905/12. sz. 26–69.
- PAPP Tekla: A magyar társasági jog fejlődése. In: TÓTH Károly (szerk.): Tanulmányok Dr. Bérczi Imre egyetemi tanár születésének 70. évfordulójára. Szeged 2000, 409–434
- SZENDE Péter Pál: A kereskedelmi jog kézikönyve. Budapest 1927
- SZENDE Péter Pál: A korlátolt felelősségű társaság. Budapest 1927
- VEREBICS János: A csendes társaság polgári jogi természetéhez. Gazdaság és jog, 2013/7–8. sz. 38–45.

LÁSZLÓ Balázs
PhD, óraadó
PTE ÁJK

DOI: 10.15170/DIKE.2023.07.01.06

Közjogi elemek a Kálmán korabeli jogforrásokban

Public Law Elements in the Sources of Law from the Kálmán Era

The royal regulations protecting the interests of the Christian church and property are usually considered to represent the legal significance of the Kálmán era. However, the contemporary decrees, privileges (letters patent) and other written documents – all of which is a kind of sources of law – also describe some of the basic institutions of the state and public law. We can find regulations and descriptions concerning legislation, administration, judicial power, fiscal policy, church administration, warlordism and diplomacy. Most of these regulations can be related to the royalty, the royal rights and prerogatives representing the fundamental role of the monarch in the state. On the other hand, they also represent the appearance and development of other elements of the operating state.

Keywords: *king, royalty, public law, decree, privilege, jurisdiction, fiscal policy, church*

1. Kálmán és korának közjogtörténeti jelentősége

Kálmán király uralkodásából a (jog)történeti irodalom általában az egyházzal és a vagyon védelmével kapcsolatos rendelkezéseit, valamint azt emeli ki, hogy katonai sikerei és átlagon felüli műveltsége ellenére *Kálmán* megítélése – különösen öccse, *Álmos* és annak fia, *Béla* megvakíttatása miatt – a maga idejében és később is ellentmondásos volt.¹ A *Kálmán* korabeli jogforrásokban azonban szép számmal találunk közjogi vonatkozású, többnyire a királyi hatalomgyakorlással összefüggő rendelkezéseket is. Ezek jelentőségét növeli, hogy az első saját írott forrásaink, *Szent István* kora és a forrásokban gazdagabb 13. század közötti mintegy két évszázados, sajnálatosan forrásszegény időszak közepéről maradtak fenn. A korszak jelentőségét pedig jól mutatja az az álláspont, miszerint *Kálmán* (és *Szent László*) tette egészé a *Géza* fejedelem és *Szent István* által megkezdett szisztematikus államszervezést.²

2. A Kálmán korabeli jogforrások

Kálmán korában a magyar jog elsődlegesen szokásjogi jellegű volt, csupán egyes nagyobb jelentőségű kérdések – részben e körben is a korábbi szokást leíró és megerősítő – rendezése maradt fenn valamilyen írott rendelkezés formájában. A jogalkotási terméknek tekinthető alaki jogforrások közül terjedelmük és szabályozási körük alapján kiemelkednek a (jog)történeti irodalomban szokásosan dekrétumnak nevezett források.

¹ DÜMMERTH, Az Árpádok nyomában 301–302.

² MEZEY, Magyar jogtörténet 269.

Stephanus Ladislaus Endlicher forrásgyűjteménye *Kálmánnak Albericus* által összeírt rendelkezéseiként jelöli bizonyos tarcali gyűlés határozatait, majd külön címek alatt közli a királynak az országban élő zsidóknak adott törvényét, a *Kálmán* korabeli első – 1100-ban vagy 1104–1105-ben tartott esztergomi zsinat, illetve a „másik”, 1112. évi zsinat határozatait, valamint további két zsinati cikkelyt.³ Az *Árpád*-kori dekrétumok latin-angol kétnyelvű kiadásában *Kálmán* törvényeként szerepelnek a tarcali gyűlés határozatai, míg a függelékben olvashatók a zsidókat érintő törvények, illetőleg a zsinati határozatok esztergomi zsinatra utalással, 1105–1116 közé tett keltezéssel, egy cím alatt, folyamatosan közölve úgy, hogy az *Endlicher*mél elkülönült három részt a forrásközlésben csak a cikkek számozásának eltérő nyomdatechnikai formátuma jelzi.⁴ A forráskiadáshoz fűzött jegyzetekből azonban kiderül, hogy a zsinati határozatok keletkezési ideje és helye e szerzők szerint is részben ismeretlen.⁵ Megint más felosztás a zsidókra vonatkozó szabályokkal együtt a második dekrétum részének tekinti a zsinati határozatokat is.⁶

A továbbiakban *Kálmán* első törvényeként a tarcali gyűlés rendelkezéseire – amelyek keletkezési idejét a szakirodalomban többnyire 1096-ra⁷ vagy 1100 körülre⁸ teszik –, második törvényeként az országban élő zsidókra vonatkozó, 1116 előtt keletkezett⁹ rendszabásra hivatkozok. A feltehetően részben 1100 körül, részben 1116 körül született¹⁰ zsinati határozatok tekintetében pedig *Endlicher* felosztását követve első vagy esztergomi és második zsinatot említek, nem megfelelve a további két zsinati cikkelyről sem.

E dekrétumok mellett *Szentpétery Imre* kritikai jegyzéke tizenhat *Kálmán*-korabeli királyi oklevelet listáz, ezek többségét azonban a forráskutatás eredményei alapján hamisnak vagy legalább kétes eredetűnek titulálja.¹¹ E vonatkozásban ki kell emelni, hogy – különösen nagyobb terjedelmű oklevelek esetében – egyes szövegrészek tartalmi hamissága nem jelenti feltétlenül az oklevél egészében foglalt tartalom hamisságát, illetve az oklevél formálisan hamis volta sem feltétlenül jelent tartalmi hamisságot.¹² Ennek hátterében állhat például az oklevél nélküli alapításokat, rendelkezéseket követő iratkoholás vagy az eredeti oklevél eltűnése miatti utólagos koholás. Ennyiben pedig egy jelenlegi ismereteink szerint formálisan hamis vagy kétes hitelű oklevél is hasznos információval szolgálhat az *Árpád*-kori hatalmi-közjogi berendezkedésről, különösen akkor, ha olyan jó minőségű hamisítványról van szó, amelynek készítője adott kor viszonyait ismerve legalábbis törekedett arra, hogy hamisítványának tartalmát a lehető legkorhűbb módon írja le.

A privilegiális jellegű rendelkezések – ideértve az alapító- és adományleveleket is – elsődlegesen a címzett személy, közösség vagy egyház adományait, igazgatási és gazdasági jogosítványait taglalják, de jellemzően tartalmaznak olyan formulákat is, amelyek – esetleg szankciót is kilátásba helyezve – az egyházi és világi elöljárókat, minden előkelő és szegényebb

³ MA 349–375.; SZUROMI, A 11–13. századi magyar zsinatok a nemzetközi zsinati jogalkotás tükrében 119–120.

⁴ DRMH I. 23–31., 60–66.

⁵ DRMH I. 123–124.

⁶ MEZEY, Magyar jogtörténet 35.

⁷ MEZEY, Magyar jogtörténet 35.

⁸ BÉLI, Árpád-kori törvényeink 35.; MARCZALI, Magyarország története 101.

⁹ BÉLI, Árpád-kori törvényeink 35.

¹⁰ BÉLI, Árpád-kori törvényeink 35.; ZÁVODSZKY, A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai 95–96.

¹¹ ÁKOKJ I/1. 13–18.

¹² BÓNIS, István király 92–93.

rendű személyt, vagy akár kifejezetten a királyt is eltiltják az oklevélben foglaltakra sérelmes magatartástól.

3. Törvényhozás

Az általános magatartási szabályt meghatározó királyi rendelkezések léte önmagában is utal a törvényhozás jelenségére, de az írott források tartalmában is találunk a jogalkotásra vonatkozó utalásokat.

A *Kálmán* első törvényét lejegyző *Albericus* egyházi írástudó munkája előszavában – a leírásra utasítást adó esztergomi érseknek szóló ajánlásban – *Kálmán* rendelkezéseit *Szent István* törvényeivel kapcsolja össze, említést sem téve *Szent László* hasonló tárgyú rendelkezéseiről. Okkal feltehető, hogy a közvetlen előd említését – a két király alkatának, habitusának különbözősége miatt, és mert *Szent László* inkább *Álmost* szánta utódjának – tudatosan kerüli.¹³ *Albericus* a normaanyagot egyszerre nevezi a királyi rendelkezések gyűjteményének és az ország gyűlési határozatainak, majd elmondja, hogy a rendelkezések bizonyos tarcali gyűlésen születtek, amikor a király az ország előkelőivel összegyűlve, a tanács hozzájárulásával felülvizsgálta *Szent István* törvényeit. Arra nem utal, hogy a tanácsot ekkor vagy általában kik alkották, de előkelő állásukra következtethetünk *Albericus* megjegyzéséből, miszerint ő maga „*bölcsességének műveletlen volta, szerény állapota és lenézett szegénysége miatt*” nem vehetett részt efféle tanácskozásokon.

E tarcali gyűlés érdemi rendelkezéseit a „*tetszett a királynak és a közönséges gyűlésnek*” tagmondat vezet be, azonban a forrás egészének, különösen a királyt illető halastavak visszavételéről szóló cikknek a megfogalmazásából (udvarunk; mi és akik hozzánk jönnek) kiténik, hogy a többes szám első személyű szóalakok (elhatároztuk, egyáltalán nem engedjük, rendeltük, rendeljük) is a király akaratára és kizárólagos törvényhozói hatalmára utalnak, akárcsak a szövegkörnyezet alapján a 15. cikk „*tetszett*” szóalakja. Ugyancsak a király törvényhozó hatalmát emeli ki *Kálmán* második törvényének bevezető mondata, miszerint a király az országában lakó zsidóknak „*eme törvényt szabta*”. Az esztergomi zsinat határozatai pedig „*mindenekelőtt megkérdezendő a király*” felütéssel kezdődnek, vagyis a király az, aki az egyházi előkelők által megfogalmazott kérdéseknek, kéréseknek saját akaratával eleget tesz és ezzel törvénnyé emeli azokat.

A privilégiumok közé tartoznak azok a különleges oklevelek, amelyekben a magyar király Horvátország és Dalmácia elfoglalását követően nem saját vagy valamely hazai elődje által adott kiváltságot vagy adományt erősít meg, hanem az uralom alá vont területen korábban érvényben volt jogot ismer el és tart fenn. *Fejér György* közöl egy 1108. évi keltezésű oklevelet, amelyben *Kálmán* több egyházi és világi előkelővel – tulajdonképpen tanácsával – együtt eskü mellett megerősíti Trau lakóinak korábbi szabadságait, valamint 1111. évi keltezéssel az arbei egyház *Cresimir* horvát királytól nyert birtokait megerősítő oklevelet.¹⁴ Mindkét forrásban a normatív erőt kölcsönző királyi akarat kifejezése és a megerősítő záradék a hazai forrásokhoz igen hasonló, de az oklevelek formuláit a dalmát szerkezeti formákkal vegyíti a szövegezésük.¹⁵ Amíg *Fejérpataky László* mindkét forrás hitelessége mellett érvel, az arbei egyház kiváltságlevelének hitelessége

¹³ DÜMMERTH, Az Árpádok nyomában 302., 311.

¹⁴ CD II. 45–46., 56–58.

¹⁵ FEJÉRPATAKY, Kálmán király oklevelei 79–82.

mások szerint megkérdőjelezhető, az feltehetően 13. századi hamisítvány.¹⁶ *Fejérpataky* hitelesnek fogadja el *II. István* 1124. évi oklevelét is, amelyben a király megerősíti a *Kálmán* által a trauiaknak és a spalatoiaknak adott kiváltságleveleket, hamisítványnak tartja azonban a spalatoei érsekség 1103. évi keltezéssel készült privilégiumát.¹⁷

Mindezek alapján kijelenthető, hogy mind az ország előkelőivel tartott gyűlés, mind az egyházi (és esetleg egyes világi) előkelőket felvonultató zsinatok szerepe – ha személyi összetételük különbözik is a szűkebb királyi tanácstól, akikkel a király számos *Árpád*-kori forrás tanúsága szerint egyes döntései előtt konzultál – a tanácséval egyforma: a király meghallgathatja őket, de véleményük nem köti az uralkodót, és továbbra sem jelennek meg a király nélkül, önálló jogalkotóként.¹⁸ Gyakori említésük a korabeli forrásokban inkább a döntés egyfajta indokolásaként, legitimációjának megerősítésére szolgál.¹⁹ *Kálmán* korára is igaz tehát, hogy a király kötelező magatartási szabályt meghatározó akarata megjelenési formájától függetlenül: törvény; dekrétum és privilégium között még nem tehető érdemi különbség, mert ezek lényegi eleme egyaránt a király akarata,²⁰ a dekrétumok és privilégiumok törvényi ereje egyforma.²¹

A tarcali gyűlés rendelkezései biztosítják a *Szent István* által egyházaknak adományozott birtokok, a *Szent István* által adományozott halastavak, a bármely király által adományozott szőlők, telkek és földek, valamint az egyházaknak adott erdők sértetlenségét, továbbá kifejezetten privilegizált öröklési rendet biztosítanak *Szent István* adományaira. Kimondja e törvény azt is, hogy aki sajátlag termelt dolgaiból ad el valamit a vásáron, *Szent István* törvénye szerint fizessen vámot, és bár első királyunk dekrétumainak fennmaradt szövegében ilyen rendelkezést nem találunk, ez nem jelenti azt, hogy ne lehetett volna ténylegesen saját vagy az utókor által neki tulajdonított, az írásos forrásokból utóbb kimaradt vagy eleve íratlan, szokásjogként továbbélő vámfizetési rendelkezése. Ezt erősítheti, hogy e dekrétum a kereskedők és a szegények vámfizetése kapcsán is régi, illetve szokott vámról beszél. Az esztergomi zsinat rendelkezései pedig a leányt elrabló vagy rajta erőszakot tevő nemes büntetése kapcsán *Szent László* – minden bizonnyal úgynevezett első törvényének²² – hasonló tárgyú rendelkezésre utalnak vissza. Utóbb pedig az 1222. évi Aranybulla a nyestbőr adójáról azt mondja, hogy azt a *Kálmán* király óta szokásos módon – tudniillik pénzben – kell fizetni.

Mindezek az utalások is azt mutatják, hogy miközben a király akarata a korábbi törvényt felülírhatta, az uralkodók saját rendelkezéseik vonatkozásában elvárták, de rendszerint a régebbiek tekintetében is elfogadták a törvény tartós (örök) kötelező erejét. Az uralkodó elődökre és a szokásjog íratlan törvényeire utalások szolgálhatták a nagyobb legitimációt, de az esetleg feledésbe merülni látszó korábbi jog megerősítését is. A királyi jogalkotás azonban nem szorítkozott a szokásjog szabályainak megerősítésére vagy hézagainak kitöltésére és a teljesen új jelenségek eredeti szabályozására, hanem a király az isteni legitimációjával megerősített törvényerejű akaratával el is térhetett a szokástól, lényegében az ő rendelkezéseitől függött, hogy mely kérdésekben hozott (új) törvényt, és melyekben hagyta tovább érvényesülni a szokásjogot.

¹⁶ FEJÉRPATAKY, Kálmán király oklevelei 19., 73., 77–82.; ÁKOKJ I/1. 15., 17.

¹⁷ CD II. 39–40., 80–81.; ÁKOKJ I/1. 14–15., 19.; FEJÉRPATAKY, Kálmán király oklevelei 19., 26–28., 73–74.

¹⁸ DEGRÉ, Magyar alkotmány- és jogtörténet 81.

¹⁹ MEZEY, Magyar alkotmánytörténet 108.

²⁰ BÉLI, Árpád-kori törvényeink 40–44.

²¹ DEGRÉ, Magyar alkotmány- és jogtörténet 126.

²² DRMH I. 57.

Ugyanakkor *Kálmán* első törvényének elmékedése, miszerint a püspöknek járó tized fizetését az Ó- és Újszövetség is előírja, a Szentek intézkedéseit pedig még a királynak is tiszteletben kell tartania, rámutat a közjogi értelemben korlátlan királyi hatalom egyfajta (ideológiai), a keresztény király eszményétől sem független korlátjára.

4. Kormányzás, igazgatás

A végrehajtás központi irányítása is a monarcha kezében összpontosult az *Árpád*-korban,²³ így a király közjogi állását meghatározó, számára politikai vagy gazdasági előnyt biztosító jogosultságként ez is a tágabb értelemben vett királyi jog elemének tekinthető.²⁴ Mivel a személyes királyság idején a király akarata megjelenési formájától függetlenül törvény, az uralkodó fogalmilag nem alkothatott alacsonyabb szintű jogszabályt, így az igazgatás központi döntései is lényegében a törvény formájával és erejével voltak azonosak, a központi igazgatás formálisan alig különbözött a törvényhozástól, ennek jelentősebb kérdéseiben a királyi tanács éppúgy konzultatív és legitimációt erősítő szereppel bírhatott, mint a törvényhozásban.

A végrehajtó-igazgatási funkció egészét az uralkodó nem volt képes egy személyben gyakorolni, ezért szüksége volt olyan tisztségviselőkre, majd intézményekre, akik és amelyek igazgatási feladatokat láttak el, gyakorlati érvényt szerezve a király akaratának. És bár a kormányzásra-igazgatásra vonatkozó átfogó szabályrendszert vagy általános igazgatási eljárási szabályokat nem tartalmaznak *Kálmán* törvényei sem, de találunk bennük az igazgatásra, egyes tisztségviselőkre és eljárásaikra utaló rendelkezéseket.

Kálmán dekrétumaiban többször megjelenik a királyi udvar, *curia* szóalakban, *regis* jelzővel vagy anélkül, és általában az ott folyó bíráskodással összefüggésben, első törvénye pedig az uralkodót illető halastavak visszavétele kapcsán emeli ki a királyi udvar tekintélyét és gazdasági szükségleteit. Hogy a kifejezést nem csak a királyi rendelkezések megfogalmazásában használják, azt bizonyítja a tarcali gyűlés rendelkezéseire *Albericus* által írt előszó, amely a törvény egyfajta előzményeként, indokaként utal arra, hogy *Kálmán* látta, hogy a királyi udvar tisztelete alábbhagyott. Amíg a patrimonális berendezkedés és az ennek praktikus megfelelő utazó udvartartás jellegzetességeiből adódóan a királyság kezdeti időszakában a mai fogalmaink szerinti fővárosról nem beszélhetünk, a személyes királyság jellegéből azonban észszerűen következhet, hogy az ország igazgatásának tényleges központja a király (és kísérete, udvartartása) mindenkor tartózkodási helyével, a királyi udvarral azonos.²⁵

A fentiek fényében is érdekes a tarcali gyűlés rendelkezése, miszerint az ispánok által összegyűjtött szabadok dénárjai harmadrésének visszaosztása Esztergomban történik, és minthogy a normaszöveg kifejezi azt a célt, hogy az ispánok az őket illető részt ne vehessék el a király előtt, ebből következik, hogy a beszedett adó Esztergomba küldése lényegében a királynak történő küldést jelenti. Legalább ebben az (adó)igazgatási kérdésben az ügyintézés központja tehát *Kálmán* idején Esztergomban van, akárcsak az egyházi igazgatás központja. A világi igazgatásban azonban – a koronázás, a törvénynapok és a törvényhozás *Árpád*-kori emlékei alapján – Fehérvár szerepe legalábbis konkurálhat vele.

²³ MEZEY, Magyar alkotmánytörténet 95.

²⁴ PÁRNICZKY, A magyar ius regium az *Árpád*házi királyok korában 7.

²⁵ MEZEY, Magyar alkotmánytörténet 52–53.

Kálmán első törvénye a korábbiaknál egyértelműbben fejezi ki a világi és az egyházi igazgatás különválasztását, amikor kimondja, hogy az ispánok és vitézek nem szerezhetnek hatalmat az egyházban, majd a második zsinat határozatai ezt a tilalmat minden világi személyre kiterjesztik. Előbbi törvény a világi igazgatás közreműködői közül említi a nádort, az ispánokat és a vármegye egyéb tisztviselőit, valamint a király, illetve a herceg nagyobb és egyéb tisztviselőit, utóbbiak körét azonban pontosan nem jelöli meg. Kiderül e törvényből az is, hogy a hercegnek saját tisztviselői mellett – igaz, a király országán belül – saját uralmi területe is van, minthogy a király, illetve a herceg egymás területén tartózkodó tisztviselőinek ügyeiben szabályozza a bírói hatásköröket. E törvény említi továbbá a hercegnek a királyéhoz hasonló különös előjogát, miszerint ha valamely megyébe megy, ott számára ingyenes használatra egy harci mént kell biztosítani. A krónikairódalom szerint egyébként a hercegséget *Kálmán* az uralkodása kezdetén rögtön *Álmos*-nak adta,²⁶ úgy, ahogy *Álmos* azt már *Szent László* uralkodásának végén is bírta.²⁷ Később azonban éppen *Kálmán* és *Álmos* herceg viszálykodása vezethetett a királyi hatalom efféle területi alapú megosztásának, az *I. András* által létrehozott dukátusnak *Kálmán* általi, a 12. század első éveiben történt felszámolásához, amikor a király elűzte, majd annak visszatérése után megvakíttatta öccsét.²⁸

A tarcali gyűlés rendelkezéseiből az is kiolvasható, hogy az ország területe megyékre tagolódik, és a megye élére állított ispán tisztségének – feladataival és a király velük szembeni elvárásaival is összefüggő – jelentőségét mutatja, hogy a király az adók és vámok harmadát nekik adja. E törvény alapján az ispán a saját falvaiban élő szabadoktól is adó-jellegű bevételre jogosult, de ennek mértékétől függően a király felé katonáállítással tartozik. Mindezek jelentősége abban áll, hogy a korabeli források szerint a világi tisztviselők közül tisztségükből eredő jövedelemre csak az ispánok tettek szert, az országos és udvari tisztviselők nem, emiatt is kaphattak utóbbiak – birtokadományok mellett vagy helyett – jövedelmet hozó ispánságokat.²⁹

A várak és népek jelentőségét mutatja *Kálmán* első törvénye, amikor biztosítja, hogy a várőrök lehetőleg saját várjukban maradjanak, és még a király általi kiküldésük esetén is hadjárat kivételével oda vissza kell térniük, míg a szökött várőrök befogadója büntetés alá esik; ha pedig valamely vendégtelepes közöttük telepedne le, osztoznia kell a katonáskodási kötelezettségükben vagy pénzzel kell megváltania azt. Említést tesz e törvény a hetes szolgálatot teljesítő várnépekről is, akik kiváltságos helyzetük, szabadságuk fejében nyolc dénárt (szabadok dénárjait) fizetnek. A szabadok egy másik különös csoportja pedig a királynak, amikor határaikon átvonul, lovakat, szekereket és zsoldos szolgálatot nyújt, – és a közöttük letelepedő más szabadokkal együtt – a korábbi nyolc helyett csupán négy dénárt fizet.

Mindezek már azt a folyamatot tükrözik, amelyben a korábban egységes, teljes személyes szabadságot mutató szabad (*liber*) réteg differenciálódása lezajlik, és kezdeti, vagyoni viszonyaikban kimutatható különbségeik mellett már jogállásuk – szabadságuk – egységessége is megbomlik.³⁰ A saját földjén élő, szabadok dénárjait nem fizető, ellenben személyes katonáskodási kötelezettséggel terhelt közsabadok, illetve a más földjén élő, de a föld urának szolgáltatással nem tartozó, katonáskodás helyett szabadok dénárjait fizető közsabadok

²⁶ KATONA, Képes Krónika 179.

²⁷ DÜMMERTH, Az Árpádok nyomában 303–304.

²⁸ KATONA, Képes Krónika 115., 186–187.; PAULER, A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt I. 210.

²⁹ MEZEY, Magyar alkotmánytörténet 133.

³⁰ BOLLA, A közsabadság a XI-XII. században I. 6–11., 14–16.

csopórtjától elkülönül a szabad költözés jogával már nem rendelkező, részben függő állapotú, szabadságáért ugyancsak dénárokat fizető (kötött *liber*) réteg, akik mindinkább egy alacsonyabb állású királyi szolgáló nép kiemelt helyzetű elemeivé váltak.³¹

Kálmán első törvénye tartalmaz az ország határterületeinek különleges szerepéből adódó, kereskedelmi igazgatási szabályokat is. Lovat gyakorlatilag csak külföldről lehet vásárolni, ugyanakkor ökor kivételével állatot (így lovat is), továbbá rabszolgát (a korábban külföldről behozott idegen rabszolga kivételével) külföldre eladni vagy kivinni tilos. *Kálmán* ezzel tovább szigorított *Szent László* úgynevezett második törvényén, amely a lovak külföldre történő eladását még csak egyedi királyi engedélyhez kötötte.³² Az ország területét is csak a király és az illetékes (határ)ispán vámszedőinek pecsétjeivel ellátott engedéllyel lehet átlépni, a határvidék őreinek ispánja pedig a külföldről érkező fontos hírek esetén követeket küld a királyhoz, és e követek költségeinek megtérítéséről a királyi udvarban a nádor gondoskodik.

A hercegséghez hasonlóan a király akaratából jött létre a hatalommegosztás másik különös formája, a királyi vármegyék rendszeréhez viszonyítva különleges jogállást, bizonyos fokú autonómiát élvező területek vagy nemzetiségi közösségek joghelyzete. A két jelenség azonban átfedést is mutat, minthogy ezek a területek vagy közösségek olykor a király akaratából történő hatalommegosztás során éppen a herceg (később pedig az ifjabb király) uralmi területére eshettek. Az előbb *Szent László*, majd véglegesen *Kálmán* által elfoglalt Horvátország és az ugyancsak utóbbi által elfoglalt Dalmácia – a „lovagkirály” által elfoglalt Szlavóniától eltérően – a király címei között is rendre önállóan jelent meg. A különböző jellegű kapcsolódás – amellet, hogy a magyar hódítás előtt a horvátok saját (okleveleik szerint „*a horvátok és dalmátok királya*” címet viselő³³) királysággal is rendelkeztek – az ország központjához viszonyított nagyobb távolságra és kulturális okokra (esetleg még a pápai hatalom jóindulatának fenntartására³⁴) vezethető vissza, itt ugyanis a magyarságnak alig voltak képviselői.³⁵ A magyar király a horvát területen is érintetlenül hagyta a nemzetiségi szervezetet és a horvát nemesség jogait, de itt a zsupánságok helyett – Szlavóniával ellentétben – (magyar) vármegyét sem alapított és jelentős várbirtok-rendszert sem épített ki, hanem a terület élére a király által kinevezett és az ő nevében kormányzó bán képviselte az uralkodót.³⁶ A fentebb már említett privilégiumaik alapján még kisebb beavatkozás történt a Velence és azon keresztül a bizánci hatalom érdekkörét is érintő³⁷ dalmát városok esetében, amelyek széles körű önkormányzati jogainak megtartására *Kálmán* a kíséretével együtt ígéretet tett királyi fennhatóságának elismeréséért cserébe (lényegében az idegenek vámjának kétharmadát követelte tőlük), és amelyek fennhatóságáért a későbbi magyar királyok újra és újra kénytelenek voltak megküzdeni.³⁸

³¹ BOLLA, A közsabadság a XI-XII. században I. 18–21., 24., 28–29.

³² DRMH I. 15.

³³ CD I. 460–466.

³⁴ DEÉR, A magyar-horvát államközösség kezdetei 24–25.; HÓMAN – SZEKFÚ, Magyar történet I. 340–345.

³⁵ MÁLYUSZ, A középkori magyarság település- és nemzetiség-politikája 43–47.

³⁶ DEGRÉ, Magyar alkotmány- és jogtörténet 105.; MEZEY, Magyar alkotmánytörténet 84.; HÓMAN – SZEKFÚ, Magyar történet I. 355–357.

³⁷ DEÉR, A magyar-horvát államközösség kezdetei 23–24., 28–29.

³⁸ HÓMAN – SZEKFÚ, Magyar történet I. 357–359.

5. Bírászkodás

Már *Szent István* Intelmei hangsúlyozzák, hogy a kisebb ügyekben történő ítékezés nem illik a király tekintélyéhez, ezért azt lehetőleg meg kell hagyni a törvény alapján ítélező bírónak.³⁹ Az Árpád-kor okleveles forrásai is azt mutatják, hogy a személyes királyság korában a legfőbb bírói hatalom a monarchiának, aki elvileg mindenféle ügyben ítélt,⁴⁰ de – minthogy az igazgatás működtetéséhez hasonlóan országában a teljes bírói hatalmat sem volt képes egyedül gyakorolni – minden más bíró ítélező hatalma is kinevezés, eseti delegálás vagy jóváhagyás révén az ő akaratára és hatalmára vezethető vissza. Az Intelmek önmérsékletre intő gondolata és a bírói hatalom szükségszerű megosztása köszön vissza *Kálmán* első törvényében, amikor a püspökök által a püspökségük területének ispánjai és más tisztviselői jelenlétében évenként kétszer tartandó zsinatok felállítását rendeli el azért, mert a nép az utazás és az élelmezés nehézségei miatt minden ügy végett nem tud a királyi udvarba menni.

Kálmán első törvénye szerint a királyhoz kell küldeni a vétkes szokások gyakorlásán kapott izmaelitákat, ami nyilván a vétkesnek a király mint bíró elé állítását jelenti, de a normaszöveg alapján nem egyértelmű, hogy a királyi udvarban vagy a király országjárása során – vidéken – történő ítékezésről van-e szó. Ezzel szemben egyértelműen a király vidéki bírászkodására utal a törvény másik rendelkezése, miszerint a király valamely vármegyébe utazva két megyei bíróval ítéli a megye népének ügyeit. E billogosok eljárásával szemben már ekkor a nádorhoz lehetett folyamodni, később pedig szerepük egyre csökkent, és lassan alárendelődtek az ispánnak.⁴¹ Ugyancsak a királyhoz (vagy az e törvényben említett püspöki zsinati bírósághoz) lehet fordulni *Kálmán* első dekrétuma alapján az igazságtalanul ítéelő bíróval szemben.

A *Kálmán* korabeli esztergomi zsinat határozatai elvi érveléssel kiemelik, hogy egyházi személyek és dolgok tárgyában a pert az egyházi törvények szerint kell lefolytatni, míg a tolvajlással vádolt egyházi személyt a püspök és az esperes vizsgálja meg, és ha bűnösnek találják, leteszik (a papi rendből), és immár világi személyként a javait elveszíti, ha pedig semmije sem volt, eladják szolgának. A világi és egyházi bírászkodás elválasztásának szándékára utal *Kálmán* első törvénye is, amikor kimondja, hogy a püspökök, ispánok és mások káplánjai csak a püspök vagy az érsek pecsétjével, vagyis előttük vonhatók perbe; illetve hogy egyházi és világi személyek egymás közötti perében az alperest saját állásának megfelelően kell idézni, igaz, az egyházi személy alperest egyházi bírója a világi bíróval együtt hallgatja ki. A tarcali gyűlés cikkelyeiben általánosabban is rögzítésre kerül, hogy világi bíró nem járhat el egyházi személy ügyeiben, míg az említett zsinati határozatok értelmében, ha egyházi személy vagy apát a püspöki bíróság megkerülésével világi bírósághoz (akár a királyhoz) folyamodik, perét elveszíti és vezekelnie kell. Egyházi ügyekben tehát – úgy látszik – még a király sem sérthette a püspöki bírászkodás jogát.

A világi és az egyházi bírászkodás elválasztásának bizonyos aszimmetriáját mutatja, hogy a tarcali gyűlés több rendelkezése alapján a püspök világiak fölött is ítélt egyes kiemelt személyi- vagy ügykörökben, így a gyilkost az ispán és mindenki más a gyilkosával azonos büntetés terhe mellett a püspöknek köteles kiadni vezeklésre, míg az apagyilkosok és más minősített emberölést elkövetők felett eleve maga a püspök ítél.

³⁹ CSÓKA – ÉRSZEGI – KURCZ – SZABÓ, Árpád-kori legendák és intelmek 58.

⁴⁰ BIRÓ, A király bírói hatalma, a bírói hatalom gyakorlása a középkori Magyarországon 33.; DEGRÉ, Magyar alkotmány- és jogtörténet 112.; MEZEY, Magyar alkotmánytörténet 49.

⁴¹ MEZEY, Magyar alkotmánytörténet 193.

Megint más esetekben a világi és az egyházi bírók egymás mellett jelennek meg. A tarcali gyűlés rendelkezései szerint az egyszerű emberölést elkövetők, valamint a varázslók ügyeiben az esperes és a világi bíró együtt járnak el, míg a világiak közül a részegeskedő vagy más arra kényszerítő, továbbá a leányt rabló vagy leányon erőszakot tevő nemesek az esztergomi zsinat cikkei alapján a világi bíró eljárása mellett egyházi vezeklés alá esnek. Ugyancsak *Kálmán* első törvénye alapján, az évenként kétszer összeülő püspöki zsinati bíróság a püspökség területének ispánjai és más tisztviselői jelenlétében működik, és ennek tekintélyét mutatja, hogy eljárhat az ispánok egymás közötti ügyeiben, az apátok egymás közötti ügyeiben, valamint a király és a herceg nagyobb tisztviselőinek vagy káplánjainak ügyeiben; de e bírósághoz (vagy a királyhoz) lehet fordulni az igazságtalan bíróval szemben is. Ha azonban a király és a herceg nagyobb tisztviselői egymás között vagy előkelőkkel perlekednek, illetve ha a királynak a herceg területén vagy a hercegnek a király területén lévő nagyobb tisztviselője perlekedik, a zsinati bíróság helyett a megyésispán jár el az illetékes bíróval együtt, kisebb tisztviselők ilyen ügyében pedig egyedül a bíró.

A *Kálmán* korabeli privilégiumok közül megemlíthető, hogy bár a trauiak 1108. évi kiváltsága nem jelöli meg ispánjuk hatáskörét, azt rögzíti, hogy az ispánt a város népe választja, majd a király megerősíti őt a tisztségében.⁴² E kiváltságot közösség ispánjáról is alaposan feltételezhető azonban, hogy – hasonlóan a királyi hospesközösségek előljárójához és a szászok ispánjához – rendelkezik valamiféle ítélkezési jogkörrel; továbbá a trauiak kiváltsága alapján az is feltehető, hogy a többi kiváltságot dalmát városra is hasonló szabályok vonatkoztak.

Bár a *Kálmán* korabeli források alapján minden alanyra és tárgyra kiterjedő, hézagoktól és átfedésektől is mentes ítélkezési hatásköri rendszert nem tudunk felvázolni, a bíróként eljáró említett tisztviselőkre vonatkozó szabályokból kiolvasható, hogy az általános és kötelező törvényi rendelkezések alapján ítélkező bírók nem a király által adott ügyre vagy ügycsoportra vonatkozó egyedi delegálás alapján, hanem tisztségükben fogva, a hatáskörükbe utalt ügykörben bírászkodtak. Már az *Intelmek* is a királyi hatalomgyakorlás egyfajta jogon kívüli, észszerű korlátjaként említik a kegyességet, a béketűrést és a mérsékletet,⁴³ és *Árpád*-kori jogunkban meg is jelennek olyan megoldások, amelyek a jogsértés megtorlását a rendes büntetéstől enyhébb irányba térítik el. *Kálmán* első törvénye szerint a tolvajlással vádolt templomba menekültöt az illetékes bíró a pappal együtt kérdezi meg, hogy elismeri-e a lopást. Ha beismeri, a megvakítás vagy csonkítás rendes büntetésétől megmenekül, de ha tagadása ellenére találják bűnösnek, úgy el kell szenvednie azt. A középkori egyház(jog) által kialakított menedékjog tehát beépült a hazai törvényekbe, valamelyest korlátozva a sérelme megbosszulását óhajtó sértett és a bíró – adott esetben a király – mozgásterét. Kiegészült az egyházi menedék a király, lényegében a királyi udvar által nyújtott menedékkal is, mindezek terjedelme azonban – hogy a bíró és a jog tekintélye is megmaradjon – nem érte el a teljes büntetlenséget, csak a legsúlyosabb büntetési nemek alól biztosított menekvést.⁴⁴

Előbbi cikk szóhasználata szerint egyébként a tagadó bevádolttól nem tagadható meg önmaga kimentésének lehetősége, továbbá a tagadás ellenére bűnösnek kell tekinteni azt, akinél a bűnjelet találják, vagy akire egyébként rábizonyosodik (*comprobato*) a lopás. E szabály ugyan nem szól kifejezetten a próbáról, és ilyen szabályt *Szent István* és *Szent László* dekrétumaiban sem

⁴² CD II. 45–46.

⁴³ CSÓKA – ÉRSZEGI – KURCZ – SZABÓ, *Árpád-kori legendák és intelmek* 61.

⁴⁴ KISS, *Állam és egyház a 11-12. századi törvényalkotásban* 93–94.

találunk, de a szóalakok azt valószínűsítik, hogy a kimentés vagy rábizonyosodás próbával történhetett. Ugyancsak *Kálmán* első törvénye alapján, az elfogott tolvajt három napig lehet megkötözve tartani, azután át kell adni a bírónak, és ugyan e három napban tűzpróbának nem vethető alá, azonban tagadása esetén ezt követően már istenítéletre bocsátandó, ha nem lehetett rábizonyítani a cselekményt. E törvény további rendelkezései értelmében istenítélettel mentheti magát a kóborló szolgát befogadó is, ha a szolga a saját uránál valamit lopott; a tilalom ellenére magyar lovat vásárló személy, ha lopással vádolják, és az eladót belföldön nem tudná felkutatni; valamint az, akit a falu hamis tanúnak kiáltott. Utóbbi két esetben a törvény kifejezetten a tűzpróbát említi.

6. Fiskális rendelkezések

Kálmán első dekrétuma garantálja a *Szent István* által egyházaknak adományozott birtokok, a bármely király által adományozott szőlők, telkek és földek, illetve egyházaknak adott erdők, valamint a *Szent István* által adományozott halastavak sértetlenségét, azonban a más királyok által adományozott halastavakat – a kolostorok vagy egyházak mindennapi használatára szükségesek kivételével – visszavenni rendeli. A korona birtokjogának kiadási oldalát képező királyi birtokadományozás intézménye mellett felsejlik itt a szűkebb értelemben vett királyi jog is, mivel az *Árpád*-kori források alapján a király birtokot törvényesen vagy súlyos közbűncselekmény megtorlásaként (*confiscatio*) vagy öröklésre jogosult hiányában (*caducitas* és *devolutio*) szerzett, soha nem jogalap nélkül, ezért az adománybirtok törvényi visszavételének is kellett, hogy legyen jogalapja, ami nem lehetett más, mint hogy a király valamilyen lappangó jog alapján eleve igényt tarthatott e javakra.

Ugyanez a törvény – immár a korona birtokjogának bevételi oldalán – a nem *Szent István* által adományozott birtokok esetében kimondja, hogy a taxatív felsorolt lehetséges örökösök (a leszármazók, a testvérek és azok leszármazói) kimerülése esetén az örökséget a király részére kell átvenni, míg *Szent István* adományai esetében az örökösök köre – a vásárolt birtokhoz hasonlóan – a természetes leszármazás rendje szerint szélesebb.⁴⁵ A szigorúbb öröklési rend célja a királyi birtokállomány csökkenése miatt bizonyosan az adománybirtok mielőbbi visszaszállása volt a királyra.⁴⁶ Ezzel szemben *Szent István* adományainak a nem adományos birtok öröklési szabályaihoz közelítését továbbra is az indokolhatta, hogy e régebbi adományok a zavaros 11. század során részben beleolvadtak az egyéb birtokokba, így elkülönült öröklési rendjük a gyakorlatban nem tudott működni.⁴⁷

Kálmán öröklési rendszerének gyakorlati érvényesülését igazolja *Béla Gábor* is, amikor a 12. század végéig kimutatja, hogy a monostorok vagy egyházak javára végrendelkező előkelők birtokokról mindig csak királyi engedéllyel rendelkeznek, ha pedig túlélő rokonaik vannak, úgy az öröklött és adományos birtok esetén nekik is juttatnak a vagyonból, vagy az ő beleegyezésüket is beszerzik a kegyes adományhoz.⁴⁸ Még később, a 13. század gyakorlatában a „*neki és általa örököseinek és örökösei leszármazottainak*” fordulat válik általánossá, ami – kiegészülve a *consensus* gyakorlatával is – szűkebbnek látszik a *Kálmán* első dekrétumában meghatározott, fiúgyermek

⁴⁵ BÉLI, Rendelkezés királyi beleegyezéssel az *Árpád*-korban 104.

⁴⁶ DEGRÉ, Magyar alkotmány- és jogtörténet 152.

⁴⁷ BÉLI, Magyar jogtörténet 131.

⁴⁸ BÉLI, Rendelkezés királyi beleegyezéssel az *Árpád*-korban 101–102.

hiányában az adományos fivéreit is magában foglaló jogutódlási rendnél.⁴⁹ És ugyan *Pármiczky Mihály* a *Kálmán* által engedett öröklési rend érvényesülését látja ott, ahol a fivérek adományként kapják a királytól fiúgyermek hátrahagyása nélkül elhunyt fivérük korábbi adománybirtokát,⁵⁰ ezek az esetek éppen azt mutatják, hogy a fivérek automatikusan nem öröklik meg az adománybirtokot, éppen ezért kérnek arra utóbb ők is királyi adományt, vagy még életében az eredeti adományos a király hozzájárulását a fivérek majdani örökléséhez.

A királyi *consensus* szükségessége is mutatja, hogy az adománybirtok királyra háramlása *Kálmán* korától már dologi jellegű, és bár *Szent István* adományainál nem emeli ezt ki a törvény, de örökösök hiányában itt is a korona lappangó joga éledhetett fel. Ugyanakkor alighanem a szerzett birtok is a törvényes öröklési rend kimerülése után a királyra szállt – mint *Szent István* korában –, de ez nem dologi, hanem öröklési alapon, szükségszerű örökösként, amit későbbi oklevelek is igazolnak az ország kipróbált szokásjogára utalva.⁵¹

Kálmán törvényei alapján tehát – *Szent István* dekrétumaival ellentétben – már kimutatható az örökös nélkül maradt birtokban a király (korona) általi jogszerzés dologi (*devolutio*) és öröklési (*caducitas*) jogcímének elkülönülése. Lényegüket tekintve azonban kijelenthető, hogy amíg a *caducitas* alapján a szokásjog és az írott jog által meghatározott törvényes öröklési rendben – ami a *lex generalis* – az urafogyott vagyont a korona szerzi meg, addig a *devolutio* esetében, ha az adománybirtokhoz kapcsolódó dologi jogáról a *consensus* keretében le nem mond, ugyancsak a király határozza meg az öröklés különös rendjét, amely tehát ugyancsak – igaz, privilegialis jellegű – törvényes öröklési rend, méghozzá a törvényes öröklés általános rendjéhez képest *lex specialis*. Amíg a *caducitas* inkább hasonlít a mai jogunkban az állam szükségképpen örökösökénti megjelenéséhez, és a törvényes örökösök körét észszerű határok közé szorítva kizárja, hogy egy értékes vagyonelem uratlanná, bizonytalan jogi helyzetűvé váljon, addig a *devolutio* esetében a birtokban megtestesülő gazdasági hatalom akként érvényesül, hogy a dolog állagáról a király meghatározott személyi kör javára lemond, de ez nem korlátlan és feltétlen, hanem a birtok – a *consensus* közbejöttének kivételével – eme örökös kör kimerülése esetére mindvégig a királyra néz, várománya van a dolog állagára, amellyel a visszaháramlás után ismét rendelkezhet. Valójában azonban mindkét funkció igaz a *caducitas* és a *devolutio* jelenségére is: mindkettőnek feltétele egy törvényes öröklési rend kimerülése, mindkettő megakadályozza a tényleges uratlanság létrejöttét és biztosítja a királynak a dologban megtestesülő gazdasági értéket, ami politikai hatalmának gazdasági alapját is képezi. Mivel pedig a patrimonialis államberendezkedésben a hatalom közjogi rendjét – főleg a gazdasági jelentőségű intézmények körében – magánjogias elemek szövik át, nincs elvi akadálya annak sem, hogy a dologi jellegű *devolutio* mellett a *caducitas* öröklési jellegű jelenségét is a tágabb értelemben vett *ius regium* részjogosítványának tekintsük, minthogy ez is a király (egyébként magánjogias) közjogi hatalmát gazdasági-politikai előny biztosításával megalapozó jogintézmény, amely tehát vagyonérdekű királyi előjogoknak,⁵² a *fiscalia regum* elemének tekinthető.

A korona egyéb – nem birtokhoz kapcsolódó – fiskális jellegű bevétele a tarcali gyűlés rendelkezései alapján a vármegyékben beszédett vámok kétharmada, míg harmadrész az ispánt, illeti. A vámokat és a királyt illető adójellegű befizetéseket (*vectigalia*) terhelő tizedről szóló

⁴⁹ BÉLI, Rendelkezés királyi beleegyezéssel az Árpád-korban 100–105.

⁵⁰ PÁRNICZKY, A magyar *ius regium* az Árpád-házi királyok korában 30.

⁵¹ ÁÚO VII. 125–126., 152–157.

⁵² PÁRNICZKY, A magyar *ius regium* az Árpád-házi királyok korában 7–8.

rendelkezés szerint utóbbiak elosztása a vámokkal egyezően történik, alighanem a szabadok dénárjainak az ispán által századosi kerületenként történt összegyűjtést követően Esztergomban esedékes visszaosztása szerint. Az ispán pedig a megküldeni elmulasztott összegért annak kétszeresével felel, nyilván a királynak. E dekrétum szabadok dénárjaira vonatkozó rendelkezéseiből az is kiderül, hogy annak mértéke korábban általánosan nyolc dénár volt, *Kálmán* azonban – az igazgatás körében, a szabadok jogállásáról írtak szerint – differenciálta azt. A dalmát városoktól *Kálmán* az idegenek vámjának ugyancsak kétharmadát követelte, amint ez a trauiak 1108. évi privilégiumában olvasható.⁵³

Kálmán törvényeiben több – első dekrétumában hét, második dekrétumában és az esztergomi zsinat rendelkezéseiben egy-egy – olyan, jellemzően jogsértésen alapuló fizetési kötelezettséget találunk, amelynek jogosultját, így a király esetleges részesedését nem jelöli meg a normaszöveg. Ezekben az esetekben a dolog természete alapján részben a király, az eljáró bíró, az illetékes ispán, esetleg a vagyoni vagy egyéb sérelmet szenvedő személy vagy az egyház vagyoni igénye is felmerülhet. Minden bizonnyal a királyt illeti például a tarcali gyűlés rendelkezése alapján az ispántól elkobzandó vagyon kétharmad része (míg egyharmad a feleségének és örököseinek marad), ha az ispán megszegte a magyar szolgák vagy állatok külföldre történő eladásának tilalmát. Bár nem zárható ki, hogy a dekrétumok fennmaradt szövege esetleg hiányos, a korabeli jog döntően szokásjogi jellegéből adódóan mégis inkább az feltételezhető, hogy a nyilvánvalóan nagyobb számban létező, a szükséges körben és mértékig megfelelően ismert szokásjogi szabályok egészítették ki e rendelkezéseket.

A korona birtokjogához tartozó intézmények és az egyéb fiskális bevételek funkciója egyaránt az, hogy a hatalmi rendszer működésének gazdasági alapját biztosítsák, és a *fiscalia regum* ismertetett elemei azt mutatják, hogy *Kálmán* törvényeiben kiemelkedő jelentőségű volt a királyi vagyon védelme, jövedelmeinek fokozása.⁵⁴ Bár a (jog)történeti irodalom szerint a birtokállapotok éppen *Kálmán* korára juthattak el odáig, hogy az uralmi területen nem maradt szabad, birtokos nélküli föld, így megindulhatott a királyi birtokok rendszerének és a patrimonialis szemléletnek a felbomlása,⁵⁵ *Kálmán* dekrétumaiban még a regálé-jellegű jövedelmek növekvő szerepe mellett is a királyi birtokrendszeren alapuló jövedelmek elsődlegessége tükröződik.

7. Az egyház joghelyzete

Az előbbiekből is kitűnik, hogy *Kálmán* törvényeit – különösen a zsinati határozatokat – áthatja a keresztény király(ság) képe, a kialakulóban lévő államnak és a keresztény egyháznak első királyunk egyházszervezői voltából és a királyi hatalom pápa által is közvetített isteni legitimitációjából eredő különös viszonya. Ez egybecseng az Intelmek kitételeivel, miszerint a király a keresztény egyház őre és gyarapodásának garantálója, míg a főpapi rend a királyi szék egyik ékessége.⁵⁶ Érdekes azonban, hogy *Dümmertb Dezső* szerint éppen a püspökből lett király, *Kálmán* idejére tehető az uralkodó misztikus, ég-föld közötti közvetítő szerepe levetkőzésének kezdete, igaz, ekkor ez még nem lelt talajra az udvarban.⁵⁷

⁵³ CD II. 45–46.

⁵⁴ MAKK, Magyarország a XII. században 80.

⁵⁵ MEZEY, Magyar alkotmánytörténet 56.; MEZEY, Magyar jogtörténet 82.

⁵⁶ CSÓKA – ÉRSZEGI – KURCZ – SZABÓ, Árpád-kori legendák és intelmek 56–57.

⁵⁷ DÜMMERTH, Az Árpádok nyomában 313–315., 317.

Bár *Kálmán* törvényei az igazgatás és a bírászkodás kapcsán említettek szerint több rendelkezésben deklarálják a világi és egyházi hatalom elválasztását, és ez a szeparáció inkább az egyház javára aszimmetrikus, ugyanakkor a világiak egyházi ügyekbe avatkozásának tilalma a világi igazgatás csúcsán álló királyra nem terjed ki abszolút jelleggel. A tarcali gyűlés több rendelkezésében a király a keresztény egyház aktív oltalmazójaként, támogatójaként, jelenik meg, miközben törekszik más hitek és vallások visszaszorítására, így a vallásuk tiltott gyakorlásán kapott izmaelitákat büntetés végett a király elé kell vinni, azoknak minden falujukban templomot kell építeni, azt adománnyal kell ellátniuk, majd közösségük egyik felének el kell költöznie onnan – nehezítve közösségi életüket, és megcélozva a keresztények közé olvadásukat. *Kálmán* második törvénye pedig a zsidókat hozza több tekintetben hátrányosabb helyzetbe: keresztény cselédek nem lehetnek, keresztényekkel kötött kölcsönügyleteiknél kötelező mindkét hitű tanúk jelenléte és zálog adása, nagyobb érték esetén a levélbe foglalás is, adásvételnél pedig mindkét hitű tanúk jelenléte és a levélbe foglalás; keresztény tanúk, illetve pecsétes levél hiányában pedig a lopás vádja alól csak négyszeres, illetve tizenkétszeres megtérítés fejében szabadulhatnak.

Az egyház tekintélyét védik a *Kálmán* korabeli második zsinat cikkei is, miszerint a templomát hátrahagyó falu bírságot fizet, az ünnepnapon árusító személy az árult dolog értékének négyszeresét veszíti és vezekelni tartozik, míg az ünnepnapokat meg nem tartó szabad ember háromnapos vezekléssel, a szolga hétszeri megcsapatással bűnhődik. Hasonló célt szolgálnak az esztergomi zsinat döntvényei, miszerint ha a pap a részegeskedőket nem dorgálja meg, vagy intézkedik az esperesnél a vezekeltetésük iránt, őt magát függesztik fel és negyven napig vezekel; ha pedig maga részegedik meg, vagy mást arra kényszerít, büntetéssel – akár letétetéssel – lakol. E zsinat rendelete kimondja azt is, hogy aki másnak szolgáját vagy a várakhoz tartozó népből valakit urának beleegyezése nélkül betűkre tanít vagy pappá tesz, köteles azt megváltani és ezen felül ötven pénzt fizetni, azonban a megváltás kötelezettségéből kiderül, hogy az egyházi személlyé tett már nem kényszeríthető vissza világi ura vagy a vár szolgálatába. Az egyház tekintélyét növeli az apátok és kolostorok püspöki fennhatóság alá rendelése is, miszerint apátok a püspökük tudta nélkül a kolostorból nem, és egyébként is csak rövid időre távozhatnak. A királyhoz utazásuk külön kiemelése mutatja, hogy a püspök alá tartozók nem kerülhetik meg őt a királyhoz fordulással, a király pedig lehetőleg nem avatkozik a püspökök ügykörébe. Az esztergomi zsinat és *Kálmán* első törvénye alapján pedig csak a király különös joga az, hogy utazásai alkalmával templomon kívül, megfelelően felszerelt sátorban vagy más épületben misét hallgasson, mások számára ez tilalmazott.

Mivel az egyház tekintélye megkívánja a gazdasági stabilitást is, *Kálmán* első dekrétuma garantálja *Szent István*tól kapott birtokaik és halastavaik, a mindennapi használat mértékét szolgáló további halastavaik, valamint erdőik sértetlenségét. E törvény szerint a vámok és adók összege után is fizetendő tized, méghozzá – szemben az esztergomi zsinat döntvényével, miszerint a kolostorok, egyházak és egyházi személyek saját csűrjeik, magtáiraik és akóljaik után nem fizetnek – a földművelésből és szüretből származó javak után a papok, apátok és egyházi tisztviselők is fizetik azt. Az *Endlicher* által külön cím alatt közölt két zsinati cikkely egyike szerint pedig az egyház népei minden javaik után tizedet, míg szolgálai az egyházközség plébánosának három dénárt fizetnek.⁵⁸ Bizonyára az egyházat illetik az esztergomi zsinat rendelkezése szerint a püspök és az esperes által lopásban marasztalt egyházi személy javai is, vagy szolgának történő eladása

⁵⁸ MA 375.

esetén a vételár; valamint a második zsinat döntvénye szerint a templomától eltávozó falu által fizetendő tíz pénz, illetőleg az ünnepnapon árusító által fizetendő négyszeres összeg.

A tized kapcsán érdemes kiemelni, hogy bár az nem a kincstárát illetve, általa a király meghatározott uralkodói- és közcél érdekében, az állami működés szempontjából is kiemelkedő jelentőségű intézmény – az egyház – működésének biztosítására, kötelező jogi normában, részben egyszeri, részben rendszeres, általános, kötelező és kikényszeríthető fizetési-szolgáltatási kötelezettséget rótt alattvalóira. A tized közvetlenül az egyházat illetve, hiányzott a valódi redisztribúciós jellege, azonban ez a megoldás érdemben alig különbözik attól, mint ha a király saját bevételként határozta volna meg azt, majd abból a kincstár gondoskodott volna az egyház működésének fedezetéről. Ilyen értelemben a tized szabályozásában az egyik legkorábbi adójellegű közteher megállapítását láthatjuk.

A *Kálmán* korabeli második zsinat rendelkezései rögzítik, hogy az ország minden templomában naponta könyörögnek a király és országa üdvéért, míg a király élete vagy méltósága elleni összeesküvéssel, ezek elleni merénylet megkísérlésével vagy az ezzel való egyetértéssel, illetve ezek tudomásának elhallgatásával hűtlenségbe esők e cselekmény rendes büntetése mellett egyházi kiközösítés alá is esnek. Az esztergomi zsinat döntvénye szerint a kiközösítésről a püspök dönt, de arról levélben értesíti a királyt, aminek háttérben az a szándék húzódhat, hogy az egyház ellen súlyosan vétő vagy egyes súlyos deliktumokat megvalósító személyeket a király az egyházához való viszonyára is tekintettel távolítsa el a maga – és a világi hatalom – közeléből. Mindezekből látható az is, hogy – az egyház tekintélyét védő királyi rendelkezések mintegy ellentételezéseként – az egyház is közreműködik a király tekintélyének megóvásában.

A 11. század végére – a *Szent Istvánt* követő uralkodóknak e tekintetben a régihez való meglehetősen ragaszkodása ellenére⁵⁹ – a magyar királyi hatalom és az egyház viszonyát is elérte az invesztitúra-harcok és a gregoriánus reformtörekvések hatása, de ennek üteméről és közreható okairól a történeti irodalomban eltérő álláspontok mutatkoznak. *Fejér György* 1096-ból közli *Orbán* pápa *Kálmánnak* szóló – nem kétségtelen hitelű⁶⁰ – levelét, amelyben az egyházfő várakozással tekint az új király uralkodására, miután a magyarok a megelőző időszakban „*letértek a pápai szék iránti engedelmesség útjáról*”.⁶¹ Amíg e várakozás és *Kálmán* neveltetése, egyházi előélete látszólag könnyű magyarázata lehetne a gregoriánus eszmék támogatásának, másutt éppen szekularizáltabb – a királyi hatalom ég és föld közötti közvetítő szerepét levetkőzni próbáló, a korona tárgyi jelentőségének növelésével magyar királymítoszt teremteni törekvő – gondolkodással jellemzik *Kálmánt*.⁶²

Még változatosabb a megítélése annak a rövid levélnek, amely szerint *Kálmán* az 1106. évi guastallai zsinaton lemondott a püspökök kinevezésének és beiktatásának jogáról.⁶³ Amíg ugyanis *Érszegi Géza* szerint *Kálmán* idején *VII. Gergely* pápa reformjai hazánkban diadalt arattak, *Petruch Antal* amellet érvel, hogy nem bizonyítható, hogy *Kálmán* akár e zsinaton, akár máskor lemondott volna az invesztitúra jogáról.⁶⁴ A lemondás tényét nem vitatva más szerzők arra mutatnak rá, hogy

⁵⁹ MÁLYUSZ, Egyházi társadalom a középkori Magyarországon 22.

⁶⁰ MAKK, Magyarország a XII. században 62.

⁶¹ CD II. 13–15.

⁶² DÜMMERTH, Az Árpádok nyomában 313–317.; SZUROMI, A 11–13. századi magyar zsinatok a nemzetközi zsinati jogalkotás tükrében 120.

⁶³ MA 375.

⁶⁴ ÉRSZEGI, A kereszténység első századai 31.; PETRUCH, Lemondott-e *Kálmán* királyunk a guastallai zsinaton az invesztitúráról? 321–334.

a *Kálmán* által hozott, a pápai hatalomnak kedvező változás háttérében jól megfontolt politikai érdek, leginkább a magyar király horvát–dalmát területek feletti uralmának pápai elismerése iránti igény állt,⁶⁵ illetve hogy ugyan *Kálmán* valóban lemondott az investitúra addig gyakorolt módjáról, azonban ténylegesen még mintegy fél évszázadon át a magyar királyok nevezték ki a püspököket,⁶⁶ és a magyar király nem adta fel az egyházzal kapcsolatosan meglévő egyéb egyházszervezői jogait.⁶⁷

Hogy a király egyházzal kapcsolatos joggyakorlása valóban nem változott meg egyik napról a másikra, azt jól mutatja, hogy a 12. század első felétől igazolhatóan létező nyitrai püspökséget – a többségi álláspont szerint – maga *Kálmán* alapította, feltehetőleg 1105 és 1114 között,⁶⁸ és végül *III. István* 1169-ben (vagy 1171-ben⁶⁹) tett ígéretet – egyebek mellett – arra, hogy pápai beleegyezés nélkül nem tesz le vagy helyez át (és nyilván nem is nevez ki) püspököket, sem apátokat vagy prépostokat, oklevelében pedig utalt a *II. Géza* által a pápának tett hasonló ígéretre.⁷⁰ 1229-ben aztán már valóban a pápa adott felhatalmazást a szerémi püspökség alapítására a kalocsai érseknek.⁷¹

Az investitúra változása ellenére a királyi hatalomnak és az egyháznak *Szent Istvánig* visszavezethető örökségével, a keresztény királlyal és a király egyházszervezői szerepével összefüggő különös kapcsolata és az állami működés teljes szekularizációjának hiánya fennmaradt. A királynak az egyház oltalmazásában, tekintélyének és gazdasági stabilitásának biztosításában betöltött szerepe a törvényekben és a gyakorlatban is tovább élt. Szemben továbbá a püspökségek alapításával, a *Kálmán* korabeli változások nem érintették a királynak a monostorok alapítására való jogosultságát, így bár az Árpád-kor végéhez közeledve mind gyakrabban került sor magánosok általi létesítésre, még a 13. században is találkozunk királyi monostoralapításokkal.⁷²

A *Kálmán* korabeli forrásokban is egyértelműen megmutatkozik tehát az a felismerés, hogy az egyház a királyi hatalomnak nemcsak legitimációt biztosító ideológiai támasza, hanem – gazdasági és katonai ereje, a klerikusok által hordozott tudás és műveltség, valamint az alattvalók befolyásolásának és mozgósításának képessége által – olyan hatalmi-politikai tényező is, amelyet a királynak hatalma fenntartásához mindenkor figyelembe kell vennie, maga mellett kell tudnia.

8. Hadúri jogok és diplomácia

Amíg a hatalomgyakorlás eddig vizsgált megnyilvánulásainak jellegzetes megjelenési formája valamilyen írott dokumentum (törvény, adománylevel, határozat) keletkezése, addig a haderő működtetése, a hadúri jog gyakorlása alapvetően cselekvésben mutatkozik meg. Így aztán a legfőbb hadúri jogosítványokról tanúskodó középkori forrásaink alapvetően kétfélek. Találunk az oklevelekben az e jogosítványokkal összefüggő szabályokat, normatív rendelkezéseket, de számos

⁶⁵ BÉLI, A Római Szentszék befolyása az Árpád-kori jogalkotásra 178.; DEGRÉ, Magyar alkotmány- és jogtörténet 105.; DÜMMERTH, Az Árpádok nyomában 306.

⁶⁶ DEGRÉ, Magyar alkotmány- és jogtörténet 107.

⁶⁷ MEZEY, Magyar alkotmánytörténet 218.

⁶⁸ MAKK, Magyarország a XII. században 78.; SZIKLAY – BOROVSKY, Nyitra vármegye 533–534.

⁶⁹ BÉLI, A Római Szentszék befolyása az Árpád-kori jogalkotásra 179.

⁷⁰ CD II. 180–182.; MA 382–384.

⁷¹ CD III/2. 155–157.

⁷² ÁÚO VII. 27–31.; FÜGEDI, A szerzetesrendek a középkori Magyarországon 37–39.; HOKL 19–23.

forrás eseményleírásaként, előzményként, esetleg indokolásként tartalmazza a király hadúri jogával valamely módon összefüggő történések leírását.

Bár *Kálmán* az átvonuló keresztésekkel, *Álmos*sal, a ruténokkal és Dalmáciában is harcolt,⁷³ törvényeiben a király hadúri jogának tán legeklatánsabb alakzatairól, a külső ellenséggel szembeni támadó vagy védekező hadjáratokról – egyetlen közvetett utalást leszámítva – nem esik szó. *Kálmán* első törvénye ugyanis úgy rendelkezik, hogy a határvidékről érkező követek lovainak pusztulása vagy sérülése esetén azok megtérítéséről a nádor gondoskodik, míg ha épségben hazatérnek, azt egy hadjáratban való részvételnek kell számítani.

Ugyanakkor főleg a hadjáratok (és a rendfenntartás) tekintetében nyeri el jelentőségét első törvényének rendelkezése, miszerint az ispánok a falvaikban élő szabadok után, akiktől lovakat kaphatnak és száz pénzt tudnak összegyűjteni, e jövedelemből a királynak egy páncélos katonát, negyven pénz bevétel esetén egy páncél nélküli katonát tartoznak adni (ténylegesen inkább ellátni, költségeit fedezni). Az ispánok feltehető száma alapján aligha ez a rendelkezés biztosította a királyi haderő javát, de valószínűsíthető, hogy a fenti rendelkezés értelmében a nagyobb jövedelmű ispánok nem egyetlen páncélost, hanem minden száz pénz bevétel után egy-egy páncélost tartoztak adni (ellátni).

A király katonai igényeit szolgálták a várszervezet katonáskodó elemei is, köztük a tarcali gyűlés több rendelkezésében említett várőrök, akiket e forrás szerint a király hadjárat idején valamely ispán vagy más tisztviselő mellé rendelhet (de a hadjárat végeztével vissza kell térniük saját várnépükhöz), és. akiknek katonáskodási kötelezettségében – fele mértékben – osztoznak a közöttük letelepedő hospesek is, akik azonban e szolgálatot nyolc dénárral (a szabadok dénárjainak értékével) megválthatják.

A már tárgyalt igazgatási szabályok közül önálló kiemelésre érdemesek a királyi követekkel és a diplomáciával kapcsolatos rendelkezések. A belföldre történő követküldés nyilván nem volt kizárólagos királyi jog, de ennek is lehettek különös szabályai, míg a követeknek az ország határain túlra küldése és külföldi követek fogadása már a királynak azt az előjogát képezte, hogy más szuverén autoritásokkal a hűtlenség terhe nélkül és egész országának nevében lépjen kapcsolatba. Míg azonban a királyi követek szabad mozgását és feladataik teljesítése érdekében lovak használatba vételét biztosító szabályokat *Szent László* úgynevezett harmadik dekrétumában találhatjuk meg, addig a király – és hozzá hasonlóan a herceg – személyesen gyakorolt különös előjoga jelenik meg a tarcali gyűlés határozataiban. Eszerint, ha a király (vagy a herceg) valamelyik megyébe megy, ott számára egy harci mént kell biztosítani. Egyértelmű a szövegből, hogy csupán átmeneti és ingyenes használatba adásról van itt szó, a ló gazdája pedig csak akkor kap ellenszolgáltatást, ha a ló elpusztul vagy megsérül.

Ugyanitt olvasható a már említett rendelkezés, miszerint a határvidék őreinek ispánja a külföldről érkező fontos hírek esetén a költségek előlegezésével követeket küld a királyhoz, azok költségeinek megtérítéséről pedig a királyi udvarban a nádor gondoskodik. Továbbá a király által a megyében használt ló megtérítési értékei szerint gondoskodik a nádor a határvidékről érkező követek lovainak pusztulása vagy sérülése esetén. Ha pedig e követek épségben hazatérnek – mint arról már szó esett – azt egy hadjáratban való részvételnek kell elszámolni. Végül, a követek vagy külföldről érkező más személyek, notabilitások király általi illő fogadására utal a törvény, amikor az eladományozott halastavak visszavételét azzal indokolja, hogy a királyi javak csökkenésével a

⁷³ KATONA, Képes Krónika 179–183.

királyi udvar fénye és tekintélye is csökken, azonban helyesebb, ha a király és azok, akik hozzá jönnek, a méltóság bőséggel találkoznak.

A királyság korai időszakából fennmaradt kevesebb forrás alapján is kijelenthető, hogy e diplomáciai kapcsolatok közül – amint az investitúra kapcsán már szóba került – kiemelkedő jelentőségű a magyar király és a pápaság viszonya. A világi diplomáciai kapcsolatokat tükröző források többsége pedig ugyan a 13. századból maradt fenn, de ezek korai példái – több kétes hitelű oklevél mellett – éppen *Kálmán* és a lotharingiai herceg 1096. évi, a keresztes hadak átvonulásával kapcsolatos levélváltása, valamint a következő évben a velencei dózsénak követe útján küldött, a horvát–dalmát területekkel és az ottani béke megőrzésével kapcsolatos levele.⁷⁴

Legvégül, a diplomáciával kapcsolatos rendelkezések mellett említhető a tarcali gyűlésnek az országhatár átlépését a király és az illetékes ispán vámosainak pecsétjével felruházott engedélyhez kötő, ennek megsértését pedig pénzbírsággal fenyegető rendelkezése, amely azért is jelentős, mert a király alattvalóinak a király uralmi területén maradását hivatott szolgálni. Ennek a tekintély kérdése mellett gazdasági szempontból is jelentősége van, hiszen az alattvalóktól érkeznek – közvetlenül vagy közvetetten, például az ispánon keresztül – a királyt illető juttatások és szolgálatok. E rendelkezés egyébként nem rontja le a *Szent István* korából ismert, de (eltérő forrás hiányában) minden bizonnyal *Kálmán* korában is érvényes rendelkezést, miszerint a tilos határátlépés súlyosabb esete, a (büntetés előli) külföldre szökés a hűtlenség bélyege alá esik.

9. Konklúzió

A *Kálmán* korabeli jogforrások alapján megállapítható, hogy bár a korabeli jog írásos forrásaiban az alapvetően szokásjogon alapuló hazai jog egészének, de még a közhatalmi berendezkedés alapvető normáinak is csak töredéke található meg, és olykor e szabályok pontos keletkezési ideje, sorrendisége is kérdéses, azonban ezeket – és éppen ezeket – nem véletlenül foglalták írásba, minthogy a kor legfontosabbnak vélt hatalmi és társadalmi viszonyait szabályozták. A csekély számú forrás alapján is látható továbbá, hogy *Kálmán* munkássága messze túlmutat az egyházzal és a vagyon védelmével kapcsolatos rendelkezésein. A korabeli forrásokból a hatalmi-közjogi berendezkedésre vonatkozó fontos szabályokat és mechanizmusokat is megismerhetünk, ezekből pedig kiviláglik a királynak a közjogi-hatalmi berendezkedésben, a kialakuló állam működésében betöltött központi szerepe.

Felhasznált irodalom és források

- BÉLI Gábor: A Római Szentszék befolyása az Árpád-kori jogalkotásra. Megjegyzések a korai dekrétumokhoz. In: BÉLI Gábor – KIS Kelemen Bence – MOHAY Ágoston – SZALAYNÉ Sándor Erzsébet (szerk.): Emlékkötet Herczegh Géza születésének 90. évfordulója alkalmából. Pécs 2018, 175–188.
- BÉLI Gábor: Árpád-kori törvényeink. JURA 2000/1–2. sz. 35–46.
- BÉLI Gábor: Magyar jogtörténet. A tradicionális jog. Budapest – Pécs 2000
- BÉLI Gábor: Rendelkezés királyi beleegyezéssel az Árpád-korban. In: KIS Norbert – PERES Zsuzsanna (szerk.): Ünnepi Tanulmányok Máthé Gábor oktatói pályafutásának 50. jubileumára. Budapest 2017, 99–108.
- BIRÓ Zsófia: A király bírói hatalma, a bírói hatalom gyakorlása a középkori Magyarországon. JURA 2019/2. sz. 33–42.
- BOLLA Ilona: A közzabadság a XI-XII. században. (A liber és libertas fogalom az Árpád-korban) I. rész. Történelmi

⁷⁴ ÁKOKJ I/1. 13–14.; CD VII/1. 136–137.; CD VII/4. 55–57.

- Szemle 1973/1–2. sz. 1–29.
- BÓNIS György: István király. Budapest 1956
- CSÓKA J. Gáspár – ÉRSZEGI Géza – KURCZ Ágnes – SZABÓ Flóris: Árpád-kori legendák és intelmek. Budapest 1983
- DEÉR József: A magyar-horvát államközösség kezdetei. Budapest 1931
- DEGRÉ Alajos: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Készült: Dr. Degré Alajos egyetemi tanár 1950/51. tanévben tartott előadásai nyomán. (Szerk.: BÉLI Gábor) Pécs 2009
- DÜMMERTH Dezső: Az Árpádok nyomában. Utazások a múltban és a jelenben. Budapest 1980
- ÉRSZEGI Géza: A kereszténység első századai. In: SOMORJAI Ádám – ZOMBORI István (szerk.): A katolikus egyház Magyarországon. Budapest 1991, 27–35.
- FEJÉRPATAKY László: Kálmán király oklevelei. Budapest 1892
- HÓMAN Bálint – SZEKFŰ Gyula: Magyar történet I. Budapest 1935
- KATONA Tamás (szerk.): Képes Krónika. Budapest 1986
- KISS Gergely: Állam és egyház a 11–12. századi törvényalkotásban. In: FONT Márta – KAJTÁR István (szerk.): A magyar államiság első ezer éve. Pécs 2000, 67–100.
- MAKK Ferenc: Magyarország a XII. században. Budapest 1986
- MÁLYUSZ Elemér: A középkori magyarság település- és nemzetiség-politikája. Budapest 2002
- MÁLYUSZ Elemér: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Budapest 2007
- MARCZALI Henrik: Magyarország története. Budapest 1998
- MEZEY Barna (szerk.): Magyar alkotmánytörténet. Budapest 2003
- MEZEY Barna (szerk.): Magyar jogtörténet. Budapest 2007
- PÁRNICZKY Mihály: A magyar ius regium az Árpád-házi királyok korában. De iure regio Hungarico tempore regum stirpis Arpadianae. Budapest 1940
- PAULER Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt I. Budapest 1899
- PETRUCH Antal: Lemondott-e Kálmán királyunk a guastallai zsinaton az investitúráról? Theologia 1943/4. sz. 321–334.
- SZIKLAY János – BOROVSZKY Samu (szerk.): Nyitra vármegye. Magyarország vármegyéi és városai (Magyarország monográfiája) IV. Budapest 1900
- SZUROMI Szabolcs Anzelm: A 11–13. századi magyar zsinatok a nemzetközi zsinati jogalkotás tükrében. In: MÁTHÉ Gábor – RÉVÉSZ T. Mihály (szerk.): Állam-, egyház-, jogtörténeti magyarázatok. Ünnepi tanulmányok Rác Lajos tiszteletére 65. születésnapja alkalmából. (h.n.) 2013, 118–129.
- ZÁVODSZKY Levente: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Budapest 1904

Rövidítések

- ÁKOKJ = SZENTPÉTERY Imre: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica I/1–II/4. Budapest 1923, 1927, 1930, 1943, 1961, 1987
- ÁÚO = WENZEL Gusztáv: Árpád-kori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus I–XII. Pest 1860–1862, 1864, 1867, 1869–1871, Budapest 1873–1874
- CD = FEJÉR, Georgius: Codex diplomaticus Hvgariae ecclesiasticus ac civilis I–XI. Buda 1829–1830, 1832–1835, 1837–1838, 1841–1844
- DRMH I. = BAK, Janos M. – DOMONKOS, Leslie S. – SWEENEY, James Ross (ed.): The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary. Volume 1. 1000 – 1301. Decreta Regni Mediaevalis Hungariae. Tomus I. 1000 – 1031. Idyllwild, California 1999
- HOKL = NAGY Imre – DEÁK Farkas – NAGY Gyula (szerk.): Hazai oklevéltár 1234 – 1536. Budapest 1879
- MA = ENDLICHER, Staphanus Ladislaus (ed.): Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana. Sangalli 1849

LEHOTAY Veronika
egyetemi docens
ME ÁJK

DOI: 10.15170/DIKE.2023.07.01.07

Adalékok az 1921. évi III. törvénycikk alapján indított büntetőpererekhez¹

Remarks on the Criminal Trials under Act III of 1921

At the beginning of the period between the two world wars, new categories were introduced in criminal law (such as national hate speech and national defamation) based on the provisions of the Act III of 1921. These categories enabled to prosecute the enemies of the system or to silence the people who criticized the system in some way. Many of the 'accused' were peasants living in difficult conditions and poverty, as well as workers and industrialist. Besides them there were also writers who depicted inhumane living conditions in their works, thus they had to answer in court. The cases presented in this study serve as examples to illustrate these procedures.

Keywords: criminal law, Horthy era, Hungarian nation, Curia, authors, poverty, imprisonment

*„Sobasem tudbatjátok, hogy a vitézeknek és leventéknek
eme kitűnő országában mikor követitek el a nemzetgyalázás bűnét.”²*

1. A nemzetgyalázás és a nemzetrágalmazás jogszabályi környezete

Az ún. Horthy-korszakban több olyan jogszabály is született Magyarországon, amelyek különleges jogkört biztosítottak az állam számára arra, hogy annak védelmére történő hivatkozással az állampolgárok jogait korlátozzák.³ Ilyen volt az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. évi III. tc., a honvédelemről szóló 1939. évi II. tc., a magyar állam biztonságát és nemzetközi érdekét veszélyeztető egyes cselekmények büntetéséről szóló 1940. évi XVIII. tc. és a nemzetiségi érzület védelméről szóló 1941. évi V. tc. is.

A háborús készülődés jegyében az 1939. évi II. tc. háború esetére szigorúbb szabályokat határozott meg, elsősorban a katonai érdekeket sértő bűncselekmények megtorlására. A hadra kelt seregnél bármely büntett miatt kihirdethető volt a rögtönítélő eljárás, amelynek során a bűncselekmény elkövetőjére, ha a huszadik életévét a cselekmény elkövetésekor betöltötte, csak halálbüntetést lehetett kiszabni. A rögtönítélő bíróság – amennyiben több személy fölött ítélezett egyszerre ugyanazon bűncselekmény miatt és már szabott ki halálbüntetést több személyre, akkor – a kevésbé bűnös elkövetőket fegyház- vagy börtönbüntetéssel is sújthatta.⁴ A honvédelmi törvény a kormányt kivételes hatalommal ruházta fel, amely jogot biztosított arra, hogy a honvédelem érdekében a kormány a törvényi jogtól eltérő szabályokat állapítson meg, míg utolsó fejezete a

¹A tanulmány *A nemzetiség és etnicitás jogi operacionalizálása* című 134962. számú NKFI projekt keretében valósult meg.

²Vanczák János mentelmi joga 1077–1171.

³KOCSIS, A magyar állam büntetőjogi védelmének törvényi szabályozása 1878 és 1944 között 91.

⁴DÉMY, Jogi ismeretek 8.

honvédelmi kötelezettséget sértő hivatali és egyéb bűncselekményeket és a rájuk kiszabható büntetéseket határozta meg. Szabályozásra került többek között a hadkötelezettség kijátszása fondorlattal, a tilos nőülés, a közhivatalnokok büntetőjogi felelősségének kiterjesztése és a gyülekezési jog korlátozása tárgyában tett intézkedések megszégése esetére szóló szankció is. Ez a törvény szabályozta a rögtönítélő bíraskodást is, amelynek során általános felhatalmazást biztosított a bűncselekmények meghatározása körében a minisztérium számára.⁵ A jogszabály alapján a kormány mind a polgári, mind a katonai bíraskodás körében bármely büntetettre elrendelhetette a rögtönbíraskodást.⁶

Az 1940. évi XVIII. tc. 10. szakasza tartalmazta a tiltott útlevelhasználatra és a tiltott határátlépésre vonatkozó szabályokat. Emellett az állam nemzetközi érdekének veszélyeztetése körében helyezte el a jogalkotó a katonai kémkedést, az árdrágító visszaélést, a szárazföldi, vízi vagy légi közlekedés veszélyeztetését.

Mindössze két szakaszból álló törvényt alkotott az országgyűlés a nemzetiségi érzület védelméről is. Az 1941. évi V. tc. hat hónapig terjedő fogházbüntetést helyezett kilátásba vétség miatt abban az esetben, ha valaki az országban élő nemzetiségre lealacsonyító kifejezést használt, és ezzel megsértette nemzetiségi érzületét. A tényállás súlyosabb eseteként a nyilvános úton vagy sajtó útján történő elkövetést határozta meg a jogalkotó. A törvény indokolásában *Radocsay László* igazságügyminiszter az „államalkotó magyar fajhoz tartozó állampolgárok” számára biztosított teljes jogegyenlőséggel, és a büntetőjogi védelemmel magyarázta a jogszabály szükségességét.⁷ Az államhoz tartozás fogalmában nemcsak jogi, hanem érzelmi tényezőknél is jelentőséget tulajdonított, amelyek erkölcsi tartalmat hordoznak magukban. Egyedülálló szabályként jellemezte a törvényalkotó a büntetőjogi védelmet, mert ilyen jellegű rendelkezést a korban egyik ország büntető szabályai sem tartalmaznak.

Ebben a jogszabályi körben helyezhető el a rendtörvény, vagyis az 1921. évi III. tc., amely az állami és társadalmi rend védelmét szolgálta a felforgatókkal szemben, szakítva a *Csemege*-kódex liberális felfogásával. Elméleti magyarázata az volt, hogy ha az állam és a társadalom rendje megbomlik, akkor nincs biztonságban az élet, a testi épség és a vagyon sem. A törvényjavaslat nemzetgyűlési vitáján sok szó esett az emberi szabadságjogokról és a jogegyenlőségről.⁸ Bűncselekménynek minősült, ha valaki a kommunista mozgalomban vett részt, mert ez a tevékenység az állam és a társadalom törvényes rendjének a felforgatására irányult a törvényalkotó szerint. A jogszabály bevezette a nemzetgyalázást, mint bűncselekményi kategóriát, büntetni rendelt a forradalmi mozgalmak szervezését, vezetését és a bennük való részvételt. Külön rendelkezett a fegyveres erők, a csendőrség és az államrendőrség elleni izgatás büntetendőségéről, és szabályozta a magyar állam és nemzet ellen irányuló bűncselekményi kategóriákat is.

Európa számos országában születtek hasonló jellegű törvények, míg másutt az államhatalmat gyakorlók védelmére újabb szabályokkal egészítették ki a hatályos büntető törvénykönyvet. Németországban és Svájcban 1922-ben „rendtörvény” született. Svájcban

⁵ Ezzel a rendelkezéssel feleslegessé vált több törvényben biztosított különleges felhatalmazás: így az 1912. évi LXIII. tc. 12. szakaszának 4. pontjában, az 1920. évi XXXVIII. tc. 1. szakaszában, az 1922. évi XVII. tc. 6. szakaszában, az 1930. évi II. tc. 4. szakaszában és az 1931. évi XVI. tc. 61. szakaszában foglalt különleges felhatalmazások. Lásd hozzá: KOCSIS, A magyar állam büntetőjogi védelmének törvényi szabályozása 1878 és 1944 között 107.

⁶ KOVÁCS, A magyar büntetőjog és büntetőeljárás története 1848-tól 1944-ig 34.

⁷ Képviselőházi Irományok 1939/V. köt. 348. sz. 20–22.

⁸ LEHOTAY, A jogszűkítés útján 96.

„*Verbrechen gegen die Verfassungsmässige Ordnung und die innere Sicherheit*” címen, – ez nagyjából megfelel a magyar törvény elnevezésének: „Az alkotmányos rend és a belső biztonság érdekében” – míg Németországban „*Gesetz zum Schutze der Republik*” vagyis „*Törvény a köztársaság védelméről*” elnevezéssel alkották meg az ilyen jellegű jogszabályt. Olaszországban 1926-ban fogadtak el hasonló törvényt.⁹

A magyar jogszabály vonatkozó szövege *A magyar állam és a magyar nemzet megbecsülése ellen irányuló bűntettek és vétségek* című fejezetben a következőképpen rendelkezett: „7. § *Aki olyan valótlan tényt állít vagy terjeszt, amely alkalmas arra, hogy a magyar állam vagy a magyar nemzet megbecsülését csorbítsa vagy hitelét sértse, vétséget követ el és öt évig terjedhető fegyházzal büntetendő. A büntetés tíz évig terjedhető fegyház, ha a cselekményt abból a célból követték el, hogy valamely külföldi állam vagy szervezet a magyar állam vagy a magyar nemzet ellen ellenséges cselekményre indíttassék; ha pedig ennek következtében valamely külföldi állam vagy szervezet a magyar nemzet ellen ellenséges cselekményre indított, a büntetés életfogytig tartó fegyház.* 8. § *Aki a magyar állam vagy a magyar nemzet ellen meggyalázó kifejezést használ vagy ily cselekményt követ el, vétség miatt három évig terjedhető fegyházzal büntetendő.*”¹⁰ A törvény tehát kiterjesztette a büntetőjogi felelősséget, és így bővítette a jogalkalmazó szervek hatáskörét.¹¹ A korszak elismert büntetőjogásza, *Angyal Pál* vitatta ennek a törvénynek a szükségességét, és megjegyezte, hogy amióta a rendtörvény rendelkezései „*hatályban állanak, azóta ősi alkotmányunk szellemében értelmezett személyes szabadság nincs is Magyarországon*”.¹²

2. Sajtóvétségnek minősül-e a nemzetgyalázás? – A jogtudós *Finkey Ferenc* álláspontja

A fentiek szerint a rendtörvény 7. szakasza határozta meg a nemzetrágalmazás tényállását, míg 8. szakasza a nemzetgyalázásról rendelkezett. Előbbi bűncselekményt az követte el, aki olyan valótlan tényt állított, amely alkalmas volt arra, hogy a magyar állam vagy a magyar nemzet megbecsülését csorbítsa vagy hitelét sértse, utóbbit pedig hasonlóan az a személy, aki meggyalázó kifejezést használt a magyar állam vagy a nemzet ellen.

Névtelen szerző a *Jogtudományi Közlönyben* a következőképpen értékelte a jogszabály nemzetgyalázásra vonatkozó részét: „*Sem a magyar állam, sem a magyar nép államalkotó egysége: a magyar nemzet nem szorult arra, hogy hírneve vagy hitele a büntetőjog erőitlen védelmében részesüljön. Mert, hogy e védelem mily erőtlen, azt mi sem bizonyítja jobban, mint a kudarca, amelyet e törvény akkor vall, midőn a nyugateurópai sajtó túlnyomó része a megszegyenítő becsmérés áradatát zúdítja Magyarországra néhány tucat eszeveszett polgárának gyerekesen otromba ((hazafias)) akciója miatt.*”¹³ A jogszabály bírósági gyakorlatában hamar felmerült az a kérdés, hogy a nemzetgyalázás sajtódeliktumnak minősül-e. A neves jogtudós, *Finkey Ferenc* 1924-ben külön tanulmányt szentelt ennek a kérdésnek. Így értékelte a jogalkotó szándékát: „*Ismeretes, hogy az új törvény, a magyar állam és a magyar nemzet becsülete ellen a legutóbbi szomorú időkben mind sűrűbben elkövetett gyalázkodó cselekmények megtorlása végett, két egészen új tényálladékat állított fel a 7. és 8. §-okban. Ez a két tényálladék lényegében nem egyéb, mint a magánszemélyek ellen elkövethető rágalmazás és*

⁹ GYÖRGYI – KÓNYA – HARGITÁN, Az állam elleni bűncselekményekre vonatkozó rendelkezések módosításáról 18.

¹⁰ 1921. évi III. tc. 7. § 1. bek.

¹¹ A törvény születéséről lásd bővebben: KOCSIS, A magyar állam büntetőjogi védelmének törvényi szabályozása 1878 és 1944 között 91–107.; DRÓCSA, Az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. évi III. törvény cikk elhelyezése a XX. századi magyar büntetőjogi rendszerben 215–231.

¹² *Nemzeti Újság*, 1923. január 9. 26.

¹³ N. n., A nemzetgyalázás 41.

*becsületsértés fogalmának kiterjesztése a magyar állam és a magyar nemzet egésze ellen elkövetett hasonló becsmérlő (rágalmazói állításokra és gyalázó (becsületsértő) cselekményekre.*¹⁴

Az alapvető különbséget a két bűncselekménytípus – a nemzetrágalmazás és a rágalmazás – között *Finkey* a védendő tárgy tekintetében látta. Az elkövetési tevékenységet képező állításnak vagy híresztelésnek valótlannak kellett lennie, szemben a rágalmazással, ahol ez nem volt feltétlenül szükséges a megvalósuláshoz. Az állításnak vagy a híresztelésnek a magyar nemzet megbecsülésének csorbítására vagy hitelének sértésére kellett alkalmasnak lennie. További különbség, hogy az eljárást minden esetben hivatalból kellett indítani, szemben a rágalmazás alapesetével. Végül különbségként emelte ki *Finkey*, hogy az állított tények valótlanságát a vádlónak kellett bizonyítania a nemzetrágalmazás esetén.¹⁵

A joggyakorlatban felmerült nézeteltérés abból adódott, hogy a rágalmazásnál és becsületsértésnél a *Csemege*-kódex szerint minősített esetként állapították meg, vagyis magasabb büntetéssel sújtotta a jogalkotó a sajtó útján vagy egyébként nyilvánosan történt elkövetés esetét. Ezzel szemben a nemzetrágalmazásnál és nemzetgyalázásnál a jogalkotó nem határozott meg minősített esetet, tehát az élőszóval és a sajtó útján vagy egyébként nyilvánosan való elkövetésre is azonos büntetési tétel vonatkozott. *Finkey* ezt úgy értelmezte, hogy a felelősségre vonás rendje és terjedelme, mint a pénzbüntetés áthárítása és az elévülés kérdéseiben rendkívül fontos eltérést jelent az, ha a cselekményt sajtó útján vagy nem úgy követik el. Míg az előbbi esetre a sajtótörvény fokozatos felelősségi rendszere és szabályait, az utóbbi esetben a BTK rendes szabályait kellett figyelembe venni.

A nemzetrágalmazás vétségének kérdésben két ellentétes álláspont alakult ki a büntetőbírói gyakorlatban. Az egyik álláspont szerint a nemzetrágalmazás, ha azt sajtó útján követik el, nem minősült sajtóvétségnek, mert ennek a vétségnek a tényálladási eleme a tényállításnak a valótlansága. Ez pedig „rendszerint nem tűnik ki magából a sajtótermék tartalmából”, így a cselekmény a sajtótörvény alapján nem tekinthető sajtóvétségnek.¹⁶ A másik felfogást képviselők szerint a tényállítás valóságának vagy valótlanságának megállapítása a bizonyítás kérdéskörébe tartozik. Ez azt jelentette, hogy ha egyszer a valótlanságot a bíróság megállapította, akkor a sajtóvétség fennforog, mert ebben az esetben is maga a sajtótermék tartalmazta a valótlannak bizonyult tényállításokat. A Kúria elé több ízben került időszaki lapban elkövetett nemzetrágalmazási ügy, és ezekben az esetekben a bíróság egyik alkalommal sem állapította meg a sajtóvétséget, a vádlottakat nem szerzőként vonta felelősségre és ítélte el a Kúria. A budapesti törvényszék konkrét perben azzal indokolta a sajtóvétségként való minősítés elvetését, hogy az állított tények valótlansága nem derült ki a sajtótermékből. Az ítéletábra ezt az érvelést elfogadta, a Kúria pedig a semmisségi panaszt elutasította, tehát ezzel a legfelsőbb bírói fórum is helybenhagyta a törvényszéki álláspontot. A debreceni törvényszék később azonban eltérő álláspontot képviselt, vagyis elfogadta a sajtóvétséggé minősítését. A Kúria ekkor már érdemben állást foglalt a kérdésben, és elutasította, tévesnek ítélte a debreceni alsóbb bíróságok döntését. *Finkey* idézi a Kúria indokolását: „(...) a St.¹⁷ 32. §-a élesen elhatárolja egymástól a sajtóvétségek és a sajtó felhasználásával elkövetett közönséges bűncselekmények körét, előbbibe tartoznak a St. 32. §-a alá vonható azok a sajtó felhasználásával

¹⁴ FINKEY, Lehet-e sajtóvétség a nemzetrágalmazás? 326.

¹⁵ FINKEY, Lehet-e sajtóvétség a nemzetrágalmazás? 326.

¹⁶ 1914. évi XIV. tc. 52. §.

¹⁷ St.: sajtótörvény (a szerző megjegyzése).

*elkövetett bűncselekmények, amelyeknek tényálladékát a sajtótermék teljesen magában foglalja, az utóbbiak körébe pedig a sajtó felhasználásával elkövetett azokat a közönséges bűncselekményeket kell sorozni, amelyeknek a tényálladéka teljesen és tisztán nem foglalhatik benne a sajtótermékben, hanem azok egyik-másik tényálladéki elemének fennforgása a sajtóközleményen kívül külön megállapítást igényel.*¹⁸ A Kúria állásfoglalása tehát az volt, hogy a rendtörvényben foglalt tényálladék fontos ismérve a tényállítások valótlansága, ez azonban a vád alapjául szolgáló cikkből nem tűnt ki: „Ebből következik, hogy a vád tárgyává tett bűncselekmény a St. 32. §-ának első bekezdése értelmében nem sajtóvétség, hanem sajtó felhasználásával elkövetett közbűncselekmény, melyre nem a St., hanem az általános büntetőjogi rendelkezések alkalmazandók.”¹⁹ Finkey nem értett teljes mértékben egyet a Kúria álláspontjával, bár az elismerte, hogy a Kúria az érvelését a törvényre építette, azonban a jogtudós véleménye szerint ezzel a probléma még nem teljes mértékben megoldott: „Nem elég tehát sohasem egyedül a törvény szavaira, illetőleg azok nyelvtani értelmére hivatkozni. A törvény helyes értelmét csak annak logikai, történeti és rendszeres magyarázata alapján állapíthatjuk meg közmegnyugvásra. Nem elég azt megállapítani, mit jelentenek a törvényszakasz betűi, hanem azt kell tisztába hozni, mit akart a törvényhozás az illető rendelkezéssel. Mi a törvény alapgondolata, mi az egész törvény és az egyes szakaszok egybevetett értelme és célja.”²⁰

A Kúria álláspontjával ellentétes nézetet képviselt a jogtudós, amikor a sajtóvétség fogalmi ismérveiből kiindulva (a cselekmény a sajtótermék közzétételével valósul meg; a sajtójogi felelősséggel tartozó személy más bűncselekményt nem követ el; továbbá a sajtótermék megjelenése elegendő a bűncselekmény megvalósulásához) arra a következtetésre jutott, hogy a sajtótermékben megjelent nemzetrágalmazás sajtóvétségnek minősül. A nemzetrágalmazás lényegét Finkey abban látta, hogy „(...) elkeseredett vagy félrevezetett emberek a legképtelenebb valótlanságokat mondják, vagy írják Magyarországról. Egyes hatóságok, hatósági tagok vagy közegek vagy magánosok helytelen, esetleg törvénytelen tetteit általánosítják, azokból aaptalan, ferde, az államot, a nemzetet a legsötétebb színben feltüntető képet festenek”.²¹ Finkey tehát úgy foglalt állást, hogy a nemzetrágalmazás sajtóvétségnek tekintendő, és a Kúriát ebben a kérdésben a jogegységi döntvény meghozatalára ösztönözte.²²

A Kúria 824. számú döntésében azt rögzítette, hogy a rendtörvény 7. szakaszában meghatározott nemzetgyalázás esetében a sajtó útján előállított tények bizonyítására nem a sajtótörvény rendelkezéseit, hanem a Bünvádi Perrendtartás szabályait kell alkalmazni.²³ A legfelsőbb bíróság indokolása így szólt: „A vádlott cikkében Magyarország általánosságban úgy van oda állítva, mint ahol a jogállapot megszűnt, ahol rémuralom van, ahol az ügynevezett keresztény jogrend uralma alatt szerencsétlen politikai üldözöttek a börtönök fenekén ezerszám pusztulnak el. Ily tényállítások a műveltebb szellemű vádlott részéről csak abban a biztos tudatban történhetnek meg, hogy azok a magyar államnak, a magyar nemzetnek megbecsülését úgy az állandóan izgatott belföldi munkásság előtt, mint a velők összeköttetést tartó külföldi tényezők előtt — feltétlenül csorbítani fogják: ennél fogva a vádlott jóhiszeműség nem védekezik azzal, hogy nem volt állam és nemzetgyalázási, rágalmozási szándéka. Ami az állított és általánosított tények valóságát illeti, a vádbeli bűncselekménynél a valóság bizonyítása nem az 1914: XLI. t.-c. 13—15. §-ában előírt módon és feltételek mellett történik; hanem az a Bp. rendes szabályai szerint oly irányban és keretben teljesítendő, hogy az alkalmazandó büntetőtörvény minden rendelkezésének, minden jogi alkotó elemének megfelelő és valónak vett adatok, körülmények,

¹⁸ FINKEY, Lehet-e sajtóvétség a nemzetrágalmazás? 329.

¹⁹ FINKEY, Lehet-e sajtóvétség a nemzetrágalmazás? 329.

²⁰ FINKEY, Lehet-e sajtóvétség a nemzetrágalmazás? 331.

²¹ FINKEY, Lehet-e sajtóvétség a nemzetrágalmazás? 334.

²² FINKEY, Lehet-e sajtóvétség a nemzetrágalmazás? 342.

²³ Büntetőjogi határozatok tára VII. köt. 182.

tények legyenek megállapítva; mert az ítélőbíróság kellő és szabad mérlegeléssel, gondos értékeléssel csak így döntheti el azután, hogy a vádbeli cselekmény tényelemei a törvényes tényálladék jogi alkotó elemeit megvalósították-e vagy nem s ennek következtében bűncselekmény fennforgásakor a bűnösség megállapításának vagy bűncselekmény hiánya esetén felmentésnek van-e helye.²⁴

1927-ben 3955/1925. számú döntésében elfogadta a Kúria az alsóbb bíróságok marasztaló ítéletét abban a nemzetgyalázás miatt indult ügyben, amelyben a vádlott „minden magyar emberire, tehát a magyar állampolgárok összességét kitevő nemzetre” használt meggyalázó kifejezést.²⁵ A tényállás szerint a vádlott azt a kijelentést tette, hogy „minden magyar ember bitang, gazember”.²⁶ A Kúria érvelése szerint ezt a mondat nemcsak az egyes magyarokra, hanem a magyar állampolgárok összességét kitevő magyar nemzetre vonatkozik, és a kifejezés nemzetgyalázó voltát a vádlottnak tudnia kellett, ez pedig elengedő a bűnös szándék megállapításához.²⁷ Ugyancsak ebben az évben a következő mondat szolgált alapul a nemzetgyalázás miatti büntetőeljáráshoz: a vádlott úgy nyilatkozott, hogy „ha gyermeke volna és az az iskolából hazajöve magyarul beszélne, leszúrna”.²⁸ Nem minősítette ugyanakkor nemzetgyalázásnak a Kúria 1923-ban azt a kijelentést, hogy „az összes minisztérium gazember”.²⁹ Érvelése szerint a magyar állam alkotmányos intézményei nem jelentik magát az államot. Tehát az ilyen intézmények elleni meggyalázó kifejezés nem tekinthető nemzetgyalázásnak.³⁰ Nemzetgyalázásnak értékelte azonban a Kúria azt az esetet, amelyben a vádlott egyes szórványosan előforduló bűncselekményeket úgy állított be, mintha ezeknek a cselekményeknek az elkövetése napirenden volna az országba, és ezeket a hatóságok, a kormány, a törvényhozás, és az államfő is politikai okokból támogatná és tűrné.³¹

3. Az ügyvéd Fényes Jenő álláspontja a nemzetgyalázási eljárásokról

Fényes Jenő debreceni ügyvéd *A nemzetgyalázási perekéről* címmel 1927-ben írt cikkében arra mutatott rá, hogy bár a rendtörvényben szabályozott nemzetgyalázás és nemzetrágalalmazás célja érthető, de megvalósulása, szigora a gyakorlatban éppen az ellentétes hatást váltotta ki:³² „Az emberek már a falvakban és tanyákon is tudják, hogy gazdájukról, szomszédjukról csak azt kell állítaniok, hogy a magyar névvel, megjelöléssel kapcsolatban valami becsmérlő kifejezést használtak és ez már teljesen biztos út ahhoz, hogy az ellenségtől egy időre megszabaduljanak. Tudja a lakó és a házigazda is, hogy a lakáscserének sokszor bevált és gyors módja ez, mert amikor nemzetgyalázási perről van szó, akkor nincs pardon és nincs tréfa.”³³

A vádhatóságok ezekben az eljárásokban azt az utasítást kapták, hogy a legszigorúbban járjanak el. Ennek érdekében már a vádirat benyújtása előtt az ügy a felsőbb hatóságok elé került. A királyi ügyészek minden ilyen esetben kötelesek voltak fellebbezést benyújtani a felmentő ítélet ellen. Előírás volt, hogy az ítéletekről sürgős jelentésben kellett beszámolni az igazságügyi hatóságoknak. Mindezek a szabályok és szigorítások az ügyvéd álláspontja szerint sokszor koholt

²⁴ Büntetőjogi határozatok tára VII. köt. 182–183.

²⁵ LENGYEL, Büntetőjogi döntvénytár 20. köt. 158.

²⁶ LENGYEL, Büntetőjogi döntvénytár 20. köt. 158.

²⁷ LENGYEL, Büntetőjogi döntvénytár 20. köt. 154.

²⁸ LENGYEL, Büntetőjogi döntvénytár 20. köt. 154.

²⁹ ISAÁK, A kihágási büntető törvénykönyv 475.

³⁰ ISAÁK, A kihágási büntető törvénykönyv 473.

³¹ ISAÁK, A kihágási büntető törvénykönyv 473.

³² FÉNYES, A nemzetgyalázási perekéről 205.

³³ FÉNYES, A nemzetgyalázási perekéről 205.

vádakhoz vezettek, ezért javaslatot tett arra, hogy az ügyészségre vonatkozó korlátokat szüntessék meg, továbbá biztosítani kell az ügyészség számára azt a jogot, hogy a nyilvánvalóan koholt vádakot visszautasítsa. Fontosnak tartotta azt is, hogy a külföldről érkezők és a megszállt területekről érkezők helyzetét enyhítsék a nemzetgyalázási perekben.³⁴ „*Maradjunk csak meg a büntető perrendtartásunk igazi szelleménél! A magyar bíróság és magyar ügyészség lelkébe ne nyúljon senki és semmi kivételes szabály. Az embereket meg kell győzni és nyugtatni arról, hogy az igazság ereje nagyobb minden bosszúnál és hogy az igazságszolgáltatás nem lehet eszköz senkinek a kezében, lévén az igazságszolgáltatás egyedül és kizárólag az igazságért.*” – fogalmazott az ügyvéd.³⁵

4. „Nemzetgyalázási pör folyik a büntetőtörvénszéken”: a nemzetgyalázás a joggyakorlatban

4.1. A zsidótörvények és a nemzetgyalázás

A vizsgált korszakban több olyan per került a Kúria elé, amelyben a zsidóság valamilyen formában érintett volt. Így a Kúria helybenhagyta az alsó fokon eljáró bíróságok marasztaló ítéletét abban az esetben, amelynek vádlottja egy külföldi lapban megjelent cikkében Magyarország gazdasági helyzetével kapcsolatban azt állította, hogy „*Magyarország a zsidóság gyarmata*”.³⁶ Az alsóbb fokon eljáró bíróságok a vádlott bűnösségét nemzetragalmazás vétségében megállapították, és az ez ellen benyújtott semmisségi panaszt elutasította a Kúria. Értelmezése szerint a vádlott kijelentése azt foglalta magába, hogy Magyarországon a zsidóság a pénzügyi, ipari és kereskedelmi téren kizárólagos hatalmat szerzett. A Kúria tényként fogadta el és rögzítette azt, hogy a zsidóság számarányát meghaladó mértékben érvényesül a gazdasági életben, de hatalmát nem tekintette kizárólagosnak, és rámutatott arra, hogy a gazdaság területén történő érvényesülés lehetősége a „*nem zsidó elemek*”³⁷ számára is lehetséges, ha alkalmasak arra. Vádlott állítása a Kúria véleménye szerint alkalmas volt arra, hogy a magyar állam és a magyar nemzet megbecsülését csorbítsa és hitelét sértse, mert arra lehetett belőle következtetni, hogy az államalkotó magyar nép nem képes a magasabb rendű gazdasági életre, továbbá eltűri azt, hogy egy kisebbség gazdasági elnyomása alatt éljen. E kúriai döntés több szempontból is fontos. Egyrészt pontosította a rendtörvényt, amelyet nemcsak a kommunizmus érdekében elkövetett bűncselekmények megtorlása érdekében alkotott meg a törvényalkotó.³⁸ Érdekes másrészt azért is, mert ekkor már hatályban volt az első zsidótörvény, és a második zsidótörvény országgyűlési tárgyalása folyt, amelynek egyik része éppen a zsidóság gazdasági visszaszorítását célozta.

Egy másik esetben a tényállás szerint az izraelita vallású vádlott 1942-ben vallási ünnepen olyan nemzeti színű zászlót tartott, amelyre rá volt ragasztva a hatágú csillag. A Kúria a vádlottat felmentette a nemzetgyalázás vétségének vádja alól. A közvádoló az ítélet ellen semmisségi panaszt nyújtott be, amelyet a Kúria elutasított. Indokolása szerint a két jelvény együttes használata nem volt megengedett, és alkalmasnak tekintette a Kúria arra, hogy a vádlott cselekménye „*a legszélesebb körben visszatetszést keltsen.*”³⁹ Mindezek ellenére a Kúria értelmezése szerint a cselekmény nem

³⁴ FÉNYES, A nemzetgyalázási perekről 206.

³⁵ FÉNYES, A nemzetgyalázási perekről 206.

³⁶ LEHOTAY, A jogszűkítés útján 217.

³⁷ LEHOTAY, A jogszűkítés útján 217.

³⁸ Kúria 2592/1938. sz. Lásd: Jogi Hírlap 1939, 119.

³⁹ LEHOTAY, A jogszűkítés útján 218.

valósította meg a nemzetgyalázás vétségét, mert nem talált adatot arra, hogy a vallását ünneplő vádlott tudatában lett volna, hogy a hatágú csillag alkalmazása sértette volna a nemzet egyetemének az érzületét.⁴⁰

1942 szeptemberében *Cziáki Endre* mezőzombori lakos nemzetgyalázási pere Sátoraljaújhelyen zajlott. A vád szerint elítélte a zsidók kínzását (1942!) és a háború elvesztéséről beszélt.⁴¹

Csőszi László ismertet egy hasonló esetet, amelynek során 1944. június 2-i a szolnoki bombázás után romot takarító zsidó értelmiségieket látva *Polónyi Margit* elírta magát, és azt a kijelentést tette, hogy „*sokkal jobb dolgunk volt, amíg a zsidók adtak nekünk munkát*”.⁴² Nemzetgyalázásért vádat emeltek ellene.⁴³ A zsidóság mellett, vagy a háború ellen felszólalni tehát veszélyes volt, ahogyan egyéb rosszalló megjegyzés is alapot szolgáltatathatott a büntetőper megindítására. A következő részben azt vizsgáljuk, hogy milyen társadalmi rétegekből kerülhettek még ki a nemzetgyalázás/nemzetrágalmazás elkövetői.

4.2. „Magyarországon a munkások csak az uraknak dolgoznak”: munkások, napszámosok, vendéglősök a bíróság előtt

1922 nyarán egy halasi asszony többek előtt becsmérőleg nyilatkozott a kormányzóról és a nemzeti hadseregről, amiért őt feljelentették az ismerősei. *Berkiné* ellen kormányzósértés és nemzetgyalázás miatt emelt vádat az ügyészség, majd a budapesti törvényszék három évi fogházra és negyvenezer korona pénzbüntetésre ítélte.⁴⁴

Duka Péter szaniszlói kiszgazda burgonyát szedett a földjén 1943-ban. Két helybeli asszony haladt el mellette és beszélgetésbe elegyedtek. *Duka* olyan kijelentésekre ragadtatta el magát, amely miatt a nagyváradi törvényszék ötös tanácsa nemzetgyalázás vétségéért egy hónapnyi fogházra ítélte, azonban az ítélet végrehajtását háromévi próbaidőre felfüggesztette. Az ügy a Kúriáig jutott, ahol a koronaügyész és helyettese felszólalását követően a vádlott büntetését a legfelsőbb bírói fórum helybenhagyta. A végrehajtás felfüggesztését mellőzték, tehát a fogházbüntetést le kellett töltenie a vádlottnak.⁴⁵

Fodor Márton csíkrákosi hentes és mészáros 1942 októberében a kocsmában duhajkodott és gyalázkodó szavakkal káromkodott.⁴⁶ A kocsmában ki volt függesztve egy plakát, amelyen a következő felirat szerepelt: „*Magyarok lássátok!*”, és a gyalázkodástól óvta az embereket. Erre figyelmeztették a jelenlévők a vádlottat is, aki azonban továbbra is folytatta a gyalázkodást. Feljelentést tettek ellene, amit a királyi ügyész vádemelése követett. A marosvásárhelyi törvényszék ötös tanács vont a felelősségre, és bűnösnek mondta ki nemzetgyalázás vétségében. Két hónapi fogházbüntetést szabott ki a bíróság, de háromévi próbaidőre felfüggesztette a büntetés végrehajtását. Az ügyészség semmisségi panaszt nyújtott be, így a Kúria *Gergics Károly* vezette

⁴⁰ LEHOTAY, A jogszükités útján 218.

⁴¹ HÓGYE, Regeszták a munkásmozgalom zempléni történetéhez 76.

⁴² CSÓSZ, Konfliktusok és kölcsönhatások 221.

⁴³ CSÓSZ, Konfliktusok és kölcsönhatások 221.

⁴⁴ Kiskunhalas Helyi Értesítője 1923/9. sz. 2.

⁴⁵ Magyar Országos Tudósító 1943. október 1.

⁴⁶ Magyar Országos Tudósító 1943. október 3.

tanácsa a kéthónapi fogházbüntetést kimondó ítéletet helyben hagyta, azonban a büntetés végrehajtásának a felfüggesztését mellőzte, tehát a szabadságvesztést le kellett tölteni.⁴⁷

A 21 éves nagygercei napszámos, *Kanász József* a hősi művek előtt tüntetőleg nem tisztelgett, és a figyelmeztetések ellenére kijelentette, hogy ő nem bálványimádó. Nem vett részt a leventegyakorlatokon sem, amit vallási hovatartozásával indokolt. Úgy érvelt, hogy mivel ő a Jehova tanúi vallási közösséghez tartozik, ezért nem vehet részt a gyakorlatokon, mert a vallása tiltja azt. A kassai törvényszék három hónap fogházra ítélte nemzetgyalázás vétsége miatt. Az indokolásban az szerepelt, hogy a magyar nemzet hőseinek a lekicsinylése az egész magyarság, a magyar nemzet lekicsinylését jelenti, és ezzel a vádlott megvalósította a nemzetgyalázás vétségét. A Kúria ötöstanácsát ebben az ügyben is *Gregics Károly* vezette. A döntés az előzőekhez hasonló: az alsóbb fokú bíróság ítéletét helyben hagyta a Kúria.⁴⁸

Három kisszállási munkás *Boska Lajos*, *Hambalkó Mihály* és *Berecz Gáspár* ellen azért indult eljárás, mert az egyik ünnepség alkalmával a Himnusz éneklése alatt fejükön hagyták a kalapjukat. Amikor figyelmeztették őket, nemzetgyalázó kijelentéseket tettek.⁴⁹

Hasonló eset történt Madarason is, amikor *Nagy András* napszámos a *Szent István*-napi ünnepségen nem vette le a kalapját a Himnusz éneklése alatt. Ezért a „tettéért” nemzetgyalázás vétsége miatt tizenöt napi fogházbüntetésre ítélték.⁵⁰

1927-ben „*Különös pör egy főpincér ellen*” címmel jelent meg a Vendéglősök Lapjában egy tudósítás arról, hogy *Horváth Jánost*, a kecskeméti Otthon Kávéház volt főpincérét nemzetgyalázásért vont felelősségre a törvényszék. A tényállás szerint *Horváth* a kávéház két törzsvendége előtt állítólag azt a kijelentést tette, hogy „...*Magyarország egy köpöcsésze, melynek nincs létjogosultsága*”.⁵¹ *Horváth János* tagadta, hogy ilyen kijelentést tett volna, és azzal érvelt, hogy a feljelentés ellene bosszúból történt. A bíróság végül bűnös találta *Horváth Jánost* a nemzetgyalázás vétségében és egyhónapi fogházra ítélte.⁵²

1943 szeptemberében Sátoraljaújhelyen zajlott *Hammernyik Ferenc* tarcali lakos nemzetgyalázás miatt indult pere. Kijelentése, amiért egy hónap fogházra ítélték, miután öt hónapot letöltött a nagykanizsai toloncházban, a következő volt: „*Magyarországon a munkások csak az uraknak dolgoznak (...)* Itt csak annyit adnak az embernek, hogy meg ne dögljön ében. Itt Tarcalon is csak 1-2 embernek jó, a többiek koldusok (...).”⁵³

Az eddig áttekintett eljárásokból az látszik, hogy a vádlottak jelentős része a parasztság, a falun élő, szegény emberek köréből került ki, míg másik részük a munkások köréből, akik nehéz helyzetükért a kormányzót, az ország irányítóit tették felelőssé. Ezek a perek tehát ebben a körben egyértelműen a hatalom megfélemlítési eszközeként szolgáltak.

⁴⁷ Magyar Országos Tudósító 1943. október 3.

⁴⁸ Magyar Országos Tudósító 1943. október 12.

⁴⁹ Kiskunhalas Helyi Értesítője 1939. november 3.

⁵⁰ Kunsági Napló 1939 november–december, 45–49. sz. 1939. november 27., itt: 48. sz. 2.

⁵¹ Vendéglősök Lapja 1927/2. sz. 6.

⁵² Vendéglősök Lapja 1927/2. sz. 6.

⁵³ HÓGYE, Regeszták a munkásmozgalom zempléni történetéhez 88.

4.3. „Nemzetgyalázó” értelmiségek

Nemcsak a szegény sorsú embereket, hanem a róluk tudósító írókat is felelősségre vonták nemzetgyalázás címén. A leghíresebb per ezek közül a *Féja Géza* elleni eljárás. 1937. április 9-én tudósított a Békésmegyei Közlöny arról, hogy elrendelték *Féja Géza Viharsarok* című szociográfiai könyvének elkobzását, melyet az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. adott ki.⁵⁴ A könyvet be is tiltották. 1937. március 13-án keletkezett vádiratban vádként a sajtó útján elkövetett osztály elleni izgatás büntette mellett a magyar állam és a magyar nemzet megbecsülése ellen irányuló vétség szerepelt. Az 1937. október 14-én megtartott tárgyalásról, amely a budapesti törvényszéken zajlott, a Márciusi Front külön kiadványt adott ki.⁵⁵ *Féja Géza* ügyvédje a híres *Varga Ödön* volt. Békés vármegye törvényhatósági bizottságának Gyulán, 1937. évi május hó 25-én tartott rendes közgyűléséről szóló jegyzőkönyv tudósít arról, hogy *Karácsony András* lelkész, a törvényhatósági bizottság tagja hogyan foglalt állást a perrel kapcsolatban: „(...) ez a könyv egy szörnyűségeken nyugtalankodó lelkiismeret megszólalása. Elismeri azt, hogy *Féja Géza* meglátásaiban elfogult és szélsőséges, de ezen könyv írója a végtelenül szereti hazáját, és bacsak fele igaz annak, amit ír, akkor is már szörnyűséges helyzetek és szociális bajok vannak a megyében. Ezt a könyvet mindenkinek el kell olvasni, de elsősorban a hivatalos vezető embereknek, hogy a tanulságokat meg lehessen szívlelni (...)”.⁵⁶ *Féja Géza*t a budapesti királyi törvényszék végül öt hónapi fogházbüntetésre ítélte.

1921-ben *Madzsar József* fogorvos⁵⁷ ellen indult eljárás sajtó útján elkövetett nemzetgyalázás vétsége miatt. A vádirat tartalmazta a vád alapjául szolgáló – a fehérterrortól szóló írás – egy részét is: „*A keresztény kurzus: tatárjárás, szociális bélpoklosság. Gyilkossággal és fosztogatással alakult. Kommunisták és zsidók üldözése, halálra kínzása jellemzik, de keresztény fej beverése és keresztény zseb kiürítése. A dunai hullák nem öngyilkosságból erednek, hanem tömeggyilkosságok következményei. (...) Szóba került, hogy a kormányzó gyilkosokat bérrelt fel.*” 1921 nyarán a szerzőt börtönre ítélték, de időközben *Madzsar* Bécsbe emigrált.⁵⁸

1925-ben *Vanczák János* nemzetgyűlési képviselő mentelmi jogának felfüggesztését kérte a budapesti királyi főügyészség,⁵⁹ mert a budapesti büntetőtörvényszék a Népszavában 1925. évi augusztus 26-án megjelent 190. számában *Nemzetpusztítás és nemzetgyalázás* címmel közölt cikkben olyan tényeket állított, melyek alkalmasak voltak arra az ügyészség szerint, hogy a magyar állam és a magyar nemzet megbecsülését csorbítsák és hitelét sértsék: „*A lakásotokban is nézettek körül, hogy avatatlan füleik ne hallják meg, hogy éreztek és mit gondoltok. Csak ökölbe szorított kézzel szabad izgulni, csak*

⁵⁴ FÉJA, *Viharsarok*. Az Alsó Tiszavidék földje és népe.

⁵⁵ Lásd: A „Viharsarok” a bíróság előtt. *Féja Géza* pere.

⁵⁶ ERDMANN, A „Viharsarok” fogadtatása Békés megyében.

⁵⁷ A *Magyar életrajzi lexikon* szerint *Madzsar József* (Budapest, 1876 – Szovjetunió, 1940/1944?) a Radikális Párt elnöke, orvos, társadalomtudós és szociálpolitikus volt. A polgári forradalom idején népjóléti minisztériumi államtitkár volt, 1920 után ismét magánpraxist folytatott, 1921 és 1924 között emigrációban élt, majd hazatért és belépett az MSZDP-be. A pártból baloldali magatartása miatt 1931-ben kizárták. 1931 és 1935 között az illegális kommunista párt tagja lett, eközben előadásokat tartott és szemináriumokat vezetett. Többszöri letartóztatását követően először Csehszlovákiába, majd a Szovjetunióba emigrált. A sztálini önkény időszakában, 1938-ban koholt vádak alapján, koncepciós per keretében halálra ítélték és kivégezték. Lásd: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/m-76AF9/madzsar-jozsef-76B2E/> (2023. 08. 17.).

⁵⁸ KÓBOR, Egy nyughatatlan szellem 43.

⁵⁹ A budapesti kir. főügyészség 9.264/f. ü. 1925. számú határozatát idézi a mentelmi jog felfüggesztéséről szóló nemzetgyűlési jegyzőkönyv, lásd: Nemzetgyűlési irományok 1166.

néma haraggal lehet figyelni azt az országpusztítást, mellyel a kurzus politikája az ország népességét megtizedeli (...) A csendőr szabja meg a falu politikai és gazdasági életének mikéntjét; a csendőr képviseli a szolgabíró s a szolgabíró ma ismét nagyobb úr, mint a miniszter (...) A falu népe újra minden jogtól megfosztva, a legsúlyosabb elnyomatásban és Ínségben él (...) Aki vétkezik, az a bíróság elé kerül, s arról már igazán nem lehet tenni, hogy a független magyar bíróság, bizonyára a legszentebb meggyőződése szerint, a legsúlyosabb bűnökkel vádolt kurzista fajvédőket alacsony pénzbüntetésre ítéli, de ezzel szemben a Népszava »izgatással« vádolt »bűnöseit« több évre szóló fogházbüntetéssel és tízmilliós pénzbüntetéssel sújtja.»⁶⁰ A lap felelős szerkesztője, Vanczák János volt, aki a cikk szerzőjét nem nevezte meg, ezért az írás tartalmáért a sajtótörvény szerint a felelős szerkesztő, jelen esetben a nemzetgyűlési képviselő tartozott sajtójogi felelősséggel.⁶¹

Szinte minden olyan író és költő (de akár nemzetgyűlési képviselő) ellen találunk legalább egy nemzetgyalázás miatt indított eljárást, aki kritikai hangon fogalmazott a fennálló rendszerről. A teljesség igénye nélkül említhetjük Szabó Dezsőt, aki ellen 1924-ben indult büntetőeljárás izgatás és nemzetgyalázás vétsége miatt, és börtönbüntetésre ítélte a bíróság.⁶² Kosztolányi Dezső pertörlési kérvényt fogalmazott meg író társaival, amit a kormányzónak szeretett volna átadni, aki azonban nem fogadta őt.⁶³ Móra Ferenc ellen egy évvel korábban indult eljárás, amelyet Ruszoly József ismertetett tanulmányában.⁶⁴ Az utolsó mecénást, az emigrációból hazatérő Hatvany Lajost több évi fegyházbüntetésre ítélték.⁶⁵ Többször fogták perbe József Attilát is, amelyek közül a Rőpiratperben szerepelt nemzetgyalázás vádként a vádiratban.⁶⁶ Ezeknek az eljárásoknak a feltárása és részletes jogtörténeti szempontú vizsgálata egy következő tanulmány témájául szolgálhat.

5. Záró gondolatok

Összegzésként rögzíthetjük, hogy a két világháború közötti időszak kezdetén a rendtörvény rendelkezései teremtettek alapot a nemzetgyalázás és nemzetragalmazás segítségével a rendszer ellenségei, vagy a rendszert valamilyen formában kritizáló emberek elhallgattatására, felelősségre vonására. Ezekben a pereknek a jellemzője, hogy sokszor szolgáltak a bosszú eszközeként: egy haragos szomszéd rossz megjegyzése alapot szolgáltatott nemzetgyalázás miatti feljelentésre. A nehéz körülmények között, szegénységben élő parasztemberek, valamint a munkásság és az

⁶⁰ A nemzetgyűlés mentelmi bizottságának jelentése a magyar állam és a magyar nemzet megbecsülése ellen irányuló vétség miatt feljelentett Vanczák János nemzetgyűlési képviselő mentelmi ügyében, Nemzetgyűlési irományok 1077–1171.

⁶¹ A nemzetgyűlés mentelmi bizottságának jelentése a magyar állam és a magyar nemzet megbecsülése ellen irányuló vétség miatt feljelentett Vanczák János nemzetgyűlési képviselő mentelmi ügyében, Nemzetgyűlési irományok 1077–1171.

⁶² A per részletes bemutatása egy másik tanulmány témája lehet. A költőperekről lásd még: LEHOTAY, „...ha ügyész fizet verseimért” 181–200.

⁶³ SÁRKÖZI, Nyugat népe 100.

⁶⁴ RUSZOLY, Móra Ferenc sajtópöre 1923-ban 8–15.

⁶⁵ Részletesen lásd: LEHOTAY, Az utolsó mecénás a bíróság előtt 315–326.

⁶⁶ „A humanizmus érvényesülésének az igazságszolgáltatásban minden érző ember küzdő katonája lenne, ha a bátortalanság, a megalkuvás és a kényelemszeretet nem tartaná vissza az akcióból lépéstől. Azonban van egy ideiglenes rendelkezés, amely még a legmegalkuvóbbakat, a legbátortalanabbakat is irtózáttal és indulattal tölti el. Ez a rögtönítélő bírósági rendelete (statárium), amelyet úgy látszik a kormány állandósítani törekszik, holott annak alkalmazásától, annak gyakorlati megvalósításától, még az igazságszolgáltatás legengedelmesebb közegei is borzongva idegenkednek. A Statárialis Bíróságnak, bármily sötét gazdasági, társadalmi, erkölcsi és világnézeti krízisek korszakát éljük is, ma semmi célja, indoka és aktualitása nincsen. A magyar életrendet, a társadalmi és erkölcsi rendet nem ez védi, sőt minden jogrendnek veszedelme, ha bármely bűncselekménynél sűrűn dobjuk a büntető törvénykönyv és perrendtartás rendelkezéseit, amelyek egyenlő jogokat biztosítanak a vádlottnak a vádlóval, amit a statárium kizár. [...] Halál a halálbüntetésre!” A vádlott József Attila, <http://archivkiallitasok.archivportal.hu/jozsefattila/virtualis/jozsefattila.html> (2023. 08. 17.).

iparosok köréből számos „vádlott” került ki. Azonban a bíróság előtt találjuk azokat a (népi) írókat is, akik megélt élményeik, kutatásaik és a rendelkezésükre álló adatok alapján valóságghűen ábrázolták a szegényparasztság nyomorát, embertelen életkörülményeit. Az eljárások jelentős része a Kúria elé került, amely több állásfoglalásában is értelmezte a jogszabályt. A törvény tág teret adott, hiszen szinte bármilyen – nem is feltétlenül negatív – megnyilvánulás a nemzettel, a magyarsággal, a magyar emberekkel kapcsolatban vagy adott esetben a zsidóság mellett, megállhatta a helyét, mint nemzetgyalázás. Láthattuk azt is, hogy sok esetben került sor semmisségi panasz benyújtására is, amelyet rendszerint elutasított a Kúria. A jellemző büntetés ezekben az esetekben a szabadságvesztés volt, amelynek időtartama széles skálán mozgott: a néhány napos fogházbüntetés mellett találunk több évre kiszabott fegyházbüntetést is. A tanulmányban bemutatott perek példaként szolgálnak a nemzetgyalázás miatt indított eljárások bemutatására. További hasonló perek kutatása – mind a Kúria, mind az alsóbb bíróságok szintjén –, valamint az eljárásokban résztvevő bírák, ügyészek, ügyvédek munkásságának a feltárása még teljesebbé teheti a téma kifejtését, és tovább árnyalhatja a *Horthy*-korszakról, különösen annak büntetőjogáról eddig megalkotott eddigi képet.

A nemzetgyalázási perek mikéntjét találóan fogalmazza meg *Illyés Gyula*, akit ugyancsak felelősségre vontak ezen vád alapján. A tanulmányt az ő naplójegyzetével zárom: „*Elítéltek. A lépcsőn lejövet döbbsentem rá igazi bűnömre, arra, hogy semmi büntudatot nem éreztem. Ma, a következő nap, ismét elítéltek. Véletlenszerű, de annak is már szinte humoros, hogy valahányszor a nemzet eddig valamilyen formában hivatalosan megbélyegzett, mindannyiszor épp akkor várta el, hogy én viszont koszorút tegyek reá. Ma is még jóformán meg sem értettem a bíró szavát, hogy miért kellett engem nemzetgyalázásért elítélnie (...).*”⁶⁷

Felhasznált irodalom és források

- A „Viharsarok” a bíróság előtt. Féja Géza pere. A Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék 1927. október 14-én tartott főtárgyalásának gyorsírói feljegyzések alapján készült teljes szövege. Budapest 1937
- A vádlott József Attila. A költő sajtópereinek dokumentumai.
<http://archivkiallitasok.archivportal.hu/jozsefattila/virtualis/jozsefattila.html> (2023. 08. 14.)
- BÁLINT Alajos: A Móra Ferenc Múzeum évkönyve 1958–1959. Szeged 1960
- Büntetőjogi határozatok tára VII. kötet. Budapest 1927
- CSÓKE Márk: „Minek ültetnek olyan buta embert az ország élére, mint Horthy, aki nem tudja az országot kormányozni?”. Kormányzósértési perek a Bácskában, 1941-1944. *Aetas* 2020/4. sz. 98–115.
- CSÓSZ László: Konfliktusok és kölcsönhatások. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Közleményei 12. Szolnok 2014
- DÉMY Gergő Mihály: Jogi ismeretek. Budapest 1942
- DRÓCSA Izabella: Az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. évi III. törvénycikk elhelyezése a XX. századi magyar büntetőjogi rendszerben. *Iustum Aequum Salutare* XIII. 2017/2. sz. 215–231.
- ERDMANN Gyula: A „Viharsarok” fogadtatása Békés megyében. *Honismereti füzet* 1. Körösök vidéke 1. 1988/1. sz. 46–56.
- FAZEKAS Csaba: Kisegyházak és szektakérdés a Horthy-korszakban. Budapest 1996
- FÉJA Géza: Viharsarok. Az Alsó Tiszavidék földje és népe. Budapest 1937
- FÉNYES Jenő: A nemzetgyalázási perekéről. *Jogtudományi Közlöny* 1927/22. sz. 205–206.
- FINKEY Ferenc: Lehet-e sajtóvétség a nemzetrágalmazás? *Jogállam* 1924/7. sz.
- GRÓSZ Mihály: Csabai életrajzok. Msc. Békéscsaba 1995

⁶⁷ ILLYÉS, Naplójegyzetek, <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00630/20134.htm> (2023. 08. 17.).

- GYÖRGYI Kálmán – KÓNYA Imréné – HARGITÁN Éva: Az állam elleni bűncselekményekre vonatkozó rendelkezések módosításáról. Budapest 1990
- HÓGYE István: Regeszták a munkásmozgalom zempléni történetéhez, 1875-1944. Borsodi Levéltári Füzetek 4. Miskolc 1977
- ILLYÉS Gyula: Naplójegyzetek, 1938/7. sz.
<https://epa.oszk.hu/00000/00022/00630/20134.htm> (2023. 08. 17.)
- ISAÁK Gyula (szerk.): A kihágási büntető törvénykönyv (1879. XL. törvénycikk), a büntető törvénykönyveket életbeléptető rendelkezések (1880. XXXVII. törvénycikk), a sajtótörvény (1914. XIV. törvénycikk) és a büntettet, vétséget vagy kihágást megállapító külön törvények. Budapest 1928
- Kiskunhalas Helyi Értesítője 34. évf./79. sz. 1934. október 3.
- Kiskunhalas Helyi Értesítője 39. évf./88. sz. 1939. november 3.
- KÓBOR András: Egy nyughatatlan szellem. Magyar Fogorvos 2017/1. sz. 42–44.
- KOCSIS László: A magyar állam büntetőjogi védelmének törvényi szabályozása 1878 és 1944 között (a dualizmustól a Horthy-rendszer időszakáig). Közjogtörténeti tanulmányok. Budapest 2006
- KOVÁCS Kálmán: A magyar büntetőjog és büntetőeljárás jog története 1848-tól 1944-ig. Budapest 1971
- Kunsági Napló 1939/45-49. sz.
- LEHOTAY Veronika: „...ha ügyész fizet verseimért”. Költőperek a Horthy-korszakban. In: SÁRY Pál (szerk.): Híres történelmi perek. Miskolc 2018, 181–200.
- LEHOTAY Veronika: A jogszükités útján. A Horthy-korszak szabadságjog megvonó intézkedéseinek jogtörténeti aspektusai különös tekintettel Borsod vármegyére. Miskolc 2020
- LEHOTAY Veronika: Az utolsó mecénás a bíróság előtt: Hatvany Lajos pere. Miskolci Jogi Szemle 2021/3. különszám 315–321.
- LENGYEL Aurél (szerk.): Büntetőjogi döntvénytár XX. köt. Budapest 1928
- Magyar életrajzi lexikon I–IV. (Főszerk.: KENYERES Ágnes). Budapest 1967–1994
- Magyar Országos Tudósító, 1943. október 1.
- MARKOVITS György: Üldözött irodalom. Kitiltott, elkobzott, inkriminált prózai írások a Horthy-korszakban. Budapest 1964
- MEDGYESI Konstantin: Szemlvények egy szenvedélyes flört történetéből – Móra és a politikai küzdőtér. Veritatis Imago 2018/3. sz. (oldalszám nélkül)
http://veritatisimago.hu/ViIII-medgyesi_k.pdf (2023. 08. 17.)
- Nemzeti Újság, 1923. január 9.
- N. n.: A nemzetgyalázás. Jogtudományi Közlöny 1926/5. sz. 41.
- RUSZOLY József: Móra Ferenc sajtópöre 1923-ban. Jogtörténeti Szemle 2004/1. sz. 8–15.
- SÁRKÖZI Éva (szerk.): Nyugat népe. Tanulmányok a Nyugatról és koráról. Budapest 2009
- TARNAI János: Lehet-e sajtóvétség az országgrálmazás? Jogtudományi Közlöny, 1925/1. sz. 1–3.
- Vanczák János mentelmi joga. Nemzetgyűlési irományok XVIII. köt. Budapest 1922, 1077–1171.
- Vendéglősök Lapja 1927/2. sz. 75–85.
- ZIMONYI Zoltán: Vihar a viharsarok körül, <http://zimonyizoltan.hu/feja-geza/vihar-viharsarok-korul> (2023. 08. 17.)

OLECHOWSKI, Thomas

DOI: 10.15170/DIKE.2023.07.01.08

egyetemi tanár, Bécsi Tudományegyetem
az Osztrák Tudományos Akadémia Jogtörténeti Bizottságának elnöke

**Kelsen és Montesquieu között
A hatalmi ágak megosztása és a demokrácia a 21. században¹**

Between Kelsen and Montesquieu. Separation of Powers and Democracy in the 21st Century

This paper is the written version of the Ordinary Professorial Inaugural Lecture „Zwischen Kelsen und Montesquieu. Gewaltenteilung und Demokratie im 21. Jahrhundert” delivered at the University of Vienna on 27 March 2023. In his writings on democracy, Hans Kelsen initially rejected Montesquieu’s concept of the separation of powers and later only hesitantly recognised it. In fact, however, in the democracy of the 21st century, both the rule of the majority and the separation of powers are indispensable to guarantee the freedom of the individual. Both elements, however, are facing new challenges and threats that need to be recognised.

Keywords: *Kelsen, justice, majority principle, Montesquieu, separation of powers, democracy, autocracy*

1. Kelsen demokrácia védelméről

Nem tudjuk, hogy *Hans Kelsen* székfoglaló előadását a Bécsi Tudományegyetem melyik termében és mikor tartották meg, és nem ismerjük teljes pontossággal annak témáját sem. A fennmaradt forrásokból az azonban kiderül, hogy előadását nem az ún. tiszta jogtannak szentelte, hanem a demokrácia természetével és értékével² foglalkozott. Így feltételezhető, hogy az az 1920-ban *Vom Wesen und Wert der Demokratie* címmel megjelentetett tanulmány volt *Kelsen* székfoglalójának az írott változata, amely később az egyik leghíresebb műve lett. Nem véletlen, hogy ugyan abban az évben, amikor a közreműködésével előkészített osztrák Szövetségi Alkotmánytörvényt elfogadták, fontosnak tartotta, hogy a demokrácia elméleti alapjairól írjon, annak minden érdemével és hiányosságával együtt.

Tíz évvel később *Kelsen* újabb székfoglalót tartott, ennek helyszínét és időpontját azonban már pontosabban tudjuk: 1930. november 20-at írtak, amikor *Kelsen* a Kölni Tudományegyetem aulájában az platóni igazságosságról (*Die platonische Gerechtigkeit*) beszélt. Európa ebben a tíz évben alaposan megváltozott, és ez sajnos nem pozitív változás volt. Azokat a fiatal demokráciákat, amelyek az I. világháborút követően Közép-Európában létrejöttek, a lakosság jelentős része elutasította, és *Mussolini* példájára inkább olyan „erős embert” kívánt magának, aki Németországot és Ausztriát is ki tudná vezetni a gazdasági válságból és a szociális nehézségekből. Ezeknek a változásoknak a

¹ A székfoglaló előadást magyar nyelvre fordította: *Herger Csabáné*.

² *KELSEN*, *Vom Wesen und Wert der Demokratie*. A tanulmány 2020-ban Tübingenben az összegyűjtött műveit tartalmazó sorozatban, reprint kiadásban jelent meg (*Hans Kelsen Werke VI*, 122–157). Ebben a gyűjteményben a 622. oldalon található egy utalás, amely szerint a bécsi székfoglaló írott változatáról lehet szó.

következtében hagyta *Kelsen* maga mögött Bécset, és választotta tudományos tevékenysége új helyszíneként a számára ekkor még elviselhetőnek látszó Kölnit.³ Székfoglaló előadása témájának – legalábbis első pillantásra – nem sok köze volt az 1930-as évek demokrácia-válságához.

Ha azonban jobban megvizsgáljuk a választott témát, kitűnik belőle *Kelsen* meggyőződése, mely szerint az antikvitásnak mindenkor van válasza a jelenkor kérdéseire is. Nem azt bizonygatta, hogy *Platón* örök érvényű tanokat fogalmazott meg, hanem bemutatta inkább, hogy *Platón* iskolája mélyen benne élt korának politikai küzdelmeiben ahelyett, hogy a „*tiszta tudomány művelésének csendes, a világ nyüzsgésétől távol eső helye*” lett volna. Nem *Damon* s a tőr a köntösében, hanem *Platón* tanítványai játszottak szerepet a szürakuszai zsarnok, II. *Dionüsziosz* uralmának a megdöntésében, *Kelsen* szerint „*a platóni akadémia nevét (...) nem éppen becsülettel övezte*”.⁴

Ennek a háttérnek az ismeretében válnak világossá *Platón* intelmei, melyeket *Politeia* című művében arról az ideális államról megfogalmazott, amelyben a filozófusok hivatottak uralkodni. *Kelsen* a *Politeiát* *Platón* legjelentősebb művének tartotta, mégpedig az ideák tana miatt, „*amelyek közül a legmagasabb a Jó eszméjeként jelent meg*”. Azt azonban, hogy mi a Jó, a filozófus tudja, ha másokkal nem is képes közölni; így a Jó kimondhatatlan titok marad. „*Az, hogy a filozófus az abszolút Jóról való ismeretét kimondhatatlanként eltitkolja* – mondja *Kelsen* -, *egy ezoterikus filozófia keretei között önmagában talán semmi különösöt nem jelent. De mi történik akkor, ha a filozófus az államban vezető szerephez jut és ha törvényhozóvá válik?*” Az embereknek alá kellett vetniük magukat a „*Vezér tekintélyének*”, mondta *Kelsen*, ha nem is értik, hova vezeti őket. „*Platón miszticizmusa, az irracionáliszmusnak ez a legtokéletesebb kifejeződése az igazolása antidemokratikus politikájának, és egyben minden autokrácia ideológiájának.*”⁶

Mindezzel *Kelsen* egy olyan fogalomparra utalt, amely demokrácia-elméletén és jogelméletén is piros fonalként vonult végig: az autokrácia, akárcsak a természetjog, egy irracionális világnézet kifejeződése, míg a demokrácia, akárcsak a jogi pozitívizmus, racionális világnézetben alapul. Persze, ahogy ezt *Kelsen* másutt kifejtette, a demokratikus szavazás nem jelent garanciát arra, hogy mindig helyes döntés születik, és példaként utalt arra a szavazásra, amely az elképzelhető legrosszabb eredménnyel járt: a nép *Barabbást* választotta *Jézus Krisztus* helyett.⁶ „*De ki lehet olyan biztos az igazságban, mint Isten Fia?*” – tette fel a kérdést *Kelsen*. Nekünk, egyszerű embereknek csak a cselekvés racionalitása és az a felismerés marad, hogy egyikünk sem, még *Platón* sem ismeri az abszolút Jót. „*Aki csak a földi bölcsességre hagyatkozik, vélekedett Kelsen, aki csak az emberi tudásnak engedi meg, hogy a társadalmi célok irányát megmutassák, az aligha igazolhatja másképp a megvalósításukhoz elkerülhetetlenül szükséges kényszerűt, mint legalábbis azok többségének beleegyezésével, akiknek a javát a kényszerítő intézkedés szolgálja.*”⁷

Hitler hatalomátvételének előestéjén, 1932-ben egy másik művében *Kelsen* ismét a nemzeti-szocialisták legfőbb demokrácia-kritikáját elemezte: a szélsőjobboldal szerint „*a többségi elv teljes mértékben alkalmatlan arra, hogy (...) ténylegesen helyes*” döntés szülessen. Azt állítják, hogy „*nem a többségnek kell döntenie, mert az ilyen döntéshozatal semmivel sem biztosítja a létrehozott rend helyességét. (...) Sokkal inkább a legjobbnak kell uralkodnia. Ez volt – Platón óta – mindig is az az érv, amivel a demokrácia ellen harcoltak,*

³ OLECHOWSKI, Hans *Kelsen* 485–493.

⁴ KELSEN, Die platonische Gerechtigkeit 297.

⁵ KELSEN, Die platonische Gerechtigkeit 306–311.

⁶ János 18:38–40.

⁷ KELSEN, Staatsform und Weltanschauung 1589f.

*anélkül, hogy képesek lettek a helyére bármiféle jobb megoldást állítani; egy olyan formula, amely negatív funkciójában éppoly magával ragadó, mint amennyire semmitmondó pozitív funkciójában. Hiszen az, hogy a legjobbnak kell uralkodnia, magától értetődik.*⁸

Újra és újra szembesülünk a tudományos életben azzal az állítással, hogy *Kelsen* nem foglalkozott a nemzetiszocializmus kérdésével, ami azonban messze nem állja meg a helyét. Amennyiben és ameddig ez ellen a rendszer ellene egyáltalán érvelni lehetett, addig *Kelsen* ezt megtette. Sőt 1930-ban, kölni székfoglalója alkalmával mondanivalója nem kevésbé volt aktuális, mint 1920-ban, a bécsi székfoglaló idején.

2. A tudatlan többség érdekeinek védelme?

Természetesen fel lehet tenni azt a kérdést is, hogy ma, a 21. században van-e jelentősége a témának. Nos, *Kelsen* fejtegetései aktuálisabbnak tűnnek ma, mint valaha voltak. Korunk problémái nem kisebb súlyúak, mint a 90 évvel ezelőttiek, sőt, talán nagyobbak és erőteljesebbek, mint bármikor voltak az emberiség történelmében. Bankcsődök, gazdasági válságok, járványok, háborúk és menekültek – olyan jelenségek, amelyek újra és újra előfordultak a múltban is. Az a tény azonban, hogy az emberiség a Földgolyót is hajlandó elpusztítani, egyedülálló.

De mi köze mindennek a demokráciához? Igen sok, ahogy ezt többek között a skót közgazdász, *Graeme Maxton* megfogalmazta, aki 2014 és 2018 között a Római Klub (*The Club of Rome*) főtitkára volt. 2020-ban kiadott *Globaler Klimanotstand* című könyvében azt állította, hogy a nyugati demokrácia nagyban felelős azért, hogy az emberiség a szakadék szélére kormányozza magát. „*A vízhiány, az áradások, a tűzvészek és az éhínségek egyre több emberéletet fognak követelni az elkövetkező években*” – írta nyomatékos szavakkal,⁹ megjegyezve ugyanakkor, hogy túl sok ember, különösen befolyásos politikusok még mindig „*téves nézeteket*” vallanak a klímaváltozás okairól és következményeiről. *Maxton* ezt a megállapítást elsősorban a neoliberais gazdasági elméleteknek tulajdonította. A neoliberalizmus megrontotta demokráciánkat, és „*zombidemokráciává*” változtatta azt, amelyeknek kevés köze van az ókori görög világ demokráciájához. Korunk államai közül az, amely leginkább az antik hellén mintához hasonlítható, nem más, mint a Kínai Népköztársaság! A „*többség meggyőzésének problémája*” – vezette tovább a gondolatmenetet *Maxton* – „*nem ismert Kínában, és nem létezett az ókori görög világban sem, mivel azok, akik a döntéseket meghozzák (...) egy jól tájékozott kisebbséget alkotnak, akiknek az a felelősségük (...), hogy megvédjék a többség érdekeit*”.¹⁰

De mi tekinthető a többség érdekének? *Maxton* olyan részletesen leírta az éghajlatváltozás pusztító következményeit, hogy úgy vélte, nem kell külön felsorolnia ezeket az érdekeket. Ennek ellenére is feltehető a kérdés: mi a többség érdeke? Hogyan kezelhető az éghajlati válság, és hogyan lehet ezt a célt összeegyeztetni társadalmunk más céljaival, például a társadalmi igazságtalanságok elleni küzdelemmel, a családpolitikával vagy a járványok elleni küzdelemmel? Egy jól tájékozott kisebbség fog-e dönteni a tudatlan többség jólétéről? Ez a megfogalmazás *Michael Stolleis* egyik írására emlékeztet, amelyben azt magyarázta, hogy a nemzetiszocialista államban mit értettek a közjó fogalmán. Ez nem volt szerinte más, „*mint amit a nép közjónak tekintene, ha minden egyén rendelkezne azszal az átlátással és tapasztalattal, amivel a hatalomgyakorló rendelkezik*”.¹¹

⁸ KELSEN, Verteidigung der Demokratie 234.

⁹ MAXTON, Globaler Klimanotstand 47.

¹⁰ MAXTON, Globaler Klimanotstand 84.

¹¹ STOLLEIS, Gemeinwohlformeln im nationalsozialistischen Recht 304.

Manapság gyakori jelenség a fasizmus bunkósbotjának a meglengetése, ami hirtelen véget vet minden vitának. Mindez távol áll tőlem, mert az éghajlatváltozás létező probléma, és mindenkor jogos az is, hogy elgondolkodjunk, mivel lehetne javítani a demokráciánkon. Másrészt azonban a párhuzamok túl nyilvánvalóak ahhoz, hogy figyelmen kívül hagyjuk őket. *Maxton* nyíltan támogatta és támogatja „a jelenlegi demokratikus rendszer ideiglenes felfüggesztését” és „éghajlati és szociális fejlesztési szakértőkből álló kormányok” felállítását, amelyek egy sor vésztörvényt fogadnának el a bolygó megmentése érdekében. Kifejezetten hivatkozott Ausztria példájára, ahol „2019-ben egy technokrata szakértői csoportot bíztak meg a kormányzással”.¹² Közismert azonban, hogy a 2019-es szakértői kormány nem azért jött létre, hogy megoldja a klímaválságot vagy bármilyen más nagy társadalmi problémát, hanem hogy nyugodt kormányzást folytasson egy felfokozott politikai légkörben mindaddig, amíg a szuverén, a nép a választásokon el nem dönti, hogyan lehet tovább lépni. Ez a szakértői kormány semmiféle diktatórikus jogkörrel nem rendelkezett, és mint minden korábbi és későbbi osztrák szövetségi kormány, mind a szövetségi elnök, mind a Nemzeti Tanács bizalmától függött, azaz kétszeresen demokratikus legitimációval rendelkezett.

Maxton azonban nyilvánvalóan egy olyan vezetőre gondolt, mint a köztársasági Róma diktátorai, akiket hat hónapos időtartamra azzal a céllal neveztek ki, hogy rendkívüli helyzetet rendkívüli hatalommal kezeljenek. *Maxton*, aki újra és újra a görög demokráciára hivatkozik, nyilvánvalóan nem rendelkezik kellő ismerettel a római alkotmánytörténetről, különben tudná, hogy hova vezetett *Cornelius Sulla* vagy *Iulius Caesar* diktatúrája. De a jelek szerint a római történelmet nem csak ő felejtette el. Az 1933. évi államcsíny 90. évfordulója alkalmából nemrégiben végzett SORA-felmérés szerint az osztrákok 22%-a szeretne egy olyan „erős vezetőt”, akinek nem kellene a parlament és a választások miatt aggódnia, és csak 57% utasítja el ezt, szemben a 2007-es 72%-os nemleges válasszal.¹³ A számok tragikusak, és megdöbbentő, hogy a *Führer* szót olyan elfogulatlanul használják, mint ahogy *Max Weber* és *Hans Kelsen* tette azt 1920-as években, mintha az 1930-as és 1940-es évek nem is léteztek volna. Igen, *Kelsen* még az 1920-as években is egészen öntudatosan írt a vezetőválasztás (*Führerauslese*) különböző típusairól. A demokrácia és az autokrácia közötti döntő különbségnek azt a kérdést tartotta, hogy ezt a vezetőt demokratikusan választották-e meg vagy sem. Ez az a pont, ahol kritizálnom kell *Kelsent*, vagy legalábbis meg kell állapítanom, hogy a demokrácia elméletéről szóló diskurzus jelentősen átalakult az elmúlt 90 évben. Az az állam, amelyben a demokratikus elem a választások megtartására korlátozódik, már nem tekinthető demokráciának, legalábbis a nyugati világban. Ez legutóbb 2022 szeptemberében vált világossá az Európai Parlament sajtóközleményében, amely szerint Magyarország nem demokrácia, hanem ún. „választási demokrácia”.¹⁴ Ez a koncepció azonban olyan paradoxont tartalmaz, ami miatt nem igazán alkalmas a tisztánlátás megteremtésére. Helyesebbnek tűnik – az osztrák alkotmányos dogmatikával összhangban – úgy fogalmazni, hogy a demokratikus elv csak egy azon elvek közül, amelyek egymásra hatásukban garantálják az egyes emberek egyenlőségét és szabadságát, valamint a társadalmi békét. *Gerald Stourzh* ezért a nyugati típusú demokráciára az „*iszónómia*”, az „*egyenlőség rendje*” kifejezést javasolta, amely azonban még nem vált általánosan elfogadottá.¹⁵ Ez a koncepció elsősorban az emberi jogok

¹² MAXTON, Globaler Klimanotstand 93.

¹³ <https://orf.at/stories/3307512/> (2023. március 4-i hír, letöltés: 2023. június 15.).

¹⁴ Lásd az Európai Parlament 2022. szeptember 15-i sajtóközleményét (220909IPR40137). A közlemény a Magyarország helyzetével foglalkozó PO8_TA(2018)0340 számú határozatra vonatkozott, melyben azonban a „választási autokrácia” fogalmát nem említették meg.

¹⁵ STOURZH, Die moderne Isonomie 75.

létezésére és hatékony védelmére utalt, ami kétségtelenül helyeselhető. Egy másik elv azonban még jelentősebbnek tűnik számomra. Az ókori Rómában a diktátort mindenekelőtt az különböztette meg a konzuloktól, hogy hatalmát nem kellett megosztania egy második személlyel, azaz minden hatalom az ő kezében összpontosult. Így a római köztársaság kora óta a hatalom megosztása tekinthető a kulcsnak ahhoz, hogy egy állam szabadon működjön.

3. Az államszervezet szerkezetének kérdése

Közel 30 évvel ezelőtt, 1995. március 14-én *Karl Korinek* a bécsi Juridicumban székfoglaló előadásában azt állította, hogy „*a lényegi különbség az autokratikus alkotmányok (...) és a demokratikus-pluralista államok alkotmányai között (...) az állami hatalomgyakorlás koncentrációjának vagy megosztottságának a kérdésére adott válaszban rejlik*”, ezzel is hangsúlyozva a hatalommegosztási doktrína aktualitását. *Korinek* számára a hatalommegosztás elve „*államszervezetünk szerkezeti elve*”, amelyet nem szabad „*a montesquieu-i értelemben vett klasszikus állambatalmi funkcióiknak, azaz a törvényhozásnak, a végrehajtásnak és a bírói hatalomnak a szervezeti megosztására redukálni*”.¹⁶

És ezzel el is érkeztem *Montesquieu*-höz, tanulmányom címének második ikonikus alakjához. *Charles-Louis de Secondat, Baron de La Brède et de Montesquieu* nem egyetemi tanár volt. Fiatalon megörökölte nagybátyja elnöki tisztségét a bordeaux-i parlamentben, amit tíz évig, 1716-tól tíz éven át töltött be. 1726-ban eladta a pozícióját és inkább utazásokat tett, többek között Angliába is ellátogatva.¹⁷ A korabeli Franciaország és Anglia politikai rendszere nem is különbözhetett volna jobban egymástól. Az elsőben egy abszolút uralkodó ült a trónon, aki soha nem mondta azt magáról, hogy „*az állam én vagyok*”, és ha őszinték vagyunk, ezt aligha állította volna bárki is *XV. Lajos*ról, szemben dédapjával, *XIV. Lajossal*, akinek ezt a mondást tulajdonítják. A király ugyanis önkényesen uralkodott, egyedül alkotott jogot, és annak alkalmazása során szinte minden területen érvényesíthette az akaratát, ha alkalomadtán a parlamentek heves ellenállásába ütközött is ennek során.

Ezzel szemben a Csatorna túloldalán egy olyan király uralkodott, aki francia kollégájához képest szinte erőtlennek tűnhetett. A törvényhozás a Lordok Háza és az Alsóház kezében volt; 1707 óta egyetlen király sem befolyásolta a parlamenti döntéseket, és ma sem teszi ezt. A bíróságok függetlenek voltak, és csak formálisan hozták meg ítéleteiket „*a király nevében*”; és ami a legfontosabb: nemcsak a polgári és a büntető jog területén, hanem sok más ügyben is (a kereskedelmi jogtól az utak és hidak fenntartásán át a szegények jólétéig) bírói testületek, illetve az utóbbi ügyekben békebírák voltak a jogalkalmazók. Így magára a királyra nemigen maradt más, mint a külügyek és a hadviselés területe. Nos, ezt az országot látogatta meg *Montesquieu* 1726 után több alkalommal is, és itt választották 1730-ban a *Royal Society* tagjává. Tizennyolc évvel később, 1748-ban jelent meg híres könyve *De l'Esprit des Lois* címmel, melyben külön fejezetben írt *Anglia Alkotmányáról*. Mit várhatnánk mást ebben a fejezetben, ha nem a korabeli angol alkotmányos rendszer ismertetését, még akkor is, ha gondolatmenetét azzal kezdi, hogy minden államban három hatalom van, nemcsak Angliában?

Ami ezt a három hatalmat illeti, az első *Montesquieu* *puissance législative*-nak, törvényhozó hatalomnak nevezi. Ez a hatalom alkotja a törvényeket és szünteti meg azok hatályát. A második a

¹⁶ KORINEK, Von der Aktualität der Gewaltenteilungslehre 151.

¹⁷ Lásd hozzá: OLECHOWSKI, Verwaltungsgerichte, Verwaltungstribunale und Verwaltungssenate 379–396.

végrehajtó hatalom a nemzetközi jogtól függő ügyekre vonatkozóan; ennek alapján határoznak háború és béke kérdésében, fogadják más államok követségeit, valamint biztosítják az ország biztonságát. A harmadik a végrehajtó hatalom a polgári ügyekben; ennek körében döntenek az egyének közötti vitákat és büntetik a bűncselekményeket.

Szembetűnő, hogy *Montesquieu* felismerte a két hatalom alapvető hasonlóságát, amit *Kelsen* később olyan vehemenciával hangsúlyozott, hogy az alkotmánybírói bukásáért részben őt magát is okolni lehetett. Csak a fogalmak egyszerűsítése érdekében javasolja *Montesquieu* azt, hogy tágabb kontextusban az egyiket *puissance de juger*-nek, a másikat pedig *puissance exécutive par excellence*-nek nevezzük.¹⁸ Elgondolkodtató, hogy azok a politikai területek, amelyeket ma a közigazgatás kifejezéssel társítunk, nem kerültek említésre. Ki fogja alkalmazni a kereskedelmi törvényt, az erdőtörvényt, a közúti közlekedési törvényt? *Montesquieu* idejében Angliában nem a király, hanem a békebírók tették ezt, ezért jogos a feltételezés, hogy *Montesquieu* ezeket a területeket is a *droit civil*-nek, azaz a bíróságok által érvényesítendő ügynek tekintette, hasonlóan ahhoz, ahogy napjainkban az EJEB az Emberi Jogi Egyezmény 6. cikkét értelmezi.

Ha pedig *Montesquieu*s korában, a 18. század közepén a *Habsburg* örökös tartományokra is rápillantunk, úgy azt látjuk, hogy itt a bíróságok nem csak az egyének egymás közötti jogvitáiban jártak el, hanem az egyéneknek az állammal szembeni kereskedelmi, erdészeti vagy közúti közlekedési joggal kapcsolatos ügyekben is. Csak több évtizeddel később, a 18–19. század fordulóján kezdődött el az a folyamat, melynek során a végrehajtás és az igazságszolgáltatás viszonyában az első javára történt eltolódás, és így 1848-ban, amikor az igazságszolgáltatás a függetlenségét megszerezte, már csupán a polgári ügyek és azok a büntető ügyek tartoztak a hatáskörébe, melyekben különösen súlyos büntetést helyeztek kilátásba.¹⁹ Csak az 1867-ben, 1988-ban és 2012-ben megvalósított alkotmányreformokkal tolódott el ez a határ újra a másik irányba azzal, hogy előbb egyfokú, majd kétfokú közigazgatási bírósági rendszert állítottak fel, azaz ma a határok megközelítőleg ugyan ott találhatók, ahol *Montesquieu*s korában voltak. Ennyire aktuális tehát a francia báró tana mintegy háromszáz év elteltével is.

4. Az állami funkciók osztottsága és a demokrácia

S hogy milyen elmarasztaló ítéletet mond *Kelsen* *Montesquieu*-ről? Szavait idézve „csak elméleti rövidlátás vagy politikai szándék képes a hatalommegosztás elvét demokratikusnak beállítani. *Montesquieu* a szabadság garanciájaként hivatkozott rá, állítólag az angol alkotmányból merítve, ahol akkoriban ugyan hiába keresték volna. Valódi értelme valószínűleg az volt, hogy az abszolutizmusból az alkotmányosság keretei közé szorult uralkodó számára végső felsőbbiséget biztosítson a parlamentben összpontosuló néphatalom felett”.²⁰ *Kelsen* kritikája kétségtelenül jogos. A hatalommegosztásnak abban a formában, ahogy azt *Kelsen* ismerte, azaz ahogyan Ausztriában 1918-ig létezett, kevés köze volt az angol modellhez, és vitathatatlan tény az is, hogy

¹⁸ MONTESQUIEU, Vom Geist der Gesetze, 11. könyv 6. fejezet 216. A művet német nyelvre fordító *Kurt Weigand*dal ellentétben e sorok szerzője azon a véleményen van, hogy a *puissance* szónak hatalmat kell jelentenie ahhoz, hogy *Montesquieu* nézeteit követhessük; más kérdés, hogy ez a kifejezés alkalmas-e a törvényhozás, az igazságszolgáltatás és a közigazgatás körülírására. Ebben tehát *Kelsen*t célszerű követni, aki a funkciók szót részesíti előnyben. Vö. KELSEN, Die Lehre von den drei Gewalten oder Funktionen des Staates 214–248.

¹⁹ OLECHOWSKI, Verwaltungsgerichtsbarkeit in Österreich 423.

²⁰ KELSEN, Vom Wesen und Wert der Demokratie 139.

az uralkodó összehasonlíthatatlanul erősebb volt a végrehajtó hatalom területén, mint a törvényhozás kérdésében. Ez azonban önmagában még nem indokolja a hatalommegosztás elvének elvetését.

Ezen a ponton szükséges újra *Karl Korinek*re utalni: a demokrácia természetesen már nem az uralkodó és a nép közötti szuverenitás megosztásáról szól, különösen azért nem, mert minden jog a néptől származik. Csakis bizonyos funkciók elosztásáról lehet szó, és ezért helyesebb, ha a hatalmak megosztása helyett funkciómegosztásról beszélünk. Mint ahogy ez rendszerint történik, az a szövetségi alkotmány, amelynek kidolgozásában *Hans Kelsen* részt vett, olyan alkotmány volt, amely inkább összekötötte egymással a hatalmi ágakat, ami a törvényhozás és a végrehajtó hatalom viszonyát illeti. Csak az 1929. évi alkotmányreformmal erősödött fel ismét a hatalommegosztó jelleg, és vezetett el ahhoz a hatalmi egyensúlyhoz, ahogyan azt ma ismerjük, és amely – különösen a közelmúltban – a lehető legjobban bevált.

De hogyan jellemezhető a törvényhozás és az igazságszolgáltatás kapcsolata? *Hans Kelsen* helyesen ismerte fel, hogy az uralkodók csak azért akarták és tudták biztosítani a bírák függetlenségét, mert a szabályozás mértéke a polgári jog és a bírói hatáskörbe tartozó büntetőjog területén aránytalanul nagyobb volt, mint a közigazgatási jog területén. Száz évvel ezelőtt a szabad mérlegelés elve meghatározó szerepet töltött be a közigazgatási jogalkalmazásban, ami gyakorlatilag szükség-szerűvé tette azt, hogy a közigazgatás hierarchikus felépítésű legyen, beavatkozási és utasítási joggal a legfelsőbb szintről a legalsóig. A többszintű közigazgatási bíráskodásnak és mindenekelőtt – a demokratikusan legitimált közigazgatási hatóságok helyett – a közigazgatási bíróságok érdemi döntési jogkörének a kialakulásával azonban komoly demokráciaelméleti probléma merült fel.

Mindez a szélesebb nyilvánosság előtt csak 2017-ben tudatosult, amikor a Szövetségi Közigazgatási Bíróság – legalábbis egyelőre – megakadályozta a bécs-schwechati repülőtér harmadik kifutópályájának megépítését azzal, hogy döntésében kompromisszumot kötött a környezetvédelem és a gazdaságpolitika között, amiről egy demokráciában valójában csak egy demokratikusan választott szerv vagy egy ettől függő testület dönthetett volna. Mindenesetre ezen az érvelésen alapult az Alkotmánybírósághoz benyújtott panasz. Az Alkotmánybíróság a Szövetségi Közigazgatási Bíróság határozatát anélkül helyezte hatályon kívül, hogy erre a demokráciaellenes politikai érvelésére kifejezett hivatkozott volna, és ezzel az ügy kikerült a nyilvánosság érdeklődési köréből.²¹ Az alapprobléma azonban továbbra is fennáll: a közigazgatási bíráskodásról szóló törvény 2012. évi módosítása nagymértékben befolyásolta a hatalmi ágak szétválasztását, és jelentősen erősítette alkotmányunk jogállamisági elvét, azonban mindez egyúttal a demokratikus elv gyengülésével járt.²²

Ez a megállapítás első pillantásra ijesztő, de nem kellene annak lennie. Az osztrák demokrácia elég erős ahhoz, hogy ellenálljon egy ilyen visszaesésnek, annál is inkább, mert ezen az áron a jogállamiság aránytalanul többet profitált. A jogállamiság elve és a hatalommegosztás elve pedig ugyanolyan fontos, mint a demokratikus elv. Az, hogy e három elv viszonylatában, valamint ezen elvek és a szövetségi alkotmány egyéb alapelvei között feszültség keletkezzen, végső soron elkerülhetetlen. Mégis úgy vélem, hogy a hatalmi egyensúly Ausztriában továbbra is működőképes, még-

²¹ VfGH 29. 6. 2017 E 875/2017-32, E 886/2017-31, lásd: Sammlung der Erkenntnisse und wichtigsten Beschlüsse des Verfassungsgerichtshofs, Neue Folge (VfSlg) Nr. 20185.

²² Lásd hozzá: OLECHOWSKI, Die dritte Flughafenseite und das Ende des Kelsen-Merklschen Verwaltungsmodells 1–16.

hozzá olyan mértékben, hogy egy szerv cselekvőképességének átmeneti kudarca vagy átmeneti korlátozása sem fajul azonnal államválsággá. Ezt igazolt a 2019-es kormányválság és a 2016-os szövetségi elnökválasztás esete is.

Ausztria büszke lehet erre a megállapításra, különösen, ha összehasonlítjuk az osztrák helyzetet a lengyelországi vagy akár az izraeli változásokkal: nem a demokrácia válságáról van szó ezekben az államokban, hanem a hatalmi funkciók közötti egyensúly bomlott meg vagy ennek a veszélye fenyeget. Mi szükséges ahhoz, hogy ezt az egyensúlyt megtarthassuk? Önmagában még egy tökéletes alkotmány sem tudná egy demokratikus jogállam kudarcát megakadályozni, ahogy ezt Ausztriában a Nemzeti Tanács és az Alkotmánybíróság pontosan 90 évvel ezelőtti megszüntetése bizonyítja. Nemcsak megfelelő normákra van szükség, hanem olyan emberekre is, akik felelősségteljesen kezelik ezeket a normákat. Befejezésül nem *Kelsen*, hanem *Montesquieu*-t szeretném idézni: „*Egy monarchikus vagy despotikus kormányzat fennmaradásához vagy támogatásához nincs szükség különösebb bátorságra. Az egyik alatt a törvény ereje szabályoz mindent, vagy tart össze mindent; a másik alatt az uralkodó örökké hatalmas karja. Egy népi államban azonban egy további hajtóerőre is szükség van: az érényre.*”²³

Felhasznált irodalom és források

- KELSEN, Hans: Vom Wesen und Wert der Demokratie. Tübingen 1920 (reprint: Hans Kelsen Werke VI. Tübingen 2020, 122–157)
- KELSEN, Hans: Die platonische Gerechtigkeit. In: Kant-Studien 38, 1933, 91–117. (reprint: KLECATSKY, Hans R. et al (szerk.): Die Wiener rechtstheoretische Schule. Stuttgart – Wien 2010², 289–312.
- KELSEN, Hans: Staatsform und Weltanschauung. Tübingen 1933. (reprint: KLECATSKY, Hans R. et al (szerk.): Die Wiener rechtstheoretische Schule. Stuttgart – Wien 2010², 1575–1590.
- KELSEN, Hans: Verteidigung der Demokratie. Blätter der Staatspartei 1932/2. sz. 90–98. (reprint: JESTAEDT, Matthias – LEPSIUS, Oliver (szerk.): Verteidigung der Demokratie. Tübingen 2006, 229–237.
- KELSEN, Hans: Die Lehre von den drei Gewalten oder Funktionen des Staates. In: Kant-Festschrift zu Kants 200. Geburtstag. Berlin 1924, 214–248.
- KELSEN, Hans: Vom Wesen und Wert der Demokratie. In: Hans Kelsen Werke VI. Tübingen 2020, 139.
- KORINEK, Karl: Von der Aktualität der Gewaltenteilungslehre. Journal für Rechtspolitik 1995/3. sz. 151–163.
- MAXTON, Graeme: Globaler Klimanotstand. Warum unser demokratisches System an seine Grenzen stößt. München 2020
- MONTESQUIEU, Charles Louis de Secondat de: Vom Geist der Gesetze. Reclam-Ausgabe Stuttgart 2011
- OLECHOWSKI, Thomas: Hans Kelsen. Biographie eines Rechtswissenschaftlers. Tübingen 2021²
- OLECHOWSKI, Thomas: Verwaltungsgerichte, Verwaltungstribunale und Verwaltungssenate. BRGÖ 2016/6. sz. 379–396.
- OLECHOWSKI, Thomas: Verwaltungsgerichtsbarkeit in Österreich. BOGDANDY, Armin von et al (szerk.): Handbuch Ius Publicum Europaeum VIII: Verwaltungsgerichtsbarkeit in Europa: Institutionen und Verfahren. Heidelberg 2019, 423.
- OLECHOWSKI, Thomas: Die dritte Flughafenspiste und das Ende des Kelsen-Merklschen Verwaltungsmodells. In: KRONSCHLÄGER, Florian et al (szerk.): Recht vielfältig – Perspektiven des Öffentlichen Rechts. Wien 2018, 1–16.
- Sajtóközlemény, Európai Parlament, 220909IPR40137 (2022. szeptember 15.)
- STOLLEIS, Michael: Gemeinwohlformeln im nationalsozialistischen Recht. Berlin 1974
- STOURZH, Gerald Die moderne Isonomie. Wien – Köln – Weimar 2015
- VfGH 29. 6. 2017 E 875/2017-32, E 886/2017-31. In: Sammlung der Erkenntnisse und wichtigsten Beschlüsse des Verfassungsgerichtshofs, Neue Folge (VfSlg) Nr. 20185

²³ MONTESQUIEU, Vom Geist der Gesetze 3. könyv 3. fejezet 120.

PFEFFER Zsolt
adjunktus
PTE ÁJK

DOI: 10.15170/DIKE.2023.07.01.09

**A bankjegyeiktől a jegybankokig
A központi bankok kialakulása és modelljei jogösszehasonlító szemléletben**

From Banknotes to Central Banks. The Formation and Models of Central Banks in a Comparative Legal Perspective

In the 17-18th century, during the process of civil transformations, starting from the economic policy based on the era of absolutism, the first central bank regulations appeared in Europe. Mainly the disorganization and crisis of public finances and the need to finance various wars led governments to establish central banks and to provide central banking functions to privately owned banks. The most important issues included the regulation of banknote issuance and legal tender, the management of state funds, the financing of the state debt, as well as the relationship with the state, in other words, the content of central bank independence. Each country followed different paths, and accordingly, the classic and the Prussian models of central bank development can be described based on the different legislative steps. The study presents the main characteristics through the English, German, French, American and Hungarian examples, primarily by characterizing the legislative peculiarities and illuminating the political historical background by applying the methods of comparative law.

Keywords: *central bank, models of the formation of central banks, central bank independence, Bank of England, Reichsbank, Banque de France, Federal Reserve System, Bank War, Central Bank of Hungary*

1. Bevezető gondolatok

Az egyes országokban különböző okok, döntések eredményeként jelentek meg a jogilag szabályozott központi bankok, amelyek kialakulása Európában a 17. században kezdődött. Ahogy a pénzügyi folyamatok, rendszerek és az államháztartási finanszírozási igények egyre összetettebbé váltak, az abszolutizmus korszakán nyugvó gazdaságpolitikából kiindulva, a polgári átalakulások folyamatában megjelentek az első jegybanki szabályozások. Mindegyik központi bank alapításának, fejlődésének megvan a saját története, gazdag szakirodalmi háttér áll rendelkezésre az egyes intézmények történetéhez kapcsolódóan. Általánosságban egy bank története leírható a szervezetének változásain, a jelentősebb események bemutatásán keresztül,¹ más vélemények szerint „*a központi bankok története a kormányokkal való különféle konfliktusok története*”,² azonban jogi szempontból vizsgálható, hogy vannak-e a különböző kodifikációknak olyan jellemző elemei, amelyek sajátossá teszik az e területre vonatkozó jogi szabályozás fejlődését?

A szakirodalomban elsősorban a gazdaság- és eseménytörténeti kérdésekre összpontosítanak, azonban a jogösszehasonlító módszer alkalmazása lehetőséget kínál különböző fejlődési utak (modellek) leírására a legfontosabb országok jogtörténetének vizsgálatával. A 17–

¹ NIEBUHR, Geschichte der Königlichen Bank in Berlin 3.

² LIGETI, A központi bankok önállósága a tőkésországokban 454.

19. századi Európában három fő központi bank eredete, kialakulásának története szolgálhat a jegybankokra vonatkozó kodifikáció alapjainak leírására: a *Bank of England*, a *Banque de France* és a *Preußische Bank* megalapítása és fejlődéstörténete szolgálhat kiindulópontként, megemlítve az Amerikai Egyesült Államok és Magyarország példáját is, elsősorban a különleges jogi megoldások és jogalkotási technikák bemutatásával.

Úttörő országok a központi bankok kialakítása körében Hollandia és Svédország voltak. Az 1609-ben alapított *Amsterdamsche Wisselbank*-ot a központi bankok előfutárának szokták tekinteni, az első modern értelemben vett központi bank pedig az 1668-ban létrehozott svéd *Sveriges Riksbank*, amelynek előzménye az 1657-ben alapított *Stockholms Banco* volt,³ és amely a legrégebbi központi bank, legalábbis a jelenleg működő központi bankok közül.⁴ A 17. század végén, 1694-ben jött létre a *Bank of England*, amely ennek megfelelően szintén tekintélyes múlttal rendelkezik, ezt követték sorban a porosz (1765) és a francia (1800) központi bankok.

A kiindulópont számos esetben az, hogy a háborúk költségeinek viselése, finanszírozása az államok, birodalmak szempontjából kulcskérdés. A pénzügyi források felkutatása és kiszámítható biztosítása különösen fontos kiváltó ok lehet egy központi banki struktúra kialakítása szempontjából. A *Bank of England* esetében közvetlen előzményként például az említhető, hogy 1690-ben az angol hadiflotta döntő vereséget szenvedett XIV. Lajos francia királytól, és szükség volt az újjáépítéséhez szükséges pénz megszerzése az állam részéről.⁵

2. A Bank of England alapításának jogi jellemzői és modellje

Elsőként a *Bank of England* megalapítása vizsgálható, amelyet az 1689-es Dicsőséges Forradalmat követő számos pénzügyi reformok egyikeként szokás említeni. A Forradalom előtt a király szuverén módon intézte a pénzügyeket: kölcsönt vett fel, amikor szüksége volt rá, és fizetett, amikor megfelelt neki. II. Károly például az 1672-es „*Stop the Exchequer*” idején egyoldalúan megszüntette a hitelezők irányába a kifizetéseket. A Dicsőséges Forradalmat követő ún. pénzügyi forradalom keretében a Parlament új alapokra helyezte az államadósság szabályozását oly módon, hogy a rövid távú, biztosítatlan hiteleket felváltották a hosszú távú, bizonyos bevételekkel biztosított tartozások. A bevételstervezés körében említhetők például a más területeken kiváltságokat és monopolhelyzetet élvező társaságok, így a Bank of England mellett az 1698-ban kiváltságot szerző Új Kelet-Indiai Társaság (*New East India Company*) vagy a Déltengeri Társaság (*South Sea Company*), amely a jogait 1711-ben szerezte. Ezek közös jellemzője, hogy a kormány hitelért cserébe egyrészt olyan éves kifizetéseket ígért a részvényeseknek, amelyeket különböző bevételekkel biztosítottak, másrészt pedig kiváltságokkal teremtettek számukra monopolhelyzetet abban a gazdasági ágazatban, amelyben e társaságok tevékenykedtek.⁶ A kiindulópont tehát az volt, hogy a korábbi kormányzati adósságpolitika (a kifizetések megtagadása) mélypontra juttatta a kormányba vethető hitelezői bizalmat,⁷ így ezek a kiváltságokon és bevételekhez kapcsolódó garanciákon alapuló pénzügyi és jogi megoldások jelenthettek forrásszerzési lehetőségeket a kincstár számára.

³ CHAUDHURI, Central Bank Independence, Regulations, and Monetary Policy: From Germany and Greece to China and the United States 3.

⁴ EDVINSSON – JACOBSON – WALDENSTRÖM, Introduction 1.

⁵ LITTLEWOOD, John Tiley and the Thunder of History 67–68.

⁶ GROSSMAN, Unsettled Account. The Evolution of Banking in the Industrialized World 170.

⁷ BOPP, Nationalization of the Bank of England and the Bank of France 310.

A *Bank of England* megalapításának kiindulópontja az volt, hogy az angol kormányzat 1694-re súlyos pénzügyi nehézségekkel küzdött, miután az adóbevételek már nem fedezték a háborús kiadásokat. A fennálló kihívásokra megoldást egy skót üzletember, *William Paterson* (1658–1719) kínált, aki javaslatot tett a *Bank of England* megalapítására és egy 1,2 millió font értékű kölcsön nyújtására 8%-os kamat mellett.⁸ Az ajánlatot kormányzati részről elfogadták, így megkezdődhetett a *Bank of England* története. Vannak álláspontok, amely szerint *Paterson*nak mint a Bank egyik társalapítójának a szerepét túlértékelik, hiszen a folyamatban betöltött mellékszereplő jellegét az igazolja, hogy viszonylag rövid időn belül el is távolították az igazgatóságából.⁹

Ezen általános gazdasági és történelmi előzmények tükrében a *Bank of England* korai jogi szabályozásához kapcsolódóan három alapvető jellemzőt kell vizsgálni: a kiváltságot, a határozott időre szóló felhatalmazást és az államhoz fűződő viszonyt.

A kiindulópont egy kiváltságlevél volt, amelyet 1694. július 27-én kapott a Bank. Ezt egy külön törvény erősítette meg; az időbeli hatály határozott időre szólt, ugyanis 1694. augusztus 1-jétől 1705. augusztus 1-jéig tartott.¹⁰ Az államnak (a koronának) joga van természetes vagy jogi személyeknek különleges jogokat és státuszokat biztosítani. Ahogyan *James Madison* amerikai elnök (1809–1817) fogalmazott, „a kiváltságok biztosításának hatalma [...] egy nagy és erős hatalom”.¹¹ *Andrew Jackson* amerikai elnök (1829–1837) pedig arra mutatott rá, hogy minden monopóliumot és kizárólagos jogot a köz rovására biztosítanak, holott tisztességes és egyenlő bánásmódot kellene biztosítani.¹² Mindez azt jelenti, hogy a kiválasztott bank az államnak pénzügyi forrásokat (kölcsönöket) biztosított, ezért cserébe pedig a parlament megadta a jogát annak, hogy új jegyeket bocsássonak ki és azt, hogy a kormányzati letéteket ők kezeljék, később pedig a nagyobb bankok alapítását is korlátozták, szűkítve ezzel a bank versenytársainak és a befektetők lehetőségeit.¹³ A törvény lényege az volt, hogy lehetővé tette a Bank létrejöttét és elismerését (bejegyzését) azok részéről, akik hajlandóak voltak a kormány által kért kölcsön nyújtására azzal, hogy számukra (a Bank számára) külön biztosítékként szolgáltak az előírt bevételek, amelyek ha elégtelenek bizonyultak a kölcsönösszeg és kamatai visszafizetésére, akkor egyéb bevételekből, végső soron pedig a királyi kincstár vagyonából nyerhettek kielégítést a hitelezők.¹⁴ A *Bank of England* tehát „tulajdonképpen az állam hitelezőinek testülete volt”, és az 1,2 millió fontnyi alaptőkét az államnak adták kölcsön megfelelő kamatfeltételek mellett.¹⁵ A *Bank of England* ennek megfelelően azok tulajdonában állt, akik részt vettek a kormánynak nyújtandó hitelezés folyamatában (a Bank egészen 1946-ig állt magántulajdonban), a társasági bejegyzés folytán nem egyenként kellett a Koronával megállapodni, lehetőséget nyújtott a pénzek szétosztására a részvényesek között, valamint a törvény rögzítette a perképeséget (perelhetett és perelhető volt), és azt is, hogy tulajdont szerezhettek.¹⁶ Tehát „A bank egyértelműen magánvállalkozásként jött létre, de idővel egyre inkább részt vett a szabályozásban, és közintézménynek tekintették”.¹⁷

⁸ AYRES, *The History and Future of Economics* 68.

⁹ KING, *The Bank of England* 68.

¹⁰ WILKINSON, *The Law Relating to the Public Funds* 33.

¹¹ SKINNER, *Central Bank Activism* 249–250. és 299.

¹² JACKSON, *Veto Message*, July 10, 1832, 8.

¹³ DURYEA, *William Pitt, The Bank of England, And the 1797 Suspension of Specie Payments* 2–4.

¹⁴ LITTLEWOOD, *John Tiley and the Thunder of History* 67–68.

¹⁵ KEMÉNY, *Jegybankok* 29.

¹⁶ LITTLEWOOD, *John Tiley and the Thunder of History* 68.

¹⁷ CHAUDHURI, *Central Bank Independence, Regulations, and Monetary Policy* 5.

A kiváltságok kapcsán felmerülhet azok jogi védelme, vagyis annak szükségessége, hogy a jogalkotó kizárja annak lehetőségét, hogy más társaságok, bankok hasonló feltételek mellett működjenek, monopolhelyzetet biztosítva ezzel a *Bank of England* számára. Már a korai években, az alapítást követően két évvel külön törvényi fejezetben rendelkeztek hasonló bank alapításának tilalmáról.¹⁸ Ennek a rendelkezésnek az oka a versenytársak kiküszöbölése volt, és egy másik banknak nyújtott kiváltság szolgáltatta az alapot. A Parlament 1695-ben ugyanis a rivális *Land Bank*nek is adott kiváltságot, azonban e bank nem kezdte meg ténylegesen a működését, mert az alapítók nem emelték meg a tőkét a kormánynak nyújtandó kölcsön nyújtásához szükséges mértékben. Mindez felvetette a *Bank of England* kiváltságának kizárólagossá tételét, hiszen – ahogyan *John Clapham* fogalmazott –, a Bank „nem akart újabb *Land Bank*’-okat.” Mindez arra is utal, hogy a *Bank of England* nemcsak passzív szereplője volt a feltételek kialakításának és újratárgyalásának, hanem kész volt választ adni a versenyhelyzetből fakadó kihívásokra is.¹⁹ Az amerikai politikatörténetben *Jackson* elnök mutatott rá arra, hogy az ilyen jellegű kizárólagosságra épülő jogalkotási megoldás azért kifogásolható, mert ilyen esetben a törvényhozás lényegében a következő törvényhozásokat fosztja meg azoktól a jogoktól, amelyek egyébként megilletnék, hiszen semmi sem korlátozná őket egyébként abban, hogy egy vagy több más banknak adjanak hasonló kiváltságokat a későbbiekben.²⁰ Emellett annak a korlátozásnak is jelentősége volt, hogy hat főnél több személy nem alapíthatott bankot, ennek pedig komoly hatása volt mind a londoni, mint pedig a vidéki pénzügyi életre.²¹ A nagy részvénytársasági formában működő bankok alapításának jogi korlátozása ahhoz vezetett, hogy a kisebb magánbankárok kezében összpontosult az angol banküzlet nagy része, amelyek viszont nem rendelkeztek elég pénzzel ahhoz, hogy túléljenek egy komolyabb válságot (szemben például a skótok nagyobb bankokból álló rendszerével, amely sokkal jobban viselte az 1825-ös bankválságot).²² *Lord Liverpool* miniszterelnök is kifejezte az ezzel kapcsolatos aggodalmait: „...az ország már túlságosan nagyra nőtt, túl sok gondja van ahhoz, hogy megengedhesse magának a *Bank of England* privilégiumait... Akármelyik kiskereskedő, sajtkereskedő, hentes vagy cipész nyithat vidéki bankot, de egy olyan társulatnak, amelynek elegendő vagyona lenne ahhoz, hogy kellő biztonsággal foglalkozzon ezzel, nincs engedélyezve.”²³ Az 1833-ban elfogadott *Bank Charter Act* már kifejezetten megengedte a részvénytársasági formában működő bankok alapítását Londonban, viszont ezek a bankok a Londonon kívül működő társaikkal ellentétben, nem bocsáthattak ki bankjegyeket. Ezért cserébe a *Bank of England* által kibocsátott bankjegyek törvényes fizetőeszköz jellegét elismerték. Az új törvény alapján megindult az új bankok alapítása, azonban ezeket sem a *Bank of England*, sem pedig a magánbankárok nem látták szívesen.²⁴

A következő főbb jogi sajátosság a felhatalmazás időbeli korlátozása. Az eredeti törvény 11 évre állapította meg a kiváltságok időtartamát, a kormány egy éves felmondási idővel dönthetett úgy, hogy visszafizeti a kölcsönt és visszavonja a kiváltságokat. Erre azonban nem

¹⁸ WILLIAM III, 1696-7: An Act for making good the Deficiencies of several Funds therein mentioned and for enlarging the Capital Stock of the Bank of England and for raising the Publick Credit. [Chapter XX. Rot. Parl. 8 & 9 Gul. III. p. 5. nu.1.], XXVIII.: „And be it further enacted That during the Continuance of the Corporation of the Governor and Company of the Bank of England no other Bank or any other Corporation Society Fellowship Company or Constitution in the nature of a Bank shall be erected or established permitted suffered countenanced or allowed by Act of Parliament within this Kingdom.”

¹⁹ GROSSMAN, Unsettled Account 171–172.

²⁰ JACKSON, Veto Message, July 10, 1832, 13–14.

²¹ GROSSMAN, Unsettled Account 173.

²² GROSSMAN, Unsettled Account 176.

²³ GROSSMAN, Unsettled Account 176.

²⁴ GROSSMAN, Unsettled Account 179.

került sor, és ennek megfelelően 1694 és az utolsó, 1844-es ún. folytatási törvény („*Continuance Act*”) között a Parlament kilenc alkalommal megújította azokat. A megújítási kényszer az újratárgyalás időnkénti szükségességét eredményezte, biztosítva azt, hogy a felek kölcsönösen egymás „túszai” maradjanak.²⁵ Azon tényből is érdekes következtetéseket lehet levonni, hogy mennyi idővel korábban fogadták el a meghosszabbítást a kiváltságok lejártát megelőzően. A kilenc alkalomból négyet a lejáratot megelőzően egy évvel vagy kevesebb, mint egy évvel fogadták el, míg más esetekben hosszabb idő maradt (öt, nyolc, tizenegy, tizenkettő vagy tizenkilenc év). Mindez arra enged következtetni, hogy két esetben ajánlotta fel az állam a kiváltságok meghosszabbítását: egyrészt, ha nehéz pénzügyi helyzetben volt, másrészt ha a Bank nyereségesnek tűnt, mivel ilyen esetben a még kedvezőbb feltételek elérése érdekében újra tárgyalhatták az együttműködés tartalmát.²⁶ Ebből adódóan a *Bank of England* magántulajdonosai és a kormány közötti hiányos szerződésről lehet beszélni, hiszen a hitelekért és pénzügyi támogatásért, szolgáltatásokért cserébe állami kényszerrel biztosított versenyelőnyöket és a versenytársak korlátozását kapták,²⁷ adott esetben úgy, hogy egyes kiváltságok vagy versenykorlátozó tilalmak egyes időszakokban földrajzilag behatároltak voltak (például valamely jog vagy korlátozás London 65 mérföldes körzetére vonatkozott).²⁸

Az alkupozícióból eredő lehetőségekre mutat rá az a rendkívül erős tilalom, amelynek előnyét egy 1708-ban elfogadott törvény biztosította a *Bank of England* számára. A kiindulópont az volt, hogy a kormánynak a spanyol örökösödési háborúból kifolyólag újabb hitelre volt szüksége, amelyért cserébe megtiltották törvényben azt, hogy hat főnél több egyénből álló társaság folytasson banküzletet,²⁹ ideértve a bankjegykibocsátás jogának gyakorlását is, ami pedig azért volt kulcsfontosságú, mert a bankjegykibocsátás volt a bankok fő forrása. Az 1742-es kiváltságmegújítás már kifejezetten rendelkezett a banki tevékenység kizárólagos jogáról.³⁰ Ez a törvény több szempontból is érdekes, ugyanis egyrészt ez is hasonló kölcsönfolyósításon alapult (1742-ben a Bank kamatmentes kölcsönt nyújtott a kormánynak akkor, amikor a kiváltságok megújítása esedékessé vált, 1764-ig meg is újították a különböző jogokat),³¹ másrészt ez volt az első olyan megújító törvény, amely nem adótörvényhez kapcsolódott.³²

A kiváltságlevelekre épülő rendszer esetében kritikus pont tehát az időtartam meghosszabbítása. Vagyis, ha nem újították meg a lejáratot megelőzően a kiváltságokat, akkor a bank elveszítette a központi banki státuszát, azonban magánbankként természetesen működhetett tovább. Például az amerikai *First Bank of United States* 1791-ben kapta meg a felhatalmazást 20 évre, amelynek meghosszabbításáról vita alakult ki, végül azonban nem került sor a meghosszabbításra az 1811-es lejáratig. A *Second Bank of United States* 1816-ban ugyancsak 20 évre

²⁵ BROZ – GROSSMAN, Paying for privilege: the political economy of Bank of England charters 50. és 58.

²⁶ GROSSMAN, Unsettled Account 171.

²⁷ BROZ – GROSSMAN, Paying for privilege: the political economy of Bank of England charters 50. és 58.

²⁸ KINDLEBERGER, A Financial History of Western Europe 83–84.

²⁹ Lásd The Statutes at Large: From the Magna Charta, to the End of the Eleventh Parliament of Great Britain 11. köt. 466–467.

³⁰ GROSSMAN, Unsettled Account 172.

³¹ DURYEA, William Pitt, The Bank of England, And the 1797 Suspension of Specie Payments 2–4.

³² GROSSMAN, Unsettled Account 172.

kapta meg a jogokat,³³ azonban 1836-ban ezek sem kerültek megújításra, így magántársaságként folytatta tevékenységét az 1841-es megszűnéséig.³⁴

Vagyis a jegybanki jogállás és a kiváltságok a kormány döntésétől függtek, alapvetően határozott időtartamra szóltak. Megjegyzendő, hogy ilyen, határozott időre épülő szabályozási modellek a 20. században, a két világháború közötti időszakban is léteztek. Magyarországon például a Magyar Nemzeti Bank (MNB) felállításáról szóló 1924. évi IV. törvénycikk is 20 évre biztosította a „szabadalmat”, vagyis a bankjegyek kibocsátásának kizárólagos jogát, amelynek meghosszabbítását már 1938-ban kérte az MNB közgyűlése. Ezért a magyar Országgyűlés ebben az évben meg is alkotta a vonatkozó törvényt,³⁵ tekintettel arra, hogy „Általában az eredményes jegybankpolitikának lényeges előfeltétele a vezetés hosszabb időszakra kiterjedő terszerűsége és határozottsága, ami nem valósulhat meg, ha bizonytalanság áll fenn abban a tekintetben, hogy a jegybank az első privilégium lejártá után tovább folytathatja-e működését”.³⁶

Mivel adótörvényben került sor a *Bank of England* elismerésére, ezért az adókiivetés időtartama is fontos volt. Ezeket az adókat ugyanis négy évre vetették ki, tehát a III. Vilmos királynak össze kellett hívni a parlamentet a megújítás érdekében, hiszen ellenkező esetben pénz nélkül maradt volna. Vagyis időről időre a törvényhozáshoz kellett fordulnia az uralkodónak, amely megoldással mérsékelhető volt az autokratikus hatalomgyakorlás esélye. A modern alkotmányos gondolkodás egyik alapköve maradt az, hogy a végrehajtó hatalom a megfelelő pénzügyi források biztosítása terén a törvényhozáshoz kötött.³⁷

Az is említést érdemel, hogy milyen formában (címmel) jelent meg a törvény, ugyanis a *Bank of England* alapítása egy adójogszabállyal, az ún. *Tonnage Act*-tel történt meg. „A javaslatot úgy terjesztették a Parlament elé, mint egy új tonnavámot azon személyek javára, akik pénzt biztosítanak a háború folytatásához. De senkit sem tévesztettek meg, hogy valójában a 'Tonnage Bank' fontosságáról van szó.”³⁸ Egyébként a „Tonnage egy hajó vagy bármely más vízi jármű súlybordozási kapacitása, amelyet mindig tonnában; a hosszúság, a szélesség és mélység mérésével számítunk ki”.³⁹ A tonnage ennek megfelelően mint mértékegység adóalapként is szolgálhatott, hiszen a hajó rakományának felmérése nélkül lehet az adót megállapítani, kivetni és beszedni, de az adó mértéke függött az áru fajtájától és attól is, hogy honnan származott, a differenciált szabályozás a brit gazdasági érdekeknek megfelelően volt alakítható.⁴⁰

Végül említést kell tenni az államhoz fűződő viszonyról. Az intézmény igazi, mai formáját 1844-ben nyerte el, mégpedig *Sir Robert Peel* nevéhez fűződő *Bank Charter Act* kiadásával.⁴¹ A Bank a korai időszakban korlátozott funkciókat látott el, és a következő két évszázad során fokozatosan szerezte meg a széles körű szabályozói jogosítványok nagy részét.⁴² (Az 1844-es *Peel-*

³³ Ennek alkotmányossági kérdéseiről lásd az Amerikai Legfelsőbb Bíróság *McCulloch v. Maryland*, 17 U.S. 316 (1819) ítéletét.

³⁴ COBLENTZ, *The Fight Goes on Forever: Limited Government and the First Bank of the United States* 407–441. Lásd még SUTTON, *Bank of United States* 22–23.

³⁵ Az 1938. évi XXV. tc. 1. §-ához fűzött részletes indokolás.

³⁶ A Magyar Nemzeti Bank létesítéséről és szabadalmáról szóló 1924. évi V. tc. módosításáról és kiegészítéséről és az ezzel összefüggő egyes pénzügyi intézkedésekről szóló 1938. évi XXV. tc.

³⁷ LITTLEWOOD, John Tiley and the Thunder of History 69–70.

³⁸ PIERGIOVANNI, *The Growth of the Bank as Institution and the Development of Money-business Law* 107.

³⁹ WILLIS, *Our Rulers and Our Rights: or, Outlines of the United States Government; its Origin, Branches, Departments, Institutions, Officers, and Modes of Operation* 224.

⁴⁰ LITTLEWOOD, John Tiley and the Thunder of History 69.

⁴¹ JACKSON, *The Bank Of England 930–931*.

⁴² CHAUDHURI, *Central Bank Independence, Regulations, and Monetary Policy* 5.

törvény szerkezeti reformot valósított meg úgy, hogy a *Bank of England*den belül két részleget alakítottak ki akként, hogy különválasztották a bankjegykibocsátást és a bankműveleteket, egyúttal az ún. *currency*-iskola elvei alapján a kibocsátandó pénzmennyiségnek a rendelkezésre álló aranyfedezethez kellett igazodnia.)⁴³ A 18. században a *Bank of England* „intézménnyé” válhatott, ahogy *Lord North* 1781-ben jellemezte, „államkincstár” volt, azonban még mindig egy bank volt a többi között, jelentős, magánprofit elérésére összpontosító magánüzleti tevékenységgel. Ha közkötelezettsége is volt, az a kormány irányába állt fenn, amelynek folyamatosan pénzre volt szüksége, és e kötelezettség nem ütközött – legalábbis rövid távon – a tulajdonosok profitszerzésre irányuló magánérdekeivel. A 19. századra azonban megváltozott a helyzet: a válságok és a koherensebbé váló kereskedelmi banki struktúra folytán a *Bank of England* közfeladatának kérdése a közösség egésze iránti kötelességévé válik, felvetve ezzel a köz- és magánérdekek konfliktusának lehetőségét is, ennek megfelelően szigorúbb mércével kellett megítélni a tevékenységét.⁴⁴ *Lord North* egyébként úgy jellemezte a Bankot, hogy az alkotmány részévé vált megszokásból és a sok éves működésből eredően, *Adam Smith* pedig úgy fogalmazott, hogy „Európai legnagyobb pénzforgalmú Bankja. Nemcsak rendes bankként, hanem az állam motorjaként is működik”.⁴⁵ A történetírás (*Thomas Macaulay*) egyébként rámutat arra is, hogy a *Bank of England* az alapítást követő időszakban igen szoros kapcsolatban állt a koronával, a kormánnyal és a *Whig* Párttal: „Nemzedékeken át a *Bank of England* határozottan egy *Whig* testület volt.”⁴⁶ Vagyis a napjainkban elvárt és az Európai Unió joga által szabályozott és védett jegybanki függetlenség csak a későbbiekben nyer jelentőséget. A független jegybank az I. világháború kitörésével tűnt el: bár csak 1946-ban államosították, lényegében a kormány irányítása alá került már 1914-ben.⁴⁷ A kormányzati követelések egyébként több alkalommal veszélybe sodorták a Bank tartalékait, 1782-ban szabályszerű panaszt is tettek emiatt, az újabb francia háborús tervek és hírek 1797-ben pedig a Bank megrohamozásához és ahhoz vezettek, hogy a kormányzat utasítására felfüggesztették a kifizetéseket. Ennek nyomán a Parlament Alsóházában *Richard Brinsley Sheridan* úgy írta le a Bankot, mint „egy jó hírű, nagy múltú idős hölgy a városból, aki sajnálatos módon rossz társaságba keveredett”, *James Gillray* pedig úgy ábrázolta egy karikatúrában a Bankot, mint egy idős hölgyet, akinek a gúnyneve a Bank székhelye után „*The Old Lady of Threadneedle Street*” volt, és akitől *William Pitt* miniszterelnök el akarja rabolni a pénzét, miközben a hölgy segítségért kiált.⁴⁸

3. A Banque de France megalapítása és a 19. századi sajátosságok

A francia közpénzügyeket és a költségvetést sem kímélték a háborúk, így a spanyol örökösödési háború sem, amely Franciaországot kimerítette mind pénzügyileg, mind pedig gazdaságilag, a nemesfémhiány pedig problémákat okozott a pénzforgalomban.⁴⁹ *John Law* skót bankár igyekezett megoldást kínálni ebben a helyzetben, így 1715 októberében benyújtásra került az első javaslata a királyi tanácsnak egy állami bankjegykibocsátó bank létrehozásáról, azonban ezt az indítványt elutasították, mivel *Noailles herceg* tiltakozott *Law* azon javaslata ellen, hogy a bank a korona

⁴³ KOZLOV, A pénz és a pénzforgalom elmélete 125–126.

⁴⁴ KING, The Bank of England 70.

⁴⁵ WADSWORTH, Review of the Bank of England 61.

⁴⁶ GLASNER, Free Banking and Monetary Reform 35.

⁴⁷ WOOD, Independent Central Banks 597–599.

⁴⁸ WOOD, Independent Central Banks 595.

⁴⁹ AYRES, The History and Future of Economics 77.

kinccstáraként valamennyi adóbevételt megkapjon, viszont a második előterjesztés, amely már egy tisztán magántulajdonú bank létrehozására vonatkozott, már sikeres volt. Így jött létre 1716-ban a *Banque Générale Privée* a bankár *Law* irányítása alatt azzal a feladattal, hogy húsz éven át aranyban vagy ezüstben kifizetendő jegyeket bocsásson ki. Nagy lépés volt, amikor 1717-ben előírták, hogy az adókat e bankjegyekben kell megfizetni, de *Law* tervei között a papírpénzkibocsátás szerepelt. A *Banque Générale* 1718-ban királyi védjegy alá került, és *Banque Royale* néven lényegében létrejött az első francia központi bank, amely azonban 1720-ban bezárta a kapuit a pénzügyi rendszer válsága nyomán, illetve miután a vele szoros kapcsolatot ápoló Mississippi Társaság részvényei elértéktelenedtek.⁵⁰ A banküzletben a forradalom előtt jelen voltak különböző kiváltságok, egyes bankok kapcsolatban álltak az állammal, azonban a forradalom a kiváltságok eltörlését hozta el, és szabadságot kívántak teremteni a bankok világában is. Ennek megfelelően több, leszámítolást és bankjegykibocsátást végző bank is alakult, később azonban *Napoleon Bonaparte* ezek egybeolvasztását tűzte ki célul még konzulként.⁵¹

Az 1789. évi forradalom időszakában kaotikus közpénzügyi viszonyok uralkodtak Franciaországban, az államkinccstár elkésztő állapota államcsőddel fenyegetett. Az egyházi ingatlanok államosítását követően, azokat fedezetként felhasználva, papírpénz (ún. asszignáta - utalvány) kibocsátásáról döntöttek. Ez átmenetileg ugyan megoldotta a finanszírozási kérdéseket, de 1790-ben ismét további pénzügyi források bevonása vált szükségessé, így megemelték a kibocsátás értékhatárát. A folyamatos kibocsátások eredményeként a rendelkezésre álló fedezet mértékét már meghaladta a forgalomban lévő asszignáták névértéke, és az egyéb kedvezőtlen körülmények folytán végül elértéktelenedtek.⁵² A fenti előzményeket követően a *Banque de France* alapításának története a következő fontos állomás. Bár időrendben az alapítását megelőzte a királyi *Preußische Bank*, mégis a következőkben a *Banque de France* létrejöttét érdemes megvizsgálni a *Bank of England* korai fejlődésének elemzését követően, tekintettel arra, hogy mindkét bankot alapvetően azért alapították magánintézményként, mert az emberek pénzügyi kérdésekben nem bíztak a kormányzatukban.⁵³

Így amikor *Napoleon* azzal szembesült, hogy a magánbankoktól nem kaphatja meg azt, amit szeretett volna (elégedetlen volt a hitelezési politikájukkal), akkor 1800-ban megalapította az új nemzeti bankot, a *Banque de France*-t abban bízva, hogy sikerül ezzel leküzdeni a kormányzati pénzügyi nehézségeket. Mivel a magánbefektetők továbbra is bizonytalanok voltak az államtól függő új intézménnyel szemben, ezért a *Banque de France* nehezen tudta a szükséges pénzt megszerezni tőlük. A túlzott kibocsátás és a háborús készülődés 1805-ben bankválságot idézett elő, amelyért a bank túlzott szabadságát okolták, így *Napoleon* 1806-ban olyan törvényt fogadtatott el, amely jelentősen megnövelte az állam befolyását a nemzeti bankban,⁵⁴ ugyanakkor úgy fogalmazott, hogy „*Azt kívánom, a bank kellőképpen álljon a kormány irányítása alatt, de ne túlságosan*”⁵⁵

A *Banque de France* létrejötte tehát a napóleoni időkhöz köthető, megalapítására 1800. február 13-án került sor, a gazdasági növekedés ösztönzése is fontos szempont volt a forradalmi évek zűrzavarait követően.⁵⁶ Alapvető fontosságúnak tartotta *Napoleon* az alacsony kamatokat,

⁵⁰ FERGUSON, A pénz felemelkedése 140., 143., 153.

⁵¹ BEÖTHY, A bankügy elmélete, különös tekintettel a jegybankkérdésre és hazai viszonyainkra 217.

⁵² DILLAYE, The Money and the Finances of the French Revolution 14., 16., 31–32.

⁵³ BOPP, Nationalization of the Bank of England and the Bank of France 310.

⁵⁴ BRUGGER, Ideas, Interests and the Development of the European Banking Systems 325.

⁵⁵ de la LOZÈRE, Napoleon in Council, or the opinions delivered by Bonaparte in the Council of State 288.

⁵⁶ CHAUDHURI, Central Bank Independence, Regulations, and Monetary Policy 6–7.

katonai győzelmeket követően kérte is azok csökkentését; „Napoleon a kamatokat politikai eszköznek tekintette; a győzelmeket követő csökkentések elhomályosíthatják az emléket annak, hogy azok milyen költségekkel járnak az életben”.⁵⁷

A *Banque de France* működési területe eredetileg Párizsra korlátozódott, 1803-ban megkapta az első hivatalos kiváltságlevelét, az egyedüli bankjegykibocsátás 15 éves időtartamra szóló jogával együtt. Császári rendelet 1808-ban engedélyezte a más városokban történő fiókalapítást, ezek száma 1850-re meg is sokszorozódott.⁵⁸ A nemzeti fizetőeszköz országos szintű kibocsátásának kizárólagos jogát 1848-ban kapta meg, ezt a kiváltságot 1897-ben 1945-ig hosszabbították meg. A 19. században a Bank nem sokat változott, állam az államban szintű függetlenséget élvezett, sokszor a kormánnyal is szembehelyezkedett, még az 1870-ben kezdődött francia-porosz háború idején sem nyújtotta a nemzeti ellenálláshoz szükséges pénzügyi forrásokat, így *Léon Gambetta*, az ellenállás szervezője még a megszüntetéssel is megfenyegette a Bankot.⁵⁹

A vizsgált korszakhoz kapcsolódóan kritikaként is szokták említeni, hogy a napóleoni törvények egy zárt, a vagyonos és befolyásos gazdasági személyiségek által birtokolt irányítási szerkezetet alakítottak ki. Bár mint magántársaságnak több tízezer részvényese volt, mégis csak a 200 legnagyobb részvényes vehetett részt a közgyűlésen: ők választották a tagjaik közül az igazgatókat és a tanácsadókat, míg a kormány jelölte a kormányzót és annak helyetteseit. Ezek alkották a kormányzótanácsot, amely a *Banque de France* valódi irányító testülete volt: „*Ennél fogva a francia gazdasági életet a pénzügyi oligarchia uralta. Csak a vagyonosak – és közülük is csak kevesen – irányították a Bank de France-t*”.⁶⁰ A 200 legnagyobb részvényes a legtőkeerősebb társaságok (biztosítók, magánbankok, vasúttársaságok, szállítmányozási vállalkozások, bányák stb.) köreiből került ki, és annyira erősek voltak bizonyos kötődések, hogy egyes helyek öröklés útján szálltak át a következő nemzedékek képviselőire. Elviekben a kormányzó az állam érdekeit képviselte, azonban a tapasztalatok inkább azt mutatták, hogy a régensekkel értett egyet, ami azt jelentette, hogy a Bank kikerült a kormány irányítása alól, és a saját szabályai szerint működött, bár az I. világháborút követően különböző konfliktusok és jogi reformok merültek fel az irányító struktúrához kapcsolódóan.⁶¹ Végül 1945-ben a *Banque de France*-ot államosították a négy legnagyobb kereskedelmi bankkal együtt. Megjegyzendő, hogy korábban más mérsékeltek a magánbefolyást, azonban azt 1945-ben meg is szüntették. Más ágazatokat sem került el egyébként az államosítás, ezek a folyamatok illeszkedtek a háborút követő korszak gazdasági és társadalmi reformtörekvései közé.⁶²

4. A német központi bankok a történelem viharáiban

A német központi bankok története, működése és elnevezése nemcsak a gazdasági, pénzügyi körülményektől függött, hanem a német államiság⁶³ sorsának alakulásával is szorosan egybeforrt. Alapjaiban érintette a német egységesedési folyamat elindulása a 18. században, az egységes német

⁵⁷ BOPP, Bank of France Policy 229.

⁵⁸ CHAUDHURI, Central Bank Independence, Regulations, and Monetary Policy 6–7.

⁵⁹ BORIS, Reforming the Bank of France 157.

⁶⁰ BORIS, Reforming the Bank of France 156.

⁶¹ BORIS, Reforming the Bank of France 157. és 163–164.

⁶² BAUM, French Economy and the State 176–180.

⁶³ Lásd: SHEEHAN, German history 14–24.

állam 1871-es létrejötte, a világháborúk, a II. világháborút lezáró szövetséges megszállás, az 1949-es kettéosztás, majd pedig az 1990-es újraegyesülés. Kevés olyan központi bank említhető a világ országainak történetében, amely ennyire magán viselte volna egy adott ország történelmi, politikai és gazdasági kríziseinek, átalakulásának nyomait, tekintettel arra is, hogy „A központi bankok, bár néha megfélekedeznek róla, a szuverén államok teremtményei”.⁶⁴ Az magától értetődő, hogy a politikai intézményrendszer (törvényhozás, államfő, végrehajtó hatalom, közigazgatás stb.) jelentős átalakuláson megy át a történelem viharos korszakaiban (háborúk, forradalmak, rendszerváltások eredményeként), azonban kivételesnek mondható az, hogy a központi banki struktúra, illetve a vonatkozó jogi szabályozás is hasonló radikális változásokon megy át bizonyos időközönként.

A német egység formálódásának megindulása a Porosz Királysághoz köthető, ennek megfelelően vizsgálható a bankalapítás története. Nagy Frigyes 1753. szeptember 23-án jelentős privilégiumokat tartalmazó banki alapító okiratot („*Octroy für die in Berlin errichtende Giro- und Wechsel-Banque*”) adott ki, az így létrejött bank kezdetben ugyan virágzott, de a problémák és a kereskedői bizalmatlanság miatt 1764. december 17-én királyi dekrétum rendelkezett a részvényesi bizottság felosztatásáról.⁶⁵ A következő mérföldkő ennek megfelelően az 1765. június 17-én alapított Királyi Bank (*Königliche Giro- und Lehnbank*) volt,⁶⁶ amely állami intézmény volt teljesen független igazgatással, ugyanakkor királyi garanciák és privilégiumok mellett működött.⁶⁷ A bankjegykibocsátás nem tartozott az elsődleges tevékenységei közé (a 19. század egyes időszakaiban egyáltalán nem is volt számára ez engedélyezett), az állam a hangsúlyt a kamatmentes papírpénzkibocsátás útján történő pénzszerzésre helyezte amellet, hogy számos közintézményt arra köteleztek rendeleti úton, hogy nála helyezték el a felesleges pénzeszközeiket. A gazdaság növekvő pénzszükséglete, valamint a különböző párhuzamos jegybankalapítási tervek végül ahhoz vezettek, hogy 1846-ban a Királyi Bankot új alapokra helyezték, és létrehoztak egy igazi jegybankot, mégpedig *Porosz Bank* (*Preussische Bank*) néven, amely a kormány irányítása alatt állt, 1851-től a porosz kereskedelmi miniszter vezette. A német Vámunió létrejöttét követően voltak egységesítési törekvések a pénzforgalomhoz kapcsolódóan is, az egységes Német Császárság 1871-es megalapítását követően nyílt lehetőség az egységes központi bank felállítására, azonban az ehhez szükséges egyetértés kezdetben hiányzott. Végül azonban Poroszország kezdeti ellenállása ellenére 1875-ben megalapították a *Reichsbankot*,⁶⁸ amely átvette a *Porosz Bank* feladatait. A *Reichsbank* magántulajdonban volt, azonban kormányzati irányítás alatt állt, a birodalmi kancellár állt az élén. Bár jogilag nem rendelkezett bankjegykibocsátási monopóliummal, ténylegesen mégis központi német jegybankká vált a gyakorlatban. A bankjegyeit az I. világháború kitöréséig aranyra kellett átváltani, ezt a lehetőséget 1914. augusztus 4-én megszüntették, a háborút követően 1921. május 9-én pedig a bankjegyek fedezetének biztosítását is felfüggesztették. A német hiperinfláció 1923 őszén ahhoz vezetett, hogy a márka nem volt képes betölteni alapvető funkcióit, így a *Reichsbank* mellett létrehoztak egy új bankot, a *Rentenbankot*, az általa 1923. november 15-étől kibocsátott *Rentenmark* pedig elnyerte a közbizalmat.⁶⁹ Az inflációnak végül a fizetőeszköz reformja és nemzetközi gazdasági intézkedések

⁶⁴ BORDO – SIKLOS, *Central Banks: Evolution and Innovation in Historical Perspective* 37.

⁶⁵ *Jahrbuch für die amtliche Statistik des preussischen Staates*, 2. köt. 28.

⁶⁶ KEMÉNY, *Jegybankok* 33–34.

⁶⁷ *Jahrbuch für die amtliche Statistik des preussischen Staates* 28.

⁶⁸ Lásd: *German Bank Act of the 30th January, 1875*.

⁶⁹ TILLY, *Germany* 328–331.

vetettek véget.⁷⁰ Németországban a *Reichsbank*ot nemzetközi felügyelet mellett szervezték újjá az I. világháborút követően, és külföldi felügyelet alá tartozott a *Dawes*-terv időszakában (1930-ig). Mindez azonban nem a kormánytól való függést eredményezte, hanem inkább erősítette a jegybankelnököt a kormánnyal szemben. Ezért nem volt véletlen, hogy *Hjalmar Schacht*, a *Reichsbank* akkori elnöke akkor mondott le, amikor a *Young*-terv megszüntette a Bank külföldi felügyeletét 1930-ban.⁷¹ *Adolf Hitler* 1937-ben a *Reichstag*ban bejelentette, hogy a kormány korlátlan szuverenitást szerez a *Reichsbank* felett, és ennek megfelelően nemsokkal később el is fogadták a vonatkozó, az alárendeltséget biztosító jogköröket magában foglaló jogszabályt.⁷² Az 1939-ben elfogadott új törvény úgy fogalmazott, hogy „*A Német Birodalmi Bank közvetlenül a Német Birodalom Főhrérének és Kancellárjának felelős*”. [1. cikk (1) bekezdés]. A 3. cikk (1) bekezdés pedig úgy rendelkezett, hogy a Bankot a Bank elnöke irányítja és kormányozza a vezető testülettel a Főhrer utasításai mellett és felügyelete alatt. A Főhrer nevezte ki az elnököt és a tagokat, és bármikor vissza is hívhatta őket.⁷³ Először (mivel ilyen megoldás is létezett) titkos törvényként fogadták el az említett jogszabályt 1939 januárjában, amit majd csak hat hónappal később hirdettek ki. *Schacht* a Nürnbergi Perben úgy jellemezte a helyzetet, hogy „*Ez a törvény eltörölte a Reichsbank függetlenségét, a Reichsbank elnöke pedig a Birodalom, pontosabban Hitler hitelgényeinek pusztá pénzáróosává vált*”.⁷⁴

A II. világháborút követően azonban szakítottak ezzel a megközelítéssel: amikor 1948-ban létrehozták a nyugati övezetben a *Bank deutscher Länder*t (BdL), az alapító törvény úgy fogalmazott, hogy a BdL nincs alávetve semmilyen politikai vagy állami szerv utasításainak, kivéve az igazságügyi hatóságokat.⁷⁵ A BdL-t váltotta fel a *Deutsche Bundesbank* 1957-ben,⁷⁶ amelyről a megalapításakor nem gondolták, hogy mekkora sikertörténet lesz, hiszen a német márka lett a világ egyik legstabilabb fizetőeszköze.⁷⁷ A Német Demokratikus Köztársaság (NDK) saját pénzügyi rendszerrel rendelkezett, így a berlini fal 1989-es leomlását követően az NDK központi bankját (*Staatsbank der DDR*) is át kellett alakítani, a kétszintű bankrendszer követelményeinek megfelelően. Az NDK központi bankja az említett elnevezéssel 1968-tól működött (a *Deutsche Notenbank*-ból jött létre); végezte a politikai célkitűzéseknek megfelelően a pénzkibocsátást, a pénzügyi intézmények refinanszírozását, vezette az állami vállalatok és az állam számláit, továbbá ellenőrzési feladatokat is ellátott. A nyugatnémet orientáción alapuló kétszintű bankrendszer 1990. április 1-jétől került bevezetésre, és megalapították a *Staatsbank* közreműködésével a *Deutsche Kreditbank*ot, felhasználva az irodáit és a munkavállalókat.⁷⁸ A gazdasági és szociális uniót (*Währungs-, Wirtschafts- und Sozialunion*) létrehozó megállapodás (röviden WWSUVtr)⁷⁹ alapvető változásokat hozott, ugyanis a jegybanki funkciók gyakorlása 1990. július 1-jétől (a DM mint közös valuta bevezetésétől) kezdve a nyugatnémet félhez került,⁸⁰ a WWSUVtr-ban foglalt törvényalkotási kötelezettség (a jegybanki funkciógyakorlás megszüntetésének) előírására

⁷⁰ CANOVA, *Black Swans and Black Elephants in Plain Sight* 241.

⁷¹ HOLTFRERICH, *Monetary policy in Germany* 25.

⁷² HOLTFRERICH, *Monetary policy in Germany* 26.

⁷³ *New German Reichsbank Law 737–742*.

⁷⁴ *Trial The Major War Criminals Before The International Military Tribunal* 533–534.

⁷⁵ WROBEL, *Deutsche Bundesbank als Modell* 24–25.

⁷⁶ WROBEL, *Deutsche Bundesbank als Modell* 24–25.

⁷⁷ ISSING, *The European Central Bank as a new institution and the problem of accountability*. 143.

⁷⁸ HÜNING – NICKEL (szerk.): *Finanzmetropole Berlin Strategien Betrieblicher Transformation* 245–247.

⁷⁹ *Vertrag über die Schaffung einer Währungs-, Wirtschafts- und Sozialunion zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der Deutschen Demokratischen Republik*.

⁸⁰ BRUCKHOFF, *Zur Entwicklung der Zentralbanken und der Bankaufsicht* 41–42.

tekintettel. A WWSUVtr kifejezetten szabályozta a *Bundesbank* jogait, amelyet az NDK-nak biztosítani kellett számára a területén (például az NDK szerveinek, különösen a rendőrségnek védenie kellett a *Bundesbank* kirendeltségeit, biztosítani kellett a szabad közlekedést, iratforgalmat, a szolgálati fegyver viselésének lehetőségét a munkatársai számára).

5. Jegybanki funkciók és Bankháború az Amerikai Egyesült Államok történetében

Sajátos rendszer alakult ki és működik az Amerikai Egyesült Államokban. A *Federal Reserve System* (Szövetségi Tartalék Rendszere, rövid elnevezéssel: Fed) 1913-ban alakult meg, az Egyesült Államok harmadik központi banki funkciókat ellátó szervezeteként, miután a különböző bank- és cégszövődöket előidéző pénzügyi és gazdasági válságok felvetették egy olyan intézmény felállításának szükségességét, amely képes az ilyen helyzeteket kezelni. Egy komolyabb válság folytán 1907-ben létrehozta a Kongresszus a Nemzeti Monetáris Bizottságot (*National Monetary Commission*), amely javaslatokat fogalmazott erre vonatkozóan. Egy jelentős vitát követően a Kongresszus elfogadta a *Federal Reserve*-re vonatkozó törvényt, amelyet *Woodrow Wilson* elnök 1913. december 23-án alá is írt.⁸¹

Ezt megelőzően két kísérletet szoktak említeni egy szövetségi központi bank létrehozására és működtetésére: a *First Bank of the United States*-t, valamint a *Second Bank of the United States*-t. A jegybank-alkítás gondolata a 18. század végén merült fel, a függetlenségi háború finanszírozásának kérdésére is tekintettel. *Alexander Hamilton*, a kincstár vezetője 1779-ben tervet készített egy központi bank létrehozásáról: úgy fogalmazott, hogy ha Anglia képes volt létrehozni egy központi bankot a pénzügyi problémáinak kezelésére, akkor ugyanezt megteheti az Egyesült Államok is. E korai terv azonban nem valósult meg.⁸² Végül Hamilton erőfeszítései nyomán csak 1791-ben hagyta jóvá a Kongresszus a *First Bank of the United States* felállítását, mégpedig 20 éves határozott időtartamra: a bank felállítása (szövetségi felállíthatósága) és az időtartam is komoly viták tárgyát képezte, több különböző változatot vitattak meg. (A létrehozást például *Thomas Jefferson* is ellenezte, az Alkotmányból folyó jogosítványok hiányára hivatkozással.)⁸³ A viták lezárását követően *George Washington* végül 1791. február 25-én írta alá a törvényt. A Bank felhatalmazása 1811. március 4-én járt le; ezt megelőzően megkezdődtek a viták a Bank támogatói között egy új felhatalmazás elfogadtatásáról. Végül *James Madison* elnök az új törvényt 1816. április 10-én írta alá, ennek megfelelően a *Second Bank of the United States* lett az utód. Megjegyzendő, hogy a törvényt alkotmányossági szempontból a *McCulloch v. Maryland* ügyben⁸⁴ kifogásolták. A kiindulópont a szövetség és a tagállamok hatásköreinek elhatárolása volt, azaz, hogyan kell értelmezni a szövetségi hatásköröket: volt-e a szövetségnek hatásköre egy ilyen bank felállítására vagy sem (van-e lehetőség tág értelmezésre, beleértett hatáskör megállapítására). Végül 1836-ban nem került megújításra a Bank jogköre, így magántársaságként folytatta tevékenységét 1841-es

⁸¹ GREY, Overview of the Federal Reserve System 9–10.

⁸² KAPLAN, The Bank of the United States and the American Economy 7–11.

⁸³ *Thomas Jefferson* ezt írta: „Nem értek egyet egy nemzeti bank létrehozásának gondolatával, mert úgy tűnik, hogy mostanra eldőlt, a Kongresszusnak nincs ekkora hatalma (bár őszintén szeretném, ha kizárólag nekik lenne), és mert úgy gondolom, hogy már most is óriási a redundancia.” *Albert Gallatin*, a Képviselőház egyik tagja pedig a következőket fogalmazta meg: „Az Egyesült Államok Bankja... az egyik leghalálósabb ellenség, amely alkotmányunk alapelvei ellen létezik... Egy ilyen intézmény, amely parancsra és falanxban cselekszik, amelynek fiókjai az Unió minden részében jelen vannak, egy kritikus pillanatban megdöntheti a kormányt.” FRANKS – NUNNALLY, *Barbarians of Wealth* 72.

⁸⁴ *McCulloch v. Maryland*, 17 U.S. 316 (1819)

megszűnéséig.⁸⁵ Ez az intézmény egyébként nem volt a későbbi értelemben vett nemzeti bank, hanem egy Philadelphiában található, magánirányítás alatt álló társaság volt, amely egyedi és jövedelmező kapcsolatot ápol a kormánnyal.⁸⁶

Érdekes fejezetként tartják számon a „Bankháborút” az Egyesült Államok politika- és jogtörténetében, ugyanis a jegybankkérdés széleskörű viták tárgyát képezte a 19. század második negyedében. A közgazdászok a bank szabályozó funkciójából eredő előnyöket hangsúlyozták (stabilitás, növekedés), viszont egy központi bank erkölcsi, jogi és filozófiai kérdéseket is felvetett, így szembekerült egymással a központi bank ügyét támogatók és ellenzők csoportja. Az alapvető kérdés az volt, hogy meg kell-e hosszabbítani a *Second Bank of the United States* kiváltságait vagy pedig nem. Az ellenzők a bank túlzott befolyásától és hatalmától tartottak. A bank kisebb részben (20%-ban) volt állami tulajdonban, egy profitorientált, részben magán, részben pedig állami kereskedelmi bank volt, amely kezelte a szövetségi pénzeket, valamint az adósságot, és bár nem volt egységes nemzeti fizetőeszköz a korszakban, az általa kibocsátott jegyek annak sajátosságait viselték magukon. Emellett számos brit részvényese is volt, így a pénzügyekbe való idegen beavatkozás veszélyétől is tartottak, valamint az ellenzők szerint a Bank befolyásolta a sajtót és a választásokat is. Továbbá a tagállamok nem adóztathatták a fiókjait, és a kiváltságlevél értelmében csak egy nemzeti bank lehetett, befolyása alatt tarthatta a többi állami bankot, a közpénzből pedig magánérdekeket szolgált. Végül pedig az a kifogás is megemlíthető, amely szerint óriási pénzek összpontosultak kevesek kezében, sértve ezzel az egyenlő jogok eszméjét. A Bank a nála elhelyezett közpénzletekért kamatot és ezen felül további összegeket is fizetett a Kincstárnak, szoros kapcsolatokat alakítva ki a Kincstár és fiatal Egyesült Államok között.⁸⁷ Lényegében az üzleti közösség és a kormány közötti szövetség alapköve volt úgy, ahogyan a Bankot *Hamilton* elképzelte.⁸⁸

A „Bankháború” két emblemikus figurája az ellenzők részéről *Andrew Jackson* amerikai elnök volt, míg a másik oldalon a Bank elnöke, *Nicholas Biddle* állt. A Bank életében az 1836-os év jelentette a kiváltság lejártának évét, azonban *Henry Clay* már 1832-ben a meghosszabbításra vonatkozó törvényjavaslatot nyújtott be azért, hogy nehéz helyzetbe hozza az elnököt és megnehezítse az újraválasztását. Jackson azonban élt a vétójogával, üzenetében⁸⁹ pedig a Bank veszélyeit és káros hatásait is részletesen bemutatta abból kiindulva, hogy „*Minden monopóliumot és minden privilégiumot a köz rovására biztosítanak, amelynek méltányos egyenértékben kellene részesülnie*”.⁹⁰ *Daniel Webster* szenátor a vétóüzenetre adott válaszában úgy összegezte az elnöki érveket, mint „*Ezek az észrevételek ellentétesek a bankot eredetileg létrehozó törvény teljes lényegével. Gyakorlatilag tagadják, hogy a bank alkotmányos, tagadják, hogy célszerű, tagadják, hogy ez a közszolgáltatáshoz szükséges*”, és egyúttal kifejtette ellenérveit is rámutatva azon átmeneti időszak sajátosságaira is, amelyek a Bank tevékenységének lezárását fogják jellemezni a megújítás elmaradása esetén.⁹¹ Mivel még így is maradt négy év a Bank működésének idejéből, Jackson más eszközökkel is igyekezett fellépni ellene, így visszavonta az állami betéteket a Bankból.⁹²

⁸⁵ COBLENTZ, *The Fight Goes on Forever* 407–441.

⁸⁶ SCHLESINGER, *The Bank War* 72.

⁸⁷ CAMPBELL, *The Bank War and the Partisan Press. Newspapers, Financial Institutions, and the Post Office in Jacksonian America* 3.

⁸⁸ SCHLESINGER, *The Bank War* 73.

⁸⁹ Lásd JACKSON, *Veto Message*, July 10, 1832, 8–20.

⁹⁰ JACKSON, *Veto Message*, July 10, 1832, 8.

⁹¹ WEBSTER, *Reply to Jackson's Veto Message*, July 11, 1832, 21.

⁹² McLAUGHLIN, *Henry Clay and the Supreme Court* 34.

A Bankhaború és a Fed létrejötte között hosszú évtizedek teltek el, és a Bankhaborúban megjelent érvek – a papírpénzt kibocsátó központi bankok ellenzése – tovább kísérték az amerikai történelmet. Bár voltak pénzügyi krízisek (például 1857-ben vagy 1893-ban) a Fed megalapítását megelőzően, mégsem merült fel a pénzügyi rendszer reformjának gondolata. Az amerikai pénzügyi rendszer központja New Yorkban volt, és e válságok megoldhatók voltak úgy, hogy e központból csoportosították át a szükséges forrásokat (tartalékokat) azokba az államokba és régiókba, ahol szükség volt ezekre. Az 1907-es válságot követően azonban felmerült egy rugalmas – azaz mennyiségben az üzleti igényekhez igazodó – pénz és a decentralizált bankokra épülő hálózat megteremtésének gondolata, figyelemmel a korábbi deflációs és inflációs tapasztalatokra is.⁹³

6. A magyar jegybankfejlődés – az Osztrák-Magyar Banktól a Magyar Nemzeti Bankig

Az Osztrák-Magyar Monarchia korszakában (1867–1918) nem létezett önálló magyar jegybank, a Monarchia központi bankja az Osztrák-Magyar Bank (OMB)⁹⁴ volt 1878-tól bécsi székhellyel,⁹⁵ amelynek előfutára az 1816-ban alapított *Privilegierte Österreichische Nationalbank* volt. Az osztrák-magyar bank létesítéséről és szabadalmáról szóló 1878. évi XXV. törvénycikk az 1. §-ában deklarálta, hogy „Az osztrák-magyar monarchia mindkét államát önálló jegybankok felállítására tekintetében megillető és kölcsönösen elismert jog a legközelebbi 10 évre igénybe nem vétetvén, az 1878. évi július 1-től 1887. évi december 31-ig terjedő időre egy osztrák-magyar bank létesítése határoztatik el.” A törvénycikk tartalmazta az Alapszabályt is. Az 1. cikk értelmében „Az osztrák-magyar bank, melylyé a 'szab. osztr. nemzeti bank' átalakul, részvénytársaság, mely alapszabályszerü működését a birodalmi tanácsban képviselt királyságokban és országokban, és a magyar korona országaiban gyakorolja. Czéje német nyelven: 'Österreichisch-Ungarische Bank', magyar nyelven: 'Osztrák-magyar bank'.” A „szabadalom” újabb 10 évre szóló meghosszabbításáról az 1887. évi XXIV. törvénycikk rendelkezett első alkalommal. A törvénycikkhez (a törvénycikk javaslatához) kapcsolódó indokolás kiemelte, hogy „az országnak azon joga, hogy jegybank ügyét belátása szerint önállóan és függetlenül rendezhesse, érintetlenül fenn van tartva, ki van ugyanis e törvényjavaslatban mondva, hogy a monarchia mindkét részének azon joga, hogy önálló független jegybankokat állíthasson, mindkét részről kölcsönösen el lévén ismerve, mindkét rész egyezségileg arra kötelezi magát, hogy ezen jognak gyakorlását a legközelebbi 10 évi időre igénybe nem veszi”.

Az OMB 1919. december 31-éig működött, az év utolsó szakaszában érdemben már csak Ausztria és Magyarország vonatkozásában. Megszüntetésére az 1919. december 31-ei állapot szerint került sor, a Monarchia utódállamai által 1922. március 14-én Bécsben kötött megállapodás értelmében. A megállapodás rögzítette, hogy Ausztria és Magyarország is mentesült a Bankkal szembeni minden tartozásától, valamint a Bank aranykészlete az utódállamok között meghatározott arányban felosztásra került. A Bank megszűnésével Ausztria és Magyarország gazdasági és pénzügyi élete közötti kapcsolat megszűnt. Mivel ekkor még nem kezdődött meg az önálló jegybankok megszervezése, ezért az OMB ügyvitelétől teljesen függetlenül a kormányok felkérésére és hozzájárulásával 1920. január 1-jével megalakult egyrészt az Osztrák-Magyar Bank

⁹³ HETZEL, The Federal Reserve 27–38.

⁹⁴ VARGA, Az újabb magyar pénztörténet és egyes elméleti tanulságai 21.

⁹⁵ Az Osztrák Nemzeti Bankról, az Osztrák Magyar Bankról, valamint a hitelintézetek történetéről részletesen lásd: VARGHA, A magyar hitelügy és hitelintézetek története.

Osztrák Ügyvitele bécsi, másrészt az Osztrák-Magyar Bank Magyar Ügyvitele budapesti székhellyel, amelyek azonban már elkülönített módon vezették számadásaikat.⁹⁶

A trianoni békeszerződés (kihirdette az 1921. évi XXXIII. tc.) is rendelkezett az OMB megszüntetéséről. E szerződés is rögzítette, hogy az OMB felszámolásának műveletei az Ausztriával kötött Békeszerződés aláírását követő napon kezdődtek. A felszámolást a Jóvátételi Bizottság részéről az e feladatra kinevezett biztosok végezték.

A Monarchia összeomlását követően, már 1918-ban kormányzati és vezető pénzügyi körökben felmerült egy nemzeti bank felállításának gondolata, amelynek igénye már 1848-ban is megfogalmazódott. Rendkívül fontos volt a jegybankalapítás és a bankjegykibocsátás kérdése, azonban egyezség hiányában és a hullámzó erőviszonyok miatt nem valósult meg az MNB felállítása 1924-ig, mivel sokan úgy vélték, hogy az OMB 1919. év végéig szóló szabadalma miatt nem lehet a törvényes pénzrendet felborítani, addig köteles volt a bankjegykibocsátásról a korábbi közös jegybank gondoskodni.⁹⁷ Ugyanakkor a Monarchia utódállamai külön intézkedéseket tettek a saját pénzforgalmuk szabályozása és védelme, a meglévő jegyek felülbélyegzése, illetve a pénzcseré érdekében.⁹⁸ A közös bank megszüntetése folytán szükségessé vált az önálló magyar jegybank kialakításának megkezdése is. Mivel akkor nem volt még lehetőség ennek felállítására, ezért a jogalkotás egy átmeneti, viszonylag gyorsan kivitelezhető megoldást választott a jegybankkérdés végleges rendezéséig, nevezetesen azt, hogy „a jegykibocsátás jogát egyelőre az állam gyakorolja egy külön, az állami adminisztrációtól lehetőleg függetlenített, közhivatali jelleggel bíró, de teljesen bankszerűen működő intézmény útján, amely az ideiglenesség jellegével bírna”.⁹⁹ Ennek jegyében született meg a pénzforgalom ideiglenes szabályozásáról szóló 1921. évi XIV. törvénycikk, amely rendelkezett a Magyar Királyi Állami Jegyintézet felállításáról, illetve működéséről.

Az MNB létesítéséről és „szabadalmáról” az 1924. évi V. törvénycikk rendelkezett, amely jogszabály alapján megszűnt az Állami Jegyintézet. A jogalkotó fontosnak tartotta a háborús időkben megszokott fedezetlen jegynyomtatás eszközének megszüntetését, a megfelelő hitel- és devizapolitikát, valamint a jegybanki anyagi eszközök gyűjtésének lehetőségét. Fontos garanciaként említették továbbá az MNB magántársaság jellegét.¹⁰⁰ E törvénycikk elfogadásának közvetlen előzménye az a nemzetközi megállapodás volt,¹⁰¹ amely lehetővé tette Magyarország számára nemzetközi helyreállítási kölcsön nyújtását. E kölcsönnek azonban voltak különböző feltételei, így például egyes adóbevételek biztosítékként való lekötése, kiadási és bevételi reform, illetve egy népszövetségi főbiztos felügyeletének elfogadása. A feltételek egyikeként szerepelt az is, hogy törvényjavaslatot nyújtanak be egy központi bank felállításáról, mégpedig a jegybanki függetlenséget biztosító szöveggel („a bank alapszabályainak különösen biztosítania kell a bank teljes önkormányzatát a kormánnyal való viszonyában és tilalmaznia kell, hogy a kormány résztvehessen igazgatásában”). Az MNB megalakítása tehát azon nemzetközi kötelezettségvállaláson alapult, amelynek értelmében a magyar fél a népszövetségi közreműködéssel megvalósult kölcsön egyik feltételeként vállalta a kormánytól független jegybank létrehozását. Ahogyan arról korábban részletesebben szó volt, az MNB is kezdetben határozott időtartamra kapta a felhatalmazást,

⁹⁶ VARGA, Az újabb magyar pénztörténet és egyes elméleti tanulságai 33.

⁹⁷ AMBRUS, A Magyarországi Tanácsköztársaság pénzrendszere 17.

⁹⁸ Részletesen ld. az 1924. évi IV. törvénycikk javaslatához kapcsolódó indokolást.

⁹⁹ Az 1924. évi IV. törvénycikk javaslatához kapcsolódó indokolás.

¹⁰⁰ Az 1924. évi V. törvénycikk javaslatához kapcsolódó indokolás.

¹⁰¹ Lásd az államháztartás egyensúlyának helyreállításáról szóló 1924. évi IV. törvénycikket (az ún. „szanalási törvényt”).

amelynek megújításáról gondoskodtak. Az 1947. évi XXX. törvény jelentős mértékben átalakította a bankviszonyokat Magyarországon: e törvény rendelte el az MNB és egyes további bankok magánkézben lévő részvényeinek a kincstári tulajdonba vételét (államosítását).¹⁰²

7. A jegybankok felállításának útjai és a modellek

Az egyes országok különböző utakat jártak be a központi bankok megalapításához kapcsolódóan,¹⁰³ történelmi fejlődésüknek, politikai és pénzügyi helyzetüknek megfelelően. A szakirodalomban alapvetően két jegybankkialakulási modellt szokás megkülönböztetni, a „klasszikus út” és a „porosz út” különíthető el. Az előbbi jellemzője, hogy a központi bank viszonylag önálló, de később állami irányítás alá kerül, míg a „porosz út” esetében az állammal való szoros kapcsolat a hangsúlyos. A klasszikus modellbe sorolható az angol, a francia és a svájci központi bank létrejötte, míg a porosz utat követte – a névadó bankon kívül – az orosz és az osztrák jegybankfejlődés.¹⁰⁴

A központi bankok kialakulásának folyamata a 17. században kezdődik: a pénzügyi és gazdasági viszonyok összetettsége és válságai, a háborúkból fakadó növekvő állami forrásigények arra ösztönözték az egyes uralkodókat, kormányokat, hogy jogi úton szabályozott központi bankokat alakítsanak ki. Az alapvető szabályozási modell a kiváltságokra épülő rendszer volt: határozott időtartamra kaptak bizonyos tevékenységek végzésére felhatalmazást egyes bankok, a meghosszabbítás – mint ahogyan az például a *Bank of England* működésének első másfél évszázadának történetéből kiolvasható – pedig különböző politikai és pénzügyi alkuktól is függött.

E bankokat alapvetően az állami pénzügyi szükséghelyzetek megoldására, a háborús erőfeszítések finanszírozása érdekében hozták létre. Így például a *Bank of England* emelhető ki mint pénzügyi segítségnyújtásra létrehozott intézmény, de *Alexander Hamilton* is pénzügyi támogatásokat remélt (különösen rendkívüli helyzetekben) az 1791-ben létrejött a *First Bank of United States*-tól. Miután a 19. és a 20. században a központi bankok feladatköre kibővült, e bankok az „állam bankjából” fokozatosan a „bankok bankjává” váltak. Ezt a folyamatot felgyorsította, amikor megszerezték a bankjegykibocsátás monopóliumát, hiszen a központi bankok immár elsősorban a pénzkínálatért és a végső mentőfunkció teljesítésért (*Lender of Last Resort*) lettek felelősek, emellett az árstabilitás megőrzése került előtérbe.¹⁰⁵ Ez azt jelentette, hogy a központi bank egy nem haszonszerzésre törekvő intézménnyé válva immár tartózkodik attól, hogy a többi kereskedelmi bankkal a saját üzleti tevékenységük körében versenyezzen.¹⁰⁶ Ettől kezdve vált fontossá a jegybanki függetlenség kérdése, hiszen e feladatok hatékonyabban teljesíthetők a kormányzattól való függőségi helyzetek megszüntetésével,¹⁰⁷ szemben a korábbi

¹⁰² A bankok államosításának kérdéséről lásd SMOLKA, A bankok szerepe a tervgazdaságban 27–41.

¹⁰³ A (jegy)banktörténetéről lásd még: MATLEKOVITS, Nemzetgazdaságtan 523–536.

¹⁰⁴ LIGETI, A központi bankok önállósága a tőkésországokban 454.

¹⁰⁵ THIELE, The Independence of the ECB 238–239.

¹⁰⁶ ZIEGLER, Zentralbankpolitische „Steinzeit”? Preußische Bank und Bank of England im Vergleich 477.

¹⁰⁷ THIELE, The Independence of the ECB 238–239.

szerepkörrel, amikor a kormány pénzügyi forrásként támaszkodott az általa kizárólagos jogokkal felruházott és versenyelőnybe hozott magánbankokra.

A *Bank of England* jogi újítása abban állt, hogy egyrészt jogi kereteket biztosított a kormánynak hitelt nyújtó részvényeseknek, másrészt összekapcsolták a kölcsönt az adóbevételekkel mint biztosítékokkal, kiküszöbölve ezzel a kormány adósságtörlesztés felfüggesztésére vonatkozó önkényes döntési lehetőségeinek kockázatait. Minden más alku tárgya volt, szolgáltatással szemben megegyezésen alapuló ellenszolgáltatás állt: a kölcsönökért cserébe különböző kiváltságokat és monopóliumokat, versenykorlátozó kedvezményeket élvezett. A 19. század közepére került előtérbe az intézményi jelleg, ennek megfelelően alakult a jogi szabályozás, míg 1946-ban államosították. A *Banque de France* esetében is a hitelezői bizalom hiánya volt a kulcskérdés, ennek megfelelően kellett döntenie a megalapításáról és a jogainak szabályozásáról. A német központi bankok esetében a német államfejlődés erőteljes lenyomatai figyelhetők meg, a vonatkozó szabályozás szorosan összefonódott az állami egységülés, a háborúk, a megszállás, a felosztás és az újraegyesülés történelmi mérföldköveivel. A II. világháborút követően modellértékű sikeres jegybankként tartották számon a *Deutsche Bundesbank*ot. Az Amerikai Egyesült Államokban az első 18. századi hamiltoni kísérletet követően, a második központi bank létrehozásával a folyamat elakadt, jogi és politikai csaták színterévé vált a bankkérdés, amely Bankháborúként is ismert (1832). Végül 1913-ban került kialakításra a Fed, amely a központi banki funkciókat ellátó intézménynek tekinthető. Magyarországon szintén az államiság kérdése volt a döntő: az Osztrák-Magyar Monarchiába való betagozódást követően az osztrák központi bank, majd 1878-tól az Osztrák-Magyar Bank látta el a jegybanki funkciókat a dualizmus korszakában. Az I. világháborút követően, a *Habsburg*októl elszakadt Magyarországon vált lehetővé, illetve szükségessé az önálló pénzügyi rendszer megteremtése. Nemzetközi kölcsönügylet keretében vállalt kötelezettség eredményeként került felállításra a független MNB 1924-ben, amelyet 1947-ben államosítottak.

Felhasznált irodalom és források

- AMBRUS Béla: A Magyarországi Tanácsköztársaság pénzügyi rendszere. Budapest 1979
- AYRES, Robert U.: The History and Future of Economics. Cham 2023
- BAUM, Warren C.: French Economy and the State. Princeton 1958
- BEÖTHY Leó: A bankügy elmélete, különös tekintettel a jegybankkérdésre és hazai viszonyainkra. Budapest 1875
- BOPP, Karl R.: Bank of France Policy: Brief Survey of Instruments, 1800-1914. The American Journal of Economics and Sociology 1952/3. sz. 229–244.
- BOPP, Karl R.: Nationalization of the Bank of England and the Bank of France. The Journal of Politics 1946/3. sz. 308–318.
- BORDO, Michael D. – SIKLOS, Pierre L.: Central Banks: Evolution and Innovation in Historical Perspective. In: EDVINSSON, Rodney – JACOBSON, Tor – WALDENSTRÖM, Daniel (szerk.): Sveriges Riksbank and the History of Central Banking. Cambridge 2018, 26–89.
- BORIS, Georges: Reforming the Bank of France. Foreign Affairs 1926/1. sz. 155–164.
- BROZ, Lawrence J. – GROSSMAN, Richard S.: Paying for privilege: the political economy of Bank of England charters, 1694–1844. Explorations in Economic History 2004/1. sz. 48–72.
- BRUCKHOFF, Holger-René: Zur Entwicklung der Zentralbanken und der Bankaufsicht in Deutschland und in den Niederlanden. Frankfurt am Main 2010, 41–42.
- BRUGGER, Florian: Ideas, Interests and the Development of the European Banking Systems. Wiesbaden 2020
- CAMPBELL, Stephen W.: The Bank War and the Partisan Press. Newspapers, Financial Institutions, and the Post Office in Jacksonian America. Lawrence 2019

- CANOVA, Timothy A.: Black Swans and Black Elephants in Plain Sight: An Empirical Review of Central Bank Independence. *Chapman Law Review* 2011/2. sz. 237–310.
- CHAUDHURI, Ranajoy Ray: Central Bank Independence, Regulations, and Monetary Policy: From Germany and Greece to China and the United States. New York 2018
- COBLENZ, Michael: The Fight Goes on Forever: Limited Government and the First Bank of the United States. *Southern Illinois University Law Journal* 2015/3. sz. 391–450.
- DILLAYE, Stephen Devalson: The Money and the Finances of the French Revolution of 1789. Assignats and Mandats: a True History: Including an Examination of Dr. Andrew D. White's „Paper Money Inflation in France.” Philadelphia 1877
- DURYEA, Scott N.: William Pitt, The Bank of England, And the 1797 Suspension of Specie Payments: Central Bank War Finance During The Napoleonic Wars. *Libertarian Papers* 2010/15. sz. 2–4.
- EDVINSSON, Rodney – JACOBSON, Tor – WALDENSTRÖM, Daniel: Introduction. In: EDVINSSON, Rodney – JACOBSON, Tor – WALDENSTRÖM, Daniel (szerk.): *Sveriges Riksbank and the History of Central Banking*. Cambridge 2018, 1–25.
- FERGUSON, Naill: A pénz felemelkedése (ford.: NAGY Márta). Budapest 2010
- FRANKS, Sandy – NUNNALLY, Sara: *Barbarians of Wealth. Protecting Yourself from Today's Financial Attilas*. Hoboken 2011
- German Bank Act of the 30th January, 1875. *Journal of the Statistical Society of London* 1875/2. sz. 267–282.
- GLASNER, David: *Free Banking and Monetary Reform*. New York 1989
- GREY, George B.: Overview of the Federal Reserve System. In: GREY, George B. (szerk.): *Federal Reserve System: Background, Analyses and Bibliography*. New York 2002, 9–17.
- GROSSMAN, Richard S.: *Unsettled Account. The Evolution of Banking in the Industrialized World Since 1800*. Princeton 2010
- HETZEL, Robert: *The Federal Reserve. A New History*. Chicago 2022
- HOLTFREERICH, Carl-Ludwig: Monetary policy in Germany since 1948: national tradition, international best practice ideology? In: TOUFFUT, Jean-Philippe (szerk.): *Central Banks as Economic Institutions*. Celtenham 2008, 22–51.
- HÜNING, Hasko – NICKEL, Hildegard Maria (szerk.): *Finanzmetropole Berlin Strategien Betrieblicher Transformation*. Offenbach 1998
- ISSING, Otmar: The European Central Bank as a new institution and the problem of accountability. In: HAAN, Jakob de (szerk.): *The History of the Bundesbank: Lessons for the European Central Bank*. New York 2000
- JACKSON, Andrew: Veto Message, July 10, 1832. In: TAYLOR, George Rogers (szerk.): *Jackson versus Biddle: The Struggle over the Second Bank of the United States*. Boston 1949, 8–20.
- JACKSON, Frederick Huth: The Bank of England. *Journal of the Royal Society of Arts* 1911/3065, 930–932.
- Jahrbuch für die amtliche Statistik des preussischen Staates* 2. Berlin 1867
- KAPLAN, Edward: *The Bank of the United States and the American Economy*. London 1999
- KEMÉNY György: Jegybankok. In: GERÓ László – BUD János – CZETTLER Jenő – SZTERÉNYI József – KORÁNYI Frigyes báró – FODOR Ferenc – TELEKI Pál (szerk.): *Közgazdasági Enciklopédia* III. köt. Budapest 1930
- KINDLEBERGER, Charles P.: *A Financial History of Western Europe*. London 2015
- KING, W. T. C.: The Bank of England. *The Economic History Review* 1945/1–2. sz. 67–72.
- KOZLOV, G. A.: A pénz és a pénzforgalom elmélete. Budapest 1951
- LIGETI Sándor: A központi bankok önállósága a tőkésországokban. *Közgazdasági Szemle* 1981/4. sz. 454–466.
- LITTLEWOOD, Michael: John Tiley and the Thunder of History. In: HARRIS, Peter – COGAN, Dominic de (szerk.): *Studies in the History of Tax Law*. London 2019, 55–91.
- LOZÈRE, Baron Joseph Claramond Pelet de la: *Napoleon in Council, or the opinions delivered by Bonaparte in the Council of State*. Edinburgh 1837
- MATLEKOVITS Sándor: *Nemzetgazdaságtan. A jogtanulók igényeihez igazítva*. Budapest 1874
- MCLAUGHLIN, Jeremy M.: Henry Clay and the Supreme Court. *Journal of Supreme Court History* 2009/1. sz. 28–55.
- New German Reichsbank Law*. *Federal Reserve Bulletin* 1939/9. sz. 737–742.
- NIEBUHR, Marcus Carsten Nicolaus von: *Geschichte der Königlichen Bank in Berlin*. Berlin 1854
- PIERGIOVANNI, Vito: *The Growth of the Bank as Institution and the Development of Money-business Law*. Berlin 1993
- SCHLESINGER, Arthur M. Jr.: The Bank War, In: TAYLOR, George Rogers (szerk.): *Jackson versus Biddle: The*

- Struggle over the Second Bank of the United States. Boston 1949, 72–112.
- SHEEHAN, James J.: German history, 1770–1866. Oxford 1989
- SKINNER, Christina Parajon: Central Bank Activism. *Duke Law Journal*, 2021/2. sz. 247–328.
- SMOLKA János: A bankok szerepe a tervgazdaságban. Budapest 1947
- SUTTON, Robert P.: Bank of United States (BUS), First: 1791–1811. In: NORTHROP, Cynthia Clark (szerk.): *The American Economy: Essays and primary source documents*. Oxford 2003, 22–23.
- THIELE, Alexander: The Independence of the ECB. In: BEUKERS, Thomas – FROMAGE, Diane – MONTI, Giorgio (szerk.): *The New European Central Bank: Taking Stock and Looking Ahead*. Oxford 2022, 237–264.
- TILLY, Richard: Germany. In: POHL, Manfred (szerk.): *Handbook on the History of European Banks*. Bodmin 2014, 297–488.
- Trial The Major War Criminals Before The International Military Tribunal. Nuremberg 14 November 1945 – 1 October 1946. Vol. XII. Nürnberg 1947
- VARGA István: Az újabb magyar pénztörténet és egyes elméleti tanulságai. Budapest 1964
- VARGHA Gyula: A magyar hitelügy és hitelintézetek története. Budapest 1896
- Vertrag über die Schaffung einer Währungs-, Wirtschafts- und Sozialunion zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der Deutschen Demokratischen Republik. *Ld. Gesetzblatt der Deutschen Demokratischen Republik*, Teil I, Nr. 34., 25. Juni 1990, 331–351.
- WADSWORTH, John E.: Review of the Bank of England: 1694–1944, by John Clapham. *History* 1945/111. sz. 60–74.
- WEBSTER, Daniel: Reply to Jackson's Veto Message, July 11, 1832. In: TAYLOR, George Rogers (szerk.): *Jackson versus Biddle: The Struggle over the Second Bank of the United States*. Boston 1949, 21–30.
- WILKINSON, James John: *The Law Relating to the Public Funds and the Equitable and Legal Remedies with Respect to Funded Property*. London 1839
- WILLIS, Anson: *Our Rulers and Our Rights: or, Outlines of the United States Government; its Origin, Branches, Departments, Institutions, Officers, and Modes of Operation*. New York 1863²
- WOOD, John H.: Independent Central Banks: New and Old. *Cato Journal* 2006/3. sz. 593–605.
- WROBEL, Ralph Michael: Deutsche Bundesbank als Modell. *Aus Politik und Zeitgeschichte*. D-Mark 2018/27. sz. 23–27.
- ZIEGLER, Dieter: Zentralbankpolitische „Steinzeit“? Preußische Bank und Bank of England im Vergleich. *Geschichte und Gesellschaft*. 1993/4. sz. 475–505.

SCHWEITZER Gábor

tudományos főmunkatárs, TK JTI
habilitált egyetemi docens, NKE ÁNTK

DOI: 10.15170/DIKE.2023.07.01.10

SZENTE Zoltán

az MTA doktora, kutatóprofesszor, TK JTI

Polner Ödön ismeretlen előadása az 1848. évi áprilisi törvényekről¹

Ödön Polner's Unknown Lecture on the Laws of April 1848

Professor Ödön Polner (1865-1961) was one of the outstanding scholars of Hungarian public law. His legacy includes the manuscript of a lecture he gave in 1948, in which he reviewed the basic laws adopted in the first phase of the Hungarian Revolution of 1848. Within the framework of the historical constitution, these laws laid the foundations of nationalism and bourgeois constitutionalism in Hungary in the middle of the 19th century. Below, after a short description of Polner's professional career and some introductory remarks, we publish the text of the lecture given in 1948.

Keywords: *Hungarian Revolution of 1848, legislation, civil statehood, historical constitution*

1. Polner Ödön tudományos munkásságáról

Polner Ödön (1865–1961) a polgári közjogtudomány kiemelkedő képviselői közé tartozott.² Az evangélikus *Polner*-család gyökerei a Pozsony megyei Modorig nyúlnak vissza, míg a szintén evangélikus anyai ág, a *Bock*-család a Szepességből származott. *Polner Ödön* azonban már a Békés megyei Békéscsabán született. Középsikolai tanulmányait a budapesti evangélikus gimnáziumban folytatta, majd – miután egy ideig a mérnöki pályával kacérokodott – a budapesti tudományegyetem jog- és államtudományi karára iratkozott be. Az egyetemi tanulmányok végeztével rövid ideig a budapesti törvényszék joggyakornokaként működött, majd az Igazságügyi Minisztériumban helyezkedett el. Két évtizedes közzolgálatát 1914-ben a Közjogi Ügyosztály főnökeként fejezte be. Hivatali teendői révén több fontos közjogi vonatkozású törvény kodifikációs munkálataiból vette ki a részét (lásd pl. a közigazgatási bíróság hatáskörének kiegészítéséről szóló 1907. évi LX. törvénycikket, a véderőről szóló 1912. évi XXX. törvénycikket, a hadiszolgáltatásokról szóló 1912. évi LXVIII. törvénycikket, valamint az országgyűlési képviselők választásáról szóló 1913. évi XIV. törvénycikket). Tudományos pályafutása a közzolgálatban töltött évtizedek alatt bontakozott ki. Ebben az időszakban tudományos érdeklődésének középpontjában a Magyarország és Ausztria

¹ Készült az OTKA (K 143008 sz. Magyarország történeti alkotmánya), valamint az ELKH Titkárság (KSZF-15/2023. sz. Magyarország történeti alkotmánya egykor és ma) támogatásával.

² *Polner Ödön* életútjához és pályafutásához lásd: TAKÁCS, Polner Ödön és a közjogi dogmatizmus 53–79., ACZÉL-PARTOS, A magyar parlamenti jog Polner Ödön munkáiban 3–9., KISS, Polner Ödön (1865–1961) 587–605., valamint POLNER, Emlékeim (Nagyapától).

között fennálló alkotmányjogi kapcsolat elemzése, a végrehajtó hatalom alkotmányos helyzetének értékelése, a parlamenti jog tárgyalása, valamint a választójogi rendelkezések áttekintése helyezkedett el. A kutatási eredményeket átfogó tanulmányokban, illetve önálló kötetekben jelentette meg, amelyek közül a *Magyarország és Ausztria közjogi viszonya történeti kifejlődésében és jelen alakjában*³, *A közös ügyek*⁴, a *Tanulmányok a magyar parlamenti jog köréből*⁵ valamint *A választói jog mivolta*⁶, továbbá *A végrehajtó hatalom a magyar alkotmányban*⁷ című munkákat emelhetnénk ki.

A Magyarország és Ausztria között fennálló közjogi viszonyt elemző, egyúttal az 1895-ben sikerrel abszolvált egyetemi magántanári habilitáció alapjául szolgáló monográfia kedvező szakmai fogadtatására utalnak *Concha Győző*nek, a kolozsvári tudományegyetem politika professzorának egykorú sorai: „*Gondos tanulmány, a nagy kérdés minden oldalú kifejtése, erős boncoló ész, jogászgi gondolkodás s amire nagy súlyt fektetiünk, a már-már kivesző magyar közjogi érzék jellemzik annak minden részét.*”⁸ Módszertani szempontból *Polner Ödön*re leginkább a közjogi dogmatizmus gyakorolt hatást. A 19. századi német közjogtudományhoz, mindenekelőtt *Paul Laband* (1838–1918) strasbourggi professzor nevéhez köthető irányzat a közjogi fogalmak jogi elemzését helyezte a tudományos kutatások és elemzések középpontjába. A közjogi dogmatizmus Magyarországon a 19–20. század fordulóján honosodott meg. Művelői ugyanakkor a dogmatikai szemlélet mellett a történeti módszertant is alkalmazták. A historikus megközelítést azért tartották fontosnak, mert Magyarország történeti alkotmánnyal rendelkezett, aminek következtében a közjogi fogalmak tartalmának pontos feltárását a dogmatikai elemzés mellett a történeti kontextus alapján tartották lehetségesnek. *Polner Ödön* közjogi munkáit ennek a módszertani irányznak megfelelően a történetileg megalapozott közjogi dogmatizmus jellemezte. Amint egyik méltatója, *Buza László* fogalmazott *Polner Ödön* magyarországi közjogi viszonyt feldolgozó monográfiája kapcsán: „*Olyan mintaszerűen adja épen annak a kérdésnek történeti kutatásokkal alátámasztott jogászgi feldolgozását, mely közjogunk legkényesebb pontja volt, hogy a dogmatikai módszerrel szemben eloszlatta a bizalmatlanságot s ezzel nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy annak alkalmazása a magyar közjogi irodalomban is kizárólagossá váljék.*”⁹

Tudományos működésére az MTA már a 20. század első évtizedében felfigyelt. *Concha Győző* ajánlására ugyanis 1908-ban választották meg az MTA levelező tagjává. *Polner Ödön* munkásságának méltatása során *Concha Győző* a módszertani megalapozottságot külön is hangsúlyozta. „*Ami dr. Polner Ödön munkásságát különösen becsessé és eredetivé teszi, az a jogtörténelmi és szoros jogdogmatikai irányok egyesítése, a hazai intézményeknek az alaposan ismert külföldi joggal összevetése, főképen azonban a törekvés, a közjogi elméletet, a közjogi magyarázatot megtisztítani a politikai opportunitásnak és etikai kötelességszerűségnek az életben nagyon is ható s a közjoggal összeolvadó tényezőitől, hogy ekként világossá váljon, minek van az államban szoros ereje, mi az időleges helyzetnek parancsoló kívánalma, mi az erkölcsnek legmagasabb követelménye.*”¹⁰

³ POLNER, Magyarország és Ausztria közjogi viszonya történeti kifejlődésében és jelen alakjában 1–218.

⁴ POLNER, A közös ügyek 1–170.

⁵ POLNER, Tanulmányok a magyar parlamenti jog köréből 1–123. Mai értékeléséhez lásd: ACZÉL-PARTOS, A magyar parlamenti jog Polner Ödön munkáiban 3–9.

⁶ POLNER, A választói jog mivolta 1–52.

⁷ POLNER, A végrehajtó hatalom a magyar alkotmányban 1–94.

⁸ CONCHA, Bírulat Polner Ödön: Magyarország és Ausztria közjogi viszonya c. munkájáról. Idézi: TAKÁCS, Polner Ödön és a közjogi dogmatizmus 58.

⁹ BUZA, Polner Ödön, a tudós 5.

¹⁰ Magyar Tudományos Akadémia. Tagajánlások 1908-ban 20.

Az akkoriban már a Budapesti Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kara nyilvános rendkívüli tanáraként is oktató *Polner Ödön* pályafutása 1914-ben kapott lendületet, ugyanis ebben az évben nyert nyilvános rendes egyetemi tanári kinevezést az újonnan alapított pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kara közjogi és politikai tanszékére.¹¹ Két alkalommal a rektori tisztséget is betöltötte: az 1915/1916-os tanévben a jogi kar rektori hatáskörrel felruházott dékánjaként, az 1918/1919-es tanévben pedig már kinevezett rektorként működött. A pozsonyi tudományegyetem Pécsre költözése után *Polner Ödön* – noha az 1922/1923-as tanévben az egyetem rektorává is megválasztották – a Szegedi Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kara meghívását fogadta el, ahol 1923 és 1935 között a közjogi tanszék professzoraként oktatott.

A pozsonyi és a szegedi időszak legértékesebb alkotásai közé azok a német, olasz és francia nyelven megjelenő művek tartoztak, amelyek a magyar alkotmányjogot röviden és jogászai szabatosággal összefoglalva mutatták be a külföldi olvasóközönség számára.¹² Legalábbis ezt emelték ki azon pályatársai, akik 1930-ban az MTA rendes tagjának ajánlották. „*A német munka a háború előtti nagy Magyarország önállóságát iparkodik a német tudományos világ előtt kidomborítani s a háború előtti alkotmányunk tömör ismertetését nyújtja. Az olasz munka egy, a trianoni békekötés hatása alatt elterjedt tévhitet akar kiirtani s azokkal szemben, akik a magyar államot a világháborúban győztes nagyhatalmak alkotása gyanánt fogják fel, s az ezer éves magyar államnak, Európa egyik legrégebbi államának a mai alkotmányát ismerteti a tőle megszokott tömör és világos szövegezésben.*”¹³

Amikor 1935-ben *Polner Ödön* 70. életévét betöltötte, professzortársai kétkötetes emlékkönyvvel lepték meg. Miközben az ünnepezt tudományos munkásságának bemutatása során *Buza László*, a nemzetközi jog professzora a fentebb hivatkozott idegen nyelvű alkotmányjogi munkákat a legértékesebb alkotásai közé sorolta, a méltatásba egy kis dorgálást is becsempésztett. „*Ezek a rövid összefoglalások bizonyára vázlatok annak a nagy publikációnak, mely közjogunk egész anyagát rendszerbe foglalja s melyet a magyar jogász-közönség nehezen vár, hogy Polner Ödön megajándékozzon vele.*”¹⁴ A várakozások ellenére *Polner Ödön* – pályatársai többségétől eltérően – nem jelentetett meg magyar nyelven alkotmányjogi összefoglalót. A két világháború közötti időszakban tartott magyar közjogi előadásairól készültek ugyan átfogó jellegű gépiratos jegyzetek¹⁵, valamint a hagyatékában fennmaradt az ugyanebben az időszaktól származó *Magyarország jelenlegi alkotmánya* című töredékes kézírata is¹⁶, ám ezek a nyomtatásban meg nem jelent munkák nem juthattak el az olvasóközönséghez. Mindeközben természetesen folyamatosan dolgozott és publikált. Számos tanulmányt szentelt a két világháború közötti időszakban az ún. közjogi provizórium alapintézményeinek, illetve alapkérdéseinek. Ezek közé sorolhatók a királykérdéssel, a jogfolytonossággal, a kormányzói jogkörrel és természetesen a választójoggal foglalkozó írásai. Az MTA rendes tagjaként *Az államélet néhány főbb kérdése* címen tartott székfoglaló előadás szövegét 1935-ben publikálta¹⁷, ugyanakkor közel 80 éves korában tette közzé a Szent Koronával foglalkozó

¹¹ Lásd: LENGVÁRI, Az Erzsébet Tudományegyetem alapítása, a pozsonyi és budapesti évek története 143–167.

¹² POLNER, Das Staatsrecht des Königreichs Ungarn und seiner Mitländer 214–267.; POLNER, La costituzione attuale dell’Ungheria 1–49., POLNER, La constitution de la Hongrie 521–556.

¹³ Magyar Tudományos Akadémia. Tagajánlások 1930-ban 15. A tagajánlás *Concha Győző, Finkey Ferenc, Angyal Pál, Illés József, Ereky István* és *Tomcsányi Mór*ic nevéhez fűződik.

¹⁴ BUZA, *Polner Ödön*, a tudós 58.

¹⁵ POLNER, Magyar alkotmányjog.

¹⁶ POLNER, Magyarország jelenlegi alkotmánya.

¹⁷ POLNER, *Az államélet néhány főbb kérdése* 1–73.

monografikus igényű munkáját.¹⁸ A személye iránti megbecsülést jelezte, hogy *Csekey István* 1943-ban megjelenő *Magyarország alkotmánya* című kötetét *Polner Ödön*nek ajánlotta.

Noha a magyar közjogászok nesztoraként aposztrofált *Polner Ödön*t 1944-ben az MTA tiszteleti tagjának ajánlották, megválasztására csak a következő évben került sor. A javaslattevők kiemelték, hogy egész munkásságán az „*alkotmány szelleme*” vonul végig. A szigorú jogszerűség követelménye egyrésztől, ami a nemzeti lét és az államiság fennmaradásának biztosítója, másrésztől pedig a Szent Korona tanából fakadó közjogi felfogás, amelynek értelmében a közhatalom a nemzetet illeti meg, illetve a közhatalom részesei hatalmukat „*a nemzet nevében s a nemzet érdekében*” gyakorolhatják. Az ajánlók hangsúlyozták továbbá, hogy tudományos működését bátran kifejti ott is, „*abol tetszetős és népszerű állásfoglalásokkal kell szembebehelyezkednie.*”¹⁹

Ez a szembebehelyezkedés akár a faji törvények elleni tiltakozásra is vonatkozhat, hiszen a nemzetiszocializmus térnyerése időszakában a már nyugállományú *Polner Ödön* azon kevesek közé tartozott, akik határozottan tiltakoztak a sajtó nyilvánossága előtt is az állampolgári jogegyenlőséget felrúgó ún. zsidótörvények elfogadása ellen. Az 1938. évi XV. tc. parlamenti beterjesztésekor, 1938. május 5-én hangsúlyozottan keresztény írók, művészek és tudósok tiltakozó nyilatkozatot tettek közzé a *Pesti Napló* című napilapban. „*Minket keresztény hitünk, hazafias meggyőződésünk az ország európai hitéhez és nemzeti függetlenségünkhez való ragaszkodásunk készítet arra, hogy soha ne tágítsunk az állampolgári jogegyenlőség elvétől, amelyet történelmünk legszebb korszakában, az európai magyarság legnagyobb elméi vívtak ki.*”²⁰ A tiltakozáshoz mindössze két jogászprofesszor adta a nevét: *Polner Ödön* mellett a pécsi tudományegyetemen oktató *Molnár Kálmán* írta még alá a nyilatkozatot.

Jóllehet a második világháborút követő kommunista-szocialista politikai fordulat után *Polner Ödön*t a Magyar Tudományos Akadémia 1949-ben a semmiféle jogosítvánnyal nem rendelkező ún. tanácskozó tagok közé sorolta, 1952-ban – 87 éves korában – életműve elismeréseként megszerezte a Magyarországon elérhető legmagasabb tudományos fokozatot, az állam- és jogtudományok doktora címet.

Polner Ödön méltató rövid nekrológiájának kéziratában *Csekey István*, a pécsi tudományegyetem nyugalmazott közjogász professzora – mintegy az életút összegzéseként – az alábbiakat emelte ki: „*A magyar alkotmányjogban nem volt erősen vitatott kérdés, amelyben ki ne fejtette volna döntős sikerrel jogász nézetét. Jogi felfogását az sem befolyásolta, ha ellenkezett a hatalmasok óhajával. Így emeljük ki, hogy amikor a Bethlen-kormány kellő időben nem tudta a választójogi törvényt megalkottatni az országgyűléssel 1922-ben ún. alkotmányjogi értekezletet hívott össze, amelynek hivatása volt szakvéleményt adni abban a kérdésben, hogy megengedhető-e a választójog rendeleti úton való szabályozása. Az egyházi és főméltóságokból és egyetemi tanárokból álló értekezleten egyedül nyilatkozott a rendelettel való szabályozás ellen, mert volt erkölcsi bátorsága minden mellétekintetben felülemelkedve egyedül a szigorú jogszerűséghez ragaszkodni.*”²¹

Polner Ödön hátrahagyott írásai között maradt fenn az MTA II. Filozófiai, társadalmi és történelmi tudományok osztálya 1948. április 12-i felolvasó ülésén tartott, *Az 1848. évi törvények* című előadásának publikálatlan szövege.²² Az 1848-as polgári forradalom centenáriumáról az MTA

¹⁸ POLNER, A magyar szent korona felső részének kérdése 1–150.

¹⁹ Magyar Tudományos Akadémia. Tagajánlások 1944-ben 18–19. A tagajánlás *Moór Gyula*, *Tomcsányi Móric*, *Kuncz Ödön*, *Búza László*, *Balogh Jenő*, *Finkegy Ferenc*, valamint *Kolosváry Bálint* nevéhez fűződik.

²⁰ Írók, művészek, tudósok deklarációja a magyar társadalomhoz és a törvényhozás tagjaihoz 2.

²¹ CSEKEY, *Polner Ödön* Ms 4706/88.

²² Az előadás szövegét lásd MTA Könyvtár Kézirattára, Ms 10. 315/a.

méltó módon emlékezett meg. Ehhez illeszkedtek a II. osztály felolvasó ülésein elhangzott előadások is. *Lukinich Imre* osztálytitkár előzetesen levélben kérte fel *Polner Ödönt*, a szegedi tudományegyetem nyugalmazott közjogászprofesszorát, az MTA tiszteleti tagját az egyik felolvasás megtartására. „*Most, hogy újból megválasztottak osztálytitkárnak s ezzel reám hárult a centenáris előadások megrendezése, elsősorban azokhoz fordulok, akiktől várhatom kötelességem teljesítésének megkönnyítését. Ezek közé tartozol elsősorba Te, kedves Ödön. Hozzád fordulok tehát azzal a kéréssel: nem tudnál-e nekem olyan felolvasást szállítani, amely az 1848-i törvények közjogi méltatását tartalmazná.*”²³ *Polner Ödön* – miként ez válaszleveléből kiderül – készséggel elvállalta a felkérést: „... épen befejezéshez közeledtem a Magyar Jogászegyletben szándékolt előadásom tervezetének, amelynek tárgya a 48-as centenárium alkalmából a miniszteri felelősség törvényeink szerint. Ez tehát elég közel áll ahhoz a kérdéshez, amelyről akadémiai felolvasásra felkérsz, t. i. az 1848-i törvények közjogi méltatása. Ezt tehát szívesen és örömmel vállalom. Megírásával, azt hiszem, február közepéig elkészülök úgy, hogy akkor a kéziratot elküldhetem. De ez valóban csak kézirat lesz s nem kopogtatvány, mert azt most nem igen van módom elkészíteni. Elég lesz-e az?”²⁴ *Lukinich Imrét* kielégíthette a válasz, hiszen arról biztosította *Polner Ödönt*, hogy a maga részéről meg van győződve arról, hogy a felolvasás „*messze ki fog magasodni a centenáris termékek közül.*”²⁵ *Polner Ödön* előadása a II. osztály 1948. április 12-i felolvasó ülésén *Heller Farkas* elnöklelte, az osztály tizenkét tagja, valamint *Voinovich Géza*, az MTA főtitkára jelenléte mellett hangzott el.²⁶ Az előadás szövege végül nem kézirat, hanem a szerző autográf javításaival és kiegészítéseivel ellátott gépirat formájában készült el, illetve maradt fenn.

Polner Ödön Az 1848. évi törvények című kiadatlan előadása is a szerző dogmatikai-történeti iskolához tartozásáról tanúskodik, amennyiben az 1848-as jogalkotás több modern intézményét is a magyar alkotmány szerves fejlődéséből vezeti le, vagy legalábbis azok előzményeit megtalálni véli a letűnt korok közjogában. Ez részben indokolt, így például a miniszterek (korábban a király tanácsadói) jogi felelőssége tekintetében, máskor azonban az organikus fejlődés melletti érvelés erőltetettnek tűnik, így az, amely a király és az országgyűlés közti, a nádor személyének kiválasztását illető konszenzus követelményében a parlamentáris kormányforma által megkívánt politikai felelősség elvének előzményét látja.

Az 1848. évi áprilisi törvényekben tehát *Polner Ödön* kevésbé látott a történeti alkotmány egész jellegét alapjaiban megváltoztató jogalkotást, s inkább a magyar alkotmány folytonosságára, illetve megújulására helyezte a hangsúlyt.

Szemmel láthatóan fontosnak tartotta azt is, hogy az alkotmányfejlődés elemzése során kimutassa a változások sajátosan magyar jellegét, specialitását, még olyan intézmények vagy eljárások esetében is, amelyeket az Országgyűlés nyilvánvalóan külföldi minták alapján hozott létre, vagy változtatott meg.

Polner előadása alapos és tényszerű, néhány, a megírásának idejében vitatott kérdésben mégis határozottan állást foglal. Így például a független magyar felelős minisztériumot, illetve a politikai felelősség gyakorlatát az angol alkotmányos felfogás „*francia prizmán áttört utánképésének*” tartja, jóllehet a 19. század végi, 20. század eleji hazai politikai és közjogi irodalomban ez nem volt

²³ Lukinich Imre levele Polner Ödönnek. Budapest, 1948. január 21.

²⁴ Polner Ödön levele Lukinich Imrének. Szeged, 1948. január 24.

²⁵ Lukinich Imre levele Polner Ödönnek. Budapest, 1948. március 24.

²⁶ Jegyzőkönyv a Magyar Tudományos Akadémia II. osztályának 1948. április hó 12-én, hétfő délután 5 órakor tartott felolvasó üléséről.

általánosan elfogadott álláspont.²⁷ De említeni lehet azt a – ehelyütt nem bizonyított – véleményét is, amely szerint a parlamentáris kormányforma a gyakorlatban kialakult Magyarországon 1867 után. A tárgyilagos elemzésből kissé kilóg az az érdekes latolgtatás is, amely szerint, ha *István* főherceg 1848 szeptemberében elfogadja a *Kossuth* által neki felajánlott koronát, lényegesen másként alakulhatott volna az ország sorsa mind belső, mind pedig nemzetközi viszonyait illetően.

Érdekes, bár más hazai szerzőnél nem ismert az az eszmefuttatás, amely a rendi és a népképviseleti elv közötti különbséget nem abban látja, hogy az országgyűlési képviselők mandátuma kötött vagy kötetlen (azaz, hogy a választók által utasíthatók-e, illetve visszahívhatók-e vagy sem), hanem abban, hogy a képviselők kit és milyen minőségben képviselnek. E jellemzők azonban aligha választhatók el egymástól – mindenesetre az erről szóló, utólag kézírással beillesztett szövegrész nem bocsátkozik részletesebb elemzésbe.

Végül kiemelendő *Polner* azon meglátása, amely szerint az 1848. évi törvények alapvetően arra irányultak, hogy Magyarországon is érvényesítsék a francia forradalom hármasszavának értékeit, vagyis a szabadságot, az egyenlőséget és a testvériséget, de forradalom nélkül, törvényhozási úton, s így mentesen az olyan szélsőségektől, amelyek ezen értékek erőszakos megvalósítása során szoktak jelentkezni. *Polner Ödön* meggyőzően érvel amellett, hogy az áprilisi törvények tematikájuk alapján e három elvnek megfelelően csoportosíthatók. Arról pedig, hogy e törvények, s rajtuk keresztül e fennkölt értékek a következő években még részben sem valósultak meg, nem az 1848-as törvényhozók tehetek.

A szövegközlés során a mai helyesírás szabályait tekintettük irányadónak, tiszteletben tartva *Polner Ödön* egyéni írásmódját, illetve szóhasználatát. Az előadás szövegéhez fűzött saját jegyzetei az eredeti kéziratnak megfelelő folyamatos számozással vannak ellátva, míg a szerkesztői megjegyzéseket *-gal jelöltük.

2. Forrásközlés

*Polner Ödön: Az 1848. évi törvények Előadás az MTA II. osztálya 1948. IV. 12-i ülésén**

„1. Az 1848. évi törvények nagy változást és átalakulást jelentettek az addigi alkotmányos állapotokon, de régi történelmi alkotmányunknak szerves fejleményei voltak. Harmincegy törvény jött létre akkor. Megalkotta őket az 1847. november 7-re összehívott és az 1848. évi április 11-én bezárult országgyűlés. Három nagyobb csoportba oszthatók. Az első a legnagyobb; ebbe azok a törvénycikkek tartoznak, amelyek alkotmányjogi természetű rendelkezéseket tartalmaznak; számuk összesen 19. A második csoportot a 8, szociális és gazdasági természetű törvény képezi és a harmadik, a legkisebb, csak négy cikkelyből áll, amelyek kulturális kérdésekkel foglalkoznak.

E három csoport fontossága nem a bennük foglalt rendelkezések számától függ. Mind a három csoport rendelkezései nagyjában egyforma súlyúak. Az elsőbe tartozók közül kettő (az I. és a II.) személyekkel kapcsolatos; az egyik József nádor emlékeit örökíti meg, a másik István nádor megválasztását iktatja törvénybe. Mind a ketten kimagasló szerepet töltek be Magyarország alkotmányos fejlődésében. Két törvénycikk (a VI. és VII.)

²⁷ Lásd ehhez MEZEY, Alkotmányos vagy parlamentáris monarchia? és SZENTE, Kormányzás a dualizmus korában 277–299.

* MTA Könyvtár Kézirattára, Ms 10. 315/a.

Magyarország területi épségét állítja helyre, az ún. Részek visszacsatolását és az Erdéllyel való egyesítést mondván ki; kettős általános természetű, ti. a VIII., a közös teherviselésről szóló, amely a második csoportbeliekkel is kapcsolatos és a nemzeti szint és az ország címerét régi jogaihoz visszahelyező XXI. tc., amely az ország függetlenségét volt hivatott kifejezni. A többi tízenhárom az állambatalmi szervezeteknek átalakítására és részben új hatalmi szerv létesítésére vonatkozik.

Ez utóbbiak közül mégis a legfontosabb és legismertebb a III. tc., amely a független magyar felelős minisztériumot* állította fel. Az 1848. évi törvények megalkotására irányuló mozgalom jóformán ennek a jegyében folyt le, mert ez a törvény volt az, amely a kívülről jövő nyomás alól való felszabadítást volt hivatott meghozni; az egész további átalakítás és fejlődés tehat ezen a törvénycikkben fordult meg. Nem különben jelentékeny tárgyú két törvény volt a IV. cikk, az országgyűlés évenkénti üléseiről és az V., az országgyűlési követeknek a népképviselői alapján való választásáról.

A nádori méltósághoz kötött hivatalokról, a pest megyei főispánságról, s a jáász-kunkerületi főkapitányságról szóló XXVIII. tc. csekélyebb jelentőségű, míg az a hét törvénycikk: a XVI. és XVII., XXIII. és XXIV., s végül a XXV., XXVI. és XXVII., amelyek a helyhatóságoknak (vármegyéknek, szab. kir. városoknak, községeknek és a négy: jáász-kun, hajdú- és két tenger melléki szabad kerületnek) új, de csak ideiglenes szervezetét szabályozták, nélkülözhetetlen rendelkezéseket tartalmaztak. Az ország közhivatalnokainak jogi helyzetéről a XXIX. tc. általánosságban intézkedett, az utolsó pedig, a XXII. tc., a nemzeti őrsereget szervezte, mint új alkotmányos intézményt.

A második csoportba tartozó nyolc törvény közül egy az ősiségnek, ennek a Nagy Lajos kora óta a nemességre fennállott jogszabálynak elvi eltörlését mondja ki; hat (IX-XIV.) a jobbágyok felszabadítására, s a vele kapcsolatos kártérítésre, valamint az ennek megkönnyítése céljából felállítandó hitelintézetre vonatkozik, egy pedig, a XXXI., a szükségesnek elismert vasútépítési és vízszabályozási munkálatokat biztosítja.

A harmadik csoportba tartozó négy törvénycikk közül az első (a XVIII.) a sajtótörvény, a második (a XIX.) a magyar egyetemről szól, a harmadik (a XX.) a vallás dolgát tárgyalja, a negyedik pedig (a XXI.) a színházakra nézve tartalmaz ideiglenes rendelkezést. A legtöbb közülük szintén csak ideiglenes hatályú volt, a nyugodtabb időkre hagyván fenn a végleges rendezést, de a legfontosabbak, így a felelős minisztériumról, az országgyűlés évi ülésezéséről, az ország területi épségéről szólók, s a szociális és gazdasági intézkedéseket tartalmazó második csoportbeliek, valamint három kulturális természetű, már véglegesen rendezték tárgyukat.

A három csoport mindegyike egy-egy nagy eszmét valósított meg. Az első főként az ország függetlenségét, amely régebbi törvényeink ellenére hosszú időn keresztül el volt nyomva. A második részben kapcsolatosan az elsővel is, a polgári jogegyenlőséget, amely azelőtt csak szűkebb körben állott fenn, s amelyet akkor a nemeskeblű nagylelkűség és keresztény emberszeretet szellemében általánosítottak; és a harmadik a gondolat és hit nyilvánításának félelemmentes szabadságát, amelynek hiánya az előhaladásnak és javításnak mindig sajnálatos kerékkötője.

2. E harmincegy törvény között vannak olyanok, amelyekre azt lehetne mondani, hogy külföldről átvett idegen intézmények, utánzatok. Különösen kettő ilyen, az, amelyet a legjelentékenyebbnek jeleztem: a felelős minisztériumról szóló és az, amely a nemzeti őrsereget szervezi. Ez állításban van is, nincs is igazság. Kétségtelenül úgy látszik, hogy a felelős minisztérium intézménye, feleltre vonási módja, s ezzel kapcsolatban a parlamenti kormányzás gyakorlata angol alkotmányos felfogásnak francia prizmán áttört utánképzése. Azt sem lehet tagadni,

* A korabeli szóhasználat szerinti „minisztérium” kifejezés alatt a kormányt értették.

hogy a nemzeti őrsereg felállítása francia mintára vall. S ha ez így van, akkor azt, amit alkotmányunk szerves fejlődéséről állítottam, erre a két intézményre nem lehetne mondani. Azonban, ha közelebbről megvizsgáljuk őket, akkor reá jövünk, hogy az intézmények egyikének csak a külső formája, mondhatjuk, ruházata idegenszerű, de ami benne rejlik, a lényege, az a szerves alkotmány fejlődésnek az eredménye, azokból az alapelvekből, amelyeknek csirái és kezdeményei, ha nem is tökéletes alakban, bent voltak régi történelmi múltunkban is; a másik pedig kívülről átültetett csemete volt ugyan, de nem is bírt gyökeret verni.

3. Lássuk mindenekeelőtt e szempontból a magyar felelős minisztériumról szót.

E törvény a minisztérium felállításának és felelőségének szabályozásán kívül még két fontos dologról rendelkezik, ti. a nádori állás jogköréről és az országgyűlésnek költségvetési jogáról.

A nádori állás egyik legrégebbi intézménye volt alkotmányunknak. Méltósága mindjárt a királyé után következett, amint azt a 1791: V. tc. megállapította. Történelmileg kétféle jogköre fejlődött ki, úm. a rendes nádori jogköre és a rendkívüli, helytartói jogköre. Rendes nádori jogköre részben főbírói, részben fő hadvezéri, részben pedig, s ez az igazán jellemzője, mint a király első és legfőbb tanácsosának, általános kormányzati volt. Ide tartozott a király és az ország közötti ellentétek kiegyenlítése, és ebben benne van az a hivatás, amelynek célja az, hogy a legfelsőbb kormányzat az ország népe érdekének és ezen alapuló kívánságának megfelelően működjék. E jogkörbe tartozóan ő volt az országgyűlés elnöke is.

Ennek folytán az állás betöltésének módja olyan volt, amely biztosította, hogy az a király és az országgyűlés közös megegyezésével történjék. Már egy igen régi törvényünk (az 1231: III. tc.) kimondta, hogy ha a nádor az ország ügyeit rosszul intézné, a király az ország lakóinak kérelmére el fogja bocsátani, s másikat fog helyébe tenni. Végül kialakult a királyi jelöltek közül az országgyűlés által való megválasztás.

A nádori állás tehát és rendes hatáskörében való működése az állam mind a két tényezőjének, az államfőnek és a népi szervnek kölcsönös bizalmán alapult.

Ez ugyanaz a gondolat, amelyet az újabb időkben a parlamenti kormányrendszernek ún. politikai felelősége valósított meg.

4. A nádor rendkívüli, vagyis helytartói jogköre főként arra az esetre szólt, midőn a király távollét, vagy egyéb okok miatt nem gyakorolhatta királyi jogait.

Erre az esetre az 1485. évi ún. nádori cikkek 10-e megállapította, hogy a nádor mindazt megteheti, amit a király, kivéve a kegyelmezést, a koronára háramló birtokok adományozását, s néhány oly intézkedést, amelyek régi szabálynál fogva közvetlenül a királyra tartoztak. Hogy melyek ezek, azt nem írta körül. Kétségtelen, hogy ilyenek voltak a törvények szentesítése, az egyháznagyok és országos főméltóságok kinevezése, stb.

A helytartói hatáskör majdnem állandóan megillette volna nádorainkat, mert az utolsó 400 év alatt királyaink Bécsben székelhén, jóformán mindig távol voltak. De éppen ezért idővel megszűnik ez a hatáskör, amennyiben a királyok felségjogaikat akkor is többnyire magok gyakorolták, amikor távol voltak, s a nádoroknak, bár mindig helytartóknak is tekintették őket, többnyire csak rendes tanácsadói s kormányzati jogkörben való működésre nyúlt alkalmuk. Még inkább ez volt a helyzet akkor, amikor 1723-ban a helytartótanács felállításával a nádornak rendes nádori jogkörét is meg kellett osztania a helytartótanáccsal, amelynek csak elnöke lett anélkül, hogy általános kormányzati kérdésekben intézkedő joga megmaradt volna. Csupán a főbírói és fő hadvezéri jogoknak részletei, az országgyűlési elnökség és közbenjárási hivatása tartották fenn magukat.

A helytartótanács pedig, elnevezése ellenére, nem bírt helytartói jogokkal. Helyettesítő szerv volt, de csak alsóbbrendű kiegészítőként, amennyiben azokat a kormányzati tényeket, amelyeket a közvetlen királyi intézkedések

elmaradása esetében helyettesítőként megtehetett, nem bírhattak a királyi intézkedések hatályával, amilyenek bírtak a helytartóiak, hanem csak saját magának a jóval kisebb tekintélyével és erejével. Régi terminológiánk alapján az ilyen helyettesítőt „vices gerens”-nek* nevezhetjük a „locum tenens”-sel** szemben.

5. Az 1848: III. tc. a múltbéli től eltérően szabályozta a nádori állást. Visszaállította nagymértékben a helytartói jogkörét, de megszüntette a rendes nádori jogkörét, s arra új szervet állított fel. Második §-ában kimondta, hogy a királynak távollétében a nádor a királyi helytartó ... a végrehajtó hatalmat a törvény, s alkotmány ösvényén teljes hatalommal gyakorolja. A nádort tehát a végrehajtó hatalom körében jóformán a királlyal egyenlősítette; valósággal alkirályllyá tette.

De fenntartott ez a törvény éppúgy, mint az 1485. évi nádori cikkek, távollét esetére is a király személyes elhatározásának némely intézkedést. Ezek (a 7. § szerint) a róm. kat. egyháznagyoknak, s az országgyűlésioknek kinevezése, a kegyelmezés, a nemességnek, címeknek, kitiintetéses rendeknek adományozása és (a 8. § szerint) a magyar hadseregek az ország határain kívüli alkalmazása, valamint a katonai hivatalokra való kinevezések voltak.

Minden más kinevezésnek, így pl. a kormányhivatalnokokéinak, főispánokéinak, bírákéinak, stb. a joga átment a nádor helytartói jogkörébe.

Másrészt azonban a nádornak századokon át kifejlődött rendes jogkörét az 1848: III. tc. lényegében átrubázta az újonnan felállított minisztériumra, illetve fejére, a miniszterelnökre és ezáltal régi és igazi jellegét megszüntette.

A nádori állásnak ilyenemű szabályozását nagymértékben előidézte az, hogy 1791 óta fél századon át egymásután három főberceg volt a nádor. Ez a szabályozás tulajdonképp lépés volt oly alkotmányfejlődés felé, amely külön magyar királyságra vezethetett volna a tényleges uralkodóház egyik utószülőtt ágának javára. Kossuth ezt fel is ajánlotta István főbercegnek 1848 szeptember havában, de ő nem fogadta el. Pedig, ha ez megtörtént volna kölcsönös megegyezéssel és szövetségben a fő ágnek uralma alatt maradó országcsoporttal, vagy az azokból esetleg megalakult többi posterioigenturákkal***, akkor olyan szerencsés helyzet állott volna elő, amely Magyarországot sok csapástól óvta volna meg és amely mellett talán Európa nemzetközi viszonyai is másként alakultak volna.

Azonban az uralkodóház körében akkor fennállott szellem olyan volt, amelytől ilyen rendezést nem lehetett várni, s az 1867. évi kiegyezést is csak az alatt a feltétel alatt jöhetett létre, hogy a nádori állásnak ez a jogköre megszünjék. Ennélfogva az 1867: VII. tc. érvényen kívül helyezte s kimondta, hogy a király a végrehajtó hatalmat a távollét esetében is maga fogja a minisztérium által gyakorolni s a nádorváltást elhalasztotta mindaddig, míg a nádori méltóság hatásköre a felelős kormányzat elveivel megegyezőleg új törvény által szabályozva nem lesz.

Ez nagyon könnyű lett volna, mert a rendes nádori hatáskör alapelvei, amiket kifejtettem, a felelős kormányzat alapelveivel a múltban is megegyeztek s csak a külső formákat kellett volna módosítani, de nem történt meg.

6. Áttérve mármost arra, amit az 1848: III. tc. a felelős minisztériumra nézve tartalmaz, a következőket kell figyelembe venni. A törvény a minisztériumot formailag testületi szervként állítja fel. Mint ilyen, említik meg a törvénycikk címe és 3., 4., 5., 6., 9., 10., 14., 37. és 38. §-ai. Ennek megfelelő a szervezete is, amely szerint áll egy elnökből és több, szám szerint nyolc, miniszternek nevezett tagból.

* A. m. helytartó.

** A. m. helyettes (a király távollétében).

*** Utóállamok.

A minisztérium ily testületi szervezése ellenkezőnek látszik a felelős minisztérium behozatalára törekvő azszal az irányzattal, amely a felelősségre nebezzen vonható testületek által való kormányzás helyébe a felelős egyének által való kormányzást kívánta megalósítani. De ez csak látszat, mert a törvény 14. §-a felbontja a minisztériumot több osztályra; tulajdonképpen nem a minisztériumot, hanem a minisztérium hatáskörébe tartozó kormányzati ügyágakat, valamint az ügyágak kormányzatában működő alantas hivatalos személyzetet, s kimondja (a 15. §-ban), hogy mindegyik osztály élén egy-egy miniszter áll, s mindegyikhez állandó hivatalos személyzet tartozik az illető osztályfőnökök vezérlete alatt. Ezáltal a törvény megadta a testületi szervezettel felállított minisztérium minden egyes tagjának az önálló egyéni és felelősség melletti intézkedés lehetőségét és jogát, de a következő (16. és 17.) szakaszokban fenntartotta azt, hogy a minisztérium testületileg is határozhasson tagjainak egyetemleges felelőssége alatt; kétségtelenül a fontosabb ügyekben.

7. A központi kormányzat egyéni ügyintézésének módja nem ismeretlen a magyar alkotmányfejlődésben. Amennyiben központi kormányzatról általában szólni lehet a régebbi időkben, ennek szervei egyénileg fejtették ki hatáskörüket. Így a nádor, a kancellár, a kincstartó. Mellettiük még őket is magában foglaló, testületileg működő királyi tanács állott fenn, ez azonban nem zárta ki az említett szervek egyéni ügyintézésének formáját.

A központi kormányzat egyéni ügyintézésének módja a XVI. század óta megváltozott. Nyugati befolyásra kifejlődött nálunk is a testületi ügyintézés. Az első, testületileg szervezett kormányhatóság a pénzügyi tér egy részén a XVI. században felállított kamara volt; a XVII. században követte a kancellária** és a XVIII.-ban a helytartótanács***. Az előbbi kormányhatósági szervek ezeknek csak elnökei lettek.*

Az említett három, ún. kormányzéseknek helyébe lépett 1848-ban a szintén testületi szerveztű minisztérium, de az egyéni ügyintézés céljaira megosztva. Ennélfogva e régi kormányzéseknek törvényes hatásköre és jogállása irányadó lett a minisztérium hatáskörére és egyes tagjainak jogállására nézve is, eltökintve attól a nagy különbségtől, hogy a minisztérium felelős lett, amazok pedig felelőtlenek voltak az országgyűléssel szemben.

*A törvény 6. §-a kimondja ugyanis, hogy a végrehajtó hatalmat mindazon tárgyokban, amelyek az említett három kormányzék körébe tartoztak, vagy oda kellett volna tartozniok, a király kizárólag csak a független magyar minisztérium által fogja gyakorolni. Ennek a rendelkezésnek kétirányú jelentősége volt. Egyik irányban meghatározta a minisztériumnak a királlyal szemben való jogállását, a másik irányban biztosította a kormányzat függetlenségét. A királlyal szemben a régi három kormányzéknek nem volt egyforma jogállása; más volt a kancelláriáé és más a helytartótanácsé és a kamaráé. A kancellária a királyi rendelkezések előkészítését és megjelenítését, vagyis kiadását végezte. Csak az bírt magyar királyi rendelkezés erejével, ami a magyar kancellária útján, s ennek jeléül az ő aláírásával és az általa kezelt királyi pecsét alatt jelent meg. A helytartótanács és kamara szintén fejtettek ki előkészítő tevékenységet, de csak közvetve, s tanácsadóként; ezen túl foganatosítói voltak a királyi rendelkezéseknek, s ilyenek hiányában esetleg önálló helyettesítói a végrehajtó hatalom gyakorlásában, de kisebb hatallyal intézkedve, mintha királyi rendelkezést foganatosítottak volna. Tehát, ha az előbb jelzett kifejezéseket alkalmazzuk, csak a „vicesgerentia”,**** s nem a „locumtenentia”***** illette meg őket.*

A három kormányzéknek ez a kétféle jogállása egyesült a minisztériumban, illetőleg egyes tagjaiban, s mindegyik miniszter megkapta mind a kancellár előkészítő, kiadó és ellenjegyző, mind a helytartótanács és kamara

* A Magyar Kamara (Camera Hungarica) 1528–1848 között működött.

** A Magyar Kancellária, utóbb Magyar Udvari Kancellária (Cancellaria Aulica Hungarica) 1527–1848 között működött.

*** A Magyar Királyi Helytartótanács (Consilium Regium Locumtenentiale Hungaricum) 1723–1848 között működött.

**** A. m. helytartóság.

***** A. m. helyettes(ség).

tanácsadó, foganatosító és behettesítő jogkörét, azzal a különbséggel, hogy tanácsadó működése közvetlen lett, a behettesítő pedig sokkal szélesebb körűvé és állandóbbá vált.²⁸

8. A másik irányú jelentősége a szóban forgó szakasznak a kormányzat függetlensége. Ezt a törvénycikk címe is hangsúlyozza, s 3. §-a szintén kinyilvánítja. A függetlenség nem az államfővel szembeni függetlenséget jelentette, mert hiszen a végrehajtó hatalom birtokosa a törvény szerint a király, s mellette a miniszterek jogilag csak segédszervek lehettek; tehát függniök kellett s függték is a királytól. A függetlenség elsősorban a más szerveknek befolyásától, különösen pedig a külső, osztrák befolyástól való függetlenséget jelentette. Előbb az említett három kormányzék tényleg nem volt a magyar állam legmagasabb kormányzószerve, mert fölöttük állott az ún. osztrák államkonferencia,* amelyben ültek ugyan magyar tagok is, de szervezése az uralkodónak nem magyar királyi minőségében történt s a túlsúlyt benne az osztrák tagok képviselték. Ennek folytán Magyarországnak még legsajátabb belügyeiben is a német vagy cseh Metternichnek, Kolowratnak, Hartigoknak, Windischgrätzeknek** stb. döntöttek s legtöbbszörre – ha nem mindig – osztrák szempontok által vezettetve, osztrák érdekekben, nagyon gyakran magyar érdek ellenére. Ezt a függést akarta az 1848-i törvény kiküszöbölni, és ezért hangsúlyozta a magyar minisztérium függetlenségét és ezzel volt kapcsolatos az az intézkedés, amely a királyi, illetőleg nádori rendelkezések érvényességéhez a Budapesten székelő miniszterek aláírását kívánta meg.

9. Részben ezzel, részben pedig a királynak az országból való távollétével kapcsolatban a törvény a külön ügyeket vezető minisztereken kívül egy minisztert állandóul a király személye mellé rendelt s feladata körébe háromféle teendőt sorolt. Első és legfontosabb feladata az lett, hogy „mindazon viszonyokba, amelyek a hazát az örökös tartományokkal közösen érdeklik, befolyván, azokban az országot felelőség mellett képviselje”. Ezáltal mintegy a közös ügyek miniszterévé tette; nem ugyanazok intézőjévé, de legalább ellenőrzőjévé. De így a törvény hallgatag az is elismerte, hogy ezeket az ügyeket nem magyar, hanem osztrák miniszterek intézzék s ez nagy engedmény volt.

Hogy melyek lehetnek ezek a közös ügyek, azt a törvény nem határozta meg, de soraiból kitérünk. Elsősorban a külügyek. Ezeket ugyanis a törvény a minisztérium hét osztályának megfelelő hét ügy felsorolásából kihagyta, s ebből kitérünk, hogy intézését nem tekintette a magyar minisztérium hatáskörébe esőnek. Nem is tartoztak a három előbbi kormányzék elé s nem is kellett volna odatartozniok, mert az 1791: XVII. tc. értelmében a külügyek csak magyarok befolyásával, „cum influxu Hungarorum” voltak intézendők. Ezt a befolyást biztosítja az 1848: III. tc. az említett magyar miniszternek, s ezzel egészen az addigi közjogi állapot talaján áll.

A törvény javaslatának eredeti szövege úgy is szólt, hogy az említett miniszter a hazát az örökös tartományokkal közösen érdeklő „kül”-viszonyokba folyjon be, s e minisztert egyhelyt az eredeti 18. § a jelenlegi 21. §-ban a külügyek miniszterének nevezte; de később, a főrendi tábla kívánságára a „kül” szót a törölték

²⁸ A miniszterek jogállásával és az ellenjegyzés jelentőségével és lényegével „A végrehajtó hatalom a magyar alkotmányban” c. tanulmányomban foglalkoztam. (Jogi Szemle, 1893. évf.).

* Az 1867. évi XII. tc. (vagyis a kiegyezési törvény) szerinti „közös ministerium”, amelynek tagjai az Ausztria és Magyarország (a törvény szóhasználatában: „a magyar korona országai és az Ó Felsége uralkodása alatt álló többi országok”) közötti közös ügyek (a hadügy, a külügy és ezek pénzügyei) birodalmi miniszterei voltak.

** Utalás Klemens von Metternichre (1773–1859), az Osztrák Császárság 1821 és 1848 közötti kancellárjára, Franz Anton von Kolowrat-Liebsteinsky (1778–1861) osztrák politikusra, az Osztrák Császárság miniszterelnökére (1848), Franz von Hartig (1789–1865) osztrák politikusra, miniszterre és Alfred Candidus Ferdinand zu Windisch-Grätz (1787–1862) hercegre, császári-királyi tábornagra, akinek jelentős szerepe volt az 1849. évi magyar szabadságharc leverésében.

*azzal az indoklással, hogy az említett viszonyok többfélék, s nem csak külügyek. (L. az 1847-8. évi Országgyűlési Irományok 98-101. l.)**

Hogy a viszonyok csakugyan nem csak a külügyek, az is kitűnik a törvénynek ama intézkedéséből, amely az említett miniszter második feladatkörét jelzi. Ez abban állott, hogy a törvény a magyar hadseregnek az ország határán kívüli alkalmazására és a katonai hivatalokra való kinevezésre vonatkozó királyi határozatok ellenjegyzését a miniszterre bízta s ezáltal jelezte, hogy ez intézkedések is olyanok, amelyek a közös viszonyokkal kapcsolatosak, ha nem is tartoznak egészen közübük.

Végül e miniszter harmadik feladatköre azon ügyek kezelése lett, amelyeket a törvény a király személyes elhatározásának tartott fenn, arra az esetre, ha az országból távol van. Ez a kezelés különbözik az ellenjegyzéstől, amelyet ez ügyek tekintetében az illető Budapesten székelő miniszter jogkörébe utalt a törvény, s a kezelés nem más, mint egyszerű közvetítés, olyan, amilyent később a király kabinetirodája végzett. Később igényelte s meg is kapta a magasabb hatáskört, legalább részben.

A közös ügyek tekintetében az 1848: III. tc-nek még egy intézkedése veendő figyelembe. Az a felsorolás ugyanis, amely a hét ügyat különbözteti meg, a pénzügyet mint országos pénzügyet említi, holott a többi ügyaknál ez a jelző nincs ott. Ez arra mutat, hogy a törvény az „országos” pénzügy mellett még valami „birodalmi” pénzügyre is gondolt, amely esetleg a külügyekkel kapcsolatban felmerülhet.

Hogy tehát vannak közös ügyek a két állam közt, azt elismerte az 1848. évi törvény, de részletesebben nem körvonalazta őket és elintézési módjuk kérdését is nyitva hagyta. Kétségtelen, hogy e tekintetben hézagos, de ezt nem lehet csodálni azon körülményekre való tekintettel, amelyek között létrejött.

10. Az államfőtől, a királytól való függést ellensúlyozta az 1848-i törvény a minisztériumnak a népi szervvel, az országgyűléssel szemben való felelősségével. Amit a törvény e tekintetben rendez, az az ún. jogi és nem politikai felelősség. Amaz jelenti az alkotmány- és törvényellenes intézkedésekért jogi úton, vagyis pontos vád alapján, bírói ítélettel való elmarasztalást, emez pedig azt, hogy a minisztérium az országgyűlésre való tekintettel a képviselőház többségi pártjából alakuljon, és ha az magatartását helyteleníti, a minisztérium állásából távozzék.

Ezt a politikai felelősséget az 1848. évi törvény nem mondja ki, csak lehetővé teszi azáltal, hogy az országgyűlés hatáskörébe utalja, illetőleg fenntartja a régi alkotmányfejlődésből az adók és újoncok megajánlásának s ezzel együtt feltételhez kötésének és megtagadásának a korlátlan jogát. Megtagadásuk esetén ugyanis a kormánynak nincs módja törvényszegés nélkül kormányoznia és helyén maradnia, ha pedig törvényszegés mellett helyén marad, akkor már a törvényben szabályozott jogi felelősségre vonásnak van helye, aminek útján a minisztérium elmozdítható és így a politikai felelősség is érvényesíthető.

Ezen az alapon fejlődik ki az országgyűlés, illetőleg a népi képviseleti testület irányzata alapján való gyakorlása a végrehajtó hatalomnak, az ún. parlamenti kormányrendszer. Éppen úgy, mint Angliában, ez Magyarországon sem volt tehát tételes jog („statute law”), hanem csak alkotmányos gyakorlat („constitutional custom”), de ez a gyakorlat a régi történelmi alkotmányfejlődés nyomán haladt.

11. A miniszterek jogi felelősségének szabályozásában az 1848: III. tc. külföldi mintát vett át. Készen adta át őket Kossuth Lajos Ghyecz Kálmán nádori ítélőmesternek, aki az utána 35 szakaszból álló egész törvényjavaslatot

* Lásd: Felséges Első Ferdinánd ausztriai császár, Magyar- és Csehországok e' néven Ötödik Apostoli királya által szabad királyi Pozsony városába 1847-ik esztendei Sz. András hava 7-ik napjára rendeltetett magyarországi közgyűlésnek irományai 98–101.

egyetlen (márc. 21-ről 22-re virradó) éjszaka alatt szövegezte meg.²⁹ A készen átadott öt szakasz rendelkezéseit megfelelően részben az 1791. évi francia királysági alkotmány részben a francia köztársasági 1795. évi direktóriumi és 1799. évi konzulátusi, részben pedig az 1804. évi császári alkotmány rendelkezéseinek az 1791-es III. cím II. fejezete, IV. szakasz 5. cikkének, az 1795-ös a 155., az 1799-es a 72. és az 1804-es 110. cikkének.) De meg kell állapítani, hogy e tekintetben is csak a külső forma, mondhatjuk a köntös új, amelyben a szabályok megjelennek, a belsejük, az elvük már régen benne volt a magyar alkotmányban. A király tanácsosainak felelősségét az 1507: VII. tc. világosan kimondja „*Si quis ... in consilio regiae majestatis contra libertatem et commune bonum, atque statuta huius regni palam, publice et temerarie agere attentaret, talem ... tanquam reipublicae libertatisque proditorem et turbatorem ... domini praelati et barones et ceteri regnicolae in generali diaeta puniendi habeant facultatem.*”*

Ez az eljárás egy esettől eltekintve** nem került ugyan alkalmazásba és elvileg is mellőzött hosszú időn keresztül, de tanúsága annak, hogy ez az alapelv alkotmányjogi fejlődésünkben megnyilvánult. És ez a régi törvényünk a felelősségre vonás okait nagy általánosságban ugyan, de mégis olyan sikerülten állapítja meg, hogy jobban az újabb alkotmányok sem tudják meghatározni és az újabb mintára megalkotott, 1848. III. tc. sem múlja felül.

12. Az a tárgy, amelyre az ismertetett III. tc. harmadik nemű rendelkezése vonatkozik, az országgyűlésnek ún. költségvetési joga. Az állam jövedelmeinek és szükségleteinek részletes kimutatása azelőtt megvizsgálás és jóváhagyás végett nem került az országgyűlés elé. E jövedelmeknek legnagyobb részét a királyi kincstár oly jövedelmeinek tekintették, amelyek felett a király, illetőleg a királyi hatóságok az országgyűlés hozzájárulása nélkül rendelkezhettek, s korona uradalmainak és bányáinak, a vámoknak, különféle díjaknak, illetékeknek, az ún. jövedékeknek a bevételeiből. Az egyenes adók nem tartoztak közéjük és az egyenes adók csak az országgyűlés felajánlása alapján voltak szedhetők. Az adók felajánlásával kapcsolatosan az adók céljáról régebben is az országgyűlés határozott s ez a cél legtöbbször a katonaság fenntartása volt s csak ritkán más, pl. a koronázási ajándék. Annál a körülménynél fogva, hogy az újabb államgazdaság gyakorlata szerint az állami jövedelmek nagy részét az adók képezik, s hogy a többi jövedékek is az adók természetét nyerték el, az országgyűlés adófelajánlási jogából önként fejlett ki az a gyakorlat, hogy a többi állami jövedelmek szedésének és a céljaik, vagyis az állami szükségletek megállapításának a joga az országgyűlés hatáskörébe tartozónak nyilvánították. Ezt a következményt, mint a múltban is fennállott jog következményét vonta el az 1848. évi III. tc., midőn 3. §-ában kimondta, hogy az ország jövedelmeinek és szükségleteinek kimutatását, s a múltra nézve a számadást a minisztérium országgyűlési megvizsgálás és jóváhagyás végett évenként az alsó táblánál bemutatni köteles.

²⁹ Sándorffy, Törvényalkotásunk hősora 203/4. l. [A pontos bibliográfiai adatokat lásd SÁNDORFFY, Törvényalkotásunk hősora. Az 1825-1848. évi reformkorszak törvényeinek története 203-304. A szerk. megjegyzése.]

* „Ha valaki... a királyi felség tanácsában nyilván és vakmerően ennek az országnak a szabadsága és közjára, valamint annak törvényei ellen merne cselekedni... mint a banya árulóját és az ország szabadságának megzavaróját... a mindenkor legközelebb következő országgyűlésen az összes főpap és báró uraknak meg a többi országlakosoknak... szabadságukban áll... vagyonában és személyében megbüntetni.”

** Polner Ödön nyilvánvalóan báró Récsey Ádám ügyére utal, akinek perbefogásáról („bonárlási vád alá helyezéséről”) az Országgyűlés 1848 októberében határozott, miután Récseyt Batthyány Lajos lemondása után V. Ferdinánd magyar miniszterelnökké nevezte ki, amit Récsey saját maga ellenjegyzett, akár csak Josip Jelačić teljhatalmú magyarországi királyi biztos kinevezését. Habár a felsőtábla az eljárás lefolytatására létre is hozta az Országgyűlés különbírósgát, a perre Récsey lemondása miatt végül nem került sor.

13. Ami mármost az 1848. évi többi törvénycikket illeti, ezekkel rövidebben végezhetiünk. Az 1848: IV. tc. az országgyűlés ülészakainak intézményét hozta be, ami az országgyűlés működésének természetes fejleménye és a költségvetési jog megnyerésének következménye volt s csupán a régi gyakorlatnak a kiegészítése. Az ezzel kapcsolatos rendelkezések azonban a királyi felségjogok korlátozását jelentették és az alkotmány komoly biztosítékaul jelentkeznek.

Az V. tc. az országgyűlés képviseleti részét a rendi képviselet aljáról a népi képviselet aljára helyezte. A rendi képviselet azt jelentette, hogy a népnek –értve alatta az állampolgárok összességét – csak egyes kiváltságos jogi osztályait, vagyis egyes előnyben részesülő érdekszervezeteit illeti meg a választói jog alapján az állami hatalomban való részvétel és ennek folytán a képviselők hajlandók ott csak az illető rend, osztály, vagy érdekszervezet részérdekeit képviselni. Ezzel szemben a népi képviselet azt jelenti, hogy minden egyes állampolgárt megilletet a választói jog osztály-, vagy általában érdekköri különbség nélkül és ennek folytán képviselői az egész nép mindenféle osztályának és az általános közérdeknek képviselővé hivatottak lenni. Korlátai ennek a választójognak is lehetnek, de eltekintve azoktól a természetes korlátoktól, amelyek mindenütt és mindenkor kizárják azt, mint pl. a gyermekkor, elmeengesség, bűncselekmény miatti elítélés stb., e korlátok csak oly tényleges körülmények és állapotok lehetnek, amelyek a tényleges viszonyok változtatásával mindenkire nézve önként ledőlnek, amilyenek a vagyoni és értelmiségi, esetleg a korabeli cenzus. Ilyen korlátokat állított is fel az 1848. évi választói törvény akkor, amikor Svájcot és az általános választói jogot éppen elfogadó Franciaországot kivéve, minden alkotmányos európai országban, vagyis Angolországban, Belgiumban, Spanyolországban, Portugáliában, de az Amerikai Egyesült Államokban is voltak ilyen korlátok. Az 1848 törvény korlátai azonban nem érték el azt a magasságot, amilyen addig a jelzett országokban fennállott és ennél fogva ezt a törvényt nem lehet korától elmaradott rendszabálynak tekinteni.

Nem egyszer találkozhatunk olyan felfogással, hogy a rendi képviselet lényegéhez tartozik a választótestületnek a megválasztott képviselővel szemben való utasítási és visszahívási joga, amely nálunk is fennmaradt 1848-ig.

Ez a felfogás annyiban téves, mert e jog a népi képviselet mellett éppúgy fennállhat, amint a rendi képviseleti rendszerben is mellőzhető. A rendi és népi képviselet a képviseltek körének, e kör terjedelmének és jellegének a kérdése; az utasítási és visszahívási jog a képviseltek és képviselők viszonyának a kérdése s ez a két kérdés független egymástól.

Igaz azonban, hogy a rendi viszonyokkal kapcsolatos érdekek többnyire olyanok, amelyek a képviseletnek a jog által való megkötöttségét indokolják és tényleg nálunk a szóban forgó jog a rendi képviselettel együtt vált hatálytalanná, de csak azért, mert az 1848: V. tc. akkor, amikor a képviselők küldésének, vagyis megválasztásának hatóságát az addig képviselt testületek megszüntetésével választókerületekre ruházta rá, e kerületek választói gyűléseinek az utasítási és visszahívási jogot nem adta meg.

Az 1848. évi V. tc. csak ideiglenes jelleggel jött létre a legközelebbi általános választás alkalmára. De az alapján megválasztott első képviselőtestületen kívül még négy későbbi képviselőház megválasztásának lett alapjává s csak 1874-ben jött létre az a végleges törvény*, amelyet szükségesnek tartott és kálításba helyezett, de ez csak alaki változtatásokat eszközölt a választói jogon, 48-as korlátait érdemileg fenntartotta és ezekkel lényegileg 1918-ig**, tehát 70 éven át érvényben állott. Hogy ez az idő alatt fejlődése elmaradt, az a következő nemzedékek mulasztása volt.

* 1874. évi XXXIII. tc. az 1848: V. törvénycikk és az erdélyi II. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről.

** 1918. évi XVII. tc. az országgyűlési képviselők választásáról.

14. E törvényt a horvátok, illetőleg Jellasics bánjuk sérelmesnek tekintették, ezen az alapon a bán a Magyarországgal való sok százados viszonyukat megszakítottnak jelentette ki. E kérdéssel bővebben itt nem foglalkozom, de annyit szükségesnek tartok megállapítani, hogy ez a 48-as törvény a Horvát-Szlavónország tekintetében általában az addig kifogás nélkül fennálló közjogi helyzetet tartotta fenn, s amennyiben változtatott rajta, az igazi Horvát-Szlavónországra inkább előnyös volt, semmint sérelmes; de amennyiben ihesmiről mégis lehetett szó, az oly csekély volt, amely a szakítást nem indokoltatta, és jóakarattal meg lehetett volna találni a módját, hogy a sérelem kiküszöböltesse, amint hogy később meg is találták.

15. A helyhatóságok szervezetére vonatkozó törvények mind ugyanazt az elvet tartalmazzák, mint az V. tc., amennyiben kimondják, hogy a különféle helyhatóságok szervezete szintén a népképviselet alapján rendezendő, s míg ez a jövőben meg fog történni, addig is ez alapon ideiglenes rendelkezéseket tartalmaznak. Ezzel kapcsolatos a felelős minisztériumról szóló törvény 26.§-ának az a rendelkezése, amely szerint az ország minden törvényhatóságainak eddigi törvényes hatósága ezentúl is teljes egészében fenntartandó. Ez a rendelkezés Kossuth Lajos ama felfogásának a visszatükröződése, hogy a mi régi vármegyei rendszerünk, ha demokratikus alapra helyeztetik a felelős minisztériumi rendszerrel nem összeegyeztethetetlen és hogy ilyen helyhatósági önkormányzat nélküli népi uralom nem, csak centralizáló despotizmus lehetséges. Valóban, ez így is van, mert a miniszteri felelősség nem öncél, hanem csak eszköz azon cél elérésére, amelyet az országos és helyi önkormányzat is el akar érni, ennél fogva a helyhatósági önkormányzat nem hogy ellenkeznék a felelős miniszteri rendszerrel, hanem egyenesen feltétele neki. Ezért halad simán az angol parlamenti kormányzat és dőcögösen a francia.

16. Az alkotmányjogi tartalmú törvények közé tartozik még a nemzeti őrsereg tárgyában alkotott XXII. tc. E törvény a személyes és vagyonbiztonság, a közrend és a béke biztosítását az ország polgárainak őrködésére bízta s e célból szervezte az ún. nemzeti őrsereget.

E szerint az országnak minden bizonyos vagyoni állapotú polgára 20 éves kortól 50 évesig köteles volt az említett célból fegyveres szolgálatot teljesíteni; rendszerint csak helyben, rendkívüli esetben azonkívül is. A megkívánt vagyoni állapot körülbelül megfelelt annak, amit a választói joghoz irt elő a törvény. Tisztjük megválasztására az őrsereg maga kapott jogot kapitányig bezárólag; ezen felül a királynak, illetőleg a nádornak volt fenntartva. Ez a törvény is csak ideiglenesen rendelkezett s a végleges rendezést későbbre tartotta fenn.

Megalkotása után a törvény csakhamar életbe lépett és az őrsereg megalakult. A szabadságharc alatt részt vett a harcokban s ennek leveretése folytán természetesen feloszlott. De az alkotmány helyreállítása után sem éledt fel; úgy látszik, mint idegen mintára felállított intézmény nem bírt kellő gyökeret fogni a honi talajban; habár a honvédelem céljából megvolt a hasonló intézmény a nemzeti felkelés képében, és e célból a honvédség, majd a népfelkelés szervezése is megtörtént később az általános szolgálati kötelezettség alapján.

A honvédelem azonban mégis más, mint a rendőri szolgálat, s e két honvédelmi intézményt nem lehet a nemzeti őrseregben foglalt gondolat folytatásának tekinteni.

17. A szociális és gazdasági természetű törvények közül különösen kettőt kell kiemelni: az ősiségnek és a jobbágságnak eltörléséről szólókat.

Az ősiség, amely az eredeti szerző által nyert birtokot a tőle származó egész törvényes nemzetség elvi tulajdonává minősítette, s amely ennél fogva az utódoknál az élők közötti elidegenítést és halálesetre szóló intézkedést a nemzetség tagjainak igényeitől tette függővé, a szabad forgalmat és ezzel együtt a gazdasági fellendülést nagyban akadályozta. Eltörlésére irányuló törekvések már régebben megindultak s megszüntetése 1848-ban közöbajjává vált.

Ennélfogva a XV. tc. eltörlését ehüleg kimondta, de végrehajtásának részletes kidolgozását későbbi időnek tartotta fenn.

Az úrbéri viszonyok rendezésével és a vele kapcsolatos szolgáltatások megváltásának kérdésével pedig a törvényhozás már az 1832. évi országgyűléssel kezdődőleg foglalkozott. Betetőzte e törvényhozást a jobbágyok felszabadításáról szóló 1848: IX. tc., amely kimondta, hogy az úrbér és az azt pótló szerződések alapján eddig gyakorlatban volt szolgáltatások, dézsma, és pénzübeli fizetések a törvény kihirdetésétől fogva örökösen megszüntetnek; de egyúttal azt is kimondta, hogy a törvényhozás a magánföldbirtokosok kármentesítését a nemzeti közbecsület védpajzsa alá helyezi. A magyar állam e követelménynek eleget is tett az állam terhére felvett kölcsönből olyanképpen, hogy annak terhéhez az ugyancsak akkor az 1848: VIII. tc-ben kimondott egyenlő és aránylagos közteherviselésnél fogva nemcsak azok járultak hozzá, akik a szolgáltatások alól felmentettek, hanem azok is, akik a kárt szenvedték.

Nemkülönben megszüntette e törvény azt a joghatóságot, amelyet addig a földesurak a jobbágyok felett gyakoroltak.

Az e csoportba tartozó többi törvény mind e kérdéssel van kapcsolatban; közülük különösen megemlítem azt, amely az egyházi rendnek a papi tizedről minden kárpótlás nélkül történt lemondása által tanúsított hazafias áldozatát örök emlék okáért törvénybe iktatta. (XIII. tc.)

18. A kulturális érdekű törvények elseje, a sajtótörvény (XVIII. tc.) az előzetes vizsgálatot örökre eltörli, és a sajtószabadságot visszaállítja s kinyilvánítja a nagy elvet, hogy gondolatait a sajtó útján mindenki szabadon, vagyis minden előzetes engedély nélkül és félelemmentesen közölheti és terjesztheti. Egyúttal azonban meghatározta azokat a vétségeket, amelyek sajtó útján elkövethetők és amelyeket bírói úton megtorolhatóknak nyilvánított; a bírói eljárásban az ítélet meghozatalára esküdtszékét írván elő.

Rokon természetű a XIX. tc., amely a tanszabadságot nyilvánította ki mind a tanulás, mind a tanítás szempontjából, az akkor még egyetlen és az állami kormányzat hatósága alá helyezett egyetemre vonatkozólag.

19. Egyik legjelentékenyebb műve volt az 1848. évi törvényhozásnak a vallás dolgában alkotott XX. tc. Nem mondta ki az abszolút vallásszabadságot, hanem igenis a relatív vallásszabadságot, amennyiben ezt csupán a törvényesen bevett vallásfelekezetekre állapította meg. De a bevett vallások rendszere a magyar alkotmányfejlődésnek olyan sajátos jellemzője volt, amellyel szakítani akkor még időszertlenül lett volna s nem is érezte szükségét senki sem. A bevett vallásokra kimondott tökéletes egyenlőség és viszonyosság pedig nem akadályozta meg a szélesebb körű vallásszabadságot és azt, hogy ennek megfelelően később jogilag is kimondassék a teljessége.

Volt különbség a bevett és tényleg túrt, majd törvényesen elismert más vallásfelekezetek között, az állammal szemben való viszony tekintetében, anélkül azonban, hogy ez a vallásnak szabad gyakorlását akadályozta volna és az 1848-as törvény biztosította, hogy a bevett vallásfelekezetek iskoláiba mindenki járhasson, mindenféle valláskülönbség nélkül.

Egy nagy elvet mondott még ki a törvény, de csak részletes és feltételes alkalmazását írta elő. Az elv az volt, hogy minden bevett vallásfelekezet egyházi és iskolai szükségéi közálladalmi költségek által fedeztetnek. Az elv végrehajtását azonban a törvény fenntartotta a vallási felekezetek meghallgatásával készítenő későbbi törvényjavaslatnak és azt is csak részletekben kívánta megvalósítani.

Ez az elv a vallásfelekezetek szervezeteinek, az egyházaknak szabadságára nem volt kedvező, mert az állam feladatává téve a szükségletek fedezését, ezen a réven messzemenő befolyást tett lehetővé részére velük szemben. Kétségtelen azonban, hogy a törvény megalkotójának gondolata az volt, hogy ha az államot magát a szabadságra

*kedvező intézményekkel látjuk el, akkor ez nem fog az egyházakkal szemben sem korlátoló vagy éppen elnyomó rendelkezéseket alkalmazni. És sajátságos, hogy míg a törvény javaslatának első, a vallásfelekezetek egyenlőségét és viszonyosságát kimondó rendelkezése ellen súlyos aggályokat emeltek, amelyek azonban utóbb alaptalanoknak bizonyultak, addig a második s az egyházakra némileg fenyegetőbb rendelkezés ellen alig egy-két kifogás hangzott el. (I. az 1847/48. évi országgyűlés főrendi táblájának naplóját.)**

Igaz, hogy ennek élet nagyon letompította az a fenntartás, amely a végrehajtás mikéntjére vonatkozott.

20. Mindezek után látnivaló, hogy az 1848. évi törvényhozás annak a hármas, nagy eszmének szellemében működött, amelyet a nagy francia forradalom nyilvánított ki jelszóul, anélkül, hogy működését forradalmi kirobbanásnak lehetne minősíteni. A fennállott alkotmány alapján eljáró törvényhozó szerveknek volt munkája, amelyre hatottak s amelyet siettetek a fennforgó belső és külső viszonyok, de amelyet nem törvényszerűtlen és erőszakos beavatkozások kényszerítettek ki. Alapelveinek a sajtóban és különféle hatósági gyűléseken tárgyalt beható és meggondolt előzetes előkészítés után lépett rá a törvényhozás az idejétmúlt és tarthatatlan helyzetek önkéntes megváltoztatására és a szükségesnek felismert újítások megvalósítására. A legnemesebb értelemben vett szabadságot, egyenlőséget és testvériséget érvényesítette, de mellőzte azokat a szélsőségeket és túlhajtásokat, amelyeket máshol és máskor e három nagy elv nevében sajnálatos módon elkövettek és nem tévesztette szem elől a régi római jogászok szép hármis intését sem: „élj becsületesen, ne sérts senkit, add meg mindenkinek a magját.”**

Felhasznált irodalom és források

Elsődleges források

Írók, művészek, tudósok deklarációja a magyar társadalomhoz és a törvényhozás tagjaihoz. Pesti Napló, 1938. május 5. 2.

Jegyzőkönyv a Magyar Tudományos Akadémia II. osztályának 1948. április hó 12-én, hétfő délután 5 órakor tartott felolvasó üléséről. MTA Könyvtára Kézirattára. Régi Akadémiai Levéltár. K. 1538. A II. Filozófiai, társadalmi és történelmi tudományok osztálya üléseinek jegyzőkönyvei.

Lukinich Imre levele Polner Ödönnek. Budapest, 1948. január 21. MTA Könyvtára Kézirattára. Régi Akadémiai Levéltár. K. 1260. A II. osztály iratai 1943-1949

Lukinich Imre levele Polner Ödönnek. Budapest, 1948. március 24. MTA Könyvtára Kézirattára. Régi Akadémiai Levéltár. K. 1260. A II. osztály iratai 1943-1949

Magyar Tudományos Akadémia. Tagajánlások 1908-ban. Kézirat gyanánt. Budapest 1908

Magyar Tudományos Akadémia. Tagajánlások 1930-ban. Kézirat gyanánt. Budapest 1930

Magyar Tudományos Akadémia. Tagajánlások 1944-ben. Kéziratul. Budapest 1944

Polner Ödön levele Lukinich Imrének. Szeged, 1948. január 24. MTA Könyvtára Kézirattára. Régi Akadémiai Levéltár. K. 1260. A II. osztály iratai 1943-1949

Felséges Első Ferdinánd ausztriai császár, Magyar- és Csehországok e' néven Ötödik Apostoli királya által szabad királyi Pozsony városába 1847-ik esztendei Sz. András hava 7-ik napjára rendeltetett magyarországi közgyűlésnek irományai. Pozsony – Pest 1848

Felséges Első Ferdinánd ausztriai császár, Magyar- és Csehországok e' néven Ötödik Apost. királya által szabad királyi Pozsony városába 1847-ik évi november 7-ikére rendeltetett Magyar-országgyűlésen a' méltóságos Fő-rendeknél tartatott országos ülések naplója. I. kötet. Pozsony – Pest 1848

* Lásd: Felséges Első Ferdinánd ausztriai császár, Magyar- és Csehországok e' néven Ötödik Apost. királya által szabad királyi Pozsony városába 1847-ik évi november 7-ikére rendeltetett Magyar-országgyűlésen a' méltóságos Fő-rendeknél tartatott országos ülések naplója. I. kötet.

** E szentencia *Domitius Ulpianustól* (i. sz. 170 körül – i. sz. 228) származik.

Polner Ödön hivatkozott művei

- POLNER Ödön: A közös ügyek. Budapest 1901
- POLNER Ödön: A magyar szent korona felső részének kérdése. Kolozsvár 1943
- POLNER Ödön: A választói jog mivolta. Budapest 1901
- POLNER Ödön: A végrehajtó hatalom a magyar alkotmányban. Budapest 1893
- POLNER Ödön: Az államélet néhány főbb kérdése. Székfoglaló értekezés. Budapest 1935
- POLNER Ödön: Das Staatsrecht des Königreichs Ungarn und seiner Mitländer. In: Ungarn-Land und Volk, Geschichte, Staatsrecht, Verwaltung und Rechtspflege, Landwirtschaft, Industrie und Handel, Schulwesen, Wissenschaftliches Leben, Literatur, Bildene Künste. Budapest 1917, 214–267.
- POLNER Ödön: Emlékeim (Nagyapától). Budapest 2008
- POLNER Ödön: La constitution de la Hongrie. Milano 1933
- POLNER Ödön: La costituzione attuale dell'Ungheria. Klny. a La costituzione degli Stati nell'Età Moderna című gyűjteményes munkából. Milano 1933, 521–556.
- POLNER, La costituzione attuale dell'Ungheria. Klny. a Pubblicazioni dell'Istituto per l'Europa Orientale' XVIII. kötetéből. Roma 1929, 1–49.
- POLNER Ödön: Magyar alkotmányjog. MTA Könyvtára Kézirattára, Ms 4740/29-30
- POLNER Ödön: Magyarország és Ausztria közjogi viszonya történeti kifejlődésében és jelen alakjában. Budapest 1891
- POLNER Ödön: Magyarország jelenlegi alkotmánya. MTA Könyvtára Kézirattára, Ms 4740/31
- POLNER Ödön: Tanulmányok a magyar parlamenti jog köréből. Budapest 1902

Felhasznált irodalom

- ACZÉL-PARTOS Adrienn: A magyar parlamenti jog Polner Ödön munkáiban. Jogelméleti Szemle 2013/2. sz. 3–9.
- BUZA László: Polner Ödön, a tudós. A 70 éves Polner Ödön irodalmi munkássága. In: Polner Ödön Emlékkönyv. Dolgozatok Polner Ödön egyetemi ny. r. tanár születésének 70. évfordulójára. I. kötet. Szeged 1935, 1–58.
- CSEKEY István: Polner Ödön. Pécs, 1961. február 20. MTA Könyvtár Kézirattára, Ms 4706/88
- KISS Barnabás: Polner Ödön (1865–1961). Forum. Acta Juridica et Politica 2020/1. sz. 587–605.
- KOVÁCS Kálmán: A pozsonyi Erzsébet tudományegyetem jog- és államtudományi kara. In: CSIZMADIA Andor (szerk.): Jogtörténeti tanulmányok V. Budapest 1983, 143–167.
- LENGVÁRI István: Az Erzsébet Tudományegyetem alapítása, a pozsonyi és budapesti évek története. Per Aspera Ad Astra 2014/1. sz. 15–25.
- MEZEY Barna: Alkotmányos vagy parlamentáris monarchia? In: FÜRÉSZ Klára – KUKORELLI István (szerk.): Ünnepi kötet Schmidt Péter egyetemi tanár 80. születésnapja tiszteletére. Budapest 2006, 162–170.
- SÁNDORFFY Kamill: Törvényalkotásunk hőskora. Az 1825-1848. évi reformkorszak törvényeinek története. Budapest 1936²
- SZENTE Zoltán: Kormányzás a dualizmus korában. A XIX. századi európai parlamentarizmus és Magyarország kormányformája a kiegyezés után 1867–1918. Budapest 2011
- TAKÁCS Imre: Polner Ödön és a közjogi dogmatizmus. Tudománytörténeti tanulmány. Különlenyomat. Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nominat 1959/1. sz. 53–79.

TIMÁR Balázs
tudományos segédmunkatárs
TK JI

DOI: 10.15170/DIKE.2023.07.01.11

**„A Kúria méltósága”
Gondolatok Szemák Jenő portréjának visszahelyezéséről**

”The Dignity of the Hungarian Supreme Court”. Reflections on the Reinstallation of the Portrait of Jenő Szemák

In the hallway of the Hungarian Supreme Court’s temporary building there are portraits of the previous presidents of the Court. For decades, Jenő Szemák’s portrait was absent due to his role during the end of World War II and mostly because of the fact that he was a prominent figure in the Arrow Cross Regime. By this year his portrait was hung there with additional notes. This action brought up the question of Szemák’s actual role and the determination of the Arrow Cross Movement. The main question is the independence and relevance of the Supreme Court during the darkest months of Hungary’s history. Between 1918 and 1945 two radical course took power in Hungary thus the article brings up comparisons of them since their point of view of the courts was different.

Keywords: *Supreme Court, Hungary, World War, Arrow Cross Movement, fascism*

1. Bevezető

Az elmúlt esztendő számos olyan történést hozott, melyek a történelemkönyvek oldalaira kerülnek idővel, s számos olyan, bizonyos szempontból „helyi” ügyet, melyek idővel lábjegyzetté kopnak ugyanott. Kétségtelen, hogy utóbbi körbe fog tartozni az a tény, hogy a Kúria épületében – ha megjegyzésekkel is, mondhatni: kritikai kiadással – elhelyezték néhai *Szemák Jenő* portréját, aki a nyilas puccsot követően töltötte be a m. kir. Curia elnöki tisztjét. Gyakorló jogászok generációinak élménye, hogy a Legfelsőbb Bíróság, majd a Kúria érintett folyosójáról a nyilas vézskorszakban elnöklő bíró portréja hiányzik, s érthető, hogy az elhelyezése is magyarázatra szorult.¹ Kérdés ugyanakkor, hogy mennyiben tekinthető legitimnek az a gondolat, hogy az ingaként lengő magyar történelem egyik oldalának képviselője nem szerepelhet, míg a másik oldalé igen – másként szólva: ki marad ki egy-egy terület kánonjából, s ki lesz annak része.² A kánonképzés azért is fontos, mert a 20. század nagy eseményeinek centenáriumi egymást érték az utóbbi évtizedben, s szignifikáns, hogy mely történésekről nem volt központi megemlékezés, s melyekről milyen konnotációval volt.

Jelen tanulmány célja kettős. Egyfelől kontextusba kívánja helyezni a legfőbb bírói szerv szerepét a nyilas puccsot követően, másfelől vizsgálni azt, hogy a sztálini típusú diktatúra jogalkalmazói hogyan viszonyultak a Legfelsőbb Bíróság méltóságához, némi kitekintéssel jelenkorunkra. Ehhez szükséges néhány, a *Szálasi*-korszakot fémjelző hiedelmet is a megfelelő súllyal és helyen kezelni, ugyanakkor ügyelni kell az elkövetett bűnök nem megfelelő kezelésétől.

¹ <https://kuria-birosag.hu/hu/sajto/nehai-dr-szemak-jeno-egykori-kuriai-elnok-portrejavalkapcsolatos-tajekoztatasi> (2023. 02. 19.).

² A kánon kulturális aspektusaihoz lásd: BÉKÉS, Tihanyi tézisek 126.

Hipotézisem szerint ugyanis *Szemák* és a m. kir. Curia szerepe a nyilas vézskorszak idején másodlagos volt, őket felelősség terheli ugyan, de annak mértéke átértékelésre szorul. Nem mehetünk el szó nélkül amellett sem, hogy a 20. század első felében a magyarság olyan hatásokat is befogadott, melyek ellenkeztek saját alkotásával.³ Álláspontom szerint ez vonatkozik nemcsak a baloldali szélsőségekre, hanem az onnan indult, de rohamosan jobbra sodródott elnyomásra is.

2. Igazságszolgáltatás és törvénykezés a nyilas puccs után

A Tanácsköztársaság idején a közigazgatástól szervezetileg független bírói hatalom még nem létezett régről. Az 1869. évi IV. törvénycikk után megindult fejlődés a dualizmus késői szakaszában négyszintű rendes bírósági szervezetrendszer hozott létre, amelyek mellett különös, avagy rendkívüli bíróságok is működtek. Ilyen volt például a közigazgatási bíróság az 1896. évi XXVI. törvénycikk nyomán, valamint az 1895-ben megszervezett szabadalmi bíróság, vagy 1909-től a főudvarnagyi bíróság, továbbá a már említett munkaügyi bíróságok.

Ehhez képest a Forradalmi Törvényszékek kiépítése során a Tanácsköztársaság figyelmen kívül hagyta nemcsak a történelmi folytonosságot, hanem sokszor a realitásokat is, hiszen álláspontjuk szerint a polgári bíróságok szervezete alkalmatlan volt a proletárdiktatúra későbbi, kommunista ideológia által vázolt céljainak szolgálatára.⁴ A dualizmus idején kialakult bírósági szervezetrendszer szinte egésze 1919. március 22. napján szüntette be tevékenységét,⁵ ugyanakkor van olyan primer és szekunder forrás, amelyek szerint a polgári ügyszak bíróságai tovább működtek,⁶ minthogy az apaságot meg kellett ekkor is állapítani, ahogy a válások intézése is fórumot kellett kapjon. Bár a szakirodalom korábban úgy tartotta, hogy a forradalmi népbírászkodás spontán szerveződött, s rövid időn belül összesen százhuszonhét ilyen szervezet jött létre, fontos látni, hogy számuk hamar megfeleződött, s kvázi felsőbírósági funkciót a Budapesti Forradalmi Törvényszék töltött be.⁷ Fontos adalék ugyanakkor, hogy a Forradalmi Törvényszékek a kor felfogásában rendkívüli bíróságok voltak,⁸ amelyek csak a rendeletben odautalt bűncselekmények elbírálására rendelkeztek hatáskörrel, bár ez utóbbit tételesen sosem határozták meg.⁹

Alapvető eltérés volt tehát a proletárdiktatúra időszakához képest, hogy *Szálasi Ferenc* és kormánya a hatalomra jutás után nem kívánta az egész addigi jogrendszert hatályon kívül helyezni – ellenkezőleg: minden alkalmat megragadtak arra, hogy saját legitimitásukat jogfolytonosnak tekintsék.¹⁰ Maga *Szemák* is hangot adott az emigrációban annak, hogy legitímnek a Sopronba költözött törvényhozást tekintette.¹¹ A Nemzeti Összefogás Kormányának célja volt egy korporatív állam létrehozása, mely jellemzői alapján inkább sorolható a fasizmusok körébe, mintsem rokonítható volna a nemzetiszocializmussal, mint teszik azt a szakirodalomban többen.¹²

³ BIBÓ, Eltorzult magyar alkotás 572.

⁴ RÁKOS, Állam és alkotmány a Magyar Tanácsköztársaságban 82.

⁵ SZABÓ, A Magyar Tanácsköztársaság büntetőjogának főbb kérdései 118.

⁶ BÓNIS, Adatok a Budapesti Forradalmi Törvényszék történetéhez 298.

⁷ BÓNIS, Adatok a Budapesti Forradalmi Törvényszék történetéhez 293.

⁸ RÁKOS, Állam és alkotmány a Magyar Tanácsköztársaságban 138.

⁹ BÓNIS, Adatok a Budapesti Forradalmi Törvényszék történetéhez 297.

¹⁰ Szemák-ekrológ 17.

¹¹ SZEMÁK, A nemzeti emigráció sorsvető kérdéseiről 5.

¹² MEZEY – GOSZTONYI, Magyar alkotmánytörténet 487.

Fontos különbség továbbá, hogy 1944 októbere után a nyilasok nem kívánták felszámolni az igazságszolgáltatás addigi szervezetét, ugyanakkor október 26-án maga *Szálasi* adta utasításba belügyminiszterének egy, a politikai rendőrség feladataihoz hasonló testület felállítását, mely külön bírósággal is rendelkezett – ez lett később a nemzeti számonkérés széke, maga a „magyar Gestapo” pedig a nemzeti számonkérés szervezete.¹³ Ehhez kapcsolódik szorosan, hogy idővel a nyilas párt egyre több állami feladatot vett át, létrehozva ezáltal a párhuzamos hatalomgyakorlást az országban.¹⁴

Fontos továbbá annak ismerete, hogy a Nyilaskeresztes Pártnak sem katona, sem pap, sem bíró nem lehetett tagja.¹⁵ Ennek látszólag ellentmond az utóbbi időben a naiv történettudomány által kutatott *Kun András* személye,¹⁶ vele kapcsolatban ugyanakkor szükséges annak rögzítése, hogy ő a papi reverendát pusztán propagandisztikus célokból viselte, papi tisztségéről önmaga mondott le tulajdonképpen már 1943-ban, amikor kilépett a minoriták közül.¹⁷

Ezen gondolat mentén haladva a meghagyott bírói szervezet tagjai sem lehettek párttagok, így az is kizárt, hogy *Szemák* nyilas párttagként látta volna el a legfőbb bírói fórum elnökségét – igaz, lojalitása ettől függetlenül nem volt kérdés a kortársak, így különösen *Szálasi* számára. Megjegyzendő, hogy az ország német megszállásakor *Töreky Géza* volt a m. kir. Curia elnöke,¹⁸ ekként az izraelita felekezethez tartozó bírák eltávolítása az ő feladata volt. A 4.070/1944. M.E. sz. rendelet értelmében valamennyi közhivatalnok esküt kellett tегyen *Szálásira*, ez alól a bírói hivatásrend sem jelentett kivételt, ugyanakkor a rendelet expressis verbis nem említi a m. kir. Curia elnökét e körben.¹⁹ Említi ugyanakkor az 1944. november 8. napján kelt rendelet, mely 1944. november 11. napi hatállyal nevezte ki *Szemákot* a m. kir. Curia elnökévé, illetve a 4.030/1944. M.E. sz. rendelet, melynek értelmében a Curia és a Hatásköri Bíróság Sopronba, a Közigazgatási Bíróság pedig Szombathelyre volt kénytelen költözni.²⁰

A nyilas „igazságszolgáltatás” működésére számos példát lehet hozni, legplasztikusabban talán mégis a *Bajcsy-Zsilinszky Endre* elleni eljárás mutatja meg a „jogszolgáltatás” jogellenességét. Az tény, hogy a honi németellenes ellenállás prominensét az elsők között fogta el és hallgatta ki a Gestapo a budapesti Naphegyen.²¹ Sorsa a német megszállás alatt jobban alakult, a nyilas hatalomátvételt követően ugyanakkor már a Nemzeti Számonkérő Szervezet kínzásainak volt kitéve – szintén a Naphegyen.²² Vele szemben az eljárás mégsem a számonkérő szék, hanem a Vezérkari Főnökség különbírósa folytatta le, de az eljárásba belefolyt a Kovarcz-minisztérium melletti tábornok bírósága is és az elvben zárt tárgyaláson a nyilas számonkérő szék tagjai is jelen voltak.²³ Az ugyanakkor kiderül a szakirodalomból is, hogy védő még ebben az eljárásban is megillette a „vádlottat”, még ha a nemzet megmentésének ódioma alatt megfélekedtek a mentelmi

¹³ TELEKI, A nyilas uralmi rendszer berendezkedése 187.

¹⁴ MEZEY – GOSZTONYI, Magyar alkotmánytörténet 489.

¹⁵ TELEKI, A nyilas uralmi rendszer berendezkedése 179.

¹⁶ RAB, A pokol tornácán 15.

¹⁷ BUDAI-S., Kun páter a reverendás gyilkos 8.

¹⁸ https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_Almanach_1939-1944/?pg=432&layout=s (utolsó letöltés: 2023. február 15.)

¹⁹ Budapesti Közlöny, 1944. november 18. 1.

²⁰ Budapesti Közlöny, 1944. november 15. 1.

²¹ BARTHA, Bajcsy-Zsilinszky Endre 447.

²² BARTHA, Bajcsy-Zsilinszky Endre 472.

²³ BARTHA, Bajcsy-Zsilinszky Endre 473.

jogról,²⁴ igaz, a Törvényhozók Nemzeti Szövetsége ez utóbbi eljárási akadályt hamar elhárította.²⁵ Az is tény, hogy decemberben a tárgyalást már Sopronkőhidán kellett folytatni, s az új védő által bejelentett panaszok elutasításával együtt is egy délelőtt alatt meghozta *Dominich Vilmos* hadbíró a halálos ítéletet.²⁶

A *Bajcsy*-per mutatja talán a legplasztikusabban, hogy a világháború végén uralomra törő nyilas eszme nevében milyen diverz igazságszolgáltatás működött. Az eljárás során mindvégig hiányzott egyvalami: a rendes bírói fórum. Sem Budapesten, sem Sopronkőhidán nem járt el a m. kir. törvényszék, vagy egyéb rendes bíróság nevében bíró, legközelebb az ún. VKF különbírósága állt ehhez. Az is tény, hogy *Bajcsy*val szemben kevésbé a jogellenesség, vagy a társadalomra veszélyesség miatt kellett vádat emelni, hanem mert aktívan tett a német orientáció ellen, s ezáltal veszélyeztette a kényszerűen hatalomra segített nyilaskeresztes mozgalmat. Mindezek alapján ugyanakkor alappal merül fel a kérdés, hogy mennyiben tekinthető akár csak kollaboránsnak is a rendes bírói kar, ha a politikailag motivált eljárások során jellemzően valamely nyilas szerv járt el, ha egyáltalán eljutott az érintett legalább valamiféle informális eljárásig.

A nyilasok ugyanis tudták, hogy hatalmukat kizárólag a német csapatoknak köszönhetik, s *Szálasi* országglása is csak azért következhetett be, mert *Hitler* számára nem maradt egyéb alternatíva.²⁷ A puccsot követően a kormányzó hűségén maradt külképviseleti dolgozókat is külön bírói fórum ítélte el a 6.150/1944. M.E. sz. rendelet alapján.²⁸

Nehezíti a korszak igazságszolgáltatási-közjogi rendszerének megismerését, hogy a nyilas puccsot követő időszak törvényei nem képezi a *Corpus Iuris Hungarici* elemét, ebből eredően azok primer forrásból nem érhetők el.²⁹ Azt a korabeli sajtóból³⁰ és a későbbi szakirodalomból tudjuk, hogy *Krüger Aladár*, az 1944. évi X. tc. felsőházi előadója a történeti alkotmányra mint a nemzet élő jogi lelkiismeretére hivatkozik annak indokolásaként.³¹ Azt is csak *Szálasi* naplóiból, illetve az azon alapuló szakirodalomból tudjuk, hogy *Vajna Gábor* igyekezett tanulmányával a jogfolytonosságot megalapozni.³² A jogfolytonosság kérdésével maga *Szemák* is foglalkozott az emigrációban. A Szabad Magyarország című emigráns folyóiratban *Horthy Miklós* lemondását minden szempontból törvényesnek ismerte el, s számos történelmi párhuzamot hozott fel a jogfolytonosság alátámasztása érdekében – igaz ugyanakkor az is, hogy számára ez az átmenet nem a *Szálasi*-puccshoz, hanem az ország megszállásához, vagyis 1944. március 19-éhez kapcsolódik, választóvonalként ezt tekinti relevánsabbnak, érveit is ehhez igazítja.³³

3. Szemák Jenő mint a Kúria elnöke

²⁴ BARTHA, Bajcsy-Zsilinszky Endre 474.

²⁵ BARTHA, Bajcsy-Zsilinszky Endre 476.

²⁶ BARTHA, Bajcsy-Zsilinszky Endre 478.

²⁷ ROMSICS, A Horthy-korszak 272.

²⁸ TELEKI, A nyilas uralmi rendszer berendezkedése 156.

²⁹ Lásd ugyanakkor szekunder forrásként: BAGOSSY, Közjogi kontinuitás? 121–143.

³⁰ Szálasi Ferenc nemzetvezető eskütétele. Pesti Hírlap, 1944. november 5. 1.

³¹ TELEKI, A nyilas uralmi rendszer berendezkedése 163.

³² VAJNA, Tervezet a közjogi rend és folytonosság, valamint az alkotmányos élet helyreállításának biztosítására. Lásd: TELEKI, A nyilas uralmi rendszer berendezkedése 159.

³³ SZEMÁK, A nemzeti emigráció sorsvető kérdéseire 5.

„Az igazság erkölcsi ereje nélkül a társadalom bomlasztó elemek játékszerévé válik. [...] A szolgálat befolyásolhatatlansága, egyenessége és törhetetlensége építik fel a bírói hatalom tekintélyét.”³⁴ Még a budapesti büntetőtörvényszék elnökeként mondta Szemák ezeket 1944 elején, melyet épp az az újság közölt, mely érintette volt annak a pernek, ahol tanácselnökként először igyekezett a nyilas mozgalmat a fősodorba emelni.³⁵ Életútjáról és a nyilas diktatúrában betöltött szerepéről a vesztes világháborút követő sajtóból is tájékozódhatunk.

Szemák az 1944. október 27. napján összegyűlt Országgyűlésen³⁶ még nem vehetett részt, lévén ekkor nem volt a Kúria elnöke,³⁷ ugyanakkor bizonyosan hozzá is eljutott az az információ, hogy *Budinszky László* igazságügyminiszter megbízottja halálbüntetéssel fenyegette meg a minisztériumi dolgozókat, ha ellenállást tanúsítanak.³⁸ Szemák esetében ellenállásról nem olvashatunk, igaz, az a fentiekből is kitűnik, hogy tényleges igazságszolgáltatási szerep sem jutott, nem is juthatott neki, hiszen – miként azt a naiv történelemtudomány az utóbbi években tárgyalni kezdte – főleg a fővárosban a nyilas pártszolgálatosok aktuális igényei szabták a jogot. Az is tény ugyanakkor, hogy hiába kelt több költözési rendelet, ahogy a szovjet csapatok közeledtek a fővároshoz, nem mindenki követte Szécsényi és kormányát a nyugati végekre³⁹ – az elvi lehetőség tehát fennállt a maradásra, bár e megközelítés meglehetősen tudománytalan volna.

Tény az is, hogy a 3.880/1944. M.E. sz. rendelettel a rögtönbíráskodás körét is kiterjesztették 1944. október 20. napjától, mellyel összefüggésben nívumként jelentkezett, hogy a polgári büntetőbíráskodásra is vonatkozott, nemcsak a katonaira. Szemák működését árnyalja az a tény is, hogy a rendes bíróságok ítéleteit a nyilas párt tagjain csak Szécsényi engedélyével lehetett végrehajtani, a párttagok ügyeiben pedig személyesen döntött.⁴⁰ Az már-már köztudomású tény, hogy kétség esetén a nemzetvezető mindig a pártnak adott igazat.

4. Szemák Jenő „a bíróság előtt”

Az tény, hogy a legfőbb bírói szerv vezetőjét távollétében ítélték fegyházbüntetésre, Szemák ugyanis a megszállt Ausztria amerikai övezetében⁴¹, egészen pontosan Taxenbach vasútállomásán⁴² tartózkodott.

A népügyészség vádja szerint bűne az volt, hogy elfogadta Szécsényitől a Kúria elnöki tisztségét, ezáltal háborús bűnös volt. Tettét súlyosbította, hogy a *Halász Sándor* ellen indított eljárásban még mint tanácselnök „államalkotó elemmé nyilvánította a nemzeti szocialista pártot”.⁴³ Itt érdemes megjegyezni, hogy még mint „nemzeti szocialista” párt hivatkoznak a nyilaskeresztesekre, vagyis még nem volt teljes az a kremlinológiai átállás, melynek értelmében a szélsőjobbaldali

³⁴ 8 Órai Ujság, 1944. január 22. 3.

³⁵ Vádiratot adtak ki Szemák Jenő a nyilas kúriai elnök ellen. Kossuth Népe, 1948. április 6. 6.

³⁶ TELEKI, A nyilas uralmi rendszer berendezkedése 159.

³⁷ Szemák Jenő Szécsényi 1944. november 8. napján nevezte ki a Kúria élére, melyről a Budapesti Közlöny november 11-i száma számolt be. Tény az is, hogy a kinevezés súlyát csökkenti a korábban már közölt költözési rendelet, mely napokon belül megszületett.

³⁸ TELEKI, A nyilas uralmi rendszer berendezkedése 155.

³⁹ TELEKI, A nyilas uralmi rendszer berendezkedése 155.

⁴⁰ TELEKI, A nyilas uralmi rendszer berendezkedése 193.

⁴¹ A népbíróság 15 évre ítélte Szemákot, a Kúria volt nyilas elnökét. Friss Ujság, 1948. május 30. 4.

⁴² Tizenötévi fegyházra ítélték nyilas Kúria elnökét. Kossuth Népe, 1948. május 30. 3.

⁴³ Vádiratot adtak ki Szemák Jenő a nyilas kúriai elnök ellen. Kossuth Népe, 1948. április 6. 6.

eszméket egységesen, az összetéveszthetőség elkerülése végett fasisztának kellett nevezni. A beszámolók szerint az elfogadással egyidejűleg *Szemák* hangoztatta is a nemzetvezető iránti hűségét⁴⁴ – feltehető tehát, hogy a kinevezés nem volt ellenére.

A vád részét képezte az is, hogy bevonultatással és elbocsátással fenyegetve⁴⁵ kényszerítette a bírói kart,⁴⁶ hogy kövessék *Szálasi* nyugatra. Háborús bűnösségét erősítette az is, hogy a kúriai elnöki tisztség elfogadásával mintegy legitimálta *Szálasi* hatalmát,⁴⁷ bár kérdéses, hogy maga az eljárás mennyiben volt legitim a vádlott távollétében, melynek során mindössze egy járásbírói elnököt hallgattak ki tanúként.⁴⁸ A világháború utáni eljárások politikai motiváltsága szintén közismert.

*Szemák*ot végül a népbíróság távollétében tizenöt év fegyházbüntetésre, mellékbüntetésül teljes vagyonekzabzásra és tíz év közügyektől tiltásra ítélte,⁴⁹ bűnösségének megállapításához elegendő volt a nyilas időkben történt kinevezés elfogadása.⁵⁰

5. Szemák Jenő az emigrációban

A jogerős ítélet ugyanakkor nem tartotta vissza *Szemák*ot attól, hogy az emigrációban fejtsse ki gondolatait tisztségéről, illetve az érintett időszakról. Összefoglalóan a Szabad Magyarország című, külföldön megjelent lapban fejtette ki, hogy miért tekinti jogfolytonosnak a nyilas puccs utáni korszakot. Fontos megjegyezni, hogy *A nemzeti emigráció sorsvető kérdéseire* című írását közlő folyóirat nem hallgatja el azt a tényt sem, hogy korábban maga *Szemák* ítélte el *Szálasi* is.⁵¹ Gondolatait ezen írás⁵² alapján igyekszem összegezni.

Szemák meggyőződése, hogy ha Magyarország kitart kezdeti semlegessége mellett, akkor Németország már 1941-ben megszállta volna az országot. *Kállay Miklós* hintapolitikája kapcsán fontosnak tartotta kiemelni, hogy a háborúból való kivezetés puccsszerűen történt volna. Felrója a „legitimistáknak”, hogy Magyarországon a jogfolytonosság 1944. március 19. napján a német megszállással megszűnt.⁵³ *Szemák* szerint több érv szól a jogfolytonosság mellett. Elsőként hozza fel, hogy az államforma nem változott meg. Tény, hogy formálisan királyság maradt az ország, ugyanakkor az ideiglenes kormányzói hatalmat felváltotta a szélsőjobboldali eszmerendszer kánonjába illeszkedő vezérelv. Érvként hozta fel, hogy a törvényhozás akadálytalanul működött, elhallgatva a tényt, hogy *Szálasi* idejére gyakorlatilag valamennyi ellenzéki pártot betiltottak. Bíróként hivatkozik arra, hogy az 1869. évi IV. tc. szerinti bírói függetlenség megmaradt az országban. A fent leírt tényeket ignorálja, vagyis azt, hogy a nyilas uralom fél éve alatt számtalan alternatív bírói fórum működött az országban és maga *Szálasi* is valamennyi, a párt tagjait érintő eljárásban magához vonta az ítélet meghozatalának jogát. Önmagában ez a körülmény álláspontom

⁴⁴ Szemák Jenő beiktatták a Kúria elnöki méltóságába Magyarországon. 1944. november 16. 5.

⁴⁵ Tizenötévi fegyházra ítélték nyilas Kúria elnökét. Kossuth Népe, 1948. május 30. 3.

⁴⁶ A népbíróság 15 évre ítélte Szemákot, a Kúria volt nyilas elnökét. Friss Ujság, 1948. május 30. 4.

⁴⁷ A népbíróság 15 évre ítélte Szemákot, a Kúria volt nyilas elnökét. Friss Ujság, 1948. május 30. 4.

⁴⁸ Tizenötévi fegyházra ítélték nyilas Kúria elnökét. Kossuth Népe, 1948. május 30. 3.

⁴⁹ A népbíróság 15 évre ítélte Szemákot, a Kúria volt nyilas elnökét. Friss Ujság, 1948. május 30. 4.

⁵⁰ Tizenötévi fegyházra ítélték nyilas Kúria elnökét. Kossuth Népe, 1948. május 30. 3.

⁵¹ SZEMÁK, A nemzeti emigráció sorsvető kérdéseire. Szabad Magyarország, 1958. szeptember 21. 1.

⁵² SZEMÁK, A nemzeti emigráció sorsvető kérdéseire. Szabad Magyarország, 1958. szeptember 21. 5.

⁵³ A német megszállás mint cezúra utóbb megjelent az ún. húsvéti alkotmányban is, mely innentől számította Magyarországot történetinek nevezett alkotmánya felfüggesztését.

szerint polemikussá tesz minden felvetést azzal összefüggésben, hogy a nyilas korszakban volt-e állami igazságszolgáltatás, vagy egy olyan tér jött létre, melyben az állam mint entitás elvesztette e téren a monopóliumát.

Hogy *Horthy* kinevezte *Sztójay Dömét* és kormányát, tény, ugyanakkor a jogfolytonosság melletti érvként gyenge, amiként az is, hogy a hadsereg működött ebben az időszakban is. A nyilas uralom fél éve során az ország mind nagyobb területét szállta meg a szovjet Vörös Hadsereg, ráadásul már 1944 végén megalakult az Ideiglenes Nemzetgyűlés, vagyis egyfajta sajátos kondomínium érvényesült az országban.

Egy évtizeddel a „fordulat éve” után *Szemák* felrója, hogy a kommunisták hatalomgyakorlása alatt megváltozott az ország államformája, s a társadalom szerkezetete megsemmisült. Feltehetően nem tudhatta az emigrációban, hogy a társadalom szerkezetének „szocialista modernizációját” már nem fogja megélni, s azt is elhagyta, hogy az általa jogfolytonosnak tekintett korszakban honfitársainak százezreit deportálták, hivatásrendek vesztették el kiváló tagjaikat. Hogy a végül egyeduralomra törő kommunista erőknél rója fel a vallásszabadság, a politikai jogok és az ellenzék hiányát, már inkább tekinthető karikarisztikusnak, s egybecseng *Szálasi* börtönaplóiban foglalt eszmefuttatásainak hitelességével.

Szemák *Horthy* fegyverletételi parancsát alkotmányellenesnek minősítette, igaz, azt elmulasztotta kifejteni, hogy mint legfőbb hadúrnak, erre szerinte miért nem volt joga.⁵⁴ Némileg ellentmond, hogy mégis jogszerűnek tekinti *Szálasi* kinevezését – annak ellenére, hogy *Lakatos Géza* formálisan nem mondott le a miniszterelnökségről, igaz, *Horthy* lemondó nyilatkozatát még ellenjegyezte.⁵⁵

Gyenge, bár az emigráció számára talán hitet adó érv lehetett, hogy az Országtanácsnak nem volt nyilas tagja, *Szálasi* ideiglenes államfő⁵⁶ lett és vezérletével koalíciós kormány alakult. Utóbbiban értelemszerűen *Szálasi*-hű tagokkal. *Szemák* pamfletjéből ugyan nem derül ki, hogy magának milyen szerepet szánt, csak az, hogy az emigráció feladata a „magyar tradíció” demonstrálása, s talán az sem véletlen, hogy gondolatait a vérbe fojtott 1956. évi forradalom után, a kádári restauráció idején közölte.

6. Szemák Jenő „a falon” – összegzés

Hogy *Szemák* portréjának helye van-e napjainkban a Kúria elnökei közt, álláspontom szerint nem vitás. Hogy ezt a legfőbb bírói fórum egyfajta kritikai kiadással tette meg, érthető, ugyanakkor némileg egyoldalú, hiszen a „fordulat évét” követő elnyomó rendszer idején is volt a Legfelsőbb Bíróságnak elnöke, s ezen időszakban az állami bíróságok alternatíva nélkül jártak el.

Vitatom azt, hogy önmagában háborús bűn volna egy kinevezés elfogadása, ugyanakkor megértem a világháború utáni politikai átrendeződés igényét is, hiszen a nyilas vészkorszak prominensei nem maradhattak büntetlenül. Ugyanakkor, ha azt vizsgáljuk, hogy *Szemáknak* milyen tényleges jelentősége, szerepe volt a nyilas brutalitás tombolásában, nem hagyhatjuk figyelmen kívül

⁵⁴ A Magyar Távirati Iroda Pro Domo feljegyzése szerint a kiugrás „szánalmasan kudarcot vallott árulási kísérlet” volt.

⁵⁵ ROMSICS, A *Horthy-korszak* 268.

⁵⁶ *Szálasi Ferenc* célja volt, hogy felállítsa a Dolgozó Nemzet Hivatás Rendjét, mely 14 osztályba sorolta volna a társadalmat, ebben mint szövőmunkás, magának a munkásság hivatásrendjének vezetését szánta. Lásd: ROMSICS, A *Horthy-korszak* 273.

azt sem, hogy a „törvénykezés” kiszorult az addigi terekből, s a legtöbb a Duna-parton, vagy különböző nyilasházakban zajlott, mindenféle garancia, vagy eljárásjogi szabály nélkül. Az is fontos körülmény, hogy Szálasi nemzetvezetőként majdnem minden esetben magának vindikálta a kegyelem jogát, így a bíróságok keze gúzsba kötve dönthetett.

Minden bizonnyal szükséges annak szakszerű, a történelem- és a jogtudomány sztenderdjei szerinti vizsgálata, hogy ebben a fél évben milyen fórumok előtt, milyen környezetben, milyen szabályok mentén működhetett a kettős hatalom által igazgatott, vagy igazgatni kívánt ország igazságszolgáltatása és ebben milyen szerepe volt a rendes bíróságoknak. Tény ugyanakkor, hogy a bíróságok méltóságát kevésbé a kifüggesztett portrék befolyásolják a 21. században.

Felhasznált irodalom és források

- Szemák Jenő a bíróság befolyásolhatatlanságáról. 8 Órai Ujság, 1944. január 22. 3.
- BÉKÉS Márton: Tihanyi tézisek. In BÉKÉS Márton (szerk.): Tihanyi jobboldal. Budapest 2022
- BAGOSSY Attila: Közjogi kontinuitás? Nyilas törvényhozás a „Gyepün”. Jogalap 1990/5. sz. 121–143.
- BARTHA Ákos: Bajcsy-Zsilinszky Endre. Életút és utóélet. Budapest 2020
- BIBÓ István: Eltorzult magyar alkat, zsákutcsa magyar történelem. Bibó István munkái 7. Budapest 2012
- BÓNIS György: Adatok a Budapesti Forradalmi Törvényszék történetéhez. Budapest 1959
- BUDAI-S. Balázs: Kun páter a reverendás gyilkos. Budapest 2016
- A népbíróság 15 évre ítélte Szemákot, a Kúria volt nyilas elnökét. Friss Ujság, 1948. május 30. 4.
<https://kuria-birosag.hu/hu/sajto/nehai-dr-szemak-jeno-egykori-kuriai-elnok-portrejavalkapcsolatos-tajekoztatasi> (2023. február 19.)
https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_Almanach_1939-1944/?pg=432&layout=s (2023. február 15.)
- Vádiratot adtak ki Szemák Jenő a nyilas kúriai elnök ellen. Kossuth Népe, 1948. április 6. 6
- Szemák Jenőt beiktatták a Kúra elnöki méltóságába. Magyarország, 1944. november 16. 5.
- MEZEY Barna – GOSZTONYI Gergely (szerk.): Magyar alkotmánytörténet. Budapest 2020
- Szálasi Ferenc nemzetvezető eskütétele. Pesti Hírlap, 1944. november 5. 1.
- RAB László: A pokol tornácán. Kun páter útja az akasztófaig. Budapest 2021
- RÁKOS Ferenc: Állam és alkotmány a Magyar Tanácsköztársaságban. Budapest 1953
- ROMSICS Ignác: A Horthy-korszak. Budapest 2019
- SZEMÁK Jenő: A nemzeti emigráció sorsvető kérdéseiről. Szabad Magyarország, 1958. szeptember 21. 1.
- SZABÓ András: A Magyar Tanácsköztársaság büntetőjogának főbb kérdései. In: HALÁSZ Pál (szerk.): Tanulmányok a Magyar Tanácsköztársaság államáról és jogáról. Budapest 1955
- SZEMÁK Jenő: A nemzeti emigráció sorsvető kérdéseiről. Szabad Magyarország, 1958. szeptember 21. 5.
- Szemák-nekrológ. Út és Cél, 1971. október 1. 17.
- TELEKI Éva: A nyilas uralmi rendszer berendezkedése. Történelmi Szemle, 1972/1–2. sz. 187.

CSERI Máté

DOI: 10.15170/DIKE.2023.07.01.12

joghallgató, a Jogtörténeti Tudományos Diákkör tagja
PTE ÁJK

**Megkeresztelt gazdaság:
a középkori angol céhek vallási aspektusai¹**

Baptised Economy: The Spiritual Aspects of Medieval English Guilds

This paper focuses on medieval English guilds, especially craft guilds. Christianity was the unquestionable spiritual force behind the results of the Middle Ages – and talking about these scientific, cultural, religious achievements one cannot omit the role of guilds. Besides their significant economic activities, their main goal was the salvation of souls and to avoid purgatory.

Keywords: *apprentice, Christianity, church, guild, journeyman, master, ordinance*

1. Bevezetés

Buji Ferenc, a magyar tradicionális iskola² képviselője szerint a középkori céhrendszer nem más, mint egy erőteljes értékrendszert tükröző „megkeresztelt gazdaság”. Egy interjú alkalmával feltették neki a kérdést: „Mit ért Ön azon, hogy a kereszténység tradicionálizálta a világot?” Gondolatait, amelyeknél jobb bevezető tanulmányomhoz nehezen található, a következőképp foglalta össze: „(...) az akkori világnak, társadalomnak és kultúrának minden egyes aspektusát, dimenzióját a keresztény igazságok, szempontok és elvek határozzák meg és hassák át, legyen az tudomány, életmód, filozófia, gazdaság stb. Ugyanis ez a tradíció: hogy tudniillik mindig a felül lévő határozza meg az alatta levőt, a szellemi az anyagit; végső soron pedig mindent Isten határoz meg, természetesen a közbülső tényezőkön, princípiumokon keresztül. A középkor nagyszerűségét és fénytéliségét nemcsak a gótikus katedrálisok, a gregorián ének és a lovagi szellem tanúsítja, hanem például a 'megkeresztelt gazdaság', a céhrendszer is. Gondolja csak meg: a céhek nem abban versengtek egymással, hogy melyikük jut nagyobb profithoz, hanem abban, hogy melyikük tud kisebb haszonkulccsal dolgozni! A gazdaságnak és az iparnak nem a pénz diktált – alulról! –, hanem egy magasabb erkölcsiség és a szolgálat szelleme – felülről.”³

A céhek a középkor társadalmi-gazdasági életének megkerülhetetlen szereplői voltak, szabályzataik értékes forrásai az összehasonlító jogtörténet-tudománynak. Az első ismert kiváltságlevél, amelyet angol céh kapott, II. Henrik⁴től származik (1154–1189), aki a londoni vászonkészítő szövömesterek számára biztosított jogokat. János király (1199–1216) elvárta, hogy minden céh királyi kiváltságlevéllel rendelkezzen, amit díjért cserében kaptak meg. Később az uralkodók ezt az elvárásukat megismételték: a céhek feletti hatalmukat privilégiumok megadásával és elvételével kívánták biztosítani, és az ilyen kiváltságlevelek kiadása jelentős bevételt is

¹ A tanulmány rövidített változata a 2022. évi OTDK-ra benyújtott pályamunkának.

² BUJI, Metaphysicum et Politicum. A magyar tradicionális iskola bibliográfiája.

³ LÁSZLÓ – MÉZES, Az embernek önmagát a legnehezebb alakítania. Beszélgetés Buji Ferencsel 47.

biztosított a Korona számára.⁴ Tanulmányomban ezért arra teszek kísérletet, hogy a fennmarad angol célszabályzatok közül egy 1347-ből és egy 1364-ből származó forrás alapján bemutassam, hogy a keresztény tanítás, a keresztény hitelvek milyen módon hatottak a céhek működésére, illetve hogyan befolyásolták a céhek az őket körülvevő társadalmi miliót és gazdaságot. A forrásokból saját fordításomban közlök részleteket, melyeket a vonatkozó szakirodalom segítségével értelmezek. Bár a hazai történettudomány és jogtörténet-tudomány is számos értékes művet tart számon – elsősorban a kontinentális európai – céhek működéséről, a középkori angol céhek vizsgálata mindeddig kevésbé került a magyar kutatók érdeklődési körébe. A vizsgálat azért is indokolt, mert számos hasonlóság fedezhető fel a magyar és az angol céhek hatósági funkciói között, és a reformáció kora előtti nyugati kereszténység a közös szellemi alapot is biztosítja az összehasonlításhoz.

2. Az angol céhek karakterisztikája

2.1. Önkéntes társulás vagy kötelező személyegyesülés gazdasági tevékenység végzésére?

A magyar 'céh' szó a német *Zech* 'társaság/egylet' jelentésű szóból származik.⁵ Az angolszász kultúrkörben a 'guild', más helyesírás szerint 'gild' kifejezést használják, ami az Online Etymology Dictionary 'guild' szócikke alapján az ószász 'geld', illetve ófelnémet 'gelt' 'pénz, fizetség' jelentésű kifejezésből ered.⁶ Seligman középkori angol céhekről szóló művében kitér a guild szó etimológiájára: „*A guild kifejezés (gild, gylde, gilde etc.) a korai dokumentumokban háromféle értelemben volt használatos: hozzájárulás, ünnep és társulás. Ezek közül az elsőnek van különös jelentősége. A szó gyökét az angolszász gylde, vagy geldan, 'fizetni' szóban találjuk meg, és ebben az értelemben, azaz fizetség, pénzbeli kompenzáció, a kifejezés előfordul a legkorábbi törvényekben és egészen sokáig a normann időkben is fellelhető volt. Példaként nézzük meg a következő kifejezéseket: wergeld vagy wergild: gyilkosság miatt fizetett büntetés; hydgyld: rabszolgák által fizetett pénzösszeg, mellyel kiválthatták a korbácsolást; ceap gild: piaci ár; deovlum gelda: az ördögnek adott fizetség vagy neki tett felajánlás; a guild szót használták önmagában a pénzben megfizetett büntetésre is. A Domesday-ben a geldare szó a könyv szinte minden lapján szerepel, ahogy a gilda kifejezés is, azaz: 'fizetség a királynak', illetve geldabilis: 'fizetési kötelezettség'. Ebben az értelemben sokáig használták, a Hundred Rolls⁷ oldalain szereplő 'gilda/guda' kifejezést is így kell értelmezni [...] A korai egyesületek sajátos jellemzője volt a közös hozzájárulás, a gild kifejezést természetes módon és fokozatosan kezdték használni magára a társaságra, mint ahogy az ünnepségekre és vacsorákra is, melyeket ezekből a közös befizetésekből biztosítottak. [...] A kifejezés általános jelentése társaság lett, ezt kezdték el természetes módon használni mind a kereskedő, mind a mestercéhekre, bár ezek céljai eléggé különböztek az angolszász egyesületek és társadalmi testvéreletek céljaitól.’”⁸*

⁴ Információim a londoni vászonzésítők honlapjáról származnak: <https://weavers.org.uk/about/history/1100-2/> (2022. 11. 20.).

⁵ Más magyarázat szerint a céh (*Zech*) az a társaság, amely közös anyagi felelősségviseléssel tartozik, mert tagjai közösen egyenlíti ki a számlát (*Zeche*), és maga a társaság a közös fizetés által jön létre. Lásd hozzá: NAGYBÁKAY, A céhvilág Magyarországon, *passim*. Ezt az értelmezést erősíti, hogy a *Zeche* (számla) alak a *guild-geld-gelt* párhuzamnak is megfelel.

⁶ Online Etymology Dictionary, Guild, <https://www.etymonline.com/search?q=guild>.

⁷ Az ún. *Hundred Rolls* Angliában a 13. század végén lefolytatott népszámlálás volt. Úgy tartják számon, mint a *Domesday Book* megismétlésére tett kísérletet; a *hundred* itt nem számnév ('100'), hanem közigazgatási egységet jelöl.

⁸ SELIGMAN, Two Chapters 102–104.

Általánosan elterjedt nézet szerint a céh olyan szakmai szervezet, amely kézművesekből és kereskedőkből áll, akik az ipar vagy kereskedelem egy adott ágának képviselői.⁹ Ezzel a közismert állítással szemben Seligman a következőképpen definiált: „Az első céheknek semmilyen szakmai vagy ipari kapcsolódása nem volt, ezek különféle okokból létrejövő önkéntes társulások voltak: az okok között politikai, társadalmi és vallási jellegűeket lehet megnevezni.”¹⁰ Cáfolta azt is, hogy a céhek kialakulásának bármi köze lett volna pogány szertartásokhoz. Számára egyértelmű, hogy általános emberi tulajdonságok, igények húzódnak meg a céhalapítások szándéka mögött: „Az a jelenség, hogy egyének összekapcsolták erőfeszítéseiket, mindig is létezett, hogy kiegészítse a kormányzat hibáit, és hogy lehetővé tegye a kölcsönös védelmet, szükség esetén. Az ember társas ösztöne, a munka és a vallásos áhitat közösségben való megélésének a lüktetése mindig minden nemzetben megmutatta magát. Az ilyen társulások nevei természetesen változtak különböző országokban, és az általuk kitűzött célokat szolgálták egy olyan társadalomban, melyben léteztek és melynek igényei változtak. Az a felvetés azonban, hogy minden céh egy kútforrásból származik, teljességgel téves, ez a gyenge kíséret, mely arra irányul, hogy felfedje a lebetetlent, magyarázatul szolgál oly sok tudós egyoldalú, divergens nézeteire.”¹¹

A legkorábbi angolszász céhek három típusba tartoztak: vallási vagy egyházi, szociális és védelmi jellegű céhek. Bár az utóbbi két típus jelentősége is kétségbe vonhatatlan, a tanulmány tárgya szempontjából elsősorban a vallási vagy egyházi céhek fontosak.

A kereszténység megjelenése komoly lendületet adott az apátságok gyors alapításának, és a 6. századtól kezdve a papi társulások száma is jelentős növekedésnek indult. A klérus találkozói hamarosan megkapták a *guild* nevet azért, hogy minden tagot rendszeres, állandó összegű hozzájárulás megfizetésére köteleztek. Mivel a *guild* szó eredetileg általános fizetséget jelentett, Edgar idején a papi *gildscipe*st olyan kontextusban említették, mint amit rendszeresen beszédtek. Valamivel korábbról származó kiváltságlevelekből a státutumok számos kombinációja is rendelkezésünkre áll. A Woodburyben található céhet Osborn püspök alapította, és más céheket Evesham, Chertsey, Bath, Pershore, Wynchcombe, Gloucester és Worcester településeiből *Wulfatan* egyesített sokkal nagyobb szervezetbe. Anyagilag hozzájárulni a közös kiadásokhoz, miséket mondani az élőként, temetési szertartást tartani az elhunyt fivéreknek, egymás kölcsönös segítésének kötelezettsége, száz szegénynek a fürdetése, ételmezése és ruhával ellátása: ezek mind a tagok kötelezettségei, akik megfogadták, hogy amennyire csak lehetséges, igaz életet élnek és „*quasi cor unum et anima una*”¹². Ezek a papi céhek, melyek minden népesebb településen léteztek és melyeket teljesen átítatott a korai egyház tanítása, valószínűleg azonosak a későbbi Kalenders-céhekkal, legalábbis egy esetben mindenképp: egy 14. századi bristoli testvérület a maga eredetét egy 700-ban működő „*papi kollégiumra*” vezeti vissza.¹³

⁹ STEFON, Guild, <https://www.britannica.com/money/topic/guild-trade-association>.

¹⁰ SELIGMAN, Two Chapters 9.

¹¹ SELIGMAN, Two Chapters 10.

¹² „Egy szívből és lélekből valók [lesznek/legyenek]”. A magyar párhuzamokhoz, akár későbbi időszakból is lásd elsősorban *Tuzs Csilla* és *Bagi Zoltán Péter* munkásságát.

¹³ SELIGMAN, Two Chapters 12–14.

2.2. A céhek szervezete

A középkori mestercéhek belső szervezete jól ismert a céhek dokumentumaiból, ez többé-kevésbé egész Európa-szerte hasonló alakzatot öltött. A céhek tagjaiból álló különféle bizottságok rendelkeztek bizonyos szabályalkotó jogosítványokkal, de a céh rendelkezéseit néhány vezető tisztségviselő hozta, tanácsadóikkal és segédekkel. A céhek rendkívüli módon hierarchizált formát öltöttek, rendszerük az inasrendszeren alapult. Ebben a felosztásban a céh tagjait a mesterek, a legények és az inasok hierarchiájára lehet bontani.

Az inasok ételt, ruházatot, szállást és képzést kaptak a mestertől, ezért cserébe fizetség nélkül dolgoztak nála. Miután letöltötték határozott idejű szolgálatukat, mely általában öttől kilenc évig terjedt (például a londoni kalapkészítők rögzítették szabályzatukban, hogy senki sem adhat hét évnél rövidebb képzést inasának¹⁴), az inasból legény lett, azaz egy olyan szakember, aki más mesternek dolgozik, és munkájáért bérrel fizetik ki.

A legényt (angolul *journeyman*; franciául *garçon, valet, compagnon, serviteur*¹⁵) jelentő kifejezésnek nincs köze az angol 'utazás' szóhoz. Eredete a francia *jour*, azaz 'nap' jelentésű szóra vezethető vissza, ahogy ezt az Online Etymology Dictionary kifejti, ami egyébként a *journeyman* kifejezésre a „*másnak béréért dolgozó, egy adott szakmában jártas szakember*” meghatározást adja.¹⁶ A legény szakmai rátermettségét a mesterművel (*opus magnus*) volt képes igazolni. Előfordulhatott, hogy a céhen belül a mesteri státuszig vitte, amikor is saját műhelyt alapított, és ő maga vett fel és képzett ki inasokat. Akármilyen céhet vizsgáljunk is, általában a céhek mesterei nem csak szakmai kompetenciákkal rendelkeztek, de jelentős vagyonnal és társadalmi tekintéllyel, befolyással.

A mester olyan tapasztalt, elismert képességekkel rendelkező szakember volt, aki inasokat vett maga mellé, valamint irányította a céhet és a benne dolgozó legényeket. Az inasok többnyire gyerekek vagy pubertáskorú fiatalok voltak, akik a mester családjánál kaptak szállás és ellátást, és maga a mester tanította meg őket a mesterség fortélyaira.

A három fő szinten kívül még voltak olyan különleges jogállások, mint a „*mívlátó mester [aki] a termékek minőségét ellenőrizte, az atyamester pedig a legényeket felügyelte*”.¹⁷

Az inasrendszer volt a mestercéh alapeleme, ez biztosította a céh működésének, hagyományainak és személyzeti ellátásának kontinuitását, ezek pedig együttesen a céh vagyoni jólétéért feleltek. Az inasság bizonyos mesterségek esetén igen nagy megbecsülésnek örvendett, komoly elismerésnek számított, ha valamely család (fiú)gyermekét felvette magához egy mester, és az inas családja olykor komoly pénzüsségeket fizetett, hogy a család fiát a mester felvegye maga mellé inasának. Előfordult, hogy az inasi pozíciót kizárólag a mesterek fiainak vagy egyéb rokonainak tartották fenn, kívülállók nem kerülhettek be. Renard nem minden él nélkül jegyzi meg, hogy a „*mesterré válás formalitásai a minimálisra szorítkoztak, ha valakit az a szerencse ért, hogy egy mester fiának született*”.¹⁸

¹⁴ MEADOWS, A Sourcebook of English History 45.

¹⁵ RENARD, Guilds in the Middle Ages 21.

¹⁶ Online Etymology Dictionary, Journeyman, <https://www.etymonline.com/search?q=journeyman>.

¹⁷ BAGI, Bevezetés. A győri német varga, fazekas, süveggyártó és takács céhek kiváltságleveli 6–17.

¹⁸ RENARD, Guilds in the Middle Ages 22.

A mestercéhek maguk ellenőrizték tagjaik tevékenységét (ahogy ez majd látható a londoni kalapkészítők szabályzatából), és céhes bíróságok és tisztségviselők vizsgálták ki azokat a panaszokat, melyek silány minőségű termékekkel kapcsolatban érkeztek be hozzájuk, bíróságok kiszabásával igyekeztek jobb belátásra bírni azokat a tagokat, akik nem tartották be a céhes szabályokat és szabványokat.¹⁹

A céh saját tagjai felett törvénykezési joggal bírt, amit a céhbíróság végzett, és fenyítő (pénzbírság, testi fenyítő) hatalommal rendelkezett. A céhek irányítási jogát a mesterek (céhmesterek) testülete, a céhgyűlés gyakorolta, amely megválasztotta a céh vezetőjét, a céhmestert.²⁰ Renard a lovaggá válás folyamatához hasonlítja azt a procedúrát, amin keresztül valaki mester lett: „ahogyan a lovag esetében is, miután bebizonyította, hogy képzésének eleget tett, és mielőtt még felöltötte volna arany sarkantyúit, vallásos és szimbolikus szertartáson kellett keresztülmennie, amelynek elemei: a megtisztító fürdő, az eskütétel, a szentáldozás, így hasonlóképpen a céhes mesternek is, miután képességeiről kivizsgálás és egy magas minőségű termék elkészítése által bizonyosságot tett, eskütétel következett, szentáldozás, majd ünnepélyes keretek között lakoma elfogyasztása a barátokkal.”²¹

A mestercéhek sokféle célkitűzést kívántak megvalósítani. Találkozóik során a következő „napirendi pontjaik” lehettek: imádkozni a testvériség elhunyt tagjainak lelkéért, az inasok felügyelete, a soron következő helyi választások, egyenruhák újratervzése, egy alapítvány pénzügyi támogatása, a termékek árának megvitatása, vásárlókkal való bánásmód. Ennek a sokszínű tevékenységnek a sorába illik az is, hogy a céhek fontos szerepet vállaltak a város katonai védelmében és rendvédelmében.²²

2.3. A Londoni Kalapkészítő céh

„Az Úr 1347. esztendejében: A Londoni Kalapkészítők szabályai

Ezeket a szabályokat Thomas Leggy, London polgármestere fogadta el a Londoni Kalapkészítők kérésére

1. Először is, a kalaposok legtörvénytisztelőbb tagjai közül hatot ki kell jelölni felügyelőnek. Ők irányítják és felügyelik a céhet, ahogy felügyelők teszik ezt más céhekben is.
2. Továbbá, senki sem készíthet vagy árulhat semmilyen fejfedőt, ha nem szabad, vagy nem a városból származik. Ha bárkit tetten érnek, hogy megszegi e szabályt, annak vissza kell adnia az elkészített vagy eladásra szánt kalapokat.
3. Továbbá a kalapocéhben senki nem lehet inas hét évnél kevesebb időre. Bárki, aki máshogyan fogad inast, elveszti szabadságát, amíg azt meg nem váltja.
4. Továbbá, senki sem fogadhat inast a kalapocéhben, aki maga nem londoni szabad személy.
5. Továbbá, a kalaposok felügyelői járjanak utána minden, a területen eladásra kínált kalapnak, olyan gyakran, ahogy ezt a szükség kívánja. A felügyelőnek pedig hatalmuk

¹⁹ STEFON, Guild, <https://www.britannica.com/money/topic/guild-trade-association>.

²⁰ Lásd bővebben: BAGI, Bevezetés. A győri német varga, fazekas, süvegyártó és takács céhek kiváltságleveli 6–17.

²¹ RENARD, Guilds in the Middle Ages 22.

²² Hazai viszonylatban lásd hozzá: BAGI, Bevezetés. A győri német varga, fazekas, süvegyártó és takács céhek kiváltságleveli 6–17.; RIGÓ, Guild Support in Hungary (1307–1872) 240–271.

van bármely hibásnak vélt kalapot lefoglalniuk, a polgármester elé vinniük, így büntethetőek azok, akik hibásan teljesítettek.

6. *Továbbá, néhányan a céhből szerény minőségű kalapokat készítettek, és ez megtéveszti a köznépet, nagy botrányt, szégyent és anyagi veszteséget hozva ezzel a kalaposcéh becsületes tagjaira. Így hát a céh egyik tagja sem dolgozhat éjjel, csakis nappal, amikor a felügyelők vizsgálhatják munkáját. Bárki, aki máshogyan tesz, büntetést fizet a Céhes Kamarának első- és másodízben, harmadjára elveszíti szabadságát.”²³*

Mint kitűnik a szabályzat szövegéből, a céhtagoknak komoly minőségbiztosítási követelményeknek kellett megfelelni, ezek hiányában az egész céhre vetett volna rossz fényt egy-egy hanyag munka, illetve ennek a terméknek a nyilvános értékesítése. Az „*erkölcsi minőségbiztosítás*” (azaz, hogy elkerüljék a korrupció gyanúját) az 1. pontban figyelhető meg: a legbecsületesebb, „*a legtörvénytisztelőbb*” tagok közül kell kiválasztani hatot. A 3. pontban a képzésre vonatkozó szabályt találunk, a minimális képzési idő meghatározása (7 év) is egyfajta minőségbiztosítás, ennél rövidebb időt kínáló tag komoly joghátrány elszenvedésére számíthat.

A 4. pontban egyfajta protekcionizmus, lokálpatriotizmus jelenik meg: a londoni kalaposcéh csak helyi mesterek inasképzését tette lehetővé, ezzel védve helyi tagjait. Érdemes megjegyezni egy másfél évszázaddal későbbi királyi rendelkezést, *VII. Henrik* idejéből, *Az idegeneket érintő szabályozások*-at (1485)²⁴, amelynek fő célkitűzése a City (azaz London) védelmezése az idegenek és külföldiek térnyerésétől, akik ekkoriban szokatlanul aktívnak mutatkoztak abban, hogy megkíséreljék megvetni lábukat a rohamosan táguló-fejlődő londoni üzleti életben. Ezeket az erőfeszítéseiket a városlakók ellenszenvé kísérte, és ez a dokumentum hű lenyomata a londoniak általános ellenséges magatartásának, melyet más város lakóival vagy idegenekkel szemben tanúsítottak. Az idegen alatt itt a tengeren (La Manche csatornán, Doveri-szoroson) túli európai kontinenst kell érteni.

A 6. pont rendelkezik az éjszakai munkavégzés tilalmáról. Ennek a rendelkezésnek a megsértése jelentős joghátrányt helyez kilátásba (első két alkalommal bírság fizetése, majd szabadság elvesztése). Érdemes megjegyezni, hogy már ekkor tudatában voltak annak a fiziológiai ténycsoportnak, hogy a nappali munkavégzés sokkal hatékonyabb, mint az éjszakai. A leghatékonyabb pihenés, regenerálódás az, ha valaki teljesen kizárja a fényt. A biológiai óra ettől még felborul, hiszen a szervezet stresszként érzékeli a változást. A modern orvostudomány szerint ez a stressz magas vérnyomást és ennek következtében fellépő szívbetegséget és kettes típusú cukorbetegséget válthat ki. Megfigyelték ugyanis, hogy az éjszakai műszakban az emberek többet táplálkoznak, különösen jelentős mértékben növekedhet a szénhidrát-fogyasztása annak, aki éjszakai műszakban dolgozik. Ez már néhány éjszakai munkavégzést követően kialakulhat.

Ezzel együtt jár a hatékonyság rendkívül alacsony foka. Az éjszakai műszakok termelékenysége messze elmarad a nappaliakéval összehasonlítva. A reakcióidő hosszabb, ezért több a munkahelyi baleset, lankad a figyelem, magasabb a hibázás esélye, több selejt keletkezik. A az éjszakai munkavégzés a mai napig milliárdokban mérhető veszteséget okoz a modern

²³ MEADOWS, A Sourcebook of English History 45.

²⁴ MEADOWS, A Sourcebook of English History 80.

államoknak. Visszanézve a céhes szabályozást, teljesen érthető, hogy nem túrték: a hatékonyság hiánya mellett akár versenytilalmi oka is lehetett az éjszakai munkavégzés tilalmának.

E szempontokon túl nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy az éjszakai munkavégzés elvetése biblikus eredetű is lehetett. Bár kifejezetten nincs olyan, a korból ismert vallási jellegű előírás, mely egyértelműen tiltaná, hogy éjjel bárki is dolgozzon, a Zsoltárok könyve említ egyfajta természetes rendet, melyben a nappalt a tevékenykedés, az éjjelt a pihenés idejének kell tekinteni. Ezt az „isteni rendet” az ember ne akarja felborítani – erre a középkor embere fokozottan figyelt. A 104. Zsoltárban ezt olvassuk: „Sötétséget rendelsz és leszáll az éjszaka: ebben mozognak az erdő vadjai, / prédáért ordítanak az oroszlánkölykök, s eledelt kérnek maguknak Istentől. / Ha felkél a nap, összegyűlnek, nyugalomra térnek tanyájukon. / Az ember kimegy dolgozni, és munkáját végzi egészen estig.”²⁵ A teremtést leíró első mózesi könyvben hasonló gondolattal találkozunk: az éjjel és a nappal elválasztása, külön világító égiteket is rendelt hozzájuk Isten: „Megalkotta tehát Isten a két nagy világítót – a nagyobbik világítót, hogy uralkodjék a nappalon, meg a kisebbik világítót, hogy uralkodjék az éjszakán – és a csillagokat.”²⁶ Ami a munkára szánt időt illeti, Richardson megjegyzi: „A munkára fordítható napok számának korlátja spirituális igazolásnak örvendett. Az egyház a keresztények számára a bétfőtől szombatig tartó munkavégzést engedte, tiltott volt a munka vasárnap és még vagy ötven vallásos ünnepnapon. Egyházi ediktumok vezették be ezeket a kötelezettségeket. A céheknek nem volt joga ezeket megmásítani.”²⁷

A céhekre nem csak a középkori Angliában, hanem általában jellemző volt, hogy a reklám minden fajtáját erkölcsstelennek tartották, hiszen jó terméknek nem kell cégér, a rosszat pedig tiltották és büntették. Tagjaik és alkalmazottaik felé szigorú erkölcsi elvárásokat fogalmaztak meg.²⁸

2.4. A posztókészítők céhe

Az eredeti okiratban szereplő angol *draper* kifejezés eredetileg ruhakészítőt jelentett, eltérően mai modern jelentésétől, ami: szövetáru-kereskedő, szövetkereskedő. A középkorban a draper egyaránt készített és értékesített, tevékenysége folyamatos változásokon ment keresztül és odáig jutott, hogy utóbb mindössze a gyártás felügyeletére és az elkészült termék eladására korlátozódott. A Posztókészítők Céhe az egyik legkorábbi mester-egyesület lehetett, kiváltságlevelük 1364-es keltezésű.²⁹ A levél messze legfontosabb jellemzőjének tűnik, hogy szabályozni, hogy hogyan kell elválasztani egymástól az egyes foglalkozásokat. Arra lehet következtetni, hogy szinte lehetetlen volt megfelelő felügyeletet ellátni olyan foglalkozási ágban, iparágban, ahol ennyire sokszínű, egymástól lényegesen különböző szakmák képviselői dolgoztak (bőrkiészítők, pénzszámlálók, acélművesek stb.). Ezeknek a szakmáknak valószínűleg meglehetősen a saját önálló szerveződésük.

²⁵ 104. Zsoltár 20–23. Tanulmányomban, ha külön nem jelölöm, a Biblia Káldi-Neovulgáta fordítását használom.

²⁶ 1. Mózes 1:16.

²⁷ RICHARDSON, Guilds, laws, and markets for manufactured merchandise in late-medieval England 16.

²⁸ BAGI, Bevezetés. A győri német varga, fazekas, süveggyártó és takács céhek kiváltságlevelői 6–17.

²⁹ MEADOWS, A Sourcebook of English History 79.

„A Király üdvözlöte London polgármesterének és seriffjeinek. [...]

Ahogy eljutott hozzánk és tanácsunkhoz annak a híre, hogy London városa cébének rengeteg személye keveredik a Posztókészítők cébével, rengeteg csalást okoznak ugyanezen céb nevében – kárt okozva nekünk és népünknek, a korábban említett rendeletekkel ellentétben.

Mi azt akarjuk, hogy az említett rendeleteket betartsák, minden pontját, ezzel együtt, tanácsunk többségének beleegyezésével, hogy senki se használhassa a Posztókészítők Cébét sem Londonban, sem a város külterületein, hacsak nem volt ugyanezen céb inasa, vagy más megfelelő módon nem vették fel ugyanezen cébbe.

A bőrkikészítők, pénzszámlálók, acélművesek tartózkodjanak a maguk cébéhez, és semmilyen módon ne vegyüljenek a ruhák vagy posztók készítésébe, vásárlásába vagy eladásába, börtönbüntetés terhe mellett és az általuk készített, megvásárolt vagy eladott ruha értékének elvesztése mellett.”³⁰

Az idézett forrásban szereplő *sheriff* olyan vezető tisztségviselőt jelöl, aki egy angol megyében vagy ennél alacsonyabb szintű közigazgatási szinten teljesített adminisztratív és ítélkezési feladatokat. Ez a tisztség már a normann hódítás előtt is létezett. I. Vilmos uralkodása (1066–1087) idején megtörtént az egyházi bíróságok elválasztása a világiaktól, és a *seriff* megmaradt a megyei bíráskodás vezetőjének. Ő toborozta és vezette a megye haderejét, érvényt szerzett a *writ*-eknek, és a hódítást követő évszázadban polgári és büntető ügyekben ítélkezett. II. Henrik uralkodásától kezdve (1154–1189) azonban jelentős joghatóság-szűkítést éltek meg, mely elsősorban a *curia regis* (királyi bíróság, angolul: *King's court*) joghatóságának térnyerése miatt következett be. Ezt követően feladatai közé tartozott a megye bűneseteinek kivizsgálása, a megvádolt személy előzetes kivizsgálása, kisebb jelentőségű ügyekben ítélkezés, illetve azoknak a komolyabb bűncselekményekkel megvádolt személyeknek az előállítás, akiknek ügyében az utazóbírák (*justiciar*, *voyaging emissary*) fognak eljárni.

2.5. A céhes élet kegyes vonásai

Anglia középkori céheit megvizsgálva a fenti két céh példája alapján igazolható az az állítást, miszerint „a vallásos hit befolyásolja a gazdasági tevékenységet. Nagyszámú szakirodalom támasztja ezt alá. [...] a vallásos hit alakította a fejlődést és befolyásolta a szakmai szervezetek hatékonyságát”.³¹ Az inasképzés rendszere által hozzájárultak mások felemeléséhez, a társadalmi mobilitáshoz. A párhuzam a hazai céhes jellemzőkkel is megmutatkozik: „A céhek gazdálkodását és felépítését elsősorban a nem profitorientált termelés és kereskedelem jellemezte. A profitorientált működés célja a haszon megszerzése volt oly módon, hogy versenyben a többi vállalkozót lehetőleg kiszorítsa, tönkretegyje, a hasznot a bérek minél nagyobb lefaragásával és a költségek közösségi áthárításával növelje. (A profitszerzésnek nem jellemzője a moralitás és a közösség iránti felelősség). A profitorientált cégek működése már a középkortól elválaszthatatlan volt a bankok hitelezésétől és kamat (*uzsora*) szerzésétől. A céhet a piacvédelem, a gondoskodás és az érdekképviselet jellemezte a városi közösségben. A céhek nem egymás kiszorítására, hanem a kereslet–igény minőséghez kötött közös kiszolgálására

³⁰ MEADOWS, A Sourcebook of English History 49–50.

³¹ RICHARDSON, Religion, Longevity and Cooperation 2.

szerveződtek, miközben gondoskodtak a céhbhez kapcsolódó családok megélhetéséről, egészségügyi ellátásáról, öreg és munkaképtelen ellátásáról, és felelősséggel viseltettek városuk sorsáért (szolidaritás).³²

A céheket *patronus* (lat. védőszent) kegyeibe ajánlották, és a céh helyben kápolnát épített tagjai számára. Karitatív tevékenységet is folytattak, nem csak a szegények és rászorulók körében, hanem általában a tágan értelmezett közösségben.³³

A céhek hozzájárultak alapítványok létrejöttéhez (angol nyelven: *chantry*), melyek állandó jellegű, különleges és közérdekű (jótékony, iskolai, kórházi, tudományos, közművelődési) célra rendeltek egy meghatározott vagyontömeget azzal, hogy annak csak tiszta jövedelme volt igénybe vehető a rendeltetési célra.³⁴ Ahogy a téma egy kiváló ismerője írta: *„Minden céh közös nevezője a vallásos célok kitűzése volt. Minden céhnek voltak vallásos jellegzetességei. Ez Angliaszerte sok városra volt igaz. Cambridge-ben a bőrművesek cébének védőszentje szent Katalin volt. A céh tagjai évente 16 pennyvel járultak hozzá szent Katalin képe előtt égő három viaszgyertyához. Amennyiben ezt a szervezet megengedhette magának, az elszegényedett tagok heti hét pennyt kaptak, és ha maga a céh nem tudott, tehetősebb tagjai mindent megadtak a szerényebb anyagi körülmények között élő tagoknak, amit csak tudtak. Minden tag részt vett az elhunyt testvérek temetésein, gyászénekek éneklésében, gyászmiséken, és adott időközönként imádkoztak az elhunytak lelki üdvéért. Lincoln városában a szövőcéh tagjai Jézus Krisztus keresztjét tisztelték. A cébes ünnepeken és egyéb ünnepségeken résztvevő körmenet égő gyertyákat helyezett a központi templomban a kereszt elé. A tagok pénzügyi alapokat hoztak létre, hogy papokat fizessenek különböző vallásos feladatok elvégzéséért. A szegény tagokat a céh saját költségén temette el. Az elszegényedett tagok heti 12 pennyt kaptak három éven át, azonban további pénzügyi segítséget nem kaptak, amíg vissza nem fizették a korábbiakat. Csak két népszámlálásról tudunk, amelyben nem szerepel részletes leírás a céh vallásos tevékenységeiről.”³⁵*

A témával foglalkozó tudósok többsége kiemeli azt a tényt, hogy minden mestercéhnek vallási szóhasználattal élve kegyes céljai voltak. *Sylvia Thrupp* szerint amellet hogy voltak szabályozások, mely a szakmai életet szabályozták, a céhek ezzel együtt karitatív és vallásos egyesületek is voltak, melyeknek szabályaik voltak a kölcsönös segítségnyújtásra, a viták békés rendezésére és a céhes tagságból fakadó lelki előnyök biztosítására.³⁶ *Ernest Pooley* bemutatja, hogy a mestercéheket vallási és testvéri egyesületekként hozták létre, védőszentjeik nevét feltüntették címükben, ez túlélte azt a folyamatot is, mely során kereskedőcéhekké váltak, illetve akár korunkban is fennállhatnak. Így a Posztókészítők Társaságának hivatalos neve a mai napig 'Boldogságos Szűz Mária Testvérületének Fivérei és Nővérei'.³⁷ A szabók céhe továbbra is Keresztelő Szent János testvérületként³⁸ működik. Az aranyművesek megmaradtak a 10. századi angol püspök, későbbi canterburyi érsek, *Szent Dunstan* testvérületének. Ezekben a céhekben a

³² BARNA – HORVÁTH – MÁTHÉ – TÓTH, Magyar jog- és államtörténet 127.

³³ STEFON, Guild, <https://www.britannica.com/money/topic/guild-trade-association>. Hazai viszonylatban lásd: RIGÓ, Guild Support in Hungary (1307–1872) 240–271.

³⁴ <http://lexikon.katolikus.hu/A/alap%C3%ADtv%C3%A1ny.html> (2022. 11. 20.).

³⁵ RICHARDSON, Craft Guilds and Christianity in late-medieval England 146.

³⁶ THRUPP, The Merchant Class of Medieval London 19.

³⁷ POOLEY, The Guilds of the City of London 9.

³⁸ Latinul: *confraternitas*. Egyházi hatóságtól hivatalosan jóváhagyott, többnyire laikus hívekből álló vallásos társulat, melyet előljáró vezet. Célja az istentisztelet, illetve a felebaráti szeretet egy meghatározott jócselekedetével szolgálni Istent és a felebarátot. <http://lexikon.katolikus.hu/C/confraternitas.html> (2022. 11. 20.).

kereskedői véna eleinte nem volt kitapintható, nemzedékekkel később fejlődött csak ki, és egészen a reformációig minden céh megtartotta vallásos orientációját.³⁹

Céhes rendeletek (ún. *ordinance*) szabályozták a mindennapi szakmai feladatokon túl a céhek vallásos feladatait is. A szabályozások megkövetelték a tagoktól, hogy vallásos életvitelt folytassanak, tartózkodjanak a bűntől, osszanak alamizsnát, végezzenek imádságokat a tagok lelki üdvéért, vegyenek részt a céhes vallásos alkalmakon, illetve minden céhtag temetésén is jelenjenek meg. Példák tárháza áll rendelkezésünkre. 1388-ban Norwich városának egy céhe három fontnyi viasz megfizetésére büntette azokat a tagokat, akik kihagyták a céhes ünnepnapot követő reggelen az istentiszteletet. A szabók hasonló körülmények között fél fontot róttak ki, és két font viaszt kellett azoknak a tagoknak fizetniük, akik elmulasztották a céh fivéreinek és nővéreinek lelki üdvéért mondott imádságot. Lynnben a Hajósok egy fontnyi viasz megfizetésére ítélték azt, aki céhes temetést mulasztott, és az is ekkora büntetést kapott, aki korábban távozott a temetésről.⁴⁰

Az érett középkor egyháza támogatta a céhekben való részvételt, a céhes tagságviselést, holott nem is kifejezetten ez – azaz a tagság maga – volt a szándékuk. A tisztítóhely tana azt sugallta, hogy a túlvilágon megtapasztalható fájdalom enyhíthető a földi világban élők imádságai által. A céhek tagjai imádkoztak egymásért, így azt hitték, hogy céh tagjának lenni annyit jelent, hogy a túlvilági fájdalom csökkenthető. Még mindig jobb egy rossz céhben lenni, mint egyáltalán semmilyen céhben sem. Vannak tudósok, akik úgy tekintenek a céhekre, mint középkori gazdasági társaságokra, akiknek az volt a célja, hogy azt hitessék el az emberekkel, hogy rajtuk kívül szinte lehetetlen érvényesülni. És valóban, sokszor ez így is volt: az ő egyedárusága volt a gyapjú; díjakat vetettek ki az általuk ellenőrzött utak és kikötők céhen kívüli használóira; a biztonságos utazás kiváltságát is ők tudták biztosítani; a céhen kívüli kontárokot üldözték, szerszámaikat és portékáikat összetörték: igen valószínű, hogy egy céh tagjának lenni szükségszerű volt.

A következő idézet remekül szemlélteti, hogy a céhes tagsági jogviszony mennyire nyomott hagyott a tagok önazonosságán, illetve milyen mértékben befolyásolta a tagok társadalomban elfoglalt helyét: „*Ádám idősebb fia szántó-vető vala, míg az ő fivére ibász. Az Embernek Bukása által jöttek létre minden tudományok, a hittudomány, a jog és az orvoslás; azonban ha megmaradtunk volna makulátlannak, mint amilyenek voltunk, midőn a Teremtő Ujjai közül létre jöttünk, a Gyakorlatias Mesterségek mind szükségesek volnának. A Világ Születésekor, a jogtudorok civakodása, a bölcselők okoskodása és a hittudorok zavaros ármánykodása előtt a mesteremberek voltak a leginkább becsben tartva.*”⁴¹ Ebben a céhes történelemértelmezésben a mesterségüket gyakorló szakembereket olyannak mutatja be, mint akik *Ádám* és *Éva* bűnbeesése nélkül is léteztek volna.

Ahogy mindent, amit a középkori ember végzett – legyen az családi élet, munka, hadviselés – így a céhek világát, hétköznapjait, szabályaikat is áthatotta a kor meghatározó szellemi ereje, a kereszténység. Ez meglátszott magában a céhek alapításában, tevékenységeikben, céljaikban. Annak az állításnak az igazságtartalma, miszerint Európa keresztény (volt), nem abban érhető tetten, nem abban mérhető, hogy a kontinens lakosságának többsége ténylegesen hitét gyakorló keresztény és a misztika mélységeiben éli életét, hanem sokkal inkább olyan

³⁹ POOLEY, *The Guilds of the City of London* 8–12.

⁴⁰ RICHARDSON, *Craft Guilds and Christianity in late-medieval England* 158.

⁴¹ APPLEBAUM, *The Concept of Work* 369.

jelenségekben, hogy a vasárnap pihenőnap, a legtöbb munkaszüneti nap vallási eredetű, szinte minden településen található valamilyen keresztény felekezet temploma, a turisták a katedrálisokra kíváncsiak, a múzeumok a keresztény liturgia kincseit tárják az odalátogatók elé és még mindig sokan ragaszkodnak olyan szertartásokhoz, mint a gyerekkeresztség, az egyházi esküvő vagy egyházi temetés.

3. Zárszó helyett

Európa bölcséleti alapja és jogrendje sajátosan európai (görög és római), míg „*lelke*”, meghatározó vallása a kereszténység, mely idegen test a földrészen: *Jézus Krisztus* tanításai a Közel-Keleten születtek, de az ő „*újjál*”⁴² követő vallás Európában lett naggyá, világvallássá. *Richard Tarnas* ékesszóló leírását idézve: „[*az egyház*] *dicsőségének középkori magaslatán [...] Európa szinte egésze katolikus, az emberi történelem naptárrendszere Krisztus születési dátumára épül, a római pápa spirituális és sokszor világi értelemben is uralkodóként magasodik a keresztényi áhitattal áthatott tömegek fölé; gótikus katedrálisokat látunk, kolostorokat és apátságokat, kéziratmásolókat, tudósokat munka közben, a papok, szerzetesek és apácát ezreit, a soba nem látott mértékben kiterjedt betegellátást és a szegényekkel való törődést, a szentségek rituáléit, a nagy egyházi ünnepnapokat, a körmeneteket és fesztiválokat, a ragyogó egyházi képzőművészetet és a gregorián dallamokat, a moralitásokat és a misztériumjátékokat, a latin nyelv elterjedtségét a liturgiában és a tudományokban [...]*”⁴³ A középkori Anglia nem szűkölködött keresztény csúcspontokban, elég csak a 14. század második feléből származó, ismeretlen szerzőjű *Cloud of Unknowing*-ra („Tudatlanság felhője”) gondolni, vagy *Norwichi Julianna* (1343?–1416?) misztikusra. A 13. század legjelentősebb jogászaiban egyben egyházi elöljárók is voltak: *Henry de Bracton* (1210–1268?) a legmagasabb egyházi és állami tisztségeket töltötte be; *Hugh de Pateshull* (†1241), Coventry és Lichfield püspöke, királyi tisztségviselő, aki halála előtt néhány évig lord főkincstárnokként is szolgált; *William de Raley* püspök (†1250), a King’s Bench főbírájává választották 1234-ben.

A kettő egyfajta ötvözetét kínáló céhek (világi tudás és keresztény célok) megmutatják, hogy nem egy szakmai szervezetnek voltak vallásos „*mellékzöngé*”, hanem a két tevékenység egyszerre, egymás mellett létezett, legalábbis ennek az eldöntésében a szakértők között nincs konszenzus. Írásom címében, mely a vallási szakrális vetületet emeli ki, annyiban tükröződnek a céhekkel kapcsolatos általános téveszmék, amennyiben igaz, hogy a vallásos tevékenységek és célok nem elsődlegesek. A középkori céhek tagjai – legyenek akár mesteremberek, kereskedők vagy jogászok – azt a legfőbb jót tartották fő céljuknak, ami vallásos meggyőződésük homlokterében állt: üdvözülni, elkerülni a tisztítóhelyet és az üdvözüléshez – a céh tevékenységén keresztül is – hozzásegíteni másokat.

Felhasznált irodalom és források

APPLEBAUM, Herbert: *The Concept of Work – Ancient, Medieval, and Modern*. New York 1992

⁴² Apostolok Cselekedetei 22:4.

⁴³ TARNAS, A nyugati gondolat stációi 195–196.

- BAGI Zoltán Péter: Bevezetés. In: BAGI Zoltán Péter – VAJK Borbála Krisztina (szerk., ford., jegyzetekkel és mutatókkal ellátta): Győri céhes kiváltságlevelek a 16-18. századból 1. köt. A győri német varga, fazekas, süveggyártó és takács céhek kiváltságlevelei. Győr 2021, 6–17.
- BARNA A. – HORVÁTH A. – MÁTHÉ G. – TÓTH Z.: Magyar állam- és jogtörténet. Budapest 2014
- BUJI Ferenc (szerk. és a bevezetőt írta): Metaphysicum et Politicum. A magyar tradicionális iskola bibliográfiája. Budapest 2008
- LÁSZLÓ Virgil – MÉZES Zsolt László: Az embernek önmagát a legnehezebb alakítania. Beszélgetés Buji Ferencsel. Kairosz – a jelenlét folyóirata, 2003–2004/3. sz. 47–55.
- MEADOWS, Paul: A Sourcebook of English History From the Earliest Times to 1800. London 2019
- Online Etymology Dictionary: Guild, <https://www.etymonline.com/search?q=guild> (2022. 11. 20.)
- Online Etymology Dictionary: Journeyman, <https://www.etymonline.com/search?q=journeyman> (2022. 11. 20.)
- POOLEY, Ernest: The Guilds of the City of London. Glasgow 1945
- RENARD, Georges: Guilds in the Middle Ages. Scotts Valley 2014
- RICHARDSON, Gary: Guilds, laws, and markets for manufactured merchandise in late-medieval England. Explorations in Economic History 2004/41. sz. 1–25.
- RICHARDSON, Gary: Craft Guilds and Christianity in Late-Medieval England. Rationality and Society 2005/17. sz. 139–189.
- RICHARDSON, Gary: Religion, Longevity, and Cooperation: The Case of the Craft Guild. Journal of Economic Behavior and Organization 2009/71. sz. 172–186.
- RIGÓ Balázs: Guild Support in Hungary (1307–1872) In: HELLWEGE, Ph. (szerk.): Professional Guilds and the History of Insurance: A Comparative Analysis. Berlin 2020, 240–271.
- SELIGMAN, Edwin R. A.: Two Chapters on the Medieval Guilds of England. London 2018
- STEFON, Matt: Guild. Encyclopædia Britannica, <https://www.britannica.com/money/topic/guild-trade-association> (2023. 07. 20.)
- TARNAS, Robert: A nyugati gondolat stációi. Budapest 1995
- THRUPP, Sylvia: The Merchant Class of Medieval London. Ann Arbor 1989

RÓZSA Csongor Ernő

joghallgató, a Jogtörténeti Tudományos Diákkör tagja
PTE ÁJK

DOI: 10.15170/DIKE.2023.07.01.13

Az angolszász házassági jog a törzsi szokásjogok alapján

Anglo-Saxon Marriage Law Based on the Tribal Customs

According to Sir Maitland and Sir Pollock, the „Anglo-Saxon law is not only archaic, but offers an especially pure type of Germanic archaism”. This means that the Old-English law is free from any Roman or Christian element, thus it is inherently different among other Germanic customary laws. The law codes (in Old-English they are called domas) are written in their own language, unlike other Germanic tribes who wrote in Latin. Although the Roman and Christian elements will appear in the Isle when Aethelberht changes religion, the impacts are minimal. In other words: those who want to come to know the closest one of the Germanic customary laws to the original, they should pay attention to the „lost child” of the Leges Barbarorum: the Leges Anglo-Saxonum. In my essay the questions are simple: what characterizes the legal status of a married woman and a widow? Is she an object or a person? What happens with her and her property after the death of her husband? There are answers, but they are complicated. The provisions are obscure and are difficult to understand because their language is archaic, and the researchers are subjective to the point where we no longer know the truth. This way there is no end of the presumptions and guesses, the literature is often contravened with itself, thus it is necessary to take a commitment in some questions. Still I think there is some kind of an objective reality I found: a woman is not less than a living person but sadly she cannot be totally equivalent with men (and her husband).

Keywords: marriage law, law codes, tribal customs, women’s rights, Munt, mundium, Christian elements, widows, equality

1. A kutatás kérdései és módszere

Maitland és Pollock szerint az angolszász jog nemcsak archaikus, hanem a germán archaizmus egy különösen tiszta típusát kínálja,¹ azaz az óangol jog mentes minden római vagy keresztény elemtől, így eredendően különbözik a többi germán szokásjogtól. Az óangol nyelven *domák*nak nevezett törzsi szokásjogkönyveket saját nyelvükön írták, ellentétben más germán törzsekkel, amelyek szokásjoga latin nyelven maradt fenn. Bár a keresztény kultúra megjelent a Brit-szigeteken a kelta korszakban, a római provincia időszakában, majd az angolszász törzsi királyságokban a kenti uralkodó, *Aethelberht* vallásváltását követően, ennek hatása az angolszász szokásjog alakulásában alig mutatható ki. Így aki a germán szokásjogok közül az eredetihez legközelebb állót szeretné megismerni, annak a *Leges Barbarorum* „elveszett gyermekére”, a *Leges Anglo-Saxonum*ra kell figyelnie. Kutatási kérdéseim egyszerűek: milyen jellemzi a házasság és az özvegy nő jogállását? Tárgy vagy személy? Mi történik vele és vagyonával a férje halála után? A válaszok azonban koránt sem egyszerűek. A törzsi királyságok jogkönyveiben a rendelkezések rendszerint homályosak és nehezen érthetőek, mivel a nyelvezetük archaikus, a szöveget modern angolra fordítók pedig annyira

¹ POLLOCK – MAITLAND, *The History of English Law Before the Time of Edward I.*

szubjektívek, hogy nehezen ismerhető fel az igazság. Vége-hossza nincs a feltételezéseknek és a találgatásoknak, a szakirodalom gyakran ellentmond önmagának, és egyes kérdésekben az adott fordító előítélete tűnik a döntőnek. A nyomtatásban vagy digitálisan fellelhető eredeti, óangol forrásszövegek (*Aethelberht, Hlothere és Eadric, Wíhtred, Iné, Alfréd, Edward, Aethelstan, Edmund, Ethelred, Knut* Igazsága) és – értelmezésnek is tekinthető – fordításuk alapján arra teszek kísérletet, hogy a hazai jogtörténet-tudományban alig kutatott témában forrásközpontú válaszokat keressek kérdéseimre.

2. Házassági köteléki jog

Az angolszász korszak házasság-felfogása legalább annyira kultúrához kötöttnek tűnik, mint ahogy az volt a római jogi és a keresztény házasság is.² Biztos azonban, hogy házasságnak mindhárom jogi kultúrában egy férfi és egy nő együttélését tekintették, amellyel család jött létre. A germán elképzelés szerint a házasság a két család közötti szövetséget hozott létre, azaz erős közösségi jellege volt. Patriarchális, de (a legtöbb törzs esetében) felbontható életközösséget jelentett, melynek természetes célja az utódnemzés volt. Szó sincs önmagában a férj és a feleség megegyezéséről, hanem a két rokonság közötti konszenzusra volt szükség a házasság létrejöttéhez, szemben a római jogi individuális jellegű *consensus facit nuptias* elvével. Itt mutatkozott meg a nő egyik legfontosabb szerepvállalása: ő volt a *beowulf*i vagy *freothwebbe*, azaz a békefonó, aki véget vetett a rokonságok közti viszálynak.³ A germán házasság létrejöttével egyidőben a nő feletti hatalmat (*mundium*) férjére ruházta annak eddigi jogosultja, aki minden esetben egy férfi rokona, általában az apja, apa hiányában pedig a legidősebb férfi családtagja volt.

Hagyományosan négy házasság típus különült el egymástól. A nővétel a kutatás szempontjából elsőbbséget élvez, ezért szükséges a hosszabb jellemzése. A lényege a két család szerződése volt, amit a leendő férj és a nő feletti hatalmat (*Munt, mundium*) gyakorló személy közti megállapodás hozott létre. Ez az egyszerű nővétel, a házasságkötés tradicionális módja. A vőlegény a *weotuma* megfizetésével megvásárolta ugyan a feleségét, mégis kérdéses, hogy valójában a nőért fizetett-e vagy a *mundium*ért. A korai népjogok szerint a hatalom addigi birtokosát illetve a fizetség, a nő csak a későbbi időkben kapta kézhez – az akkor már – menyasszonykincsnek nevezett szimbolikus vételárat. A római jogi *consensus facit nuptias* kánonjogi közvetítéssel vált idővel a germán népjogok részévé: innentől a nő már nem a tárgya volt az adásvételi szerződésnek, hanem alanya, párhuzamosan azzal, hogy a nővételből kifejlődő konszenzuson alapuló házasság a többi típussal szemben általánossá vált.⁴ Más módja a feleségszerzésnek a nőrablás volt. A népjogok pénzbírsággal büntették, de nem rendelkeztek a nő visszaadásáról, ez azonban vérbosszút idézhetett elő a rokonságok között.⁵ Később a nőnek lehetősége volt a szülei és elrablója között dönteni, ám ha az utóbbit választotta, az öröklési jogát elvesztette a családja irányába. Mivel a hatalombirtokos hozzájárulása nélkül történt, ez a házasságkötési forma nem keletkezett *mundium*ot a felesége felett, azt továbbra is egy férfi rokona gyakorolta. Amennyiben később sem sikerült a hatalom birtokosának hozzájárulását megszerezni, csak ún. szabad házasság jöhetett létre, amely – ellentétben a nővétellel – egy nő és egy férfi konszenzusán nyugodott. Előnye volt, hogy a nő sokkal

² HERGER, A germán férj Munt és az egyházatyák házasságfelfogása 72.

³ BAILEY, Daughters, Wives, and Widows: A Study of Anglo-Saxon and Anglo-Norman Noble Women 4.

⁴ HERGER, A germán férj Munt és az egyházatyák házasságfelfogása 76–77.

⁵ RUSZOLY, Európai jog- és alkotmánytörténelem 145.

erősebb pozícióban volt a férjével szemben a többi házasságtípushoz képest, hiszen nem állt férji *mundium* alatt, míg hátránynak tekinthető, hogy ez létrejöhetett már megkötött házasság mellett is, ami poligámiát eredményezett. Utolsó házasságtípus a férfi egyoldalú akaratával valósult meg: az úr ágyasává tette a (rab)szolganőjét, és ezt az egyszerű ágyasságot – a női jogállás újabb változatát képező – házasságnak tekintették,⁶ szemben az ágyasság általános értelmével.

Tacitus szerint a germánok „majdnem egyedüliek a barbárok között, akik egy feleséggel beérik, kivéve nagyon keveseket.”⁷ Bár ebből következik, hogy a germánok monogám házasságban éltek, ez nem zárta ki a többnejűséget, ahogy erre még a 11. században is találunk utalást.⁸ A házasságot illetően meg kell jegyeznünk, hogy a germán népjogok ellenállónak bizonyultak a kánonjogi hatásokkal szemben. „Az érdekelt családok maguk intézték a házassági kötelekkel kapcsolatos ügyeket, mindenféle batósági beavatkozás nélkül.”⁹ A házassági jogot tehát továbbra is túlnyomórészt a tradicionális angolszász szokásjog uralta, arra az uralkodói akaratnak kevés hatása volt, és az egyházi hatás is visszafogottan, lépcsőzetesen került csak előtérbe.

Az angolszász királyok jogkönyveiben, melyet rendszerint az adott uralkodó Igazságának neveztek, csak néhány házasságra vonatkozó rendelkezést találunk.

A legkorábbi ilyen *Aethelberht*hez (Wessex: ur. kb. 589–616) köthető. Ezek szerint: „77. § Ha egy férfi feleséget vásárol magának, legyen az ajánlat törvényes, ha az nem tisztességtelen. 77.1. § Ha azonban tisztességtelen, vigyék a nőt vissza a családjához, a pénzt pedig adják a férfinak vissza.”¹⁰ A két szakasz a nővételetről szól. Az, hogy a pénz szó szerepel a szövegben (*sceatt*), arra enged következtetni, hogy ez egy valódi adásvételi szerződés. Szó sincs róla, hogy a menyasszony az alanya legyen, ténylegesen a tárgya a jogügyletnek. Hogy mi számíthat tisztességtelennek, arról pontos információk nincsenek, de ebbe bármi beletartozhatott, ami nem nyerte el a nő feletti hatalom jogosultját, elvégre alkudozásról volt szó. *Aethelberht* – bár keresztény uralkodó volt – a római családjogból átvett – kánonjogi *consensus facit nuptias* elvének még nyomát sem látni az Igazságában.

Viták tárgyát képezi a szakirodalomban, hogy a vásárlással a leendő férj a *mundium*ot veszti-e meg vagy a nőt magát.¹¹ Állítható, hogy a nő bármennyire is hatalomalatti, mégsem tekinthető egyszerű dolognak, amit meg lehetne vásárolni, hiszen ilyen esetben a teljes vérdíjat kellene fizetni érte (ez egy ember ára), de ennek a töredéke is elég volt, ahogy a következő fejezetben ezt látni fogjuk. Továbbá mivel szabad emberről van szó, vérdíjjal rendelkezik, szemben a rabszolgával, aki valóban dolognak minősül, és aki felett rendelkezési joga van a tulajdonosának. Ebből az következik, hogy akinek van vérdíja, az nem lehet dolog. Az ügylet lényegét a *mundium* átruházása képezte, így logikusnak tűnik, hogy a vételár a *mundium*ért járt, nem magáért a nőért. A *mundium* szerzéssel járó házasság két részből állt. Ezek az eljegyzés (*bewedding*) és az esküvő (*gifta*).¹² Az eljegyzés a germánoknál erős köteleket létesített.¹³ Minthogy a házasság adásvétel, így az eljegyzés a szerződés maga, az esküvő pedig a teljesítésnek felel meg. Így a vételár megfizetése, mint reálaktus létrehozta a szerződést és kötőerővel ruházta fel azt (ezt jelenti a „legyen az ajánlat törvényes”). Ennek

⁶ HERGER, A germán férj Munt és az egyházatyák házasságfelfogása 73–44.

⁷ TACITUS, *Germania* (18).

⁸ LANCASTER, *Kinship in Anglo-Saxon Society* I 244.

⁹ LANCASTER, *Kinship in Anglo-Saxon Society* I 119.

¹⁰ A forrást közli: LIBERMANN, *Die Gesetze der Angelsachsen* 7–8.; THORPE, *Ancient Laws and Institutes of England* 23.; ATTENBOROUGH, *The Laws of the Earliest English Kings* 15.

¹¹ BUCKSTAFF, *Married Women's Property in Anglo-Saxon and Anglo-Norman Law and the Origin of the Common-Law Dower* 243.

¹² HERGER, *A modern magyar házassági vagyoni jog kialakulása és rendszere a német jogfejlődés tükrében* 54.

¹³ RUSZOLY, *Európai jog- és alkotmánytörténelem* 145.

következtében, ha időközben az esküvő elmaradt, az szerződészegésnek minősült, ami miatt a rokonság vérbosszút indíthatott, vagy legalábbis követelhetette a jóvátételt. A teljesítés követelésére, vagyis a nő átadására azonban semmiképp sem volt lehetőség.¹⁴

Hasonlóképp rendelkezett *Iné* wessexi király (ur. 689–726) is. „31. § *Ha valaki feleséget vesz magának és az esküvő elmarad, fizesse vissza [a hatalom birtokosa] a nővétel árát, majd fizessen [a vőlegénynek] még egyszer ennyit és fizessen jóvátételt a kezesekeknek annak megfelelően, amennyit neki kell, ha megszegi a fogadalmát.*”¹⁵ A tényállás alapján közömbös az ok, de valószínűleg ez az eset akkor állt fenn, amikor a hatalom birtokosa elállt a szerződéstől (saját jogán, ugyanis a lánynak nincs érdemi lehetősége tiltakozni). A fentebb írottaknak megfelelően viszont rendkívüli a büntetés, mert a vételárat vissza kell adni, majd jóvátételt kell fizetni a vőlegény rokonainak (a kezestársak kifejezés a rokonokra utal). A fogadalom megszegése a *borb-bryce* (aminek értéke *Seebohm* szerint¹⁶ azonos a *mund-bryce*-el – a *mund-byrd* megtörésével), amiről *Nagy Alfréd* (Wessex: ur. 871–kb. 886, Anglia: kb. 886–899) is említést tett a jogkönyvében.¹⁷ Az adott szó az angolszászoknál kötötte az esküt tevő személyt, és annak be nem tartását büntetéssel fenyegették. A továbbiakban – minthogy a teljesítés nem volt követelhető – a menyasszony a rokonainál maradt, az esküvő meghíúsult. Amennyiben a hatalom birtokosa megfizette a jóvátételt, lezárult az ügy, annak hiányában azonban számolhat a vérbosszú megindulásával.

Aethelberht Igazsága a nőrablásról is rendelkezett. Ezek szerint: „82. § *Ha egy férfi erőszakkal magával visz egy hajadont, fizessen 50 shillinget a tulajdonosának [a hatalom birtokosának], és utána vásárolja meg a tulajdonos hozzájárulását.* 83. § *Ha el volt jegyezve a nő egy másik férfinak, további 20 shillinget fizessen jóvátételként [a férfit] [a hatalom birtokosának].* 84. § *Ha visszabozzák őt, csak 35 shillinget fizessen [a hatalom birtokosának] és 15 shillinget a királynak.*”¹⁸ Valóban a „tulajdonos” szó szerepelt a forrásszövegben (*agend*), de úgy észszerűbb, hogy ebben az esetben is a *mundiumra* vonatkozik, és nem a lányra. Magától értetődő az egymást követő szakaszok lényege. 50 shillinget kell fizetnie a nőrablónak és ezután szükséges megvennie a hatalombirtokos hozzájárulását is, amivel a nőrablás nővétellé válik. Amennyiben a nő már menyasszony, további 20 shillinget kell fizetni (összefüggésben azzal, hogy az eljegyzés kötőerővel rendelkezik, ami harmadik személyekkel szemben is fennáll). Ha az elrabló visszaviszi a lányt a családjához, úgy csak 35 shillinget kell fizetni a családnak és további 15-öt a királynak. Meg kell jegyezni, a király jelenléte itt nem teljesen érthető. *Liebermann* szerint, bár a nőt visszaadták (ami így csekélyebb súlyú bűncselekmény), mégis szükséges volt bírságot fizetni, ez pedig a király illette.

Ellenben, ha *Thorpe* értelmezését vesszük alapul, egy merőben más tényállás tárul elénk. Fordításában a szakasz ugyanis így hangzik: „84. § *Ha a nő terhes lesz, további 35 shillinget fizessen [a hatalom birtokosának] és 15 shillinget a királynak.*” A kérdéses óangol szó a *gangang*. *Thorpe* a szöveggörnyezetből következtetett erre a feltevésre,¹⁹ és nem is alaptalanul, hiszen indokolt lehet rendelkezni arról az esetről, amikor a nő teherbe esik az elrablását követően. Ezt követően a

¹⁴ YOUNG, *Essays in Anglo-Saxon Law* 167–168.

¹⁵ A forrást közli: LIEBERMANN, *Die Gesetze der Angelsachsen* 8.; THORPE, *Ancient Laws and Institutes of England* 25, ATTENBOROUGH, *The Laws of the Earliest English Kings* 9.

¹⁶ SEEBOHM, *Tribal Custom in Anglo-Saxon Law* 374–376.

¹⁷ „1. § *És legelőször megparancsoljuk, mint a legfontosabbat, hogy mindenki tartsa meg az esküjét és fogadalmát.*” A forrást közli: LIEBERMANN, *Die Gesetze der Angelsachsen* 47, THORPE, *Ancient Laws and Institutes of England* 63, ATTENBOROUGH, *The Laws of the Earliest English Kings* 61.

¹⁸ A forrást közli: LIEBERMANN, *Die Gesetze der Angelsachsen* 19.; THORPE, *Ancient Laws and Institutes of England* 25, ATTENBOROUGH, *The Laws of the Earliest English Kings* 15.

¹⁹ THORPE, *Ancient Laws and Institutes of England* 25.

kompenzáció mértéke 85 shillingre emelkedik, ami a családfőt illeti, és további 15 shillinget szükséges a királynak megfizetni. A szakaszok egymásutánosságát tekintve logikus lehet, hogy az „alap esetet” kettő „minősített eset” követi. Az viszont megdöbbentő, hogy rajta kívül minden további fordító az első értelmezésre jutott („*ha visszaviszik*”).

A vételár a 11. század végétől már nem a hatalom birtokosát illette, hanem a nőt, ahogy az *Alfréd* törvénykönyvének a bevezetéséből is kiderül: „12. § ... és lássa ő [a férfi], hogy van-e rubája neki [a nőnek], majd fizesse meg neki a szüzessége árát, név szerint, a *weotumát*.²⁰

A továbbiakban egyik törvény sem szól kifejezetten a házasságkötésről, azonban szükséges szólnunk *Knut* (Anglia: ur. 1016–1035) Igazságának egyik rendelkezéséről, mi szerint: „74. § *És ne kényszerítsen senki se nőt se hajadont olyanhoz, akit ő [a lány] nem kedvel és ne is adják el őt pénzért, csak ha önszántából vállalja ezt.*” A forráshely azt jelzi, hogy erre a korra a nő akaratának jogi jelentősége lett, és a házasság alapjává a két fél konszenzusa vált (*consensus facit nuptias*). A nő már nem tárgya, hanem alanya volt a szerződésnek. Azt továbbra is homály fedi, hogy a gyakorlatban ez a kánonjogi elvárás mennyire valósult meg, hiszen a házasság még mindig egy szövetségkötési eszköz volt. Minden estere előrelépés mutatkozott abban, hogy a nő tiltakozása a házasságkötéssel szemben jogi jelentőséget nyert.²¹ Arról ugyan nem található rendelkezés a jogkönyvben, hogy büntették volna az ilyen házasságkötést, a korabeli kánonjog azonban az akarathányt bontó akadálnak tekintette, azaz ha a kánoni előírások érvényesültek, akkor az ilyen házasság érvényteleníthető volt.²² A szerződés időközben elveszítette adásvételi jellegét is, ugyanis a „*ne adják el őt pénzért*” azt jelenti, hogy a *weotuma* átalakult a korszakban.

Ami az eljegyzést illeti, egy *Edmund* korából származó 10. századi dokumentum pontos leírást ad arról, mit jelentett az eljegyzés aktusa a korszakban, és közvetett módon azt is igazolja, hogy a már létező szokásokat később *Knut* csak megerősítette. A dokumentum a „*Be wifmannes bewedding*”, az ún. Kenti Eljegyzés: „1. *Ha valaki el akar jegyezni egy nőt vagy egy hajadont, legyen ez elfogadható a nőnek és a barátainak [rokonoknak], majd ezután úgy helyes, ha a vőlegény az Úr törvényének és a világ szokásainak megfelelően először megígéri és megfogadja a lány őrzőinek [rokonok], hogy úgy kezeli őt, ahogy az Úr törvénye szerint egy nőt egy férfinak kezelnie kell, és esküvel erősítsék ezt meg a [férfi] barátai [rokonai]. 2. Utána legyen ismert, kihez tartozik a pénz, majd újra fogadja meg ezt a vőlegény, és a barátai garantálják ezt. 3. Majd ezután mondja el a vőlegény, mit fog neki adni, ha a nő elfogadja az ő akaratát [a vőlegényét] és hogy mit fog neki adni, ha a nő tovább él, mint ő. 4. Ha úgy egyeznek meg, úgy helyes, hogy a nő jogosult lesz a fél vagyonna, és az egészre, amennyiben közös gyermekeik születnek, kivéve, ha újra házasodik. 5. A vőlegény erősítsen meg mindent, amit ígért egy fogadalommal, és a barátai garantálják ezt. 6. És ha ők [a rokonok] mindenben megegyeznek, úgy a menyasszony rokonai elfogadják a jegyességet – nőrokonukat feleségül ígérik, hogy tisztességes házasságban éljen egy olyannal [férfival], aki kívánta őt, majd [a rokonok] tegyenek kölcsönösen fogadalmat. 7. De ha a férj el akarja vinni őt egy másik thane földjére, akkor az úgy volna kedvező a nőnek, hogy a barátai megegyeznek [a férjjel], hogy nem esik neki semmi bántódása, és ha elkövet valamit, akkor ők lesznek a legközelebbiek, akik megfizetik a bírságot [helyette], ha neki nem lenne rá pénze. 8. Az esküvőn pedig a törvény szerint legyen jelen egy pap, aki az Úr áldásával, jólétben összeköti őket. 9. De arra is ügyelni kell, hogy a*

²⁰ A forrást közli: LIEBERMANN, Die Gesetze der Angelsachsen 31.; THORPE, Ancient Laws and Institutes of England 47.

²¹ LANCASTER, Kinship in Anglo-Saxon Society I 241: *Wulfstan* érsek szerint általában figyelmen kívül hagyták.

²² HERGER, A nővételtől az állami anyakönyvvezetőig 48.

*menyasszony és a vőlegény ne álljon túl közeli rokonságban egymással, hogy a későbbiekben ne kelljen szétválasztani őket azért, hogy hibásan egybekeltek.*²³

Korábban szoltam a kezesekről, akik a rokonok köréből kerültek ki, míg ebben az esetben a barátok (*freond*) töltötték be ezt a funkciót. Abból a feltevésből kiindulva, miszerint az egyén eskütársai a rokonai, logikusnak tűnik, hogy az eljegyzéskor is velük tesz fogadalmat. Feltételezhető, hogy rokonok hiányában – vagy nem szükségyszerűen csak velük – is eljegyezhető a lány.²⁴ Itt a barátok lehetnek a korábban már *gegylđamnak* vagy *congildonesnek* nevezett kezesek, valamint „egyszerű” barátok is. Ezek alapján úgy tűnik, hogy a rokoni kötelék a 10. századra némileg lazult.²⁵

A Kenti Eljegyzés 2. pontjában használt pénz az eredeti szövegben a *foster-lean*, melynek a pontos jelentése nem ismert. *Thorpe* szerint lehet, hogy ez egy másik szó a *mundiumra* vagy az a pénz, amit a nő családjának ígérnek az eljegyzéskor. Esetleg egyfajta díjazás a nevelésért, de nem tisztázott pontosan, hogy mit jelenthet.²⁶ Annyi bizonyos, hogy ez nem a *weotuma*.²⁷ A 6. pont eredetije közel lefordíthatatlan, a szakirodalom nem magyarázza meg, és minden fordító más eredményre jutott. A *borb* továbbra is a fogadalomra utal, miképp a *wed* is. A kettő között a különbség vélelmezhetően az volt, hogy a *wed* az egyes fogadalmakat jelenthette, minthogy minden mozzanat után külön fogadalmat kellett tenni, a *borb* pedig az eljegyzés megkötéséhez köthető fogadalom volt. Ennek a fentebb említett megszégése a *borb-bryce*, amiért később bírságot kell fizetni. *Thorpe* magyarázata alapján arra következtethetünk, hogy a két rokonság (a korábbiakból ítélve különösen a vőlegény, illetve a nő hatalombirtokosa) kölcsönösen is fogadalmat tett, és ez a jogi aktus keletkeztette az eljegyzési szerződés kötőerejét.²⁸ Jól látszik a forrásból, hogy ez már korántsem adásvételi szerződés volt, hanem egy formális megállapodás, amit nem a *weotuma* megfizetése hozott létre, hanem a kölcsönös fogadalmak. Bár a *weotuma* továbbra is létezett és részét képezte az eljegyzésnek, már csak egyfajta ígéret volt a vőlegény részéről a menyasszonynak egy később megfizetendő összegre, ami nem vételár, hanem szimbolikus jelentőséggel bíró ajándék.²⁹ A 7. pontban ezzel összefüggésben különös hangsúlyt helyeztek a menyasszony jövőjét illetően annak biztonságára.³⁰ Ennek megfelelően a férjnek újabb fogadalmat kellett tennie arra, hogy a lánynak nem esik bántódása, valamint a rokonok lesznek azok, akik kezesként felelősséget vállalnak majd a nő által elkövetett bűncselekményekért.

Érdekesképp megemlíthető azonban, hogy az apáccal kötött házasság – a kánonjogi bontó akadálynak megfelelően – nem csak hogy érvénytelen volt, hanem büntetendő is. *Knut* 1020-ra datált levele a következőt tartalmazta: „16. § És hasonlóképp elrendeljük a Mindenható Isten és minden Szentje nevében, hogy egy férfi se legyen oly' merész, hogy feleségül vesz egy apácát vagy egy nőt, aki egyházi fogadalmat tett. 17. § Ha valaki mégis így tesz, legyen kítaszított Isten előtt és rekesszék ki a Hívők közösségéből és szálljon minden vagyona, amije van a királyra, kivéve, ha eláll ettől a szentségtelen házasságtól és amilyen gyorsan csak lehet a végsőkig jóvá teszi Isten felé, amit tett.”³¹ Aki tehát a bontó akadály ellenére kötött házasságot, az

²³ *Liebermann* és *Thorpe* fordítása alapján. Lásd: *LIEBERMANN*, Die Gesetze der Angelsachsen 442–444.; *THORPE*, Ancient Laws and Institutes of England 255–257.

²⁴ *LANCASTER*, Kinship in Anglo-Saxon Society I 243.

²⁵ *LOYN*, Kinship in Anglo-Saxon England 12–14.

²⁶ *THORPE* 1840, Ancient Laws and Institutes of England 254.

²⁷ A forrás 3. és az 4. pontját a következő alfejezet tárgyalja.

²⁸ *THORPE* 1840, Ancient Laws and Institutes of England 255.

²⁹ *YOUNG*, Essays in Anglo-Saxon Law 172–173.

³⁰ *LANCASTER*, Kinship in Anglo-Saxon Society I 243.

³¹ A forrást közli: *LIEBERMANN*, Die Gesetze der Angelsachsen 274.; *THORPE*, Ancient Laws and Institutes of England 369–370.

békevesztette vált és mindenki ellenségévé. Jól látszik, hogy az egyház kötelékében élő nők védelme rendkívüli volt, és a kánonjog házassági köteléki jogi rendelkezését mintegy megerősítette az ahhoz fűzött világi szankció. Hasonlóan rendelkezik *Edmund* (ur. 939 – 946): aki apácával paráználkodott, azt nem lehetett „*tiszteletes*” temetésben részesíteni halálát követően.³²

Bizonyítható, hogy az angolszász nő a házasságkötés után is megmaradt a saját rokonságába, és nem került át a férjébe. *I. Henrik* normann uralkodó (ur. kb. 1068–1135) *Leges Henrici Primi* című gyűjteményében a *Consuetudo Westsaxe* című cikkben tartalmazza ezt a rendelkezést, ami azt engedi feltételezni, hogy a wessexi szokásjog meggyökerezett eleméről van szó: „70, 12. § *Hasonlóképp, ha egy nő követ el emberölést, bosszulják meg rajta, vagy gyermekén vagy a szülein vagy fizessék meg erről az oldalról [a kompenzációt], de ne a férjén vagy ártatlan kapcsolatain [a férj rokonságán].*”³³ A feleség által elkövetett bűncselekményért a felelősség a nőt és rokonságát terheli, nem a férjet. Megjegyzendő, hogy a nő gyermeke is viselhette a bosszút, ő pedig nagy valószínűséggel közös gyermek a férjjel. Logikusnak tűnik, hogy a férj családja is részt vett a vérbosszúban vagy az elégtétel megfizetésében, bár erre nézve semmilyen jogi kötelezettség nem terhelte őket, kivéve, ha a gyermeket a bűncselekmény közvetlenül érintette akár elkövetőként, akár sértettként. Ilyen esetben ugyanis mint legközelebbi rokonok, a szülei voltak a felelősek érte.³⁴ Mégis észszerűnek tűnik önmagában a feleségért is vállalni a vérbosszút vagy a jóvátétel megfizetését, ugyanis nem tartható az az elképzelés, hogy a férj nem tesz semmit a családjáért, aminek a fenntartása egyébként a kötelessége. Időben némileg visszafelé haladva hasonlóan rendelkezett *Nagy Knut* is. „76. § *És ha bárki lopott dolgot vissz a házába és lebukik, úgy helyes, ha ő [a tulajdonos] visszkapja, ami az övé.* 76. 1. § *És hacsak nem kerül a feleség zárja alá, ő ártatlan.* 76. 1a. § *De ő [a feleség] őrző az ő raktárának és ládájának a kulcsát, ha ezek zárja alá kerül a lopott dolog, úgy ő is bűnös.* 76. 1b. § *De egy feleség sem tilthatja meg a férjének, hogy azt hozzon a házába, amit ő szeretne.*”³⁵ *Iné* wessexi király Igazságában is található ilyesféle szabályozás: „57. § *Ha a férj marhát lop és azt a házába viszi, majd később lefoglalják nála, vesszítse el a részét [a háztartásból], de a felesége legyen kivétel, mert a feleségnek engedelmeskednie kell az urának. Ha esküvel meg tudja erősíteni, hogy nem evett a lopott húsból, tartsa meg a harmad részét [a háztartásból].*”³⁶ A két király rendelkezése két dologra mutat rá. Az első alapján a feleség nem volt büntetendő a férje által elkövetett bűncselekményekért, csak ha társtettes volt vagy az ő tudomásával történt a bűnös cselekmény. Így például a férj lopása esetén, ha a felesége, sőt, ha a gyermeke is tudott róla, eladták őket rabszolgának.³⁷ Másrészt a feleség köteles volt minden tekintetben engedelmeskedni a férjének, ami a felette fennálló *mundium* következményének tekinthető. A nő vérdíja nem változott meg a házassággal, az apja vérdíját viselte. Ennek megfelelően a közös gyermekük vérdíja a férj, illetve az apa vérdíját követte.³⁸ A kontinentális szokásjogot figyelembevéve azonban kitűnik, hogy

³² Egyházi 4. §. A forrást közli: LIEBERMANN, Die Gesetze der Angelsachsen 185.; THORPE, Ancient Laws and Institutes of England 247.

³³ A forrást közli: LIEBERMANN, Die Gesetze der Angelsachsen 588.

³⁴ LANCASTER, Kinship in Anglo-Saxon Society I 245.

³⁵ A forrást közli: LIEBERMANN, Die Gesetze der Angelsachsen 363–365.; THORPE, Ancient Laws and Institutes of England 419–421.

³⁶ A forrást közli: LIEBERMANN, Die Gesetze der Angelsachsen 115.; THORPE, Ancient Laws and Institutes of England 139.; ATTENBOROUGH, The Laws of the Earliest English Kings 55–57.

³⁷ LANCASTER, Kinship in Anglo-Saxon Society I 245.

³⁸ LOYN, Kinship in Anglo-Saxon England 206.

amennyiben a feleség rabszolga volt vagy a gyermek nem törvényes házasságból született, úgy ő az anya jogállását követte.³⁹ Az angolszász szokásjogból nincs pontos tudomásunk ilyen esetről.⁴⁰

A Kenti Eljegyzés 9. pontja a korszak egyik jelentős problémájáról szolt, a vérfertőzészről. A házassági bontó akadályok rendszerében ez volt az egyik olyan, aminek a gyakorlati jelentősége kiemelkedő volt, ami azt eredményezte, hogy nem csak kánonjogi tilalomról volt szó, hanem ezt a tilalmat a világi jog is megerősítette, bár szankciót – a kánonjogi érvénytelenségen kívül – nem fűzött hozzá. A forrásban használt „elválasztani” szó ebben az esetben az egyházi törvényszék előtti köteléki (érvénytelenítési) per következményére, a felek életközösségének a megszüntetésére vonatkozik. A nyugati egyház egyébként már 601-ben, I. Gergely pápasága időszakában megtiltotta az első unokatestvérek közti házasságkötést.⁴¹ Ennek ellenére *Aethelberht* Igazságában nem található olyan rendelkezés, ami ezt a kánonjogi bontó akadályt átvette volna. A legkorábbi Igazság, ami a vérfertőzéssel foglalkozott, *Wihfred* kenti király (ur. kb. 670 – 725) nevéhez fűződik: „3. § *Azok, akik meg nem engedett házasságban élnek, forduljanak egy tisztességes élet felé és tanúsítsanak bünbánatot vagy ki lesznek rekesztve az Egyház közösségéből.* 4. § *Az idegenek, ha nem teszik szabályossá a házasságukat, el kell hagyniuk a földet a vagyonukkal és a bűneikkel együtt.* 4.1. § *A mi népünk tagjai is ki lesznek közzösítve az Egyház közösségéből, de őket nem ítéljük jószágvesztésre.* 5. § *Ha ez a gyűlés után egy nemes meg nem engedett házasságot mer kötni a király és a püspök, valamint az írott jog parancsa ellenében, fizessen 100 shilling jóvátételt az urának, a szokásjognak megfelelően.* 5.1. § *Ha egy közember tesz így, fizessen 50 shilling jóvátételt és bünbánatot tanúsítva hagyja el a házasságát.* 6. § *Ha egy pap hozzájárul egy ilyen meg nem engedett házassághoz, [...] hagyjon fel a tevékenységével a püspök döntéséig.*”⁴² A *Wihfredet* következő királyok Igazságából ítélve, a vérfertőző házasságok továbbra sem tűntek el az angolszász jogéletből. A tiltás *Idősebb Edward* és *Guthrum* békéjében megismétlődött, mintegy háromszáz évvel *Wihfred* után, mint ahogy a Kenti Eljegyzésben is felhívják a figyelmet, hogy „ne legyenek túl közeli rokonok”, valamint *Knutnak* is szükségesnek tűnt a rendelkezés megismétlése – nyilvánvalóan azért, mert az egyházi elvárás nem volt elegendő ahhoz, hogy a jogszokás eltűnjön: „51. § *Ha bárki vérfertőzést követ el, fizessen jóvátételt a rokoni kapcsolat fokozatának megfelelően vagy vérdíj vagy bírság vagy minden vagyonának megfelelően.* 51.1. § *Nincs jelentősége a rokoni kapcsolatoknak annál, aki lánytestvérével vagy egy sokkal távolabbi rokonával hál.*”⁴³ Még *Knut* uralkodása alatt ismét szabályozták a kérdést, ezúttal a Northumbriai Papok Törvényén belül (1020–1023). A rendszabás megtiltotta, hogy „bárki a negyedik fokon belüli rokonával lépjen házasságra”, valamint, hogy „senki nem lépjen házasságra lelki rokonával”.⁴⁴

A 7. századtól kezdve állandóak voltak a levelezések az egyháziak és a királyok között a vérfertőzést illetően, amit – az egyházi elvárásnak eleget téve – újra és újra törvényekkel próbáltak megakadályozni az uralkodó.⁴⁵ Hamar kiderült, hogy első unokatestvérek gyakorta házasodtak össze, és megesett, hogy fiúk vették el az apjuk özvegyét.⁴⁶ Két ilyen királyról van tudomásunk. Az egyik a *Eadbald*, Kent királya (ur. 616–640) akiről *Bede* azt írta: „(...) az apostol tanúsága szerint olyan paráznasággal szennyezett volt e cselekedet, miképp elvette az apja feleségét, ami még a pogányok között is hallatlan

³⁹ SCHUMANN, Die nichteheliche Familie, 4–10.

⁴⁰ KEMBLE, Saxons in England 1 204–208.

⁴¹ LANCASTER, Kinship in Anglo-Saxon Society I 240.

⁴² A forrást közli: LIEBERMANN, Die Gesetze der Angelsachsen 12, THORPE, Ancient Laws and Institutes of England 39.; ATTENBOROUGH, The Laws of the Earliest English Kings 27.

⁴³ A forrást közli: LIEBERMANN, Die Gesetze der Angelsachsen 346–347.; THORPE, Ancient Laws and Institutes of England 405.

⁴⁴ LANCASTER, Kinship in Anglo-Saxon Society I 240–241.

⁴⁵ LANCASTER, Kinship in Anglo-Saxon Society I 240–241.

⁴⁶ KEMBLE, Saxons in England 2 407–409.

volt”.⁴⁷ A második *Aethelwulf*, Wessex királya (ur. 839–858). *Asser* szerint „*Aethelbald fia, Isten tilalmával és a keresztény méltósággal, valamint a pogány szokásokkal ellentétben, apja ágyába emelkedve, feleségül vette Judithot, Károlynak, a frankok királyának lányát, hatalmas gyaláztat okozva ezáltal azoknak, akiktől ballottam.*”⁴⁸ *Whitelock* szerint ez egy pogány szokás volt, de a történétírók szégyenkezését figyelembe véve kérdéses, hogy valóban megszokott volt-e az özvegy feleségül vétele.⁴⁹ Uralkodók sem kerülhették el a vérfertőzés vádját: ekképpen végződött *Eadwig* és *Aelfgifu* házassága is (Anglia: ur. 955–959). Arról csak feltételezések vannak, hogy ők ketten milyen rokonsági viszonyban álltak egymással, az egyház mindenesetre megelégedett azzal, hogy „*túl közeli rokonok voltak*”. Feltételezhető, hogy különböző politikai játszmák áldozatai lettek, de az igazságot homály fedi.⁵⁰

A házasságok stabilitását figyelembe véve szemet szúrhat, hogy sok Igazságban visszatérő rendelkezés a házasságtörés, illetve a poligámia tilalma. Ezek szerint gyakori volt az ágyaság a kereszténység felvétele utáni időben is, még a papság körében is.⁵¹ Magyarázatul szolgálhat egyrészt, hogy az ágyaság az ősi szokásjog poligámiát eredményező intézménye volt és bibliai tilalom sincs rá⁵² (a püspökök kivételével, akikre vonatkozóan *Pál* apostol azt javasolta, hogy egyfeleségű férfiak legyenek⁵³), másrészt az egyházi szolgálók házasságát az Újszövetség nem tiltotta, és a cluny reformmozgalom idejéig a kánonjog is ezt a szemléletmódot követte. A házasságtörés azonban – természetesen – bűncselekménynek számított. Más kérdés, hogy a nőket sokkalta súlyosabb büntetéssel fenyegette a szokásjog, mint a férfi elkövetőket. *Alfréd* szerint „10. § *Ha bárki egy férjes asszonnyal bál, akinek [a férjnek] a vérdíja 1200 shilling, fizessen [a férfi] 120 shilling jóvátételt a férjnek, ha a férj vérdíja 600 shilling, akkor 100 shillinget fizessen, ha pedig közember, akkor 40 shilling jóvátételt fizessen [hasonló bűncselekményért].*”⁵⁴ A férfirokon megölhette a házasságtörő férfit, akit a nőrokonával talált (42.7. §). A fenti rendelkezést *Knut* megerősítette (50.1. §), majd pár szakasszal később újra szabályozta a bűncselekményt, és testcsonkítással fenyegette a házasságtörő nőt: „55. § *Egy nő se kövessen egy házasságtörést. Ha még férje életében teszi egy másik férfival és ez kiderül, úgy ő szégyent hozott magára és mindene, amije volt legyen a férjé és veszítse el az orrát és a füleit.*”⁵⁵ A kontinentális szokásjogban is ismert volta germán törzsek körében, hogy a férj akár meg is ölhette a feleségét, de ilyen testcsonkító büntetésre nincs más példa.⁵⁶ Ami a férfit illette, büntetése – *Alfréd* korábbi rendelkezéséből és *Aethelberht* szabályozásából kifolyólag – valószínűleg csupán a bírság megfizetése volt. „31. § *Ha egy szabad férfi egy másik szabad férfi feleségével bál, fizessen a férjnek a saját vérdíjának megfelelő összeget, majd saját költségén szerezzzen neki új feleséget és vigye a férj házához.*”⁵⁷ Így bár a házasságtörő férfit nem ölték meg,

⁴⁷ LANCASTER, Kinship in Anglo-Saxon Society I 241.

⁴⁸ LANCASTER, Kinship in Anglo-Saxon Society I 241.

⁴⁹ LANCASTER, Kinship in Anglo-Saxon Society I 241.

⁵⁰ KEMBLE, Saxons in England 2 409–413.

⁵¹ LANCASTER, Kinship in Anglo-Saxon Society I 246–247.

⁵² RUFF, The Problem of Monogamy vs. Polygamy and Its Regulation in the Mosaic Law as well as in Later Jewish and Christian Commentaries 155–162.

⁵³ 1. Timóteus 3:1–6. „*Igaz ez a beszéd: Ha valaki püspökséget kíván, jó dolgot kíván. Szükséges annakokáért, hogy a püspök feddhetetlen legyen, egy feleségű férfiú, józan, mértéletes illedelmes, vendégszerető, a tanításra alkalmas; Nem borozó, nem verekedő, nem rút nyereségre vágó; hanem szelíd, versengéstől ment, nem pénzszóvárgó; Ki a maga házáat jól igazgatja, gyermekeit engedelmeségben tartja, minden tisztességgel; Mert ha valaki az ő tulajdon házáat nem tudja igazgatni, mimódon visel gondot az Isten egyházára?*”

⁵⁴ A forrást közli: LIEBERMANN, Die Gesetze der Angelsachsen 57.; THORPE, Ancient Laws and Institutes of England 69.; ATTENBOROUGH, The Laws of the Earliest English Kings 71.

⁵⁵ A forrást közli: LIEBERMANN, Die Gesetze der Angelsachsen 348–349.; THORPE, Ancient Laws and Institutes of England 407.

⁵⁶ LANCASTER, Kinship in Anglo-Saxon Society I 128.

⁵⁷ A forrást közli: LIEBERMANN, Die Gesetze der Angelsachsen 5.; THORPE, Ancient Laws and Institutes of England 11.; ATTENBOROUGH, The Laws of the Earliest English Kings 9.

de a kenti szokásjog szerint különösen nehéz volt kiengesztelni a férjet, a bírság és a nővétel ugyanis hatalmas kiadásokkal járt. Ha nem tudott fizetni, természetesen vérbosszú következett.

A házasság felbonthatóságának kérdése a korszak kánonjogában még nem volt véglegesen eldöntött. Bizonyára ez is hozzásegített ahhoz, hogy bontás intézménye, amelyet a germán törzsi szokásjogok ismertek, továbbra is gyakorlatban maradjon, többnyire a férj egyoldalú aktusaként.⁵⁸ Az angolszász bontójogba, különös tekintettel a női egyoldalú bontási szándékra, *Aethelberht* Igazsága enged betekintést: „79. § *Ha a feleség el akar válni úgy, hogy magával viszi a közös gyermeküket, legyen övé a vagyon fele a [háztartásból].* 80 §. *Ha a férj meg akarja tartani a gyermeket, legyen a feleségé a vagyonnak akkora része, ami egy gyermeket illet.*”⁵⁹ Ennek megfelelően a feleség is mindenféle nehézség illetve bírósági eljárás nélkül egyoldalúan megszüntethette a házasságot.

Ezzel a kenti szokásjogi rendelkezéssel szemben *Hough* kutatásainak köszönhetően egy új eshetőség is felvetődött. Szerinte ugyanis félrefordítás történt. Az eredeti óangol szöveg így hangzik: „79. § *Gif mid bearnum bugan wille, healfne scaet age.* 80. § *Gif ceorl agan wile: swa an bearn.*”⁶⁰ A szakaszban a *bugan* az, amit mindenki elválásnak, elmenésnek fordított. A *Bosworth-Toller's Dictionary* szerint azonban a szó jelentése lakni, élni. Ebből arra következtethetünk az eredeti szöveg szerint, hogyha a nő a gyermekkel marad, legyen övé a vagyon fele. Mivel nincsen se a többi germán népjogban, se a többi angolszász király Igazságában még csak hasonló rendelkezés sem, semmi sem támasztja alá, hogy valójában joga lett volna a nőnek egyoldalú akarattal a házassági együttélést megszüntetni és ezzel a házasságot felbontani. Sőt, a *Paenitentiale Theodori* szerint „jogszerű házasságot nem lehet felbontani mindkét fél konszenzusa nélkül.”⁶¹ Az azonban bizonyos a germán törzsi szokásjogokat megfigyelve, hogy a férj halála után, ha a nő újra házasodott, elvesztette a férje által ráhagyott vagyont (vagy legalábbis kevesebbet tarthatott meg abból).⁶² Mivel ezeknek a vagyontárgyaknak a célja a nő eltartása volt özvegysege idejére, ha ismét férjhez ment, ezek elvesztették szerepüket, így visszaháramlottak a néhai férj családjára. Így a konklúziója az, hogy amennyiben a nő a gyermekkel maradt, az elhalt vagyonának felét megkapta, míg a másik fél a férj családját illette. Ha az özvegy újránházasodott, csupán egy gyermekrész illette – tulajdonként. „79. § *Ha a nő a gyermekkel marad, legyen övé a vagyon fele a háztartásból.* 80. § *Ha újra férjhez megy, legyen övé a vagyonnak akkora része, ami egy gyermeket illet.*”⁶³ *Hough* gondolatmenete jól alátámasztott, így – bár kecsegtetően hangzik a nő egyoldalú bontási joga – a valóságban ez nem létezhetett.

3. A házas és az özvegy nő vagyoni állása

A germán népjogok dotális rendszere egy olyan vagyonekülönítésen alapuló szerződéses vagyoni rendszer volt, ahol az elsődleges szerepet a névadó *dos* töltötte be, amit az angolszászok a *weotuma* szóval jelöltek. A római jogból ismert *dos* azonban nem feleltethető meg a germának. Amíg az előbbit a nőre való tekintettel a férj kapta egyfajta hozzájárulásként a házasság terheihez,

⁵⁸ HERGER, A nővételtől az állami anyakönyvvezetőig 119.

⁵⁹ A forrást közli: LIEBERMANN, Die Gesetze der Angelsachsen 8.; THORPE, Ancient Laws and Institutes of England 23.; ATTENBOROUGH, The Laws of the Earliest English Kings 15.

⁶⁰ A forrást közli: LIEBERMANN, Die Gesetze der Angelsachsen 8.; THORPE, Ancient Laws and Institutes of England 22.; ATTENBOROUGH, The Laws of the Earliest English Kings 14.

⁶¹ HOUGH, The early Kentish 'divorce laws': a reconsideration of Æthelberht, chs. 79 and 80 22–23.

⁶² HOUGH, The early Kentish 'divorce laws': a reconsideration of Æthelberht, chs. 79 and 80 24–33.

⁶³ HOUGH, The early Kentish 'divorce laws': a reconsideration of Æthelberht, chs. 79 and 80 33–34.

addig az utóbbit a feleség kapta a férjtől. Ennek eredete a nővétel esetében a vételárig⁶⁴ nyúlik vissza. Az, hogy a nőnek milyen joga volt a *dos* felett, a házassági szerződéstől függött.⁶⁵ A germán-frank korban azonban széles körben elterjedt jelenség volt, hogy a férj és a feleség vagyona ún. vagyongazgatói rendszerben működött. Ennek a lényege az volt, hogy a házassággal járó *mundium*ból kifolyólag a férjnek *ipso iure* joga (és kötelessége) volt a felesége vagyonát igazgatni azzal, hogy a rendelkezési jog a feleség hozzájárulásához volt kötve. Bár a férj igazgatta mindkettőjük vagyonát, ezek mégsem egyesültek, és a női vagyon elemeit a házasság megszűnésével eredeti nagyságukban ki kellett adni a nőnek.⁶⁶ Más kérdés, hogy a gyakorlatban ezt az igényét tudta-e érvényesíteni a férjjel vagy annak örököseivel szemben, ha a női vagyont elfogyasztották a házasság fennállása alatt. A frank-germán korszak utáni időkre tehető a vagyonközösségi rendszer elterjedése, melyben a házastársak tulajdonostársak lettek az egyesült házassági vagyon felett, amit továbbra is a férj kezelt.⁶⁷ Noha időben ennek a rendszernek a kialakulása a középkor vége felé tart, szükséges megemlíteni, ugyanis az angolszász házassági vagyongazgatói a két rendszernek egyfajta fúziójaként működött.

A házassági vagyongazgatói területét az angolszász jogi kultúra nem különítette és nem is különíti el az általános vagyongazgatói; ezt a jogterületet csak a modern jogtudomány hozta létre. A női vagyoni jogok így inkább a magyar tradicionális jog ún. női különjogok kategóriájával mutattak hasonlóságot. Létezésük oka a túlélő feleség vagyoni önállóságának a biztosítása volt özvegyisége idejére. Az angolszász szokásjog a *weotumát* és a *morgen-gifut* ismerte, azonban hozományról⁶⁸ vagy jegyajándékról⁶⁹ ebből a korból nincs tudomásunk. A *weotumáról* (a kontinentális germán szokásjogokban a *dos* intézményéről) korábban már volt szó. Eredetileg a nővétel ügyleténél a vételárat jelentette, amit a menyasszony feletti hatalom birtokosa, később pedig a menyasszony kapott, ekkor már szimbolikus ajándékként. Nagy Alfréd 9. század végi törvénykönyve szerint ez a szüzessége ára volt. Nagy Knut uralkodása alatt, a 11. századra már a szüzesség árának sem volt tekinthető, hanem csak egyszerű vagyontömeg volt, amivel megpecsételték az akkor már formális megegyezéssé vált – házasságkötést. Ez Knut Igazságának korábban említett 74. §-ában található, miszerint „*ne adják el őt pénzért*”, az egyház ugyanis pogány szokásokat látott a nővételben. A *dos Tacitus*⁷⁰ korában csak ingóságokat jelentett, míg később ingatlanokat is takarhatott. Két formája létezett, a szerződéses és a törvényes. Utóbbi akkor járt a nőnek, ha a házasságkötéskor elmaradt a *dos* rendelés.⁷¹ Ennek értéke Schroeder szerint a *mund-byrd* megsértése (*mund-bryce*) után fizetendő jóvátételhez közelített. Logikusnak tűnik, hogy ha a nőablás során megsértették a *mund-byrdet* (*mundium*), akkor a törvényesen járó *weotumát* gyakorlatilag ellopták a hatalom birtokosától. Ennek az összege pedig *Aethelberht* (82. §) illetve Alfréd törvényeiből ki is derül: „18.1.§ *Ha egy eljegyzett nő*

⁶⁴ Lásd bővebben: HERGER, A modern magyar házassági vagyongazgatói kialakulása és rendszere a német jogfejlődés tükrében 49–51.

⁶⁵ Lásd bővebben HERGER, A modern magyar házassági vagyongazgatói kialakulása és rendszere a német jogfejlődés tükrében 55.

⁶⁶ HERGER, A modern magyar házassági vagyongazgatói kialakulása és rendszere a német jogfejlődés tükrében 61–65.

⁶⁷ HERGER, A modern magyar házassági vagyongazgatói kialakulása és rendszere a német jogfejlődés tükrében 68.

⁶⁸ HERGER, A modern magyar házassági vagyongazgatói kialakulása és rendszere a német jogfejlődés tükrében 63.

⁶⁹ BUCKSTAFF, Married Women's Property in Anglo-Saxon and Anglo-Norman Law and the Origin of the Common-Law Dower 247.

⁷⁰ TACITUS, Germania (18).

⁷¹ HERGER, A modern magyar házassági vagyongazgatói kialakulása és rendszere a német jogfejlődés tükrében 54–55.

*paráználkodik, fizessen 60 shillingnek megfelelő jóvátételt a házasság fogadalmának megszegéséért, ha közember.*⁷² Schroder elméletéből kiindulva, ha nem rendeltek *dost* a házasságkötés során, a törvényes *dos* mértéke rendkívüli volt az alkuképes szerződéses *doshoz* képest. Nagy Knut Igazságától fogva ugyanis ennek összege a vérdíjhoz igazodott.⁷³ „52. § *Ha bárki meggyaláz egy hajadont, fizessen bírságot a saját vérdíjának megfelelően.*”⁷⁴

A *morgen-gifut*, vagy nászajándékot a feleség kapta a házasság elhálását követő reggelen. Ameddig a *weotuma* átadása a házasságkötés szükséges eleme volt, addig a *morgen-gifu* nem volt kötelező. Csupán egy ajándék volt a feleség részére annak megbecsüléseként. Korábban csekély értékű ingóságokban állt, de később ingatlanok is képezhettek. A „reggeli ajándék” a nő tulajdonában maradt. Később, mikor szimbolikussá vált a *weotuma*, a *morgen-gifu* bírt nagyobb jelentőséggel: a célja a nő eltartása lett özvegyesége idejére.⁷⁵

A korábban említett Kenti Eljegyzés 3. és 4. pontját egy ránk maradt konkrét házassági szerződéssel együtt vizsgáljuk meg. A szerződés így szól: „*A szerződés, amit Godwin kötött Byrhrtricol amikor megkérte a lánya kezét: először is ad neki [a nőnek] egy font aranyat, amiért az ő [Godwin] akaratát választja. És földet ad neki Streetnél, mindennel, ami hozzá tartozik és Burwaramescnél még fél száz híd-et és vele harminc ökröt és húsz marhát és lovakat és tíz szolgát. Ezt ígérte Kingstonnál Knut király előtt. (...) És amelyikük túléli a másikat, legyen övé a teljes vagyon, azzal a földdel együtt, amit én adok neki, mint mindent.*”⁷⁶ A Kenti Eljegyzés 3. pontban szereplő „*mit fog neki adni, ha a nő elfogadja az akaratát*” ebben a szerződésben is megjelent, némileg más formában. Ez nem más, mint a *weotuma*, míg az „*és mit fog neki adni, ha a nő tovább él, mint ő*” a *morgen-gifu*. Látszik a szerződésből, hogy az előbbi tényleg jelentéktelen összegnek tűnik a hatalmas nászajándékhoz képest, amely valóban a majdani özvegy ellátását szolgálta. Az utolsó szófordulat („*azzal a földdel együtt*”) a nászajándékra utal. Ezek szerint a nőnek valódi tulajdonjoga volt felette. Teljesen értelmetlen lett volna ekkora birtokot adományozni neki, ha a házasság végével megkapja a fél- vagy egész vagyont, kivéve, ha rendelkezhet vele a házasság alatt.⁷⁷ A Kenti Eljegyzés 4. pontja szerint az özvegy nő jogosult a fél vagyonra, illetve az egészre, amennyiben közös gyermekük születik. Ugyan ezt látjuk a szerződésben is azzal, hogy nem csak a túlélő nő, hanem a túlélő férfi is megkapta volna azt: „*És amelyikük túléli a másikat, legyen övé a teljes vagyon*”. Ezek szerint az *Aethelberht* óta eltelt négyszáz év alatt jelentősen javult a nő helyzete. Akkoriban ugyanis a nő gyermek hiányában csak a *morgen-gifut* kapta volna meg, közös gyermek esetén is maximum a vagyon felét. „78. § *Ha a feleség élő gyermeket szül és a férje előbb hal meg, legyen övé a vagyon fele [a háztartásból].* 81. § *Ha nem szült és a férj előbb hal meg, akkor a vagyonát és nászajándékát [a feleség] apai rokonai kapják.*”⁷⁸

Érdeemes megfigyelni, hogy a nászajándék jelenléte csak a gyermektelen nő esetén van megemlítve. *Schroeder* szerint amennyiben közös gyermek született, úgy a *morgen-gifut* „*felülírta egy magasabb rendű vagyonközösség*”, azaz a gyermeket szülő feleség társtulajdonosa lett a közös

⁷² A forrást közli: LIEBERMANN, Die Gesetze der Angelsachsen 59–60.; THORPE, Ancient Laws and Institutes of England 73.; ATTENBOROUGH, The Laws of the Earliest English Kings 73.

⁷³ YOUNG, Essays in Anglo-Saxon Law 166–167.

⁷⁴ A forrást közli: LIEBERMANN, Die Gesetze der Angelsachsen 346–347.; THORPE, Ancient Laws and Institutes of England 407.

⁷⁵ YOUNG, Essays in Anglo-Saxon Law 179.

⁷⁶ THORPE, Diplomatarium Anglicum Aevi Saxonici 312.

⁷⁷ BUCKSTAFF, Married Women's Property in Anglo-Saxon and Anglo-Norman Law and the Origin of the Common-Law Dower 244–245.

⁷⁸ A forrást közli: LIEBERMANN, Die Gesetze der Angelsachsen 8.; THORPE, Ancient Laws and Institutes of England 23, ATTENBOROUGH, The Laws of the Earliest English Kings 15.

vagyonnak.⁷⁹ A változás jól nyomon követhető. *Iné* Igazságának 57. §-ából kiderül, hogy akkoriban a nő a közösvagyonból harmadot tudhatott magáénak, ha a házasság gyermektelen maradt, és valószínűsíthetőleg ugyanúgy igényt tarthatott annak felére közös gyermek esetén. *Aethelstan* idején (ur.) is harmadrész illeti meg a feleséget (VI. 1.1. §). A 11. században a fentiek szerint viszont a nő hányada harmadrésztől akár a vagyon felére is emelkedhetett, ha úgy egyeztek meg, valamint az egészre, amennyiben gyermekük született.⁸⁰ Mindenesetre ez csak addig járt a nőnek, amíg újra nem házasodott, ugyanis az új házassággal elveszítette a vagyont. Itt megint csak szembesülünk a téma nehézségével, hiszen az újránházasodásnak ez a következménye azt az értelmezést kívánna, hogy csupán özvegyi haszonélvezetről van szó. *Schroeder* azonban hangsúlyozza, hogy a férj és a feleség életükben társtulajdonosokká váltak, és egyikük sem rendelkezhetett a másik vagyona felett annak hozzájárulása nélkül, ezért az oklevelekben mindig meg van említve, hogy vagy együtt rendelkeznek, vagy pedig a másik beleegyezésével.

Schroeder értelmezését a közös gyermekkel rendelkező felek vagyonszövetségéről erősen megkérdőjelezi, hogy mind a férj vagyona, mind a feleségé mentes volt a másik fél adósságaitól. Ha a vagyon passzívái nem egyesülnek, mivel magyarázható az aktívák feltételezett egyesülése? És nem inkább özvegyi haszonélvezet az, amit *Schroeder* az özvegy nőt újránházasodásáig megilleti férje vagyonán, ahelyett, hogy feltételezett tulajdonjogától fosztanak meg az új frigy alkalmával? A germán szokásjogok partikularizmusa, szinte áttekinthetetlen rendszere nem teszi lehetővé, hogy majd másfél évezred távlatából teljes bizonyossággal fogalmazzunk meg állításokat. Az azonban tudható, hogy a nő számíthatott a rokonságára a házasságkötést követően is. A Kenti Eljegyzés 7. pontja szerint a rokonság fizette a nő bírságát, ha nem volt elég pénze rá. Védtek továbbá a vagyonát a férj önkényes elidegenítési szándékával szemben, valamint, ha abúzus érte őt, akkor kezdeményezhették a férjnél a házasság felbontását, illetve súlyosabb esetben vérbosszút indíthattak.⁸¹

A házasság megszűnésével a (feltételezett) vagyonszövetség megszűnt, és a vagyontárgyak felosztása következett. A házastársak nem voltak örökösei egymásnak, csak a gyermekeiken keresztül. Ha a feleség halálával ért véget a házasság, a saját örökölt vagyona, illetve amit a házasság alatt a férjétől kapott, örököseire szállt: gyermekeire. A *morgen-gif*, minthogy azt arra az esetre kapta a nő, ha túléli a házastársát, visszakért a férjhez.⁸² Ha a férj halálával ért véget a házasság, úgy az eredeti házközösség felbomlott, a legidősebb férfi családtag lett az új családfő, a nő pedig özvegygé vált. Őt illették az örökölt és ajándékba kapott dolgai, a harmad, fél vagy egész vagyon (kortól, illetve gyermektől függően) vagy ezzel szemben a végrendelettel ráhagyott vagyon.⁸³ Ami nem a nőt illette, az visszaháramlott a férj rokonaira.⁸⁴

A középkorban egy nő életében az özvegyesség számított a legkedvezőbb szakasznak. Az Igazságok egyrészt a megözvegyült nők védelmét célozták meg, másrészt azonban fokozták a kötelezettségeiket is a király és az egyháza felé. Mindamelllett a helyzetük folyamatosan javult.⁸⁵ Az

⁷⁹ BUCKSTAFF, Married Women's Property in Anglo-Saxon and Anglo-Norman Law and the Origin of the Common-Law Dower 246.

⁸⁰ YOUNG, Essays in Anglo-Saxon Law 175.

⁸¹ YOUNG, Essays in Anglo-Saxon Law 177–178.

⁸² YOUNG, Essays in Anglo-Saxon Law 179.

⁸³ YOUNG, Essays in Anglo-Saxon Law 178., BUCKSTAFF, Married Women's Property in Anglo-Saxon and Anglo-Norman Law and the Origin of the Common-Law Dower 249.

⁸⁴ RIVERS, Widows' Rights in Anglo-Saxon Law 211.

⁸⁵ RIVERS, Widows' Rights in Anglo-Saxon Law 208–210.

angolszász jogi kultúrában a nők minden körülmények között *mundium* alatt álltak. Nem volt ez máshogy az özvegyek esetében sem. A korai időkben az özvegy apai rokonságának a védelme alatt állt a férje halálát követően. *Aethelberht* Igazságának 81. §-a szerint a nő ugyanis visszatért a rokonaihoz a házasság megszűnése után, és ők kezelték onnantól kezdve örökölt vagyonát és a *morgen-gifut* is. Ennek a *mundium*nak a megsértése súlyos büntetést vont maga után egy előkelő özvegy esetén. Érdekesség, hogy özvegyrablás esetén a kompenzáció megfizetését követően nem rendelkeznek a nő visszaadásáról: „75. § *A kompenzáció a legmagasabb rangú nemes özvegy mundiumának a megsértéséért 50 shilling legyen.* 76. § *Ha egy ember erőszakkal magával visz egy özvegyet, aki nem hozzá tartozik, kétszeres legyen a mundiumért fizetendő összeg.*”⁸⁶ Nagy Alfréd törvénykönyvének bevezetése azonban súlyos büntetéssel fenyegette azokat, akik megsértették egy özvegy *mundiumát*: az életükkel fizettek: „34. § *Ne háborgasd az özvegyeket és a mostoha-gyerekeket, és ne is okozz nekik sérülést, mert ha ellenkezőleg cselekedsz, megjelennek színem előtt és Én meghallgatom őket, majd kardom által fogsz meghalni, hogy megbizonyosodjak róla, hogy a feleséged özvegy, a gyermekeid pedig árvák legyenek.*”⁸⁷

Ha a házasságból gyermek született, akkor az özvegy számíthatott férje rokonainak anyagi támogatásra. *Hlothere and Eadric* (Kent: *Eadric* ur. 664–673, *Hlothere* ur. 673–685) Igazsága szerint: „6. § *Ha a férj halálával feleséget és gyermeket hagy hátra, úgy helyes, ha a gyermek az anyjával marad, és az apa rokonai lesznek az őrzői, akik kezelik a vagyonát, mindaddig, ameddig tíz éves nem lesz.*”⁸⁸ Ezek alapján egy apai rokon látta el a vagyon kezelését, valamint ő lett a gyermek gyámja (a felette *mundiumot* gyakorló) is. Hasonlóan rendelkezett *Iné* is: „38. § *Ha egy férjnek van egy gyermeke a feleségétől és a férj meghal, az anya maradjon a gyermekkel és nevelje fel, és minden évben 6 shillinget kapjon az ellátására – egy marhát nyáron és egy ökröt télen, a rokonok pedig tartsák fenn a családi házat, amíg a gyermek el nem éri az érett kort.*”⁸⁹ Itt arról volt szó, hogy a rokonok részt vettek a gyermek felnevelésében és az özvegynek évente 6 shilling támogatást nyújtottak törvényesen, ami pont megfelelt egy ökörnek és egy marhának. Kétséges, hogy minden évben megkapták volna az özvegy nők e két állatot, hiszen ezek hatalmas értéket képviseltek, az azonban világos az említett szakaszokból, hogy az özvegynek kedvező rendelkezések nagyobb arányban szolgálták a gyermekek érdekét, mint az özvegyét.⁹⁰

Az özvegy, mint említésre került, a korai időkben az apai rokonainak a *mundiuma* alatt állt. Ez azonban *Aethelred* idejére (ur. 978–1013) megváltozott: „V. 21. § *És minden özvegy, aki törvényes életmódot folytat legyen az Úr és a király békéje alatt.* 21.1 § *És mindegyik maradjon 12 hónapig férj nélkül, utána pedig válassza azt, akit akar.*”⁹¹ *Knut* megismételte a fenti rendelkezést, majd részletesebben szabályozta: „73a. § *De ha ő egy éven belül újra házasodik, vesztse el a morgen-gifut és minden vagyonát, amit a férje hagyott rá.* 73.3. § *És ne szentelje túl gyorsan magát az Úrnak se.* 73.4. § *És fizesse meg az adót 12 hónapon belül, vagy korábban, ha úgy megfelelő neki.*”⁹² Ezekből a szakaszokból kitűnik az új szabály: az özvegy már nem a rokonai *mundiuma* alatt állt, hanem a király és az egyház hatalma alatt. Ez a fajta

⁸⁶ RIVERS, Widows' Rights in Anglo-Saxon Law 210.

⁸⁷ A forrást közli: LIEBERMANN, Die Gesetze der Angelsachsen 39.; THORPE, Ancient Laws and Institutes of England 53.

⁸⁸ A forrást közli: LIEBERMANN, Die Gesetze der Angelsachsen 10.; THORPE, Ancient Laws and Institutes of England 31.; ATTENBOROUGH, The Laws of the Earliest English Kings 19.

⁸⁹ A forrást közli: LIEBERMANN, Die Gesetze der Angelsachsen 105–107.; THORPE, Ancient Laws and Institutes of England 127.; ATTENBOROUGH, The Laws of the Earliest English Kings 49.

⁹⁰ RIVERS, Widows' Rights in Anglo-Saxon Law 212.

⁹¹ A forrást közli: LIEBERMANN, Die Gesetze der Angelsachsen 243.; THORPE, Ancient Laws and Institutes of England 311.

⁹² A forrást közli: LIEBERMANN, Die Gesetze der Angelsachsen 360–361.; THORPE, Ancient Laws and Institutes of England 417.

„távolság” pedig az özvegy és a *mundium* gyakorlója között nagyobb szabadságot enged a nőnek, mint amilyen mértékűt korábban bármikor élvezett. *De facto* önjogúvá vált, perképességre is szert tett. Szabadon rendelkezhetett a tulajdona fölött, elidegeníthette és végrendelezhetett is róla. Ha új házasságot kötött, természetesen új férje *mundiuma* alá került. Ahogy ilyen esetben elveszítette az előző férjtől származó vagyont, ez történt akkor is, ha kolostorba vonult. Figyelemre méltó, hogy ha 12 hónap özvegyiség után választotta e két út valamelyikét, magával vihetette vagyonát. Ugyancsak 12 hónapja volt megfizetni az adót, ami nem volt más, mint elhunyt férje hadifelszereléseinek a kiadása.⁹³

4. Következtetések

Bár a normann korszak beköszönte nem számolta fel az özvegy nő kedvező jogállását, a szakirodalom egységes abban, hogy az angolszász kor volt az özvegyi jogok virágkora.⁹⁴ Kutatásom során törekedtem arra, hogy az angolszász törzsi királyságok jogkönyveiben a házassági köteléki jogra, illetve a házas és az özvegy nő vagyoni jogi állására vonatkozó valamennyi normát összegyűjtsem és értelmezzem. Feltételezések és bizonytalanságok természetesen továbbra is vannak, ami a források nem egyszer homályos szövegének és azok eltérő, szubjektív szakirodalmi magyarázatának köszönhető. Ennek ellenére egyértelmű eredmény annak a bizonyítása, hogy a nő semmiképp sem számított az angolszász korban dolognak. Bár nem nevezhető egy kifejezetten virágzó korszaknak a nők életében az óangol jog uralmának hatszáz éve, mégis szabadabb volt az angolszász nő angol utódainál.

Felhasznált irodalom és források

- ADAMS, Henry – CABOT LODGE, Henry – YOUNG Ernest – LAUGHLIN, J. Laurence: *Essays in Anglo-Saxon Law*. Washington 1876
- ATTENBOROUGH, Frederick Levi (szerk. és ford.): *The Laws of the Earliest English Kings*. Cambridge, 1922
- BABJÁK Ildikó: *Barbárság vagy germánság?* Budapest 2011
- BAILEY, J. Paula: *Daughters, Wives, and Widows: A Study of Anglo-Saxon and Anglo-Norman Noble Women*, <https://hsu.edu/uploads/pages/2001-2afdaughters.pdf> (2023. 07. 09.)
- BENEDEK Ferenc – PÓKECZ KOVÁCS Attila: *Római magánjog*. Budapest 2020
- BUCKSTAFF, Florence Griswold: *Married Women's Property in Anglo-Saxon and Anglo-Norman Law and the Origin of the Common-Law Dower*. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 1893/4. sz. 33–64.
- DUNN, Kimberlee Harper: *Germanic Women: Mundium and Property 400-1000*, https://digital.library.unt.edu/ark:/67531/metadc5378/m2/1/high_res_d/thesis.pdf (2023. 07. 09.)
- HAJDU Lajos – HORVÁTH Pál – NAGY Lászlóné (szerk.): *Bevezetés az egyetemes állam- és jogtörténet forrásaiba. A feudális jog forrásai 1*. Budapest 1966
- HERGER Csabáné: *A modern magyar házassági vagyoni jog kialakulása és rendszere a német jogfejlődés tükrében*. Passau 2017
- HERGER Csabáné: *A nővételtől az állami anyakönyvvezetőig*. Budapest – Pécs 2006
- HERGER Csabáné: *A germán férj Munt és az egyházatyák házasságfelfogása*. *Díké* 2022/2. sz. 62–97.
- HOUGH, Carole A.: *The early Kentish 'divorce laws': a reconsideration of Æthelberht, chs. 79 and 80*. In: *Anglo-Saxon England*. Cambridge 1994, 19–34.

⁹³ RIVERS, *Widows' Rights in Anglo-Saxon Law* 213–214.

⁹⁴ RIVERS, *Widows' Rights in Anglo-Saxon Law* 215.

- KEMBLE, John Mitchell: Saxons in England 1-2. London 1876²
- KILLINGS, Douglas B. (szerk.): The Anglo-Saxon Chronicle, Project Gutenberg eBook, 1996
- LANCASTER, Lorraine: Kinship in Anglo-Saxon Society I. The British Journal of Sociology 1958/3. sz. 230–250.
- LANCASTER, Lorraine: Kinship in Anglo-Saxon Society II. The British Journal of Sociology 1958/4. sz. 359–377.
- LIEBERMANN, Felix (szerk. és ford.): Die Gesetze der Angelsachsen 1. Halle 1903
- LOYN, H. R.: Kinship in Anglo-Saxon England. Anglo-Saxon England 1974/3. sz. 197–209.
- POLLOCK, Sir Frederick – MAITLAND, Frederick William: The History of English Law Before the Time of Edward I. Boston 1899²
- RIVERS, Theodore John: Widows' Rights in Anglo-Saxon Law. The American Journal of Legal History 1975/3. sz. 208–215.
- RUFF, The Problem of Monogamy vs. Polygamy and Its Regulation in the Mosaic Law as well as in Later Jewish and Christian Commentaries. Diké 2022/2. sz. 155–162.
- RUSZOLY József: Európai jog- és alkotmánytörténelem. Szeged 2011
- SCHROEDER, Richard: Geschichte des ehelichen Güterrechts in Deutschland. Erster Teil: Die Zeit der Volksrechte. Stettin – Danzig – Elbing 1863
- SCHUMANN, Eva: Die nichteheliche Familie. München 1998
- SEEBOHM, Frederick: Tribal Custom in Anglo-Saxon Law. London 1902
- STAFFORD, Pauline: Women and the Norman Conquest. Transactions of the Royal Historical Society 1994/4. sz. 221–249.
- TACITUS: Germania. <http://mek.oszk.hu/04300/04353/html/01.htm#2> (2023. 07. 09.)
- THORPE, Benjamin (szerk. és ford.): Ancient Laws and Institutes of England. The Lawbook Exchange. Clark 1840
- THORPE, Benjamin (szerk. és ford.): Diplomatarium Anglicum Aevi Saxonici, London 1865
- TOLKIEN, J. R. R.: Beowulf. A Translation and Commentary, Together with Sellic Spell. New York 2016
- WHITELOCK, Dorothy (szerk. és ford.): English Historical Documents c. 500–1042. London 1979²

KLIMÓ, Árpád von
Ordinary Professor
The Catholic University of America, Washington, DC

DOI: 10.15170/DIKE.2023.07.01.14

Remembering Cold Days
The 1942 Massacre of Novi Sad and Hungarian Politics and Society, 1942–1989¹

“Remembering Cold Days” is a book on the changing meanings of the 1942 massacre of Novi Sad. It answers questions about what we know and do not know about this specific war crime today and, most of all, how different individuals and communities have been remembering and interpreting the events since 1942. It also focuses on the changing international context – the massacre was one of hundreds of similar war crimes that marked World War II as one of the worst conflicts for civilians – and the various political regimes which altered the framework for these memories and interpretations. It further looks at a series of trials related to the massacre and the public debates in Hungary, Yugoslavia and elsewhere instigated by a popular novel and film since the mid-1960s. Finally, it analyzes how the end of communism in 1989 and the Yugoslavian wars of the 1990s changed the perspectives on the perpetrators and victims of 1942.

Keywords: *Novi Sad, war crimes, Holocaust, Horthy regime, diplomacy, remembrance*

1. Questions on mass violence

The fact that the *Horthy* regime initiated and carried out a military court trial against some of the commanding officers of the 1942 Novi Sad massacre raised my interest because this was a unique occurrence in all of German-dominated Europe in the time of the Holocaust. I was also interested in this specific occurrence because a study of it promised to find out more about those hundreds and hundreds of acts of mass violence that, added up, are what we call incorrectly “the Holocaust” as if it was a single event. Another reason to study the Novi Sad massacre was the new theories and research on mass violence that has grown in the last couple of years in Germany and the United States, with books like *Timothy Snyder’s Bloodlands* or the (less known) work of German scholars like *Jörg Baberowski*.² Since these new studies, we have learned that violence needs to be studied as a social phenomenon in its own right, not just as a function of politics or ideology. In American historiography, we have seen (I mentioned *Snyder*) a similar trend, so the study on Novi Sad is a contribution to this new interest on mass violence. But it also gives more nuance to our understanding of the Holocaust which is still important in American academia.

¹ This paper summarizes the research findings of the monograph *Remembering Cold Days. The 1942 Massacre of Novi Sad and Hungarian Politics and Society, 1942–1989* published in 2018 by Pittsburgh University Press (ISBN 978 082 296 545 9).

² SNYDER, *Bloodlands: Europe Between Hitler and Stalin*; BABEROWSKI, *Moderne Zeiten? Krieg, Revolution und Gewalt im 20. Jahrhundert*.

For my study, I mostly relied on the existing historiography, but also on court proceedings, newspaper articles, memories, novels. One interesting finding was that some very obscure newsletters of exiled Hungarian gendarmes from Canada and the United States are now available on the internet. Such material would have been impossible to find in regular archives. Unfortunately, I could not do much research on the Serbian side. There is not only not many Serbian studies, especially of the revenge crimes committed by *Tito's* partisans – this is still hardly mentioned for example in the exhibition of the museum of Novi Sad – and because I do not have the necessary language skills. But I was lucky to have colleagues who helped me with Serbian and Croatian primary sources and literature. Finally, I applied new theories of violence, like the German philosopher *Sofsky's* ideas about raids (*razzias*).³

My German Habilitation (FU Berlin, 2001) focused on the historical narratives around *St Stephen*, the founder-king of Hungary, and the Revolution of 1848–49 in among Catholic and Protestant elites in Hungary from the early 19th century on.⁴ These were the most important origin narratives within Hungarian culture (*Geschichtskultur*). My book on the remembering of Novi Sad is therefore closely related to this much wider and longer complex but it added a very different dimension with its focus on mass violence, perpetrators, and victims.

2. The historical meanings of the 1942 massacre and its remembrance

Every year, on the 23rd of January, the city of Novi Sad (Újvidék) remembers the victims of a massacre that happened in 1942. Around that day, members of the Hungarian army and gendarmerie killed between 3,000 and 4,000 civilians, mostly, but not exclusively, of Jewish or Serbian background. This massacre was only one of hundreds of similar war crimes in World War II in the areas of Europe which were occupied or dominated by Nazi Germany and its allies, of which Hungary was one. However, there are a few things that make this massacre and the history of its remembrance a very unique case.

First of all, and in contrast to most other massacres, do we know much more about the details, the organization, the realization, and the aftermath of this war crime. This has to do with the fact that the Hungarian government of the time, in part also instigated by debates in the Hungarian parliament and because of many protests by local administrators and citizens, initiated a thorough police investigation and even staged a military trial against some of the commanding officers involved in the massacre. Although the main documents of the investigation disappeared mysteriously in the 1950s, many court proceedings, witness accounts, and other documents are still available today. During World War II, no other country allied to Nazi Germany had yet taken legal steps against its own officers who were involved in war crimes, nor was anything like this even thinkable in Germany itself. Neither did the Allies inquire into atrocities committed by their own armies.

³ SOFSKY, *Zeiten des Schreckens* 99–102.

⁴ KLIMÓ, *Nation, Konfession, Geschichte. Zur nationalen Geschichtskultur Ungarns im europäischen Kontext (1860–1948)*.

Why did the *Horthy* regime investigate and prosecute some of those who were responsible of the 1942 massacre? What was the background of this trial? The most plausible answers to this question are: (1) protests of local authorities as well as Hungarian members of parliament (prominently: *Endre Bajcsi-Zsilinszky*) in the aftermath of the events. In contrast to most other acts of mass violence committed during World War II, the Novi Sad raid was not carried out by occupying troops in the strict sense of the word, but by the regular army and gendarmerie in a territory that had been part of Hungary and was under civilian administration. This demonstrates that Hungary had a relatively free press and a parliament at the time in contrast to Nazi Germany and most of its allies, and there were also reports in other newspapers, for example in Britain (where the Yugoslavian government-in-exile had its seat), (2) attempts from within a part of the elites of the *Horthy* regime to find a way to loosen the ties to Nazi Germany, (3) demands expressed by the British government, expressed during secret talks with representatives of Hungary, that the massacre needed to be investigated and culprits needed to be put on trial.

Another important question around Novi Sad 1942 focused on its relation to the Holocaust in Hungary. It was a part of it because the army soldiers and the gendarmes, a militarized police force, who carried out the raid and the executions of unarmed civilians targeted people who were defined as “Jews” according to various anti-Jewish laws introduced since 1939. During the raid, rumors spread throughout the city that the Germans were killing Jews in Belgrade (only 42 km south of Novi Sad in German-occupied Serbia) and distributed their wealth, and that the Hungarians would follow this example. The fact that in 1944 four of the main defendants in the military trial escaped to the *Reich*, where *Hitler* granted them political asylum, also speaks in favor of subsuming the Novi Sad atrocities to the German slaughter of millions of Jews all over Europe. Finally, Novi Sad happened at the same time as the Holocaust was being planned at the Wannsee conference in Berlin, where the German leadership decided to exterminate all Jews in Europe.

However, there are also a number of solid arguments for distancing the 1942 massacre from the Holocaust. First of all, what became known as the Holocaust in Hungary took place two years later, in the spring of 1944, with the deportation of almost half a million Jews from Hungary to extermination camps in Poland. In the spring of 1942, immediately after the massacres in the Bačka, the Hungarian government decided to suspend similar operations in the region. There were also attempts to improve the situation of the Serbian minority. Especially, the military trial against some of the officers responsible for the massacre, beginning in the summer of 1943, emphasizes the non-systematic and unique character of the Novi Sad mass murder in the context of the European Holocaust. *Raz Segal* who has studied the Hungarian atrocities in the Carpatho-Ukraine in 1941, has also claimed that these acts of mass violence were rather related to attempts to create non-Jewish Magyar majorities in a new “Greater Hungary” and not to the German project of “aryanization” of Europe although he would still argue that both were part of the European Holocaust.⁵ For the Bačka, some Hungarian army officers had far-ranging plans to “ethnically cleanse” the territories by deporting Jews, Serbs, Roma, and other “unreliable elements” were again obstructed by German authorities in

⁵ SEGAL, *Genocide in the Carpathians: War, Social Breakdown, and Mass Violence 1914–1945*; SEGAL, *Beyond Holocaust Studies: Rethinking the Holocaust in Hungary* 1–23.

the bordering regions and by the Croats in the south. Also, the record of mass violence during the Second World War in Yugoslavia, of which Novi Sad 1942 was only one episode – the atrocities against Germans, Hungarians, and “suspicious” Serbs committed by *Tito*’s partisans in 1944/45 must be added to this – was rather complex because it also included numerous acts of mass violence in various parts of Yugoslavia and with various ethnic and political groups involved. In this wider context, the massacre of Novi Sad was just one of countless similar episodes that marked World War II, or, if we view it from an even broader temporal perspective, the murderous time between World War I and the end of the 1940s. Novi Sad is a classic example of a borderland town, a place at the crossroads between *Habsburg* and *Ottoman*, then Hungarian, Yugoslavian, German, and later Soviet imperial ambitions. Atrocities committed since 1941 by Hungarians against Serbs, Jews, and Roma happened in the context of mass violence and mass expulsions of “unwanted” ethnic groups all over the Balkans. Bulgarians, Croats, Italians, Germans, and Romanians were also trying to rid themselves of ethnic groups they did not want to tolerate in the territories they had occupied or that they dominated.

3. What kind of mass violence characterized the Novi Sad massacre of 1942?

The massacre of January 1942 began as a *raid*, a military operation that targeted partisans who had been attacking and killing Hungarian soldiers and gendarmes since the beginning of the Hungarian re-annexation of the Bačka in 1941. Court-martials were introduced on the first day of the raid. But on the second day, and more intensively on the third, the soldiers and gendarmes began to randomly arrest and kill “suspects” without even the appearance of any legal proceedings.

A raid, or *razzia*, is a “combing operation” that attempts to search out and destroy resistance fighters who hide among and are also somehow supported by a civilian population. The word stems from the Algerian Arabic (*ǧazīya*) and was adapted by the French army when operating in Algeria in the nineteenth century. Razzias, or raids, were originally a tool in colonial counterinsurgency warfare, one of many forms of “asymmetric” conflicts.

The German philosopher *Wolfgang Sofsky* has attempted to categorize raids in his theory of violence. According to his definition, *razzias* begin with armed troops imposing temporary, harsh restrictions upon the civilian population of an area they have defined as their “operational zone.” Vans arrive and armed soldiers assume control, apprising the inhabitants of the new situation in which the soldiers now possess next to unlimited power: Civilians are neither allowed to leave the zone nor to move freely within it. They cannot leave their homes or communicate with each other. Soldiers knock at doors with the butts of their rifles, carrying lists with the names of suspects. The tenants have to react quickly, follow orders, and prove that they are innocent, or they must pack their things within minutes. Raids are “fast destructions” in contrast to the “slow, systematic terror” of camps.⁶

A raid is an assault, a sudden violent attack, and a means to demonstrate the absolute power of the occupying forces. During the operation, soldiers have access to every room, can search through even the most intimate spaces within a home normally protected by law and social customs. The rights

⁶ SOFSKY, *Zeiten des Schreckens* 100.

and liberties of the population are completely abolished. Troops have, for the moment, absolute dominance over civilians, a tense situation that gives them strong feelings of empowerment while the inhabitants easily lose all self-confidence. Their loss of safety, freedom, and trust is inversely proportional to the rising sense of license that emboldens the soldiers to act arbitrarily. This was probably also something which contradicted the conservative mentality of the local authorities: if doctors and their wives were harassed by soldiers from the lowest social background, that did not seem to be right. “*In its most radical form,*” writes *Sofsky*, a raid “*results in executions in a forest*”⁷ or, as in the case of Novi Sad, on the shore of the frozen Danube. The extreme violence that often characterizes raids has its causes in the destruction of the symbolic distance between armed troops and unarmed civilians, in insensitivity to the exercise of arbitrary violence, in the vagueness of orders, in the effective organization of those tasked with persecution, and in the situational decentralization of power.

4. How the massacre was remembered after 1945

While the first three chapters of the book deal with the massacre, the trial during the *Horthy* period, and brutal and excessive Titoist retaliation, the second part is about how the *Cold Days* were portrayed during the different phases of the Communist regime: during the Stalinist years and the early and the late *Kádár* period. It was not until the second half of the 1960s that the 1942 massacre became an important *lieu de memoire*, a “site of memory,” a moment for public remembrance by Hungarians, Serbians, and Jews alike.

The history of remembering the Cold Days of 1942 is a story of lost documents, just as the story of the 1944 partisan retaliation is about a shortage of documents or even the silencing by a dictatorial regime. The most important missing document is the report of the detailed investigation provided by military court prosecutor Colonel *József Babós*. Assigned with the task by the Hungarian chief of staff two months after the massacre, *Babós* submitted a 705-page report, based on the statements of hundreds of witnesses given in April 1942. In 1957, during a trial related to the massacre, a provincial court recorded that “*earlier court documents have disappeared.*” In 2011, when the Budapest Fővárosi Bíróság examined the case of *Sándor Képíró*, the last trial related to the 1942 massacre, the *Babós* report was still missing. The prosecutor and judges had to rely on other documents, mostly produced in the course of war crime trials of the late 1940s and after, and on the additional testimony of a few witnesses and historians.

Beginning in 1945, the 1942 atrocities were viewed in the context of the Holocaust. Journalist and historian *Jenő Lévai*, who published a dozen books on the mass murder of Jews in Hungary between 1945 and 1948 alone, mentioned the Cold Days in his *Black Book*, one of the first historical accounts of the Shoah. Numerous documents and witness accounts related to the 1942 Novi Sad massacre were published in newspapers in relation to the postwar trials. It was only when the Stalinist regime and the international climate during the early Cold War brought Holocaust-related discussions to a halt that these activities ceased.

⁷ SOFSKY, *Zeiten des Schreckens* 102.

Most trials took place in the so-called people's courts, which had been set up as war crime tribunals. Since 1941, the Allies and, most of all, the Yugoslavian authorities – first the conservative government-in-exile and later the partisan movement under the leadership of *Tito* – had been collecting evidence of war crimes committed by the occupying powers, including Hungary. In the Vojvodina, a provincial commission gathered and published information on war criminals and their deeds in order to compile lists of individuals the new Yugoslavian government wanted to have extradited and put on trial.

The first part of the book, *Violence and Revenge (1942–1948)*, reconstructs the 1942 massacre and its historical context, it then analyses the history of the 1943/44 trial against fifteen commanding officers who had participated in the Novi Sad raid, and studies how the Nazi leadership intervened against the juridical proceedings before, during, and after the trial. In March 1944, a few weeks later, German troops entered Hungary, and the “Holocaust after the Holocaust” began, carried out by Hungarian administrators, police, and the gendarmerie, with only a small German team of deportation specialists operating in the background. In this context, the remaining Jews of Novi Sad were deported and killed. The next chapter deals with the war crimes trials in Hungary and Yugoslavia, completing the history of war crimes, retaliations, and attempts by the Hungarian postwar government to demonstrate its will to punish war criminals as a sign of a new, democratic beginning in the context of the Paris peace treaty negotiations of summer 1947. With the executions of about a dozen officers and administrators, whom the new authorities held responsible for the 1942 massacre, the year 1946 marked the end of a period in which the 1942 massacre was not yet memory or history, but remained alive as one of the country's most pressing political problems.

The second part of the book is dedicated to the four decades in which the 1942 Novi Sad massacre turned *From Silencing to the Site of Memory (1949–1989)*. This forty-year period was characterized by various attempts to integrate the story of the horrible mass murder in a city that no longer belonged to Hungary into a new framework of national history in a new socialist state. Thus, the year 1949 marked the beginning of the postwar order cemented by various Allied agreements (Yalta 1945) and peace treaties (Paris 1947) that positioned Hungary within the Soviet sphere of influence. This was, internationally and nationally justified by the Soviet triumph in its anti-Fascist war against Nazi Germany and “*Hitler's last ally*,” Hungary. In this context, Novi Sad 1942 functioned as a proof for the brutality and illegitimacy of the *Horthy* regime. By that time, the Cold Days had receded into the distant past, a piece of history that had no immediate significance for the present and even less for the socialist future.

The period between 1949 and the end of the 1950s was marked by Stalinist propaganda based on a future-oriented narrative in which World War II, its victims and crimes, had only a marginal place. My studies on this time are based on archival materials from the Budapest military court (Hungarian Military Archive) and the Historical Archive of the State Security Services. Army and gendarmerie officers who had not fled the country or had begun a new life as workers or peasants in the new socialist system (often after returning from many years in Soviet labor camps after *Stalin's* death in 1953), were in some cases put on trial and imprisoned again. Some of them wrote down their recollections. In most cases, the verdicts in the trials did not specify the nature of a defendant's

individual guilt, but simply referred to the fact that the defendant had been among the officers who commanded the 1942 raid.

The 1949 split between *Tito's* Yugoslavia and *Stalin*, in which Hungary and the Hungarian and South Slavic minorities on both sides of the border became objects of intensified propaganda warfare, also had an impact on the remembering of World War II. In 1952, the Yugoslav authorities began to erect the first monuments dedicated to the Jewish victims of the war, this at a time when Hungarian authorities had almost completely abandoned public commemorations of the mass murder of the country's Jewish population. This move might have been motivated by the new orientation of Yugoslavian foreign policy toward the United States and Israel, before the country began actively trying to become a leader of non-aligned states in the 1960s. Immediately after the revolution of 1956 was crushed, and in the context of the harsh persecution of oppositional forces in 1958, new trials against officers related to Novi Sad were opened, in order to "prove" that the anti-Stalinist uprising in the fall of 1956 had been a coup staged by "Fascist war criminals." A few former gendarmes were even executed during this time.

The 1960s marked a turning point in the long development of the memory of the 1942 massacre away from considering it a mostly judicial and political topic toward seeing it as an event that began to stimulate broad debates about Hungarian responsibility and the question of how far "ordinary Hungarians" had been involved in the war crimes committed during the *Horthy* regime (Chapter 5). At the same time, *János Kádár* attempted to consolidate the Communist dictatorship on the basis of a more sophisticated, post-Stalinist propaganda and a reevaluation of the social sciences. Questions silenced during the Stalinist period were raised anew, and Hungarians began to debate topics like nationalism, World War II, and what was called at the time "Auschwitz." *Lévai* was now allowed to publish a collection of documents in English, entitled *Eichmann in Hungary*, with the purpose of assigning blame to West Germany, where many Nazis had made successful postwar careers.

In the same year, 1961, *Yevgeni Yevtushenko* published his famous poem remembering the Babyn Yar massacre, which upset Soviet authorities. The short poem reminded Soviets of the fact that World War II had also been a war against the Jews, mostly in Eastern Europe. Both the improvement of relations between the superpowers after a decade of confrontation and the *Eichmann* trial in Jerusalem had serious repercussions for the Hungarian discourse on World War II and the genocide of the Jews. Shortly after the twentieth anniversary of the Novi Sad massacre, a first historical monograph, written by the young archivist *János Buzásy*, appeared in 1963 in Budapest.⁸

Changes in the ideology and propaganda of the *Kádár* regime and the (cautious) critique of the Stalinist era made this possible. In the early 1960s, historians and other scholars debated, for the first time since 1949, the problem of nationalism, which was charged with being at the root of the 1956 "counter-revolution" and a profound ideological deviation from the Leninist understanding of socialism. In this debate, initiated by the Communist Party in 1959, leading historians of the Stalinist period were attacked for having used "bourgeois" nationalist ideas and ignoring a Marxist class-based perspective. In another debate, historians began to criticize simplistic anti-Fascist narratives of the *Horthy* system ("*Horthy* Fascism"), which allowed for a more nuanced understanding of the interwar

⁸ BUZÁSY, Az újvidéki „razzia“.

regime and World War II. Such discussions made it possible for the 1942 massacre to become a topic of historical inquiry. *Buzásy*, the author of the 1963 monograph, however, still had to give prominence to the role of brave Communist partisans and anti-Fascists like *Bajcsy-Zsilinszky* over studying in detail the perpetrators and victims of the massacre. It was not until ten years later that the first rigorous academic study on Novi Sad was published by a historian: *Randolph Brabam's* 1973 article on the massacres of Kamenets-Podolsk and Novi Sad as a “prelude to the Holocaust.”⁹

However, it was not historical scholarship but the work of an outstanding writer and one of the most innovative Hungarian film directors that brought the 1942 massacre back to the attention of the Hungarian public. In 1964, *Tibor Csere*s published his novel *Cold Days*. Two years later, *András Kovács* made a film with the same title based on a film script written by *Csere*s. The book and the film brought the 1942 massacre not only to the attention of the Hungarian public, but also to hundreds of thousands of readers and movie goers around the world. For the first time, Hungarian officers and soldiers who had participated in a terrible mass murder were not simply branded as Fascist thugs, psychopaths, or sadists, but portrayed as erring but complex human beings.

The last part of the book describes, how the victims of the Holocaust slowly entered the focus of Hungarian intellectuals, historians, museum curators, and the broader public, beginning in the late 1970s. In 1989, as Hungary's Communist dictatorship collapsed, the government and parliament officially commemorated the victims of the Holocaust for the first time. Their recognition, both in public debates and in official commemorations during the 1980s sparked broadening discussion of other victims of mass violence. Increasingly, Hungarian World War II soldiers, victims of Stalinism, and (first in samizdat and oppositional discourse) those who were executed and incarcerated because of their role in the revolution of 1956, were remembered. The revived memory of the latter was closely linked to the downfall of *János Kádár*, who had given the orders to execute the 1956 leaders. His victims now returned to haunt him. In this context, the study of the activities of the People's Courts in the years immediately following the end of World War II contributed not only to a questioning of the methods, professionalism, and politicization of the war crime trials, but, to an extent, also prompted debate about whether at least some of the defendants might also be considered victims. As it relates to 1942, the case of Chief-of-Staff *Szombathelyi* can serve us as an example. *Szombathelyi* was sentenced to death for the atrocities in Novi Sad and hanged in 1946. He may have ordered the raid, but he had also tried to stop the atrocities and had ordered a thorough investigation and a trial of those officers who were responsible. And how should we categorize those gendarmerie officers who spent ten and more years in Soviet and Hungarian labor camps and prisons because they had participated in the raid? Were they perpetrators or victims?

The 1980s was also a time when research into the history of Hungarians in the former “Southlands” (*Délvidék*), the territories occupied by Yugoslavia after 1918, intensified. The most important scholar in this field has been *Enikő A. Sajti*, most recently followed by *Judit Piburik* from the university of Szeged.¹⁰ *Sajti* and *Piburik* have authored a number of excellent studies of the area during the decades between the end of World War I and the early Communist period. Most of this

⁹ BRAHAM, The Kamenets Podolsk and Delvidek massacres 133–156.

¹⁰ SAJTI, Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947.

work was done by local historians beginning in the 1990s. The topic was previously silenced by the Yugoslavian state. *Sajti* has also been active in the Hungarian-Serbian Committee of historians and sociologists that a few years ago began to study the common history of the two nations.¹¹

The epilogue of the book looks briefly into developments since 1989, most of all the prosecution of *Sándor Képiró* in 2011. The Yugoslavian wars of the 1990s and the engagement of Serbian nationalists in the remembering of the Novi Sad massacre also influenced the memory of 1942 because the Serbian side had a strong interest in painting Serbians as victims (together with Jews) which would have tainted the role of NATO and the USA in the campaign against the regime of *Milosevic*. However, this propaganda attempt did not have a strong impact on public opinion, also, because the Serbian army was also accused of committing war crimes in Bosnia-Herzegovina and in the Kosovo during that time. The memory of the mass violence in 1944/45 *Tito's* partisans were responsible for are still a very contested topic in Serbia today.

5. The massacre of Novi Sad 1942 and American historical research

A number of other American historians have provided studies of the history of Hungary during the 20th century based on extensive archival research, like *Eliza Ablovatski* (Kenyon College), *Paul Hanebrink* (Rutgers University), *Leslie Waters* (University of Texas, El Paso) *Kristina Poznan* (U of Maryland), or *Anita Kurimay* (Bryn Mawr College). I don't think there is a difference in the approach of American historians compared to Hungarian historians, because the individual differences among each group are much bigger than the similarities.

In the *American Historical Review* *Bela Bodo* wrote "Using the methods of violence studies, *Klimó* reconstructs the minute details of the event, probing the motives of the perpetrators and shedding light on the mental and psychological states of the victims. Skillfully alternating the focus between event and context, and between micro and macro historical perspectives, *Klimó* places the Novi Sad raid in a larger continental context. [...] This is a meticulously researched and masterful work, which engages the reader to the end. The book is highly recommended for anyone interested in the history of the Holocaust, antisemitism, and ethnic violence, as well as the cultural and political history of the region."¹² *Raz Segal* wrote in *Austrian History Yearbook* "Remembering Cold Days presents meticulous research, utilizing primary sources gathered from six archives and libraries in Hungary, Serbia, and the United States, including reports and correspondence of state authorities, trial material, and periodicals. Its use, furthermore, of literature and film as key sources in the analysis of memory culture and politics is particularly illuminating. [...] Remembering Cold Days traces a story that should interest all Hungarians and, more broadly, students of genocidal violence across the world and the politics of memory around it, past and present."¹³ In the *Slavic Review*, *Ferenc Laczó* opined: "Remembering Cold Days develops an engaging and largely coherent narrative. Many of its specific observations are nuanced and convincing whereas the connections it suggests between case study and broader trends deserve to be more widely discussed."¹⁴ *Ádám Gellért* wrote in *Századok* "Klimó könyve rendkívül jól szolgálja a téma iránt angol nyelven érdeklődő olvasót: összefoglalja az újvidéki razzia eseményeit, beágyazza a tágabb nemzetközi kontextusba a kurrens nemzetközi

¹¹ HORNYÁK – BÍRÓ (Eds.), *Magyarok és szerbek a változó határ két oldalán, 1941–1948. Történelem és emlékezet.*

¹² BODO, *Remembering Cold Days* 1007.

¹³ SEGAL, *Remembering Cold Days* 272.

¹⁴ LACZÓ, *Remembering Cold Days* 545–546.

*szakirodalom felhasználásával, mindezzel pedig inspirálóan hat a téma további kutatóira. A könyv legtöbb újdonsággal szolgáló részei a magyar és szerb emlékezetpolitikával foglalkozó fejezetek.*¹⁵ 2020 Leslie Waters reviewed the book for *Hungarian Studies Review* and *Holly Case* in the *Canadian–American Slavic Studies*.

Bibliography

- ABLOVATSKI, Eliza: *Revolution and Political Violence in Central Europe: The Deluge of 1919. Studies in the Social and Cultural History of Modern Warfare.* Cambridge 2021
- BABEROWSKI, Jörg (Ed.): *Moderne Zeiten? Krieg, Revolution und Gewalt im 20. Jahrhundert.* Göttingen 2006
- BABEROWSKI, Jörg: *Verbrannte Erde. Stalins Herrschaft der Gewalt.* München 2012
- BRAHAM, Randolph L.: The Kamenets Podolsk and Delvidek massacres. *Yad Vashem Studies*, vol. 9/1973, 133-156
- BODÓ, Béla: Remembering Cold Days: The 1942 Massacre of Novi Sad: Hungarian Politics, & Society, 1942–1989, by Árpád von Klimó. *American Historical Review* 125/June 2020, 1006–1007
- BUZÁSY, János. *Az újvidéki „razzia”.* Budapest 1963
- CASE, Holly: Remembering Cold Days: The 1942 Massacre of Novi Sad: Hungarian Politics, & Society, 1942–1989, by Árpád von Klimó. *Canadian–American Slavic Studies* 54.1–3/2020, 317–320
- CSERES, Tibor: *Cold Days.* Budapest 2003
- GELLÉRT, Ádám: Remembering Cold Days: The 1942 Massacre of Novi Sad: Hungarian Politics, & Society, 1942–1989, by Árpád von Klimó. *Századok*, vol. 155, no. 3/2021, 677–679
- HANEBRINK, Paul: *In Defense of Christian Hungary: Religion, Nationalism, and Antisemitism in Hungary, 1890–1944.* Ithaca 2006
- HORNYÁK, Árpád – BÍRÓ, László (eds.): *Magyarok és szerbek a változó határ két oldalán, 1941–1948. Történelem és emlékezet.* Budapest 2016
- KLIMÓ, Árpád von: *Nation, Konfession, Geschichte. Zur nationalen Geschichtskultur Ungarns im europäischen Kontext (1860–1948).* München 2003
- KURIMAY, Anita: *Queer Budapest, 1871–1961.* Chicago 2020
- LÉVAL, Jenő (ed.): *Eichmann in Hungary: Documents.* Budapest 1961
- LÉVAL, Jenő: *Black Book of the Martyrdom of Hungarian Jewry.* Zürich–Wien 1948
- LACZÓ, Ferenc: Remembering Cold Days: The 1942 Massacre of Novi Sad: Hungarian Politics & Society, 1942–1989, by Árpád von Klimó. *Slavic Review* 2019, 545–546
- PIHURIK, Judit: *Perben és haragban világháborús önmagunkkal.* Pécs – Budapest 2015
- POZNAN, Kristina: *Pennsylvania Migrants in the Austrian State Archives and Hungarian National Archives: Dual Repositories for Migrants from a Dual Monarchy.* *Pennsylvania Magazine of History and Biography* 140.3/2016, 417–419
- SAJTI, Enikő A.: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947.* Budapest 2004
- SAJTI, Enikő A.: *Katonai közigazgatás és nemzetiségpolitika a Délvidéken.* Budapest 1982
- SEGAL, Raz: Remembering Cold Days: The 1942 Massacre of Novi Sad: Hungarian Politics, & Society, 1942–1989, by Árpád von Klimó. *Austrian History Yearbook* 2022, 270–272
- SEGAL, Raz: *Beyond Holocaust Studies: rethinking the Holocaust in Hungary.* *Journal of Genocide Research* 16.1/2014, 1–23
- SEGAL, Raz: *Genocide in the Carpathians: War, Social Breakdown, and Mass Violence 1914–1945.* Stanford 2016

¹⁵ GELLÉRT, Remembering Cold Days 677–679. See also WATERS, Remembering Cold Days 129–131; CASE, Remembering Cold Days 317–320.

- SNYDER, Timothy: *Bloodlands: Europe Between Hitler and Stalin*. New York 2012
- SOFSKY, Wolfgang: *Violence: Terrorism, Genocide, War* (ford. BELL, Anthea). London 2003 [Orig.: SOFSKY, Wolfgang: *Zeiten des Schreckens. Amok, Terror, Krieg*. Frankfurt/M. 2002]
- YEVTUSHENKO, Yevgeny: *Babi Yar*. In: TODD, Albert C. – YEVTUSHENKO, Yevgeny – RAGAN, James (eds.): *The Collected Poems 1952–1990*. Henry Holt and Company 1991, 102–104
- WATERS, Leslie: *Borders on the move: Territorial change and ethnic cleansing in the Hungarian-Slovak Borderlands, 1938–1948*. Boydell & Brewer 2020
- WATERS, Leslie: *Remembering Cold Days: The 1942 Massacre of Novi Sad: Hungarian Politics, & Society, 1942–1989*, by Árpád von Klimó. *Hungarian Studies Review* (Winter 2020), 129–131

HERGER Csabáné

egyetemi tanár, az MTA doktora

PTE ÁJK

DOI: 10.15170/DIKE.2023.07.01.15

**A jogfosztás elmélete és gyakorlata
a Horthy-korszak második felében és az NS-rendszerben**

**Beszámoló az Alexander von Humboldt Alapítvány által támogatott intézményi
együttműködésről (Göttingen – Pécs, 2019–2023)**

1. Ami elviselhetetlenül igazságtalan

*Túry Sándor Kornél*¹ a szegedi jogi fakultáson a kereskedelmi és a váltójog professzora volt, amikor 1935-ben a magánjog, ezen belül elsősorban a kereskedelmi jog területén a jogalkotás és a jogalkalmazás igazságosságának a kérdését mintegy száznegyven oldalas tanulmányában elemezte. Véggökvetkeztetése szerint „*a jogrend, mint az emberi együttélés külső rendjét megteremteni hivatott szervezet*“, az „*abszolút igazságot*“ a maga komplexitásában tökéletesen megvalósítani sosem képes, hiszen előfordul, hogy „*a magánjognak a külső tényekhez joghatást fűző szabályozása kivételesen jogvesztést is foglal magában az érdekeltek egyikére vagy másikára nézve*“, ezért ilyen értelemben az abszolút igazságra törekvés nem is szolgálná a jog célját.² *Túry* összegző megállapításának valóság tartalmát kénytelen elismerni az, aki szembesült már az ember és ember közötti jogviszonyban az érdekek ütközésével és az erre adható jogi válaszok relatív jellegével. Kutatási beszámolómon nyitó gondolataként ezért – ebben az értelmezési keretben – *Túry* művéből azt az alapállítást idézem, amely őt az igazságosság vizsgálatára indította: „*Jogtudománynak, jogalkalmazásnak és jogalkotásnak végső célja az igazság kutatása és megvalósítása. A jogtudomány ezt a célt csak úgy érheti el, ha minden más tudományhoz hasonlóan a valóság kutatását tartja szem előtt s e célra alkalmas eszközöket is választ ki. E célkitűzés és így eszközök hiányában a jogtudomány époly kevésbé lehet igazi tudomány, akár csak a természettudományok bármelyike. A (bírói) jogalkalmazás jogot csak akkor szolgáltat, ha az eldöntésre váró konkrét esetben a valóságos tényállás felderítésére törekszik s az ilyként felderített tényállásra a helyes jogot alkalmazza. És a jogalkotás is csak akkor szolgálja a jog eszméjét, ha az igazság követelményét tartja szem előtt s annak a követelménynek mindenütt érvényt is szerez.*“³

Arra a kérdésre, hogy mit jelent az igazságosság mint „jó” és a jogtalanság mint „rossz”, hogy hogyan definiálható a „jó” és a „rossz”, vagy léteznek-e egyáltalán ezek a kategóriák, az európai jogi kultúra gyökereinek, a görög és a zsidó-keresztény jogfilozófiának a segítségével adható válasz. Az utóbbiban az isteni kinyilatkoztatott jog nem hagy kétséget afelől, hogy hol van a határ a jó és a rossz között és ezek tartalma miben áll,⁴ az előbbiben azonban nézetek sokaságával találkozunk. *Hésziodosz*, a Kr. előtti 8-7. század fordulójának ismert költője *Dikét*, az igazságosság forrását keresve kortársai figyelmét az isteni parancsolatok (*ius divinum*) fontosságára hívta fel, míg a milétozsi *Arkhelaosz* a Kr. előtti 5. században a természetfeletti igazságosságot az ember által

¹ HAMZA, Emlékezés Túry Sándor Kornélna (1892–1971), a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjára.

² TÚRY, Igazságellenes tényezők a jogban, különös tekintettel a kereskedelmi jogra 318.

³ TÚRY, Igazságellenes tényezők a jogban, különös tekintettel a kereskedelmi jogra 179.

⁴ HACK, Az európai jogi kultúra zsidó-keresztény gyökerei 9–32.

alkotott jogi normákkal helyettesítette. Amikor azonban a *ius humanum* az athéni szofista politikusok erkölcsi relativizmusával párosult, *Σφoκρατικός* ezzel a csupán alaki szempontból jognak tekinthető jelenséggel szemben makacsul állította, hogy a természetes rendből állandó erkölcsi értékek világlanak ki.

Az igazságosság és a jogtalanság határai⁵ akkor ismerhetők fel, ha alapállításként elfogadjuk, hogy létezik igazságosság és jogtalanság, és ezek egymástól világosan elkülöníthetők. Az igazságosság keresése azonban a jogi pozitívizmus korában koránt sem bizonyult és bizonyul egyszerű feladatnak, és nem is biztos, hogy közösségi szinten az abszolút igazságnak kell az emberi együttélés alapjául szolgálnia. Jó példa erre az útkeresésre a prágai születésű *Hans Kelsen* munkássága, aki – nem csak jogi, hanem társadalmi értelemben is „polgárrá” asszimilálódva – 1906-ban Bécs intellektuális miliójében kezdte meg a tudományos munkásságát, majd 1973-ban Kaliforniában fejezte azt be. A fiatal *Kelsen* úgy vélte, hogy egy adott korban, adott helyen, adott jogi kultúrában igazságosnak vagy etikusnak gondolt normák mindig relatív értékekre reflektálnak, melyből ő azt a következtetést vonta le, hogy a pozitív jognak a természetjoggal való igazolása lehetetlen. Állította, hogy a tudományos igényű jogi megismerésnek nélkülöznie kell az erkölcsöt, mivel az szerinte racionálisan igazolhatatlan, ahogy ilyen természetűnek vélte az abszolút igazságosság fogalmát is, amit *Platon* államelméletére hivatkozva a demokrácia védelme érdekében utasított el.⁶ Inkább ún. tiszta jogtana, demokrácia-tana⁷ és pacifizmusa volt az,⁸ amellyel korának jellemzői, az imperializmus, a diktatúra és a metafizikai jogtan ellen felemelte a szavát. Mintegy két tizeddel később, 1951. október 31-én az idős *Kelsen* nyugdíjba vonulása alkalmával elmondott búcsúbeszédében⁹ – az abszolút igazságosság definiálása helyett – csak arra vállalkozott, hogy elmondja, számára mit jelent az igazságosság: a tudomány, a tudománnyal együtt az igazság és az őszinteség védelmét, ami „*a béke, a demokrácia és a tolerancia igazságossága*”.¹⁰

Gustav Radbruch (1878–1949) német jogfilozófus és büntetőjogász 1946-ban azt állította, hogy a bíró a pozitív jog és az igazságosság közötti konfliktus esetén akkor és csakis akkor dönthet a jogi normával szemben és ehelyett az anyagi értelemben vett igazságosság mellett, ha a kérdéses norma elviselhetetlenül igazságtalannak („*unerträglich ungerecht*”) tűnik vagy a jog fogalmában alapvetően benne foglalt, minden emberre kiterjedő egyenlőség elvét tudatosan tagadja („*bewusst verleugnet*”).¹¹ *Radbruch*, aki 1920 és 1924 között az SPD (*Sozialdemokratische Partei Deutschlands*) képviselője volt a Birodalmi Gyűlésben, rövid ideig (1921/22 és 1923) a Weimari Köztársaság birodalmi igazságügyi minisztereként, majd 1926-tól Heidelbergben egyetemi tanárként tevékenykedett, ugyancsak személyes tapasztalattal rendelkezett arról, hogy mit jelent az igazságosság és a jogbiztonság közötti összhang hiánya. Röviddel *Adolf Hitler* birodalmi kancellárrá történő kinevezését (1933. január 30.) követően megfosztották a katedrától. Egy évnyi angliai menedék után hazatért ugyan, de haláláig magántanár maradt csupán. A törvényes jogtalanság és a törvényfeletti jog („*gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht*”) tézise, akárcsak a kölni katedrájától 1933-ban megfosztott *Kelsen* demokrácia-tana, ma is hitelesen cseng.

⁵ Lásd bővebben: HERGER, Az igazságosság és a jogtalanság határai a magyar magánjogban 94–103.

⁶ KELSEN, Die platonische Gerechtigkeit 91–114.

⁷ Lásd többek között: KELSEN, Verteidigung der Demokratie 90–98.

⁸ OLECHOWSKI, Hans Kelsen 507–513.

⁹ <http://gradlectures.berkeley.edu/series/moses-lectures> (2023. 05. 01.).

¹⁰ KELSEN, Was ist die Gerechtigkeit 43.

¹¹ *Gustav Radbruch* 1946-ban megjelent művének újabb kiadását lásd: RADBRUCH – HASSEMER, Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht.

A jogfosztás elmélete és gyakorlata a Horthy-korszak második felében és az NS-rendszerben című kutatási projekt megvalósításához az Alexander von Humboldt-Alapítvány által támogatott intézményi együttműködés (2019–2023) keretében a göttingeni Georg August Tudományegyetem jogtörténész professzora, *Eva Schumann* és kollégái (*Helen Anke Abram, Timo Marcell Albrecht és Tim Schütz*), valamint magyar részről a Márkus Dezső Összehasonlító Jogtörténeti Kutatócsoport tagjai (*Schweitzer Gábor, Lebotay Veronika, Niklai Patrícia Dominika és Herger Csabáné*) részvételével ugyanezzel a céllal, az ember és ember között megvalósítható igazságosság keresésének a szándékával fogtunk hozzá egy olyan korra koncentrálni (1933–1944), amikor a testvérgyilkos *Káin* szelleme különösen erőteljesen működött.

2. A kutatási téma meghatározása

Az ún. *Horthy-korszak* (1920–1944) második felében, amely időben a nemzetiszocialista „III. Birodalom” kiépülésével és működésével egybeesett, a jogállamiság jelentős mértékben leépült Magyarországon is, és ennek keretében a zsidó állampolgárok lépcsőzetes jogkorlátozása, majd teljes jogfosztása is megtörtént. Kutatási projektünkben a magyar jogfejlődés összehasonlító módszerrel és transznacionális szemlélettel történő tanulmányozása nem a korabeli Magyarországon elfogadott törvények elemzését jelentette, hanem a magyar és a német jogászok közötti kölcsönhatások, összefonódások és eszmecserék értelmezését, továbbá az antiliberalis, diszkriminatív és rasszista jogelméletek összehasonlítását. A magyar jogalkotás 1938 óta egyértelmű párhuzamokat mutatott az 1933 óta tartó náci „jogmegújítással”. Kérdés azonban, hogy a magyar jogi változások mennyiben jelentettek jogátvételt, milyen kapcsolatokon alapultak és miben fedezhetők fel – a hasonló jelenségek ellenére – nemzeti sajátosságok.

Kutatási projektünk három átfogó témára terjedt ki, melyek közül az első és a harmadik területen a göttingeni és a pécsi projektteam közösen dolgozott, míg a második területre – a nyelvi kompetencia miatt – elsősorban a magyar kutatók fókuszáltak, a német fél koncepcionális támogatásával. A kutatás egyrészt a komplex témakör eszmetörténeti megközelítését követelte, másrészt az antiliberalis, diszkriminatív és rasszista jogi nézetek magyar joggyakorlatba való beépülésével foglalkozott, végezetül pedig a szereplők interakcióit vizsgálta. Bár a három területnek különböző fókuszpontjai mutathatók ki, számos kapcsolódási pontjuk is van, amelyek lehetővé tették a projekt négy éve alatt azt, hogy résztvevő német és a magyar kutatók között állandó eszmecsere alakuljon ki.

Az első témakörben a jogi fogalmak összehasonlító elemzésével, illetve a jogrend változásainak a háttérben álló eszmék átadásával foglalkoztunk. A *Hans Frank* által 1933-ban alapított és 1942-ig általa vezetett Nemzetiszocialista Német Jogi Akadémián 1935-ben állították fel a Német-Magyar Jogi Kapcsolatok Munkacsoportját. Német Jogi Akadémia levelező tagjai között számos neves, magas beosztású külföldi jogász volt, mint például *Radocsay László*¹², *Magyar*

¹² *Radocsay László* (1878–1968) 1939. november 9-től a német megszállásig, több kormány alatt felelt az igazságügyi tárcáért, 1942-ben *A jog megújítása Magyarországon (Die Rechtserneuerung in Ungarn)* címmel készített tanulmányt a Német Jogakadémia számára, melyben a magyar jogfejlődést a náci jogújítással hasonlította össze. Lásd bővebben: HERGER, *Az igazságosság és a jogtalanság határai a magyar magánjogban* 100.

Zoltán¹³, Mikecz Ödön¹⁴, Oswald István¹⁵, Stolpa József¹⁶, Töreky Géza¹⁷ vagy Vladár Gábor¹⁸. A levelező tagok részt vettek az Akadémia konferenciáin, beszerezték folyóiratait, és előadásokkal, publikációkkal is aktívan hozzájárultak az Akadémia munkájához. Az együttműködésnek ezt a formáját az egyes jogterületeken külön megvizsgáltuk, és kimutattuk azokat a párhuzamokat is, amelyek neves német nemzetiszocialista jogászok és magyar kollégáik jogpolitikai elképzeléseiben megjelentek. A magyar jogászok német nyelvű publikációi alapján azt is nyomon tudtuk követni, hogy az úgynevezett jogi megújulás, a „népi” gondolkodás, valamint az antiliberális, diszkriminatív és rasszista jogelméletek mely elemei fordultak elő Magyarországon. A magyar és a német projektteam is törekedett arra, hogy a fennmaradt források és a korabeli szakirodalom alapján feltárja, hogy volt-e az említett kérdésekben nemzeti diskurzus, és amennyiben igen, akkor az egyes nézetek képviselői milyen érvekkel támasztották véleményüket alá. Így tettünk kísérletet arra, hogy kimutassuk, párhuzamos fejleményekről vagy tudatos befolyásolásról és jogátvételről volt-e inkább szó, sajátos nemzeti eltérésekkel.

A magyar jogalkalmazásra fókuszáló második témakörben olyan kérdéseket vizsgáltunk, mint a zsidó bírák és ügyészek elbocsátása, illetve kényszernyugdíjazása, a zsidó vagyon és zsidó vállalatok árjásítása, a házassági tilalmak és fajvédelmi rendelkezések végrehajtása, a büntető és a polgári bírásokodásban a diszkriminatív jogszabályok alkalmazásának módja. Az értékelés elsősorban a Magyarországon rendelkezésre álló, eddig alig vizsgált levéltárakban fellelhető dokumentumok alapján történt. Ebben az intenzív levéltári munkában a német projektteam ugyan nem tudott részt venni, *Eva Schumann* korábbi kutatásai, melyekben a nemzetiszocialista intézmények működését dolgozta fel, jó összehasonlítási alapot képeztek a magyar projektteam eredményeinek az értékeléséhez.

A harmadik témakörben a német és magyar jogászok közötti együttműködést vizsgáltuk. A már említett Német-Magyar Jogi Kapcsolatok Munkacsoportja mellett a két ország igazságügyi minisztériumai között is intenzív kapcsolat volt, különösen az 1939 és 1941 közötti években. Ez idő alatt több nemzetközi egyezményt készítettek elő és fogadtak el Németország és Magyarország között a polgári jog és a polgári eljárásjog területén. *Max Merten*, a birodalmi igazságügyi minisztérium felelős tisztviselője a megállapodások kidolgozása érdekében többször is Magyarországra utazott, más prominens náci jogászok is részt vettek a tárgyalásokban, mint például *Hans Globke*, a birodalmi belügyminisztérium miniszteri tanácsosa, a nürnbergi faji törvények

¹³ *Magyary Zoltán* (1888–1945), a két világháború közötti időszak nemzetközi viszonylatban is kiemelkedő közigazgatási jogásza, a budapesti jogi fakultás egyetemi tanára, valamint a Magyar Közigazgatástudományi Intézet alapítója és vezetője. Lásd bővebben: SCHWEITZER, „Der Name Euer Gnaden ist mittlerweile ein Begriff auch im Dritten Reich, der alle Türen öffnet.” 161–178.

¹⁴ *Mikecz Ödön* (1894–1965) 1935-től *Gömbös Gyula* miniszterelnöki sajtóosztályát vezette. A következő évtől belügyi államtitkár, 1938. március 9-től a *Darányi*-kormány, majd az *Imrédy*-kormány igazságügyi minisztere volt. Lásd bővebben: HERGER, Az igazságosság és a jogtalanság határai a magyar magánjogban 99–100.

¹⁵ *Osvald István* (1867–1944) 1894 óta töltött be bírói hivatalt. 1926-ban curiai tanácselnök, majd 1934 és 1937 között a királyi Curia elnöke volt. Lásd bővebben: HERGER, Az igazságosság és a jogtalanság határai a magyar magánjogban 99.

¹⁶ Az egyházjogász és bíró *Stolpa József* (1887–1958) 1937-ben lett a közoktatási és vallásügyi minisztérium államtitkára. Lásd bővebben: HERGER, Az igazságosság és a jogtalanság határai a magyar magánjogban 100–101.

¹⁷ *Töreky Géza* (1873–1961), aki büntető bíróként, ügyészként és igazságügyminisztériumi alkalmazottként is tevékenykedett, 1937-ben nevezték ki a királyi Curia elnökévé. Ő volt az, aki a német megszállás alatt a zsidó bírókat eltávolította a királyi főbírósról. Lásd bővebben: HERGER, Az igazságosság és a jogtalanság határai a magyar magánjogban 100.

¹⁸ *Vladár Gábor* (1881–1972) a királyi Curia bírása és a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja volt. Az Igazságügyi Minisztériumban 1918 óta dolgozott. 1944 tavaszán több konfliktusa volt a belügyi tárccal, ami a lemondásához vezetett. 1944. augusztus 29-től, amikor a vidéki zsidóság deportálása már megtörtént, igazságügyminiszteri tárccát kapott a *Lakatos*-kormányban, 1944. október 16-tól azonban ő maga is bujkálni kényszerült. Lásd bővebben: HERGER, Az igazságosság és a jogtalanság határai a magyar magánjogban 99.

kommentátora, ahogy azt a Lichtenfeldi Szövetségi Levéltár iratanyagából (R 3001/23192, Bl. 74) *Eva Schumann* kimutatta. Jelentőséggel bírt a német és a magyar jogászok közötti interakciók területén a Német Jogakadémia Nemzetiségi Jogi Bizottságának munkája is, amely intenzíven foglalkozott a magyarországi német etnikum jogi státuszával. Elsősorban azt vizsgálták, milyen módon és mértékben befolyásolható ez a népcsoport. Mindeközben – az intenzív „kulturális együttműködés” jegyében – számos vezető német jogász tartott előadást Magyarországon, és többnyire az 1941-ben alapított budapesti Német Tudományos Intézet bevonásával megbeszéléseket folytattak magyar jogászszervekkel és szervezetekkel (így az országos ügyvédi kamara elnökével, igazságügy-miniszterekkel vagy a Budapesti Jogászegylet tagjaival), és vezető magyar jogászok is szót kaptak az NSDAP gyűlésein, illetve a Nemzetiszocialista Német Jogi Akadémián fórumain, ahogy ezt az Akadémia folyóirata (ZafDR) alapján nyomon követtük.

3. A kutatási projekt eredményei

Kutatási eredményeinkről elsősorban közös konferenciáinkon számoltunk be. A projektterv előkészítésének szakaszában 2018. április 26-án Pécsen rendezte meg a magyar projektteam az első ülést (*Polgári kori jogintézmények, torzulások és jogkövetkezmények Magyarországon*) más hazai kutatók közreműködésével. Mindaddig feltáratlan levéltári dokumentumok alapján *Schweitzer Gábor* a Pécsi Ügyvédi Kamara tagságát érintő változásokat és működését, *Herger Csabáné* a Pécsi Közjegyzői Kamara éves közgyűléseinek jegyzőkönyvei alapján a tagjok hozzászólásaiból látható politikai és jogi felfogás alakulását, *Lebotay Veronika* pedig a Miskolci Királyi Ügyészség tevékenységét mutatta be az 1938 és 1945 közötti időszakban. *Niklai Patrícia Dominika* a népbíróságok és a népi ügyészségek magyarországi felállításának (1945) nemzetközi jogi alapjaival foglalkozott. A konferencia anyaga a *Díké* c. folyóirat 2018/1. számában jelent meg.¹⁹

Miután a projekthez elnyertük az Alexander von Humboldt-Alapítvány támogatását, az első kutatási év eredményeit 2019 szeptemberében kétnapos konferencia keretében vitattuk meg Pécsen. Az előadások (*Eva Schumann: Die Akademie für Deutsches Recht und ihre Beziehungen zu Ungarn*, *Tamás Antal: Chapters from the History of the Hungarian Ministry of Justice in World War II*; *Herger Csabáné: Rechtsprechung des Königlichen Gerichtshofs Pécs nach dem Inkrafttreten des dritten Judengesetzes*; *Helen Abram: Ehegesundheit: Überblick über die Entwicklungen anhand der Gesetzgebung im Dritten Reich und internationale Dimensionen*; *Schweitzer Gábor – Vörös István Károly: The „First Tannery of Pécs” during the Years of Anti-Jewish Legislation*; *Paksy Zoltán: The Implementation of the Hungarian „numerus clausus” Act in the University of Pécs*; *Hábel János: Bürgermeister Dr. Lajos Esztergár und die „Lösung der Judenfrage” in Pécs*; *Veronika Lebotay: Strafrechtliche Rechtsprechung im Komitat Borsod-Abaúj-Zemplén. Die königliche Staatsanwaltschaft*; *Tim Schütz: ’Zum Schutze der Gemeinschaft berufen’: Der Antiliberalismus in der ungarischen Strafrechtsentwicklung der 1930er Jahre und sein Verhältnis zur ‚Rechtserneuerung‘ im deutschen Strafrecht*; *Vitári Zsolt: Minderheitenrecht in Ungarn in der Zwischenkriegszeit und dessen Anwendung im Alltag am Beispiel der Ungarndeutschen*; *Timo Albrecht: Die rechtliche Lage der deutschen Minderheit im Ungarn der Horthy-Ära*; *Gergely Kunt: Psychological Coping Mechanisms of a Jewish Hungarian Teenager*, *Lilla Ecséry*; *Niklai Patrícia Dominika: Kulturpolitik in Ungarn. Unterrichtsverwaltung zwischen 1933 und 1945 im Komitat Baranya*; *Horváth Máté – Kövér Bálint: War Crimes and Crimes against Humanity in Baranya County during World*

¹⁹ <https://journals.lib.pte.hu/index.php/dike/issue/view/9>.

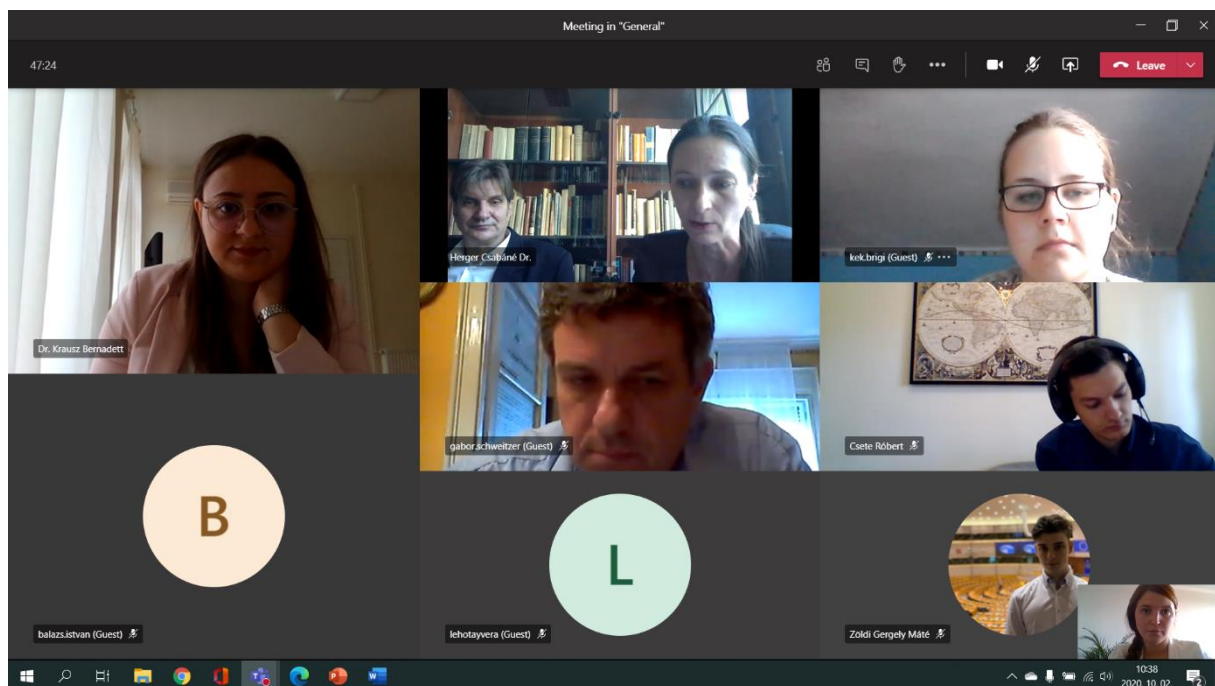
War II. The People's Tribunal Pécs, 1945–1950) írott változata a Díké c. folyóirat 2019/2. számában jelent meg.²⁰

1–2. kép: Pécs, 2019. szeptember 3–4.

²⁰ <https://journals.lib.pte.hu/index.php/dike/issue/view/273>.

2020. október 2-án a covid 19 járvány következtében a virtuális térben találkozott a magyar projektteam (*Schweitzer Gábor: Magyar Zoltán tanítványai a „Harmadik Birodalomban”*; *Lehotay Veronika: A magyar büntető-jogtudomány, 1938–1944*; *Niklai Patricia Dominika: Balázs Ferenc és a kisebbségi iskolaiügy 1938–1944*; *Herger Csabáné: Jogkorlátozás és jogfosztás a gazdasági életben a Pécsi Királyi Törvényszék joggyakorlata alapján, 1938–1944*). Ez alkalommal két további kutató gazdagította a rendezvényt (*Krausz Bernadett: A magyar magánjog-tudomány kapcsolatai a Német Jogi Akadémiával a Horthy-korszakban*; *Heindl Péter: Léteztek-e faji szabályok a romákkal szemben a Horthy-korszakban?*). Bár a projekt teljes idején törekedtünk arra, hogy más hazai és nemzetközi rendezvényeken és folyóiratokban is bemutassuk a kutatásainkat, fontosnak tartottuk, hogy a Díké újabb tematikus lapszámában (2020/2. szám) is megjelenjen a projektkonferencia-előadások írott változata.²¹

3. kép: Online konferencia, 2020. október 2.

A járvány elhúzódása arra kényszerített bennünket, hogy a személyes találkozásról 2021-ben is lemondjunk. Öröm az ürömben, hogy a technikai lehetőségeket kihasználva, 2021. október 7-én Budapesten – az NKE Összehasonlító Alkotmányjogi Intézetének és ELKH Társadalomtudományi Kutatóközpontja Jogtudományi Intézetének a bevonásával – hibrid formában mégis beszámolhattunk a harmadik kutatási év eredményeiről. A pécsi és a göttingeni projektteam előadásaihoz (*Lehotay Veronika: Beiträge ungarischer Strafrechtswissenschaftler im NS-Deutschland, 1933-1944*; *Schweitzer Gábor: The Disciples of Professor Zoltán Magyar in Nazi Germany, 1933–1944*; *Timo Marcel Albrecht: Das Wiener Volksgruppenabkommen von 1940 als Ausdruck nationalsozialistischen Volksgruppenrechts? Seine Vorgeschichte, Inhalte und Auswirkungen auf die deutsche Minderheit in Horthys Ungarn*; *Helen Ahlke Abram: Eugenische Eheberatung in Deutschland und der deutsch-ungarische Austausch bis 1945*; *Herger Csabáné: Beiträge ungarischer Privatrechtswissenschaftler im NS-*

²¹ <https://journals.lib.pte.hu/index.php/dike/issue/view/364>.

Deutschland, 1933–1944; Niklai Patrícia Dominika: Schriften über Bildung und Kulturpolitik in der Monatsschrift für Deutsch-Ungarischen Kulturaustausch der Ungarisch Deutschen Gesellschaft in Budapest, 1940–1944) négy további kutató csatlakozott ebben az évben: *Halász Iván (The Political and Professional Career of Professor Nándor Bernolák, 1880–1951)*, *Szente Zoltán (The Principles of Constitutional Law in Nazi Germany)*, *Krausz Bernadett (Private Law Publications in Hungary between 1920–1944 with Special Regard to the Influence of German Law and the Restriction of Rights)* és *Csete Róbert (Die im NS-Deutschland veröffentlichten Schriften von István Egyed und István Csekey, 1933–1944)*. Az előadások írott változata a DÍKÉ c. folyóirat 2021/2. számában jelent meg²² úgy, hogy a tematikus lapszám két újabb írást (*Jakab Éva: Berlin 1938: Aus den Lehrjahrendes Elemér Pólay; Dan Sato: Egy sikertelen kísérlet. A nyugati jogtörténeti kutatások kezdete Japánban*) is tartalmazott a kutatási projekt témájához kapcsolódva.

A projekt negyedik évében elkészült a kutatás forrásait és eredményeit bemutató német nyelvű honlap, melynek elérhetősége 2023 végére válik korlátlaná, 2023 tavaszán pedig Göttingenben rendeztük meg záró konferenciánkat.

4. kép: Göttingen, 2023. március 28–29.

Az öt nagyobb témakörhöz sorolt előadások széles ívű áttekintést adtak a nemzetiszocialista rendszer Németországon kívüli hatásairól (*Dieter Pohl: Ein völkisches Europa; Dan Sato: Die „Neue Europäische Ordnung“ in der japanischen Rechtsgeschichtsforschung*), nemzetiszocialista rendszer és a Horthy-rendszer jogi kapcsolatairól (*Eva Schumann: „Zwischenstaatliche Zusammenarbeit der Rechtswahrer“ –*

²² <https://journals.lib.pte.hu/index.php/dike/issue/view/521>.

Interaktionen zwischen dem NS-Regime und Ungarn; Herger Csabáné: NS -Rechtstransfer aus ungarischer Perspektive; Gerrit Hamann: Rechtshilfeverträge im Lichte von Krieg und Expansion: Ablauf, Motive und Protagonisten der deutsch-ungarischen Rechtshilfeverhandlungen 1939–1941), a nemzetiszocialista jog tudományos értékeléséről (Kamila Staudigl-Ciechowicz: Verehrung – Indifferenz – Missbilligung? Das NS-Staatsrecht im österreichischen Rechtsdiskurs; Techet Péter: Carl Schmitts Reisen nach Ungarn und in das ungarische Rechtsdenken; Schweitzer Gábor: „The New Direction of Constitutional Law“: The Echo of German National Socialist Constitutional Law in Hungary's Legal Discourses), a zsidók jogfosztásának transznacionális jelenségéről (Miloslav Szabó: Der Antisemitismus in Zentraleuropa zwischen den Weltkriegen: Semantik, soziale Praxis, politische Programmatik; Halász Iván: Political System and Anti-Jewish Laws in Slovakia during the Second World War; Helen Ahlke Abram: Judengesetzgebung im deutsch-ungarischen Vergleich; Lebotay Veronika: Entrechtung der Juden in der ungarischen Gerichtspraxis), valamint a német kisebbségre vonatkozó nemzetiszocialista elképzelésről és a magyar kisebbségi politikáról (Timo Marcel Albrecht: Deutsches Volksgruppenrecht in Donauropa: Transnationaler Vergleich eines NS-Rechtstransfers; Vitári Zsolt: Ungarns Minderheitenrechtler der Horthy-Ära: Verbindungen zum „Dritten Reich“ und ihre Haltungen zum NS-Volksgruppenrecht; Spannenberger Nobert: Der erste Basch-Prozess 1934: juristische Abhandlung politischen Engagements; Niklai Patrícia Dominika: Ungarns Assimilationspolitik im Kultur- und Bildungsbereich: Eine Analyse von Rechtsetzung und Rechtspraxis; Timár Balázs: Reflections on the NS Legal System in Hungary). 2023 végére készül el a konferencia anyagát német illetve angol nyelven tartalmazó kötet, sőt – hogy a Díké a magyar olvasóközönségnek is beszámolhassunk a magyar jogtörténet-tudományban hiánypótló kutatásról – a teljes anyagot közzé tesszük magyar fordításban is a Díké 2023/2. lapszámában.

4. Záró gondolat

2019-ben Krausz Bernadett doktorandusz a projekt keretében a két világháború közötti időszak három hazai jogi szakfolyóiratát tekintette át teljes egészében, hogy megvizsgálja, magánjogásznak milyen módon viszonyultak a jogállamiság fokozatos leépítéséhez és a jogfosztáshoz. Tanulmánya meglehetősen rövidre sikeredett, bár törekedett arra, hogy a tudományos írásokat társadalmi kontextusban is elhelyezze. A három folyóirat az 1934 és 1946 között átmenetileg megszüntetett *Jogtudományi Közöny*, az 1925 és 1938 között kiadott *Polgári Jog*, valamint az 1920 és 1944 között megszakítás nélkül megjelenő *Magyar Jogi Szemle* volt. Megállapította, hogy a vizsgált időszakban az egyetlen magyar magánjogász, aki merte a magánjogi jogalkotás és joggyakorlat új jelenségeit – meglehetősen óvatosan – bírálni, az *Meszlény Artúr* volt. *Meszlény* nem a történeti jogi iskolához tartozott, hanem az ún. szociális magánjog képviselője volt, nagy érzékenységgel a társadalmi igazságtalanságok iránt.²³ Tegyük hozzá: mindez 1922-ben történt, akkor, amikor – bár a *numerus clausus* törvény már jelezte a jogkorlátozás fő csapásvonalát – még igazán nem látszott, milyen mélységekig érhet *Káin* szellemének az uralma.

A beszámolómat, ami elsősorban azt mutatta be, hogy az összehasonlító jogtörténet-tudomány eszköztárával hány nyitott kérdésre kereshetünk még választ a jövőben, *Meszlény* soraival zárom: „*Persze, hogy mely idők normálisak és melyek nem azok, ez felfogás és sokban – érzékenység dolga. Vajon*

²³ KRAUSZ, Magyar magánjogászok a német jog hatásáról és a jogfosztásról 55–66.

*ma normalisak-e? Vagyunk egynéhányan, akik arra habozás nélkül nemmel felelünk. A hivatalos felfogás azonban az, hogy igen. Fiat applicatio.*²⁴

Felhasznált irodalom és források

- HAMZA Gábor: Emlékezés Túry Sándor Kornélra (1892–1971), a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjára. https://mta.hu/data/dokumentumok/ix_osztaly/Jubileumi%20megemlekezesek/Tury%20Sandor_Kornel_MTA_2019_Hamza.pdf (2023. 07. 29.)
- HACK Márta: Az európai jogi kultúra zsidó-keresztény gyökerei. *Díké* 2017/1. sz. 9–32.
- HERGER Csabánél: Az igazságosság és a jogtalanság határai a magyar magánjogban (1920–1944). *JURA* 2019/1. sz. 94–103.
- KELSEN, Hans: Die platonische Gerechtigkeit. *Kant-Studien* 1933/1–2. sz. 91–117.
- KELSEN, Hans: Verteidigung der Demokratie. *Blätter der Staatspartei* 1932/2. sz. 90–98.
- OLECHOWSKI, Thomas: Hans Kelsen. Biographie eines Rechtswissenschaftlers. Tübingen 2017
- KELSEN, Hans: Was ist Gerechtigkeit? Vortrag, gehalten bei der Sitzung der Wiener Juristischen Gesellschaft vom 11. Februar 1953. *JBl* 1953/75. sz. 180–183.
- KRAUSZ Bernadett: Magyar magánjogászok a német jog hatásáról és a jogfosztásról (1920–1944). *Díké* 2020/2. sz. 55–66.
- MESZLÉNY Artur: Nyári tépelődések. *Jogtudományi Közlöny* 1922/14. sz. 105–106.
- RADBRUCH, Gustav - HASSEMER, Winfried: Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht. *Juristische Zeitgeschichte. Kleine Reihe 4, Klassische Texte.* Baden-Baden 2002
- SCHWEITZER Gábor: „Der Name Euer Gnaden ist mittlerweile ein Begriff auch im Dritten Reich, der alle Türen öffnet.” *Zoltán Magyarors Schüleri nationalsozialistischen Deutschland* (1933–1944). *Díké* 2021/2. sz. 161–178.
- TÚRY Sándor Kornél: *Igazságellenes tényezők a jogban, különös tekintettel a kereskedelmi jogra.* Budapest 1935

²⁴ MESZLÉNY, Nyári tépelődések 105–106.

VIERKE, Susannah
Wissenschaftliche Mitarbeiterin
Georg-August-Universität Göttingen

DOI: 10.15170/DIKE.2023.07.01.16

Nationalsozialismus in transnationaler Perspektive mit Schwerpunkt auf den deutsch-ungarischen Rechtsbeziehungen

Tagungsbericht

1. Nationalsozialismus transnational

Welche Auswirkungen hatten das nationalsozialistische Recht und die Konzeptionen zur NS-Rechtserneuerung über die Grenzen des „Dritten Reiches“ hinaus? Welche Impulse nahmen autoritär regierte Staaten europaweit aus dem NS-Recht auf? In welchen Bereichen gab es Parallelentwicklungen oder bewusste Rezeptionen? Diese und andere Fragen waren Gegenstand der Tagung *Nationalsozialismus in transnationaler Perspektive mit Schwerpunkt auf den deutsch-ungarischen Rechtsbeziehungen* am 28. und 29. März 2023 in Göttingen. Die Tagung fungierte als Abschluss des 2019 gestarteten und von der Alexander von Humboldt-Stiftung finanzierten Forschungsprojekts *Theorie und Praxis der Entrechtung in der zweiten Hälfte der Horthy-Ära im Vergleich mit dem NS-Regime* zwischen den Universitäten Pécs und Göttingen, das von den beiden Rechtshistorikerinnen *Eszter Cs. Herger* und *Eva Schumann* initiiert wurde.

  <div style="background-color: #800000; color: white; padding: 10px; text-align: center;">NATIONALSOZIALISMUS IN TRANSNATIONALER PERSPEKTIVE MIT SCHWERPUNKT AUF DEN DEUTSCH-UNGARISCHEN RECHTSBEZIEHUNGEN 28.–29. März 2023</div>	<p>Dienstag, 28. März 2023 Alte Mensa, Wilhelmsplatz 3</p> <p>9.00 Begrüßung</p> <p>A. NS transnational – Moderation: Prof. em. Dr. Dr. h.c. Wolfgang Schieder</p> <p>9.15 Prof. Dr. Dieter Pohl (Klagenfurt) <i>Ein völkisches Europa</i></p> <p>10.00 Prof. Dr. Dan Sato (Kyōto) <i>Die „Neue Europäische Ordnung“ in der japanischen Rechtsgeschichtsforschung</i></p> <p>10.45 Kaffeepause</p> <p>B. Rechtsbeziehungen zwischen dem NS- und dem Horthy-Regime Moderation: Apl. Prof. Dr. Adrian Schmidt-Recla</p> <p>11.15 Prof. Dr. Eva Schumann (Göttingen) <i>„Zwischenstaatliche Zusammenarbeit der Rechtswahrer“ – Interaktionen zwischen dem NS-Regime und Ungarn</i></p> <p>12.00 Prof. Dr. Eszter Herger (Pécs) <i>NS-Rechtstransfer aus ungarischer Perspektive</i></p> <p>12.45 Dr. Gerrit Hamann (Celle) <i>Rechtshilfeverträge im Lichte von Krieg und Expansion – Ablauf, Motive und Protagonisten der deutsch-ungarischen Rechtshilfeverhandlungen 1939–1941</i></p> <p>13.30 Mittagspause</p>	 <p style="text-align: center; font-size: small;">NS-Propagandaplakat von 1943 (© DHM)</p> <p>C. Transnationale Diskurse zum NS-Recht Moderation: Timo Albrecht</p> <p>15.00 Dr. Kamila Staudigl-Ciechowicz, LL.M. (Wien) <i>Verehrung – Indifferenz – Missbilligung? Das NS-Staatsrecht im österreichischen Rechtsdiskurs</i></p> <p>15.45 Dr. Dr. Péter Techet, LL.M. (Freiburg i.Br.) <i>Carl Schmitts Reisen nach Ungarn und in das ungarische Rechtsdenken</i></p> <p>16.30 Kaffeepause</p> <p>17.00 Dr. habil. Gábor Schweitzer (Budapest) <i>„The New Direction of Constitutional Law“ – The Echo of German National Socialist Constitutional Law in Hungary’s Legal Discourses</i></p> <p>17.45 Balázs Timár (Budapest) <i>Reflections on the NS Legal System in Hungary</i></p>
---	--	--

Nach einer Begrüßung durch *Eva Schumann* (Göttingen) gab *Dieter Pohl* (Klagenfurt) in seinem Vortrag *Ein völkisches Europa* einen Einblick in das Wesen völkischer Bewegungen in Europa nach dem Ersten Weltkrieg. Insbesondere stellte er heraus, dass zwar Antisemitismus ein Kennzeichen jeder völkischen Bewegung gewesen sei, nicht aber jede antisemitische Gruppierung ohne Weiteres als völkisch eingeordnet werden könne. Ferner betonte er die Wichtigkeit der Unterscheidung zwischen völkisch-konservativen und faschistischen Bewegungen. Weiter machte *Pohl* darauf aufmerksam, dass für faschistische Netzwerke nicht nur offizielle Verbindungen, sondern auch informelle und gegebenenfalls sogar freundschaftlich gewachsene Kontakte von großer Wichtigkeit gewesen seien, deren Bedeutung aber in der Forschung häufig unterschätzt werde.

Mit dem Vortrag *Die ‚Neue Europäische Ordnung‘ in der japanischen Rechtsgeschichtsforschung* von *Dan Sato* (Kyōto) wechselte der Fokus zur Rezeption des NS-Rechts in der japanischen Rechtswissenschaft, wobei der Referent als Beispiel die Arbeiten des Rechtshistorikers *Satoshi Nishimoto* heranzog. Die Bedeutung der Deutschen Rechtsgeschichte im Zusammenhang mit geopolitischen Zielsetzungen des NS-Regimes im Osten Europas sah *Nishimoto* als Möglichkeit, auch die japanischen Expansionsbestrebungen wissenschaftlich zu untermauern. Diese bislang kaum beachteten Wirkungen der NS-Rechtswissenschaft verdeutlichen die Notwendigkeit einer stärkeren Einbeziehung transnationaler Perspektiven in der rechtshistorischen Forschung.

2. Rechtsbeziehungen zwischen dem NS- und dem Horthy-Regime

Eva Schumann legte sodann in ihrem Vortrag *‘Zwischenstaatliche Zusammenarbeit der Rechtswahrer‘ – Interaktionen zwischen dem NS-Regime und Ungarn* den Fokus auf den durch NS-Institutionen geförderten und gesteuerten wissenschaftlichen Austausch in Europa. In diesem Zusammenhang hob sie die bis 1942 durch *Hans Frank* geleitete Akademie für Deutsches Recht als Stätte des internationalen juristischen Austausches besonders hervor. Aber auch andere Einrichtungen wie die Internationale Akademie für Staats- und Verwaltungswissenschaften sowie die Bemühungen zur Schaffung eines europäischen Kontinentalrechts wurden behandelt.

Auch in Ungarn wurde das NS-Recht mit Interesse zur Kenntnis genommen, wie sich etwa in einer in der Akademie für Deutsches Recht eingerichteten Arbeitsgruppe mit deutschen und ungarischen Wissenschaftlern zeigt. Den *NS-Rechtstransfer aus ungarischer Perspektive* mit Fokus auf dem Zivilrecht stellte *Eszter Cs. Herger* (Pécs) vor. Dabei ging die Referentin auf die Rezeption nationalsozialistischer Ideen durch ungarische Rechtswissenschaftler, auch in Bezug auf antijüdische Maßnahmen, ein. *Herger* betonte, dass die Arbeiten der am Rechtstransfer beteiligten Wissenschaftler bis heute in Ungarn kaum Aufarbeitung erfahren hätten, so wie auch insgesamt die ungarische Sichtweise auf den Nationalsozialismus nur wenig erforscht sei.

Konkretes zwischenstaatliches Handeln war Gegenstand des Vortrags von *Gerrit Hamann* (Celle), der über *Rechtshilfeverträge im Lichte von Krieg und Expansion – Ablauf, Motive und Protagonisten der deutsch-ungarischen Rechtshilfeverhandlungen 1939–1941* berichtete. Dabei verdeutlichte er, dass das „Dritte Reich“ im Verhältnis zu seinen Verbündeten durchaus um die Einhaltung „diplomatischer Gepflogenheiten“ bemüht war. Für zukünftige Forschung wäre interessant, einer eventuellen nationalsozialistischen Beeinflussung dieser Abkommen in Entstehung und Inhalt noch stärker nachzugehen.

3. Transnationale Diskurse zum NS-Recht

Den österreichischen Blick auf das NS-Staatsrecht stellte *Kamila Staudigl-Ciechowicz* (Wien) in ihrem Beitrag *Verehrung – Indifferenz – Missbilligung? Das NS-Staatsrecht im österreichischen Rechtsdiskurs* vor. Schon vor 1900 habe deutsches Recht einen starken Einfluss auf die österreichische Rechtsentwicklung genommen. Ab 1918 habe die Rechtsangleichung jedoch auch dem angestrebten „Anschluss“ gedient. Einen weiteren Schwerpunkt legte die Referentin auf die Entwicklungen an österreichischen Hochschulen in den 1930er Jahren, wobei sie feststellte, dass bis 1937 weder die Umwälzungen durch die „Machtergreifung“ in Deutschland noch das Verbot der NSDAP in Österreich das Angebot von Lehrveranstaltungen zum deutschen Verfassungsrecht grundlegend geändert hätten. Auch wegen staatlicher Repressionen seien Veröffentlichungen österreichischer Wissenschaftler zum deutschen Staatsrecht bis 1938 selten gewesen.

Péter Techet (Freiburg i.Br.) sprach über *Carl Schmitts Reisen nach Ungarn und in das ungarische Rechtsdenken* Anfang der 1940er Jahre, wobei er der Frage nachging, ob und inwiefern *Schmitts* Rechtslehren Eingang in ungarische Rechtsdiskurse fanden. Für Ungarn zentral sei dabei die „Großraumlehre“ gewesen, die bei einigen Wissenschaftlern Sorge um die Existenzberechtigung des ungarischen Nationalstaates geweckt hätte. Offen blieb, ob *Schmitts* Vortragsreisen, bei denen er als Botschafter der „politischen Elite“ des Deutschen Reichs fungierte, vor allem politischen Zwecken dienten oder ob bei seinen Vorträgen der wissenschaftliche Austausch im Vordergrund stand.

Über die Entwicklungen im ungarischen Verfassungsrecht referierte nachfolgend *Gábor Schweitzer* (Budapest) in seinem Vortrag *‘The New Direction of Constitutional Law’ – The Echo of German National Socialist Constitutional Law in Hungary’s Legal Discourses*. In welchem Maße ungarische Wissenschaftler in diesem Bereich Ideen aus dem deutschen Verfassungsrecht zu importieren versuchten, bedarf noch weiterer Forschungen. Jedenfalls wurden durch die ungarischen Verfassungsrechtler antijüdische Maßnahmen nicht grundsätzlich abgelehnt, sondern teils wegen „überwiegender Interessen der Gemeinschaft“ als verfassungsgemäß eingestuft. Reaktionen ungarischer Juristen auf das NS-Rechtssystem wurden auch im Vortrag *Reflections on the NS Legal System in Hungary* von *Balázs Tímár* (Budapest) aufgegriffen, allerdings zeigte sich hier erneut, dass für ein Gesamtbild weitere Forschungen dringend notwendig sind.

4. Entrechtung der jüdischen Bevölkerung in transnationaler Perspektive

Das vorletzte Panel, das sich der Entrechtung der jüdischen Bevölkerung widmete, verdeutlichte in eindrucksvoller Weise die Radikalität des Antisemitismus sowie die Bereitschaft zur Mitwirkung an der Vernichtung der europäischen Juden über die Grenzen NS-Deutschlands hinaus.

Dabei stellte *Miloslav Šzabó* (Bratislava) in seinem Vortrag *Der Antisemitismus in Zentraleuropa zwischen den Weltkriegen – Semantik, soziale Praxis, politische Programmatik* die These auf, dass durch eine während des Ersten Weltkrieges erfolgte Radikalisierung Antisemitismus transnational zur sozialen Praxis erwachsen sei. Von besonderer Bedeutung in der nachfolgenden Diskussion war die später erneut relevante Frage, inwieweit man Antisemitismus als Hauptfaktor für antijüdische Maßnahmen benennen könne und welche anderen Beweggründe eine Rolle spielten.

Iván Halász (Budapest/Košice) sprach anschließend über *Political System and Anti-Jewish Laws in Slovakia during the Second World War*. Dabei betonte er den starken Wandel des Landes von einem

Staat mit rechtlicher Gleichberechtigung jüdischer Bürger zu einem Regime, welches etwa 57.000 Juden in deutsche Konzentrationslager deportierte. In der sich anschließenden Diskussion wurde die Besonderheit der antijüdischen Maßnahmen in der Initiierung der Judenverfolgung durch die Slowakei noch vor der deutschen Besatzung gesehen. Offen blieb, inwiefern auch in der Slowakei eine Beeinflussung der „Judengesetzgebung“ durch NS-Gesetze stattgefunden hat.

Über die ungarische „Judengesetzgebung“ zwischen 1938 und 1944, welche sich teilweise am deutschen Recht orientierte, referierte *Veronika Lebotay* (Miskolc) in ihrem Vortrag *Entrechtung der Juden in der ungarischen Gerichtspraxis*. In den Mittelpunkt stellte *Lebotay* aber die Frage, inwiefern den ungarischen Gerichten bei der Judenverfolgung eine beschleunigende oder eine bremsende Wirkung zukam und beantwortete diese dahingehend, dass beides der Fall gewesen sei. Interessanterweise sah die Referentin in der ungarischen „Judengesetzgebung“ im Jahr 1944 einen „symbolischen Tribut“, den Ungarn an das „Dritte Reich“ leistete. Nicht ganz klar blieb in diesem Zusammenhang, in welchem Umfang die Zugeständnisse Ungarns an Deutschland neben weiteren Motiven eine Rolle spielten. Mit Blick auf andere europäische Staaten wurde in der Diskussion darauf hingewiesen, dass judenfeindliche Gesetze nicht ausschließlich antisemitisch motiviert sein müssten.

Krankheitsbedingt fiel der Vortrag zu den Unterschieden und Gemeinsamkeiten der deutschen und ungarischen „Judengesetzgebung“ von *Helen Ahlke Abram* (Göttingen) aus. Dieser soll jedoch im Sammelband erscheinen.

5. NS-Volksgruppenrecht und ungarische Minderheitenpolitik

Den letzten Abschnitt eröffnete *Timo Marcel Albrecht* (Göttingen) mit dem Vortrag *Deutsches Volksgruppenrecht in Donaneuropa – Transnationaler Vergleich eines NS-Rechtstransfers*. Im Sinne des biologisch-ethnischen Volksverständnisses im NS-Volksgruppenrecht sei eine zentrale Forderung die Dissimilation der Volksgruppen innerhalb der Gesamtbevölkerung gewesen, die Eingang in eine Vielzahl von Rechtsakten verbündeter europäischer Staaten gefunden habe. Der Referent wies dabei darauf hin, dass trotz der Forderung nach umfassender Selbstverwaltung der Volksgruppen in einer jeweiligen „volksdeutschen Parallelgesellschaft“ eine Sezession vom Staat gerade nicht Ziel gewesen sei.

Zsolt Vitári (Pécs) sprach im Anschluss über *Ungarns Minderheitenrechtler der Horthy-Ära – Verbindungen zum ‚Dritten Reich‘ und ihre Haltungen zum NS-Volksgruppenrecht*. In einer Zeit der neuen Wirkungsgröße von Minderheiten habe der Fokus der Wissenschaftler auf deren Integration und Schutz gelegen. Wegen mangelnder Sanktionsmöglichkeiten sei der Völkerbund dafür als ungeeignet befunden worden. Eine Orientierung am NS-Volksgruppenrecht sei in Ungarn jedoch verworfen worden. Seit den 1940er Jahre sei das Minderheitenrecht durch den ungarischen Staat sogar als Bedrohung für die nationale Souveränität angesehen worden, u.a. weil eine stärkere Bindung der deutschen Minderheit an NS-Deutschland statt an Ungarn befürchtet wurde.

Ebenfalls zur Frage der Behandlung der Minderheiten referierte *Norbert Spannenberger* (Leipzig) in seinem Vortrag *Der erste Basch-Prozess 1934: juristische Abndung politischen Engagements*. Der spätere Volksgruppenführer der deutschen Minderheit in Ungarn, *Franz Anton Basch*, war aufgrund diverser, im Grunde harmloser Äußerungen wegen Schmähung des ungarischen Staates angeklagt worden. Nach *Spannenberger* wurde *Basch* als politisches Präzedenzopfer bewusst ausgesucht.

Inwieweit der *Basch*-Prozess im Deutschen Reich rezipiert und möglicherweise auch instrumentalisiert wurde, blieb offen.

Mittwoch, 29. März 2023
Alte Mensa, Wilhelmsplatz 3

D. Entrechtung der jüdischen Bevölkerung in transnationaler Perspektive
Moderation: Dr. Maria Rhode

9.00 Dr. Miloslav Szabó (Bratislava)
Der Antisemitismus in Zentraleuropa zwischen den Weltkriegen – Semantik, soziale Praxis, politische Programmatik

9.45 Prof. Dr. Iván Halász (Budapest/Košice)
Political System and Anti-Jewish Laws in Slovakia during the Second World War

10.30 Kaffeepause

11.00 Helen Ahlke Abram (Göttingen)
„Judengesetzgebung“ im deutsch-ungarischen Vergleich

11.45 Dr. habil. Veronika Lehotay (Miskolc)
Entrechtung der Juden in der ungarischen Gerichtspraxis

12.30 Mittagspause

Тяжележките мерки в Унгария.

Der hiesig zum Diszegepan von Budapest gewählte bekannte Führer der Tschechoslowakischen Bewegung, Endre, hat weitreichende Maßnahmen zur Reinigung des Verwaltungsapparates von politisch unzuverlässigen und tauffestesten Elementen angeordnet. Hierzu gehört die Forderung des Nachweises der arischen Abstammung bis zu den Großeltern und die Prüfung der politischen Vergangenheit der Beamten.

Şener hat der Diszegepan zahlreiche Disziplinarverfahren gegen Beamte des ihm unterstellten Verwaltungsapparates angeordnet. Sein Vorgehen hat, wie nicht anders zu erwarten war, heftige Angriffe der jüdischen und der massjüdischen Kreise hervorgerufen.

Mitteilungsblatt des NSRB 1938, S. 38

Volksgruppenführer Franz Anton Basch (1940)

E. NS-Volksgruppenrecht und ungarische Minderheitenpolitik

Moderation: Dr. Stefan Hördler

14.00 Timo Marcel Albrecht (Göttingen)
Deutsches Volksgruppenrecht in Donauropa – Transnationaler Vergleich eines NS-Rechtstransfers

14.45 Dr. habil. Zsolt Vitári (Pécs)
Ungarns Minderheitenrechtler der Horthy-Ära – Verbindungen zum „Dritten Reich“ und ihre Haltungen zum NS-Volksgruppenrecht

15.30 Kaffeepause

16.00 Apl. Prof. Dr. Nobert Spannenberger (Leipzig)
Der erste Basch-Prozess 1934: Juristische Ahndung politischen Engagements

16.45 Dr. Patricia Dominika Niklai (Pécs)
Ungarns Assimilationspolitik im Kultur- und Bildungsbereich – Eine Analyse von Rechtssetzung und Rechtspraxis

17.30 Abschlussdiskussion

Die international und interdisziplinär besetzte Tagung bildet den Abschluss der von der Alexander von Humboldt-Stiftung geförderten Forschungskollaboration „Theorie und Praxis der Entrechtung in der zweiten Hälfte der Horthy-Ära im Vergleich mit dem NS-Regime“, die seit 2019 zwischen Pécs (Prof. Dr. Eszter Herger) und Göttingen (Prof. Dr. Eva Schumann) besteht. Mit der Abschlusstagung sollen einerseits Ergebnisse der gemeinsamen Arbeit aus den vergangenen Jahren präsentiert und andererseits die Forschungsperspektive auf andere (vor allem) mitteleuropäische Länder erweitert werden.

Wir danken folgenden Einrichtungen für die finanzielle Unterstützung der Tagung:

Alexander von Humboldt-Stiftung

Göttinger Vereinigung zur Pflege der Rechtsgeschichte e.V.

Universitätsbund Göttingen e.V.

Anmeldung zur Tagung bis 10. März 2023

Prof. Dr. Eva Schumann
Institut für Grundlagen des Rechts
Abteilung für Deutsche Rechtsgeschichte und Bürgerliches Recht
Weender Landstraße 2, 37073 Göttingen
+49 (0)551/39-27444
lehrstuhl.schumann@jura.uni-goettingen.de

Im letzten Vortrag der Tagung gab *Patricia Dominika Niklai* (Pécs) einen Einblick in *Ungarns Assimilationspolitik im Kultur- und Bildungsbereich – Eine Analyse von Rechtssetzung und Rechtspraxis*. Im Zentrum des Vortrags standen die schulpolitischen Maßnahmen des ungarischen Staates zur Assimilation von Minderheiten, insbesondere in das von Seiten des zuständigen Ministeriums durchgesetzte einheitliche Bildungssystem.

6. Fazit

Im Zusammenspiel von Vorträgen und Diskussionsbeiträgen verdeutlichte die Tagung neben zahlreichen Wechselbeziehungen zugleich die bis heute bestehenden Lücken in der Aufarbeitung von antijüdischen Maßnahmen und völkischen Tendenzen über das nationalsozialistische Deutschland hinaus. Insbesondere die Perspektiven verschiedenster Staaten, gerade Ungarns, bzw. ihrer (Rechts-)Wissenschaftler auf das NS-Recht, dessen Reflexion und Rezeption bedürfen weiterer Untersuchungen durch die rechtshistorische Forschung. Erst dann kann ein Gesamtbild zur damaligen Bedeutung und Rezeption des NS-Rechts gezeichnet werden. Ein erster Aufschlag zu den transnationalen Perspektiven kann im Tagungsband nachgelesen werden, der Anfang 2024 – auch als Open Access-Publikation – erscheinen soll.

KRAUSZ Bernadett

DOI: 10.15170/DIKE.2023.07.01.17

Doctoral Candidate, PTE ÁJK

Junior Judge, Tribunal of Zalaegerszeg

Report on the Family Law Workshop VI

The Family Law Workshop was organised for the sixth time on June 7, 2023 by the Dezső Márkus Comparative Legal History Research Group of the University of Pécs (Professor *Eszter Cs. Herger*) and the Department of Civil Law, as well as the Institute of Civil Sciences of the University of Szeged (Associate Professor *Andrea Hegedűs*), which since 2018 has regularly given experienced and new, domestic and foreign professionals the opportunity to analyse current problems in the field of Family law and Child Protection with regard to their historical development, legal connections, and the harmony between theory and practice. Each time the workshop is bilingual (English and Hungarian), and the materials written in the language opposite to the language of the given presentation help the participants to fully understand the topic. The meetings of the two professional workshops also provide a good example of how much the scientific discussion following each section can contribute to a multi-faceted approach to an issue, and thus to the final shaping of the studies reporting the research results.

Márta Görög, Head Professor of the Institute of Civil Sciences of the University of Szeged and *Tibor Nochtá*, Head Professor of the Civil Law Department of the University of Pécs, opened the workshop and greeted the participants. In the first section of the conference, lectures were given on the topics ‘Partnership forms – Family – Legal effects’, and in the second section on ‘Current challenges and possible answers – The best interest of the child’.

Doctoral Student *Róbert Kasuba* (Szeged), in English, entitled ‘*New Features and Regulatory System of the Marriage Act*’ presented the Act XXXI of 1894 on Marriage, which introduced compulsory civil marriage, one of whose goals was to strengthen the institution of marriage legally and morally. He pointed out that with the introduction of compulsory civil marriage, the parties could marry according to their religious and denominational rules, and the state ensured the peaceful coexistence of church and state rules by creating substantive legal rules, because providing optional civil marriage would have given additional rights for the denominations on the one hand, and would have led to double registration (state and church) and the questioning of the authenticity of state registers. He touched on another innovation of the Marriage Act, namely the dissolution of marriage, which was another form of termination of marriage in addition to the death of the spouse, detailed the conditional and unconditional grounds for dissolution, the principle of fault, and the transfer of marital legal disputes to the jurisdiction of the state.

Doctoral Student *Sándor Nagy* (Szeged) presented under the title of ‘*MAMI, who Connects and Separates (the Family Law Aspects of Artificial Intelligence)*’, in which he outlined the possibility of introducing artificial intelligence into the process of marriage and divorce. According to his idea, in the marriage process, the compliance of the electronic claims with the legal conditions will be checked by an artificial intelligence-based system (MAMI), which can even replace the registrar, and then it electronically transmits the marriage certificate to the spouses. During the divorce, MAMI

could order the dissolution if an agreement was reached, but he emphasised that in other cases, artificial intelligence could be used as part of the preparatory activity, since the human factor cannot be omitted. According to his point of view, in the not-too-distant future, artificial intelligence will also be used in marriage and divorce proceedings.

In her presentation entitled *Practical Problems of the Application of the Marital Property Acquisition Regime*, University Professor *Eszter Cs. Herger* (Pécs) pointed out the difficulties of the interpretation concerning both matrimonial property law and cohabitation property law. She believes that the spread of the marital property acquisition regime in contractual matrimonial property law has not been implemented in practice since its entry into force of the Civil Code, mainly, because it is difficult or impossible for legal practitioners to understand the application of the statutory marital property regime (based on the principle of community property) division rules to the marital property acquisition regime (based on the principle of separation of property), which the legislator had a reference regulation on. In the meantime, the correct interpretation of the marital property acquisition regime would be urgent, because, in her opinion, the statutory marital property regime – despite the legislator’s best intentions – struggle with difficulties arising from the structure of the system.

Judge *Kinga Császár*, who earned a PhD at the Family Law School in Pécs, spoke about *Certain Procedural and Substantive Legal Issues in Lawsuits Related to Matrimonial and Cohabitation Property Lawsuits*, during which she emphasised that the courts are short of by statutory marital property regime lawsuits, and compared to those, the number of marital property acquisition regime lawsuits is even smaller. In relation to the marital property acquisition regime, she emphasised the examination of the concept of cohabitation as one of the practical problems. According to her point of view, the emotional relationship is usually not disputed between the parties, however, the other two legal conditions, such as the existence of a joint household and the economic community, raise several legal application questions, especially considering that the economic community is not an exact concept.

Junior Judge *Bernadett Krausz*, Doctoral Candidate (Pécs) addressed the *Practical Issues Related to Child Support* during the determination of the amount of child support, the conditions for changing it, and its implementation. Regarding the issues of child support, she presented the range of child-related expenses that can be taken into account when determining child support, the possible legal basis for the modification, as well as the problems related to implementation, with particular regard to the fact that the introduction of the general minimum would be in the best interest of the child, as well as the amount adjusted to the expected income of the obligated parent of child support, however, this would not be enforceable in all cases according to the rules of enforcement law.

In her presentation *The Enforcement of the Rules of Parental Support in Judicial Practice in Some Cases*, Associate Professor *Andrea Hegedűs* (Szeged) presented parental support based on two precedent-setting decisions of the Curia, focusing on its conditions, with particular regard to the content of unworthiness and self-inflicted conditions.

Assistant Professor *Katalin Visontai-Szabó* (Szeged) presented in English *The Recent Modifications in the Civil Code for the Best Interest of the Child* concerning the changes as of 1 January, 2022, focusing on the problems of its practical implementation, such as shared custody, the fact that the court can also order joint parental custody at the request of one of the parties, if it is in the

best interests of the child, as well as the fact that the procedure for changing visitation rights is within the jurisdiction of the courts and the during visitation, the child's personal documents must also be handed over to the party entitled to visitation, and that the courts must inform the minor child that he or she can make a statement in legal proceedings on issues concerning him or her. She emphasised that the courts have an important task in that they must pay special attention to the best interests of the child in the relevant procedures so that the introduced amendments are effective.

Trúc Giang Huỳnh Thị (Assistant Professor, Can Tho University Vietnam / Doctoral Student, Pécs) spoke about the compatibility of Vietnamese law with International law in terms of protecting the rights and interests of children in cases related to parental divorce in her presentation entitled *'The Children's Best Interest in Vietnamese Divorce Law'*. She presented the implementation of legal harmonisation based on the criteria of parental custody, its modification, visitation rights and child support.

Associate Professor *Márta Gyengéné Nagy* (Szeged) in her lecture entitled *'Natives in the Digital Jungle (the Child Protection Aspect of the Child's Right to Digital Self-determination)'* examined whether we can talk about child well-being and digital well-being without examining the child's well-being, she touched on the digital future of children, emphasised the role of quality state involvement and the provision of human and material resources. According to her point of view, digital well-being requires a holistic interpretation together with the right to economic, social well-being and the child's well-being.

Judge *Enikő Gothárdi*, Doctoral Candidate (Pécs), elaborated in the presentation *'New Rules and Practical Issues of Hearing the Child'* that the amended Civil Code requires the courts to notify the child who has the capacity to make a statement about the possibility of making a statement. The existence of its capacity can be determined individually in each case. In her opinion, one of the problems was the fact that initially the notices were of different scope and style, then with the involvement of psychologists, the recommended central samples according to age groups were prepared, with which it is also advisable to inform the parents about the reason and significance of the notice at the same time. One of the main problems she highlighted was that it is not possible to foresee how emotionally burdensome it will be for the child to make a statement, as well as how much the parents will try to influence the child in order to win the case. Furthermore, since the child has to be informed that the statement must be presented to the parents, it is questionable how much the child dares to speak honestly, however, if the child's statement is not presented to the parties by the court, it raises procedural guarantee questions and assumes a high degree of trust towards courts.

Beáta Zsófia Dudás Attiláné Korinek, Teaching Assistant (Pécs), presented a serious case of parental alienation in her presentation *'Dilemmas Related to Parental Alienation in a Specific Case'*, and described the symptoms that appear in the child's behaviour. The instrument of parental alienation is the child, the goal of which is the destruction and incapacitation of the other parent, which can occur at different (mild, moderate, serious) levels. According to her point of view, the time factor is of particular importance in solving the problem, as well as equipping law enforcement officers and authorities with adequate knowledge so that they can use the most effective procedure to protect the child from parental alienation.

In the presentation *'Family and Child Protection Activities of Victim Support Centres'*, Assistant Professor *Barbara Katalin Herke-Fábos* (Pécs) presented the development of the current form of victim support, the system of victim support and the child protection signal system. She explained that the most important tasks of victim Support Centres include the prevention of victimisation, victim assistance, and coordination in order to avoid repeated victimisation; she also emphasised that in the design of these centres, efforts should be made to avoid the office milieu, to use a friendly colour tone, to use comfortable furniture, to create specific rooms and a park of diagnostic equipment. In the area of victim outreach, she emphasised the need for anonymity, the role of the police, and the need to promote the forms of service to law enforcement and lay audiences.

After the professional exchange of ideas following the presentations, *Andrea Hegedüs* summarised the professional lessons learned from the workshop and expressed her hope that the Pécs-Szeged cooperation in the field of Family Law and child protection can continue in the future in front of an even greater professional publicity.